

LÄROBOK

I

G E O G R A F I

AF

ELIS LAGERBLAD.

ANDRA UPPLAGAN.

**BORGÅ,
WERNER SÖDERSTRÖM.**

HELSINGFORS,
Hufvudstadsbladets Nya Tryckeri, 1890.

Förord till andra upplagan.

Då den första upplagan af föreliggande lärobok inom kort tid fullständigt utgått och boken af herrar geografilärare vid det nyligen hållna allmänna skolläremötet blifvit förordad till antagande vid läroverken, ser sig författaren uppmuntrad att omedelbart utgifva en ny upplaga. Denna har undergått väsentliga förändringar, gjorda dels i enlighet med de berättigade förslag till sådana, som i särskilda granskningar blifvit framställda, dels på grund af den erfarenhet, som förf. själf vid bokens begagnande vid undervisningen vunnit.

De viktigaste ändringar och, låtom oss hoppas det, förbättringar, som läroboken i den nya upplagan undergått, gälla behandlingen af Europa och Asien. Europa begynner här med en kort allmän öfverblick på dess form, kuster och ytförhållanden. Därefter följa staterna i ungefär samma ordning som i första upplagan. Endast Danmark och Rumänien hafva blifvit omflyttade till platser, dit de på grund af sina naturförhållanden rätteligen höra. Den mest genomgripande förändringen består däri, att Mellaneuropa blifvit behandladt som ett helt för sig med hänsyn till naturförhållandena. Detta har haft till följd en nästan fullständig omarbetning af landbeskrifningarna. Dessa hafva, liksom boken öfver hufvud taget, till mål att hos eleverna framkalla en föreställning om huru landet ser ut. För att undvika upprepningar har genom frågor, satta inom klammer, antydts, att dessa kortfattade skildringar skola behandlas i sammanhang med naturöfversigten och med stöd af kartan, hvilken aldrig får förbises af eleven. Också hafva inledningsvis de gemensamma karaktärsdragen hos naturen i Sydeuropa blifvit framställda.

En lika omfattande omarbetning har Asien genomgått, i det att hela världsdelen, i likhet med de andra främmande världsdelarna, först betraktas i dess helhet med afseende å naturförhållandena, innan behandlingen af de särskilda ländernas befolk-

ning, sociala och politiska förhållanden vidtager. Då den vidlyftiga allmänna öfverblicken föregår, hade måhända naturbeskrifningen beträffande de enskilda trakterna alldeles kunnat bortlemnas, men det hade säkert skett på bekostnad af en tillfredsställande kunskap om denna intressanta världsdel. Europa slutar med en allmän återblick, Asien med en blick tillbaka blott på befolkningsförhållandena, hvilka i den allmänna öfversigten ej beröras. Äfven dessa återblickar äro alldeles omarbetade och ökade med sammanfattande framställningar om näringar, samfärdsmedel m. m.

De jämförelsevis svårfattliga redogörelserna för de geologiska och geognostiska förhållandena i Europas särskilda riken och i återblickarna hafva dels blifvit bortlemnade, dels så förenklade, att de äfven af yngre elever kunna fattas. På grund af uttalanden vid skolläremötet och af geografiska föreningen hafva redogörelserna för de statsrättsliga förhållandena inskränkts till det allra viktigaste. Det, som ingår i de med fin stil tryckta styckena, har därför fått ett väsentligen förenkladt innehåll. Fin stil har användts hufvudsakligen vid framställning af sådant, som ej bör memoreras, utan under lärarens ledning i skolan genomgå och förklaras, och detta redan på lägsta klasser. Bokens användning har således äfven undergått en ej obetydlig förändring, i det att där nu ej ingår sådant, som till ett högre stadium ovilkorligen bör uppskjutas.

Arbetet hade otvifvelaktigt kunnat minskas med åtskilliga sidor om stilen gjorts mera sammanträngd och skildringen knappare, men detta har förf. så mycket mindre åsyftat, som alla granskare enstämmigt godkänt just denna del af boken. Också har förf., som fullständigt genomgått den geografiska kursen med ledning af första upplagan, som är svårare och ingalunda kortare, funnit, att han bättre och i alla afseenden noggrannare nu medhunnit kursen än förut, då ständiga upprepningar af det muntligen framställda varit nödiga.

Att tillmötesgå alla granskares önskningsar har varit omöjligt, emedan de ej sällan varit konträrt motsatta. Den ena har velat minska den andra öka namnens antal, den ena vill ha flere sifferuppgifter, den andra färre o. s. v. En obetydlig ökning har skett för Finland, en ringa minskning för andra land, se där de härutinnan gjorda förändringarna!

Stilen är ytterligare förenklad, isynnerhet i början. Ett och annat främmande ord har med flit bibehållits, då det utgör

en teknisk term, som i det bildade språket allmänt användes. Ortografin är den af kejsarl. senaten föreskrifna och korrekturläsningen har nu kunnat ske med större omsorg. Fel äro dock omöjliga att alldeles undvika. Uttalsbeteckningen är i öfrigt klar utom beträffande användningen af bokstafven *o*, som ungefärligen betecknar det svenska *o* i ordet *stor*, det finska *u* i ordet *suuri* och det franska *ou* t. ex. i namnet *Tours*. Att denna beteckning är bristfällig medgifves, men nya tecken hafva undvikits, emedan de lätt missuppfattas.

Jämte de förut använda arbetena ha flere nya begagnats. Sifferuppgifterna äro tagna ur „Almanach de Gotha“ och „Hübners Geographisch-statistische Tabellen“, bägge för 1890.

Slutligen får förf. hembära sin varma tack till alla dem, som biträdt med råd och upplysningar, och i främsta rummet till D:r R. Hult, hvars stora geografiska kunskaper och välvilliga biträde kommit honom till del.

Borgå skärgård i augusti 1890.

Elis Lagerblad.

Europa.

Gränser. Europa utskjuter likt en halfö från Asiens stora fastland. Det omgifves på tre sidor af haf: *Norra Ishafvet* i N, *Atlantiska hafvet* i V samt *Medelhafvet* och *Svarta hafvet* i S. Europas nordligaste udde är *Nordkap*, den sydligaste *Kap Tarifa* och den vestligaste *Kap da Roca*. Världsdelen ligger mellan 71° och 36° nordl. bredd. Sin största utsträckning har den från NO åt SV.

Kuster. Europa är mer sönderdeladt af hafvet än någon af de andra världsdelarna. **Vikar** och **bugter** tränga långt in och underlätta samfärdseln mellan de kringliggande länderna.

Från *Norra Ishafvet* inskjuter det ödsliga, isfyllda *Hvita hafvet*.

Atlantiska hafvet bildar den grunda och farliga *Nord-sjön*. Därifrån intränga åt Ö *Skagerrak* och *Kattegat*. Från *Kattegat* leda tre sund: *Öresund*, *Stora Bält* och *Lilla Bält* till *Östersjön*, som är ett stort innanhaf. *Östersjön* utsänder åt N *Bottniska viken* samt åt Ö *Finska viken* och *Riga viken*. *Nordsjön* står äfven i SO genom *Sundet vid Calais* [kalä] och *Engelska kanalen* i förbindelse med *Atlanten*. Detta världshaf bildar vidare på vestsidan af Europa *Ir-ländska sjön* med dess två ingångar: *Nordkanalen* och *S:t Georgskanalen*, äfvensom sydligare den djupa *Biscayabugten*.

Medelhafvet är ett väldigt innanhaf med vackert blått, men bittersalt vatten. Det är genom det smala *Gibraltarsundet* förenadt med *Atlanten*. *Medelhafvet* utgöres af tvenne hafsbäcken, hvilka åtskiljas genom *Apenninska*

halfön, Sicilien och Afrikas framskjutande nordkust. Till det vestra bäckenet höra *Lion bugten*, *Genua bugten* och *Tyrrhenska hafvet*. Från det sistnämnda leder *Messina sundet* till det östra Medelhafsbäckenet. Detta utsänder åt N *Joniska hafvet* med dess tre vikar: *Taranto viken*, *Adriatiska hafvet* och *Lepanto viken* samt det örika *Egeiska hafvet*, hvilket genom *Hellesponten* eller *Sundet vid Dardanellerna*, *Marmarasjön* och *Bosporen* står i förbindelse med *Svarta hafvet*. Därifrån leder *Kertsj sundet* in till den grunda *Asovska sjön*.

I Nordeuropa finnes en grupp af tre stora **halföar**: *Skandinaviska halfön*, *Finland* och *Kola*. Från Mellaneuropa utskjuta de mindre halföarna *Jylland* eller *Danska halfön* åt N och *Bretagne* [brütanj] åt V. Sydeuropa utgöres af tre stora halföar: *Pyreneiska halfön*, *Apenninska halfön* och *Balkán halfön*. Apenninska halfön har utseendet af en stöfvel, hvars fot och klack bildas af halföarna *Calabrien* och *Apu-lien*. Balkán halföns sydligaste del, *Morea*, sammanhänger endast genom det smala *Korintiska näset* med fastlandet. I Svarta hafvet utskjuter halfön *Krim*.

Europa är mycket rikt på **öar** och **ögrupper**. I Norra Ishafvet ligga de istäckta ögrupperna *Novaja Semlja*, *Frans Josefs land* och *Spetsbergen* samt sydligare vid Skandinaviska halfön *Lofoten öarna*. I Atlantiska hafvet märkas: *Island*, *Färöarna* och de *Britiska öarna*. Till de sistnämnda höra: *Storbritanien*, *Irland*, *Hebriderna*, *Orkneyöarna* och *Shetlandsöarna*. Mellan Kattegat och Östersjön ligga de *Danska öarna*, bland hvilka *Själland* och *Fyn* äro de största. I olika delar af Östersjön träffas de *Pommerska öarna* med *Rügen* samt *Öland*, *Gotland*, *Ösel* och *Dagö*. I vestra Medelhafsbäckenet finnas ögruppen *Balearerna* samt de stora öarna *Sardinien* och *Corsica*. Medelhafvets största ö, *Sicilien*, åtskiljer de båda hafsbäckenena. Det östra Medelhafsbäckenet är mycket örikt. Till Europa höra ögrupperna *Dalmatiska öarna*, *Joniska öarna* och *Kykladerna* samt öarna *Kreta*, *Eubea* m. fl.

Ytbildning. Mer än hälften af Europas yta upptages af lågland. Störst är den *Osteuropeiska slätten*. Denna fortsättes i V och SV af det *Mellaneuropeiska låglandet*, som sträcker sig utmed kusterna af Östersjön, Nordsjön och Biscaya bugten, samt den *Valackiska slätten* vid Svarta hafvet. Skildt för sig ligga de jämna *Ungerska* och *Lombardiska slätterna*.

Nordvestra och södra Europa äro bergiga. I NV finnas *Skandinavians högland* och *Britiska öarnas berg*. Kärnan i det sydliga berglandet bildas af de väldiga *Alperna*, hvilka sträcka sig i en båge från Genua bugten i V till Adriatiska hafvet i Ö. Kring Alperna sträcker sig en annan båge af medelhöga berg från Lion bugten i V innemot Svarta hafvet i Ö. De tre sydeuropeiska halföarna äro alla höglända. Dessa halföars förnämsta berg äro: *Pyreneerna*, *Apeninerna* och *Balkán*, efter hvilka de blifvit uppkallade. Pyreneiska halfön upptages till stor del af *Spanska höglätten* och bildar ett skildt högland för sig. Men såväl Apeninerna som Balkán halföns berg sammanhänga i N med Alperna.

På gränsen mot Asien höja sig *Uralbergen*. De sträcka sig rakt från N åt S, men annars hafva Europas berg mest en riktning från V åt Ö.

Sjöar och floder. Europas förnämsta sjöar bilda två grupper, en nordlig och en sydlig. I N äro Finland och Skandinaviska halfön de sjörikaste land. I S äro Alperna omkransade af härliga fjällsjöar. Vid sydöstra hörnet af Europa ligger världens största insjö, *Kaspiska hafvet*.

Europas floder kunna i allmänhet fördelas på två stora vattenområden: ett nordligt, med aflopp till Norra Ishafvet, Atlanten och Östersjön samt ett sydligt med aflopp till Medelhafvet, Svarta och Kaspiska hafven. Vattendelaren mellan dessa områden går ungefär längs en linie, dragen från mellersta Ural till Gibraltar sund.

Finland.

(Suomi)

Nordspetsen ungefär 70° och sydspetsen, *Hangöudd*, 60° nordlig bredd. — 370 t. □km; 2 1/3 mill. inb.; 7 på □km.

Gränser. Vårt fosterland, Finland, är beläget i Nordeuropa. Det omgifves i S och V af *Östersjön* och dess stora vikar, *Finska viken* och *Bottniska viken*. För öfrigt gränisar Finland i V till *Sverige*, i N till *Norge*, i Ö till *Norge* och *Ryssland*. Gränsen mot Sverige följer *Torne elf* och dess bielf *Muonio*. Äfven i N har Finland naturliga gränser, hvilka gå längs *Maanselkä* och *Tana elf*. Men gränslinien i Ö mot Norge och Ryssland är uthuggen genom skogarna i många bugter mellan bergstoppar och sjöar. Längst i SO är gränsen dragen midt öfver den stora sjön *Ladoga* och sist utmed *Systerbäck* (*Rajajoki*) till *Finska viken*.

Fasta landets största längd är 1150^{km} (= 108 mil)² och dess största bredd 610^{km} (= 57 mil).

Kuster. Finlands kuster äro så fulla af små inskärande uddar, att kustlinien därigenom blir 2 1/2 gång längre, än den vore, om den ginge rakt. Dessutom finnes utanför kusten en mängd öar, holmar, klippor och skär, hvilka nästan öfverallt bilda större eller mindre skärgårdar.

Finska viken bildar längst i Ö *Kronstadtska viken*. Denna är långgrund och saknar skärgård. Mellan den och *Viborgska viken* ligga vid kusten några stora öar, bland dem *Björkö* (*Koivusaari*). Vesterut härifrån är *Finska vikens* norra kust åtföljd af en oafbruten skärgård förbi *Porkkala udde* ända till *Hangöudd*. Denna skärgård sträcker sig milsvidt ut i hafvet och har många stora öar. Störst är *Pyttis ö*, mellan *Kymmene elfs* utloppsarmar och hafvet.

¹ *Naturliga gränser* äro haf, vikar, floder, sjöar och berg.

² Ordet mil betecknar svenska eller finska mil = 10 verst.

I Finska vikens vidare östra del finnas långt ute i hafvet många öar, af hvilka *Hogland (Suursari)* är störst.

I SV vid kusten af Östersjön har Finland sin vidsträcktaste skärgård. Den delas genom *Skiftet (Kihti)* i två hufvuddelar: *Egentliga Finlands skärgård* med den stora ön *Kimito* och *Ålands skärgård*, hvars största ö benämnes *fasta Åland*. Ålands skärgård skiljes från Sverige genom *Ålands haf*, ett bredt och djupt sund, som förenar Östersjön med Bottniska viken.

Kusten af Bottniska viken är också söndernaggad, men vikarna äro här mindre djupa, uddarna kortare och skärgården på flere ställen afbruten. Vidast är skärgården i Bottniska vikens smalaste del, *Qvarken (Meren kurkku)*, men den största ön, *Karlö (Hailuoto)*, ligger långt nordligare.

Östersjön och dess vikar äro i allmänhet grunda¹ och djupet aftager allt mer, ehuru det sker mycket långsamt. Vid de långgrunda kusterna af Bottniska viken är vattenminskningen starkast eller något öfver 1 meter på 100 år. I Finska viken är den ungefär hälften stor. På sina ställen uppgrundas kusten vida hastigare därigenom, att vass säf och andra vattenväxter eller slam och grus igenfylla grunda vikar och sund. Det är tillochmed ej sällsynt, att man nu bergar hö, där gammalt folk i sin barndom rott med båt.

Mycket lik Finska vikens skärgård är den, som bildas vid norra stranden af den stora insjön *Ladoga*, hvilken mer liknar ett haf än en sjö. Långt ute i den djupa nordliga delen af sjön ligger ön *Valamo* med ett gammalt grekiskt kloster. Denna trakt är känd för sin naturskönhet.

Finlands skärgård har nästan samma utscende öfverallt. Längst ute höja sig brant ur hafvet ödsliga granitklippor och glatta berg-hällar, beständigt piskade af stormar och vågor. Något längre inåt äro holmarna skogbevuxna, och mellan bergskrefvorna framskymta enstaka fiskarekojor. På de större öarna och kusten äro bergen beklädda

¹ T. ex. Medelhafvet är 15 gånger djupare.

med skog, dalsänkningarna upptagas af ängar och i vikbottnarna ser man byar, omgifna af åkerfält. Mellan öarna och holmarna öppna sig smala, vackra sund (Barösund m. fl.), genom hvilka ångbåtar eller segelfartyg färdas fram. De äro här skyddade för hafvets stormar och vågor. För att fartygen åter må undgå de farliga undervattensgrunden, hafva farleder blifvit utprickade och angifna med sjömärken. I den klippiga yttre skärgården hafva mångenstädes fyrbåkar blifvit uppbyggda. Också äro öfverallt längs kusterna lotsar anställda för att visa vägen åt de sjöfarande.

Ytbildning. Vårt land har icke alltid haft samma utseende som nu. Det var en tid, då Finlands yta betäcktes af oafbrutna ismassor. I likhet med nutidens jöklar eller glacierer¹ voro de i ständigt, ehuru ytterst långsam rörelse. De lösa jordlagren bortsläpades då af isen och vattnet till sydligare trakter. En stor del fördes sannolikt ända till Ryssland och mellersta Europa. En mindre del stannade qvar och ligger nu dels som gröfre sand och grus hopad i långa sandåsar eller vida moar, dels som finare lera och sand utbredd i våra dalar. Nästan öfverallt ligga stora stenar och flyttblock kringströdda. Också se vi ännu landisens spår i de glattslipade hållarna och de talrika refflorna i bergen.

Finland är till största delen ett lågland. Blott långt i N finnas högländare trakter. Men med undantag af slättlandet vid norra delen af Bottniska viken är landets yta öfverallt ojämn. Höjder och dalar vexla beständigt. De största höjderna utgöras af berg, hvilka än bilda större grupper än åter stå enstaka. Talrika äro, isynnerhet i det inre landet, långa sandåsar och sandkullar. De så kallade landryggarna äro icke några sammanhängande bergskedjor, utan bestå ställvis af moar och sumpmarker. De hafva hufvudsakligen betydelse såsom vattenledare eller gränslinier mellan vattenområdena.

Den mest betydande landryggen är *Maanselkä*. Den utgår vid det 1250 m höga *Haldefjäll* från *Kölen* eller *Norska fjällryggen* och sträcker sig först åt SO och Ö till det höga gränsfjället *Talkunaoaivi*, sedan åt S samt slutligen

¹ *Jöklar, glacierer* eller *gletscher* kallas tätt sammanpackade snö- och ismassor, som bilda sig uppe i hägfjällens dalgångar och småningom glida nedåt.

åt SO inåt Ryssland. I nordligaste Finland ligger en grupp af höga fjäll, kallad *Muotkatunturit*.

Från nordliga delen af Maanselkä utgår åt S *Ounaselkä*, i hvars norra del finnes Finlands högsta berg *Pallastunturi* [850 m]. Från det höga fjället *Näränkävvara* sträcka sig *Kivaloselkä* och *Kainunselkä* åt SV. Längre söderut utgå ytterligare från Maanselkä två långa landryggar, *Suomonselkä* och *Salpausselkä*. Suomonselkä sträcker sig först åt V sedan åt SV; Salpausselkä gör längst i Ö en stor båge åt N och löper sedan jämnsides med Finlands sydkust. Bägge upphöra i närheten af Bottniska viken. Mellan Suomonselkä och Salpausselkä gå i hufvudriktning från N till S fyra landryggar: *Satakunnanselkä*, hvars norra del utgöres af den vida *Tavastmon* (*Hämeen kangas*), *Hämeonselkä*, *Savonselkä* och *Karjalanselkä*. Från Salpausselkä utgå *Lohjanselkä* (*Lojo åsen*) åt SV till Hangöudd och *Äyräpäänselkä* åt SO inåt Ryssland. — Bland enstaka berg må nämnas det vidt beryktade *Aavasaksa*¹ i nordliga Finland. Af åsarna är *Salpausselkä* den mest betydande. För sin naturskönhet hafva *Pyynikke* och *Kangasala åsarna* i sydvestra och *Punkaharju åsen* i sydöstra Finland blifvit namnkunniga.

Bergen i Finland bestå hufvudsakligen af granit och gneis eller s. k. gråsten. Ett särskildt slags rödare granit, hvartill hör den s. k. rapakivi, finnes mest i ett stort område i mellersta Finland samt ett annat från Viborgska viken åt V, där den brytes vid *Pyterlaks*. Granit nyttjas till byggnads- och stenhuggeriarbeten; rapakivi också vid landsvägsbyggnader. Skiffer förekommer mest i N och kalksten i SV. Af skiffer förfärdigade fornålderns

¹ *Aavasaksa* besökes årligen vid midsommartiden af resande, till och med långväga främlingar, hvilka samlas på bergets topp för att se solen vid midnattstid lysa på himmelen. — De vackra åsarna och många andra natursköna ställen i vårt vackra land tilldraga sig också allt mer uppmärksamhet af turister.

folk sina vapen och redskap; kalksten användes till murmurbruk. Af den dyrbara kalksten, som kallas marmor, upptages något vid *Ruskeala marmorbrott* N om Ladoga. På södra sidan om Kumo elf finnes sandsten, som beagnas till qvarn- och slipstenar. Våra berg äro fattiga på metaller. Endast obetydligt järn, koppar och tenn förekomma i södra Finland samt guld i Lappland.

Sjöar och elfvar. De inre vattnen äro i Finland talrikare än i något annat land i Europa. Rikedomen på sjöar är så stor, att Finland blifvit kalladt „de tusen sjöars land“. Det är de klara sjöarna och de skummande elfvarna, som vårt land främst har att tacka för sin naturskönhet. Mångenstädes händer, att vattnet från högre belägna sjöar genom strömmar flyter in i dem, som ligga lägre, och därifrån vidare nedåt; sådana rader af sinsemellan förbundna sjöar kallas stråtar. Sålunda uppsamlas vattnet från flere håll i en s. k. centralsjö och utföres slutligen genom en större elf till hafvet. Vattendragen kunna med ledning af landryggarna fördelas i fem grupper eller vattenområden.

1. **Norra vattenområdet** ligger på norra och östra sluttningen af Maanselkä och har sitt utlopp i vikar af Norra Ishafvet. Dess största elf är *Tana elf (Tenojoki)*, som utflyter i Tana fjorden i Norge. Föرنämsta sjön är *Enare (Inari)*, hvilken upptager *Ivalojoiki* och genom *Patsjoiki* utfaller i Varanger fjorden. På Maanselkäs östra slutning ligger i en högbergig, naturskön trakt *Kuusamo stråten*, som har sitt utlopp i Hvita hafvet. Flere af dess sjöar äro ganska högt belägna och djupa.¹ — Enare är en af Finlands största sjöar, med talrika skogbevuxna holmar. Vid Ivalojoiki vaskas guld.

2. **Nordvestra vattenområdet** begränsas i N och Ö af

¹ *Palojärvi* ligger 321^m öfver hafvet och är en af Finlands högst belägna sjöar. *Paanajärvi* är 89^m djup, d. v. s. den har samma djuplek som Päijänne.

Maanselkä, i S och SO af Suomenselkä. Vattendragen hafva sitt utlopp i norra delen af Bottniska viken och utgöras företrädesvis af elfvar. De förnämsta äro: *Torne elf* (*Torniojoki*) med bielfven *Muonio* (*Muoniojoki*); *Kemi elf*, Finlands längsta elf, som genomrinner *Kemi träsk* (*Kemijärvi*) och upptager från höger *Ounasjoki* samt *Ule elf* (*Oulujoki*), hvilken kommer från *Ule träsk* (*Oulujärvi*). Denna sjö upptager *Hyrynsalmi stråten* från NO och *Sotkamo stråten* från Ö. De vattenrika elfvarna besväras af många forsar, bland hvilka *Taivalkoski* i Kemi och *Pyhäkoski* i Ule elf äro de märkligaste. Ändock utgöra de i de vägfattiga nordanbygderna de viktigaste samfärdsleder. Äfven fångas i dem mycket lax och sik. — Bland de mindre elfvarna i sydliga delen af området må nämnas: den minnesrika *Siikajoki*, *Nykarleby elf* (*Lapuanjoki*) och *Kyrö elf* (*Kyrönjoki*). Den största insjön i dessa trakter är *Lappajärvi*.

3. **Sydvestra vattenområdet** begränsas i N af Suomenselkä, i Ö af Hämeenselkä, i SO af Lohjanselkä. Vattendragen här ha sitt utlopp i södra delen af Bottniska viken och Östersjön. Centralsjö är *Pyhäjärvi*, som uppsamlar vattnet från sjöarna i N och Ö. Längst norrut finnas tre stråtar: *Ätsäri stråten*, *Pihlajavesi stråten* och *Keuru stråten*. De förena sig i *Ruovesi*, som åter genom *Murola fors* och kanal står i förbindelse med den stora, öppna sjön *Näsijärvi*. Därifrån störtar sig vattnet vidare genom *Tammerfors* (*Tampereenkoski*) ned till *Pyhäjärvi*. De österut belägna sjöarna bilda äfven tre stråtar: *Längelmäki stråten*, *Hauho stråten* och *Vänä* (*Vanaja*) *stråten*. I *Längelmäki stråten* finnas de vackra sjöarna *Längelmävesi*, *Roine* och *Mallasvesi*. Dessa stråtar stå i förbindelse med hvarandra och vattnet fortsätter sitt lopp genom flere sjöar och forsar till centralsjön. Ur *Pyhäjärvi* föres vattenmassan vidare genom den strida *Nokia ström* till *Kulovesi*. Denna sjö upptager från N *Kyrösjärvi*, hvars vatten störtar sig ned för det ståtliga, 25^m höga vattenfallet *Kyröskoski*. Från

Kulovesi afleder slutligen *Kumo elf* (*Kokemäenjoki*) vattnet till Bottniska viken.

Denna elf är så vattenrik, att den hvarje timme tillför hafvet 1600 mill. liter (617 mill. kannor) vatten, men talrika forsar göra den föga segelbar. Likaså hindra de många forsarna mellan sjöarna flerstädes samfärdseln, men å andra sidan göra dessa forsar stor nytta, i det de lemna drifkraft åt en mängd betydande fabriker, sågverk och qvarnar. På många ställen har man grävt kanaler mellan sjöarna och sålunda öppnat långa farleder för ångbåtar och mindre farkoster. Genom *Murola kanal* kan man fara långt norrut från Näsijärvi. Tack vare *Lembois kanal* har en vattenväg bildats mellan städerna Tammerfors och Tava-stehus. Med denna farled äro åter Längelmäki strätens stora sjöar förbundna genom *Valkeakoski kanal* S om Mal-lasvesi och *Kaivanto kanal* mellan Roine och Längelmävesi.

Utom Kumo elfs flodområde förtjena ihågkommas de stora sjöarna *Pyhäjärvi*¹ och *Lojo sjö* samt den minnesrika *Aura å* (*Aurajoki*).

4. **Mellersta vattenområdet** begränsas i V af Lohjan-selkä och Hämeenselkä, i N af Suomenselkä, i Ö af Savon-selkä och Äyräpäanselkä. Detta område har sitt utlopp i Finska viken och utgöres hufvudsakligen af *Kymmene elfs* flodområde. Centralsjö är den omkring 130 km (12 mil) långa och 89 m djupa sjön *Päijänne*. Dess största tillflöde kommer från N och utgöres af tre stråtar: *Saarijärvi strå-ten*, *Viitasaari stråten* med den 85 km (8 mil) långa sjön *Keitele* och *Rautalampi stråten*. Från dem ledes vattenmas-san genom sjöar och forsar ned till Päijänne. Från V upptager Päijänne några mindre stråtar och i S står sjön genom *Vesijärvi kanal* i förbindelse med *Vesijärvi*. Från

¹ En annan sjö belägen SV om centralsjön med samma namn. *Pyhäjärvi* = *den heliga sjön* är ett ofta användt sjönamn i Finland och antyder en forntida offerplats.

Päijännes sydöstra del utrinne vattnet genom flere strömmar och sjöar. Sedan den ofantliga vattenmassan ytterligare blifvit förstärkt genom *Mäntyharju stråten*, hvarigenom *Puulavesi* och andra stora sjöar numera ha sitt utlopp åt S, nedföres den slutligen till hafvet genom *Kymmene elf* (*Kymijoki*). Elfven är ömsom inklämd mellan klippor samt bildar strida forsar och vattenfall, bland dem det vackra *Anjala fallet*, ömsom utbreder den sig till ej obetydliga sjöar. Slutligen grenar sig elfven i två utloppsarmar på ömse sidor om Pyttis ö och utfaller genom fem mynningar i Finska viken.

På de genom Vesijärvi kanal förbundna Päijänne och Vesijärvi röra sig många ångbåtar, hvilka dels nedföra stockarna från de inre skogsbygderna till Kymmene elf, dels föra resande och gods från Lahtis till Jyväskylä eller någon af de folkrika socknar, som uppstått kring sjöstränderna. En annan ångbåtsled är genom *Kalkis kanal* öppnad till staden Heinola. Äfven på Keitele är ångbåtstrafiken ej obetydlig.

5. **Sydöstra vattenområdet** är beläget S om Suomen-selkä samt Ö om Savonselkä och Äyräpäänselkä. Det har sitt utlopp i Ladoga och omfattar hufvudsakligen *Vuoksens* ofantliga flodområde, hvilket upptager mer än $\frac{1}{6}$ af landets hela yta. Längst i N förenar sig en mängd sjöar i två stora stråtar: *Kallavesi stråten* i V och *Pielis stråten* i Ö. I Kallavesi stråten finnes den vackra sjön *Kallavesi*, hvilken från N upptager två stråtar: *Idensalmi* (*Iisalmi*) stråten och *Nilsii stråten*. Från Kallavesi utrinne vattnet åt S genom *Konnuskoski fors* och den natursköna *Leppävirta ström* till sjön *Unnukka* och därifrån vidare genom *Varkaus ström* till *Haukivesi*. Kallavesi har äfven ett östligt utlopp med flere stora sjöar. Mellan dessa utloppsarmar bildas den stora inlandsjön *Soisalo*. Haukivesi upptager från Ö Pielis stråten, hvars största sjö är den 106 km (10 mil) långa och ganska breda sjön *Pielisjärvi*. Därifrån strömmar

vattnet genom *Pielisjoki* till *Pyhäselkä*, hvilken i V sammanhänger med *Orivesi*. Denna sjö upptager från SO *Pyhäjärvi* och förenas genom *Orivirta* med *Haukivesi*. Genom flere sund står *Haukivesi* i förbindelse med *Saima*, hvilken likt ett örikt innanhaf utbreder sig åt alla sidor. Saimas nordliga del är i Ö förenad med *Puruvesi* och i SV genom det vackra *Puumala sundet* med den något öppnare sydliga delen af sjön. Ur *Puruvesis* klara, rena vatten är det, som det natursköna *Punkaharju* höjer sig. Den väldiga vattenmassan, som slutligen samlat sig i *Saima*, genombryter *Salpausselkä* och störtar sig skummande utför den ena forsen efter den andra, bildande Finlands vattenrikaste elf *Vuoksen (Vuoksi)*. Vida berömdt är det väldiga *Imatra* fallet, hvars dån höres på en half mils afstånd. Elfven grenar sig slutligen i två utloppsarmar, af hvilka den norra utfaller genom två mynningar på ömse sidor om *Keksholm*, medan den södra och ansenligare numera är ledd genom *Suvanto sjö* till *Ladoga*.

Markens sluttning inom detta område är mycket ringa, så att alla de stora sydliga sjöarna från *Pyhäselkä* och *Haukivesi* ligga i samma höjd och de nordliga endast genom obetydliga forsar och strömmar äro skilda från dem. Genom kanalgräfningar och strömmrensningar har man därför med lätthet förbundet dem och sålunda öppnat långa farleder till det inre af landet. De viktigaste inre kanalerna äro *Pielis elfs kanaler* mellan *Pielisjärvi* och *Pyhäselkä* samt *Konnus* och *Taipale kanaler* mellan *Kallavesi* och *Haukivesi*. Men af största betydelse är den långa och natursköna *Saima kanal* mellan *Saima* och *Viborgska viken*, ty genom den har åstadkommits en direkt samfärdsel med utlandet.

Ännu äro Finlands sjöar både talrika och stora, men de minskas beständigt, ehuru långsamt. Hvarje rinnande vatten medför slam, som afsättes i form af svämsand och svämlera i den sjö, dit det utriinner. Efter hand uppgrundas sålunda sjön, tills den helt och hållet igönfylls och förvandlas till en slätt, genom hvilken det rinnande vattnet

slingrar sig fram. I sjöar med mera stillastående vatten frodas vattenväxter, hvilka från stränderna allt mer utbreda sig inåt sjön. Isynnerhet hvitmossan fortplantar sig starkt och hopar sig ofta i massor af flere meters tjocklek, som slutligen betäcker hela sjön och förvandlar den till en mosse. I den multnade hvitmossan finna sedan allehanda växter med fastare byggnad en lämplig jordmån. Deras rötter och stjälkar genomtränga mossjorden och gifva den ökad fasthet samt förmultna där och bilda torf, hvilken nyttjas till ökande och förbättrande af åkerjorden ävensom till bränsle.

I den mån naturen själf eller menniskan fördjupar utloppet och afleder vattnet ur Finlands sjöar, kärr och mossar, vinnas för odlingen vida sträckor af bördig jord. Ännu betäcka likväl sjöarna ungefär $\frac{1}{9}$ och sumpmarkerna $\frac{2}{9}$ af landets hela yta; ännu kunna således i en framtid, om sjöarna genom fällning minskas och sumpmarkerna uttorkas, från vattnets välde ryckas åkerfält, hvilka äro större än mångt konungarike. — Men äfven på ett annat sätt äro Finlands sjöar och myrar till nytta, i det att på botten af de flesta bland dem bildat sig s. k. sjö- eller myrmalm, hvilken, isynnerhet i de östra delarna af landet, upptages och förarbetas till järn.

Klimat kallas luftens allmänna beskaffenhet¹ i ett land med afseende å värme, rörelse (vindar) och fuktighet (nederbörd). Luftens värmegrad eller temperatur beror främst af landets afstånd från eqvatorn och är lägre ju större afståndet är². Då nu vårt land ligger så långt i norr, har det ett ganska kallt klimat, och då

¹ Det tillfälliga tillståndet hos luften på en ort benämnes väderlek.

² Luften erhåller sin värme till minsta delen omedelbart genom solstrålarna, till största delen från den af solen uppvärmda jordytan. Därför beror luftens temperatur af 1) huru varm jordytan under henne är, 2) huru högt luftskikten ligga. Jordytans uppvärmning är åter olika stark, allt eftersom solstrålarna träffa jordytan mer eller mindre snedt. Ju snedare de falla, desto längre väg hafva de att genomtränga atmosfären (jordens luftomhölje) och förlora därunder af sin värme, hvarjämte samma mängd solstrålar har en större yta att uppvärma.

det tillika har en stor utsträckning i N och S, är det betydligt kallare i norra än i södra delen af landet. Men andra omständigheter göra, att Finlands klimat är mildare än de flesta andra lands vid samma breddgrad. I främsta rummet hafva vi därför att tacka de milda sydvestvindarna, som minska vinterkölden hos oss. Äfven Östersjöns närhet bidrager att mildra vinterns stränghet. Slutligen gör landets ringa höjd klimatet jämförelsevis mildt. Varmast är det på grund af dessa omständigheter i sydvestra Finland, där medeltemperaturen¹ för året är $+4\frac{1}{2}^{\circ}$, kallast i nordvestligaste hörnet af landet med en medeltemperatur af $-2\frac{1}{2}^{\circ}$. I Helsingfors är medelvärmnen under juli månad $+15\frac{1}{2}^{\circ}$ och under januari -6° . Ju nordligare man kommer, desto mer tilltager vinterns längd och på samma gång dess köld. I norra Finland visar termometern ej sällan -40° , men i södra knappt -30° . Vattendragen äro vanligen i N isbelagda 7 månader af året, i S endast 5 månader. Sommaren är i höga Norden kort, men ganska varm, ty solen skiner dygnet om. — Med sommarvärmnen följer ljuset, med vinterkölden mörkret. Den längsta sommardagen är i södra Finland $18\frac{1}{2}$ timme lång, men ju nordligare man kommer, desto längre finner man den. Ytterst i N går solen alls icke ned under ett par månader, utan där är då beständig dag. Den kortaste vinterdagen är i den södra delen af landet $5\frac{1}{2}$ timme, men i den nordligaste går solen icke upp öfver horisonten under ett par månader. Där är dock icke alldeles mörkt, utan vid den tid, då vi ha middag, är där skymning, och den öfriga delen af dygnet

¹ Man brukar gifva akt på termometern fyra gånger i dygnet eller oftare. Sedan summerar man de gradtal man fått och dividerar med antalet gånger, som man upptecknat graderna. Så får man medeltemperaturen för dygnet. På samma sätt får man den årliga medeltemperaturen genom att summera dygnens medeltemperatur och dividera summan med dygnens antal.

Värmeград plägar man angifva med tecknet +, köldgrad med

upplyses oftast af ett ovanligt klart månljus och flammande norrsken.

Den årliga nederbörden är i Finland 500 millimeter, hvilket är fullt tillräckligt för vårt kalla klimat. Därtill är den ganska jämt fördelad på årets olika tider.

Växtvärlden är i Finland icke rik och mångfaldig, och den blir allt fattigare ju mer man kommer mot nordn. Längst uppe i norra Lappland äro de afrundade, långsluttande fjällen trälösa och betäckta med hvitgrå renlaf, de kärraktiga dälerna äro beklädda med videsnår och de bättre markerna i elf- och sjödalarna beväxta med låg björkskog. Litet sydligare blir tallen förhärskande och skogen högre, men den är gles och marken fortfarande betäckt med renlaf. Från Ivalo elfdal söderut utbreda sig stora skogar af gran, tall och björk. De betäcka mer än hälften af Finlands yta och utgöra dess förnämsta inkomstkälla. Bäst bibehållna äro skogarna i de nordöstliga och innersta delarna af landet, där ännu milsvida skogsmarker åtskilja de små odlade bygderna. Skogfattigast äro de vestliga och sydliga trakterna.

Granen intager för det mesta de lägre och fuktigare ställena, tallen de högre och torrare. I barrskogen bildas markens växttäckte vanligen af mossa, blåbärs- och lingonris samt på åsar och moar af ljung. Enen växer allmänt på soliga backar. I nordn äro fjällens högre sluttningar täckta med löfskog, de lägre med barrskog. Annars har löfskogen bestående af björk eller gråal, en stor utbredning på gamla svedjeland. Men i allmänhet växa löfträna spridda i barrskogarna. Ända bort i de nordligaste trakterna påträffas aspen, sälgen, rönnen och hæggen, medan endast sparsamt i södra Finland linden, lönnen, almen, asken, eken och hasseln växa vildt; odlade äro de däremot ganska allmänna. Åland, hvars växtvärld är den rikaste, har äfven att uppvisa oxelrönnen.

Öfverallt i vårt land utbreda sig vid stränderna af sjöar och rinnande vatten, så långt vårflödet når, gräsrika

ängsmarker med spridda buskar af vide, björk och al. I de nordliga delarna af landet intaga kärr och mossar öfverskådliga ytvidder. De äro dels beväxta med låga busk- och risväxter samt gles småskog, dels betäckta med hvitmossa. Sydligare äro sumpmarkerna ej så vidsträckta, hvaremot åkrar och odlade ängar allt oftare afbryta skogens enformighet.

Odlingen har väl trängt sig fram ända bort till nordliga Lappland, men såväl där som i hela norra och inre Finland är skörden ganska osäker. Frostentillintetgör ofta på några få nätter frukterna af jordbrukarens långvariga arbete. Af säd odlas mest råg och hafre, men i nordligare trakter är kornet det allmännaste sädesslaget. I SV odlas något hvete, i SO bohvete. Jämte bröd utgöra potäter befolkningens hufvudföda och uttränga allt mer rofvorna i hela landet. Endast i sydligare trakter odlar man ärter och bönor. Köksträdgårdsväxter af flere slag gå väl ända upp i Lappland, men odlas föga utom på herrgårdarna och invid städerna. Däremot ser man ofta äfven vid böndernas stugor i södra Finland små trädgårdar med äpple-, päron-, och körsbärsträn samt stickelbärsbuskar. Krikon och plommon förekomma längst i SV. I nordliga Finland trifvas de odlade frukterna icke, men naturen har så mycket rikligare försedt dessa trakter med läckra vilda bär, såsom hjortron, tranbär, åkerbär m. fl. — Europas förnämsta beklädnadsväxter, lin och hampa, odlas äfven hos oss, linet mest i V, hampan i Ö.

Djurvärlden är äfven jämförelsevis fattig på arter. Dock hysa vårt lands stora skogar flere vilda djur, som hafva betydelse i människans hushållning. Af de större rofdjuren böra främst nämnas björnen, vargen och räfven. Järfven finnes, dock sparsamt, i den nordöstliga och lon i den sydvestliga i delen af landet. På Åland äro rofdjuren för det mesta utrotade. Dessa rofdjur äro dels skadliga såsom fiender till husdjuren, dels nyttiga såsom pels-

djur. Ett värdefullt skinn gifva äfven hermelinen, mården och uttern, men framför allt jagas ekorren¹ och haren. Ett af våra skogars ståtligaste djur, elgen, höll redan på att utdö, men fridlystes och har sedan märkbart förökats i östra Finland. Från lappland utbreder sig vildrenen längs östra gränsen ända till Ladoga. I denna sjö och i Saima, men isynnerhet vid hafskusterna är själen ganska talrik.

Af fågelvärlden är det endast en ringa del, som vistas hos oss under den kalla och mörka vintern. Men om sommarna blir det lif i skogarna och på vattnen, när sång- och simfåglarna återvända. Såsom matnyttigt villebråd jagas bland skogsfåglarna tjädern, orren, järpen och ripan samt bland sjöfåglarna flere slag af änder. Ejdern värderas högst för dunets skull.

Finlands rikedom på vatten gör det äfven tämligen fiskrikt. I hafvet fångas isynnerhet strömming och havsbuk, i elfvarna lax och sik samt i sjöarna muikkor. Allmänt förekomma abborre, gös, lake, braxen, gädda, ål m. fl. goda fiskslag. Kräfter fångas mycket i södra Finland.

Våra förnämsta husdjur äro hornboskapen och hästen. De yppersta hästarna finnas i mellersta Finland. Allmänt hållas äfven får och svin. Getter förekomma i mindre antal i V. Renen är Lapplands viktigaste husdjur. Af tama fåglar hållas mest höns samt endast obetydligt gäss och ankor. Slutligen böra nämnas våra trogna följeslagare hunden och katten.

Inbyggare. Finlands befolkning utgöres till största delen af finnar (suomalaiset) [omkr. 1,950,000]. De tillhöra den finsk-ugriska folkstammen², som hufvudsakligen är utbredd öfver nordliga Europa och nordvestra Asien.

¹ Ekorren jagas endast om vintern, då dess skinn är grått, hvarför det däraf beredda pelsverket kallas gråverk.

² Folkstam kallas sammanfattningen af flere folk, som hafva samma härkomst och likartade språk.

Man kan skilja mellan två hufvudafdelningar i Finland, nämligen tavaster (hämäläiset) i SV och karelare (karjalaiset) i NO. Gränsen mellan deras boningsplatser går ungefär längs en linie, dragen från Gamlakarleby till Fredrikshamn. Olikheterna mellan tavasterna och karelarna äro ganska märkbara och visa sig i utseende, lynne, seder och språk. Till samma folkstam som finnarna höra äfven lapparna [omkr. 1,000], hvilkas språk, lappska, liknar finska. Vårt lands inbyggare utgöras dessutom af flere andra folk. Talrikast äro svenskarna [320,000], hvilka bebo hela Åland och en del af Egentliga Finlands skärgård samt kusttrakterna i Nyland och södra Österbotten. De tillhöra den germaniska folkstammen och den underafdelning däraf, som kallas skandinaviska folk. Vidare finnas ryssar [4,600], hvilka för det mesta äro handlande i städerna och endast i ringa antal såsom bönder bo på näset mellan Finska viken och Ladoga. Tyskar [1,800] bo hufvudsakligen i Helsingfors och Viborg, där de drifva handel. I Finland uppehåller sig äfven ett mindre antal zigenare och judar.

De finsk-ugriska folken tillhöra den mongoliska rasen, men tavaster och karelare hafva genom uppblandning med germaniska och slaviska folk äfvensom under påverkan af en högre odling fördelaktigt förändrat sitt utseende. Äfven folklynnet och sederna hafva undergått förändringar. Endast i de inre skogsbygderna påträffas här och hvar menniskor, som bevarat gammalt lynne och gammal sed.

Tavasten är af naturen tystlåten och allvarsam, långtänkt och envis; trög att begyuna, men ihärdig att utföra ett arbete. Han är förnöjsam och tålmodig, ärlig och trofast. Karelaren är mera rörlig, tillgänglig och pratsam. Han är mera företagsam, men mindre ihärdig samt fallen för vällefnad. För poesi eger han god begåfning, hvarom Kalevala och andra ypperliga folksånger bära vittne.

Lapparna hafva däremot till en stor del bibehållit den mongoliska typen. De äro kortväxta, hafva bredt, platt ansigte med utstående kindknotor samt svart, stripigt hår. Till lynnet äro de tröga, tungsinta och trumpna. Dock äro de mot främlingar gästfria och inom familjen råder det bästa förhållande. Sin kalla fattiga fosterbygd älska de högt. Lapparna i Finland och deras renar aftaga år från år i antal. I södra Lappland hafva lapparna redan allmänt antagit de finska nybyggarnes språk och lefnadssätt.

Vårt lands inbyggare hylla den evangelisk-lutherska läran. Endast ryssarna och ett litet antal finnar vid östra gränsen höra till den grekiska kyrkan. Läskunnigheten är allmän och folkbildningen stiger allt mer, ty redan hafva folkskolor blifvit inrättade i nästan alla delar af landet. För utbildande af folkskollärare och lärarinnor finnas fyra seminarier. Den högre undervisningen främjas genom många lyceer och fruntimmersskolor. Den högsta läroinrättningen är universitetet eller högskolan. För att bereda till särskilda kall och yrken äro s. k. fackskolor inrättade. Sådana äro: ett polytekniskt, ett forst- och två landtbruksinstitut, en kadettskola samt flere handtverks- och industriskolor, handelskolor, navigationsskolor o. s. v.

Näringar och samfärdsel. Största delen af befolkningen har sitt uppehälle af *jordbruk* i förening med *boskapskötsel*, men dessa näringar bedrifvas ännu icke med tillräcklig omsorg. [Hvilka äro de förnämsta jordbuks- och boskapsprodukterna?] I vårt skogrika land gifver *skogshandteringen* en god inkomst såväl åt jordegarna och arbetarebefolkningen som åt industriidkare och handlande. *Fiske* idkas isynnerhet i kusttrakterna, men också i de talrika sjöarna och elfvarna. [Hvilka fiskslag fångas mest?] *Jagten* är mångenstädes en lönande binäring. Under de sista åren har den *inre handeln* blifvit något lifligare och den *utländska handeln* är ej obetydlig, hvaremot *sjöfarten* aftagit. De förnämsta *utförsvaren* äro: trävaror, tjära och smör. De betydligaste *införsvaren* äro: mjöl, kaffe, socker, salt, bomull och tobak. Äfven flere slag af fabriksvaror införas, ty den *stora industrin* eller *fabriksverksamheten* motsvarar ej behovet. Dock har landet rätt många fabriker, för det mesta inrättade vid forsar. De största äro: bomulls- och linnespinnerier, klädesfabriker, mekaniska verkstäder, träsliperier, pappersbruk och sågverk.

Bergsbruket är obetydligt. *Järn* upptages något, hufvudsakligen från bottnen af sjöar och myrar.

Samfärdseln. Finlands talrika sjöar och elfvar hafva från äldsta tider utgjort goda naturliga samfärdsleder. Sedan byggdes landsvägar, först i de sydliga delarna af landet, men år för år allt längre åt N. Nu sträcka sig några vägar ända in Lappland. — Senare har man genom att upprensa strömmar och gräfvat kanaler förbundit många af de viktigaste vattendragen med hvarandra, så att man nu med ångbåt kan färdas långa sträckor i det inre af landet. [Hvilka äro de förnämsta kanalerna och farlederna?] — De nyaste och tillika yppersta af alla samfärdsmedel äro järnvägarna. Finlands äldsta järnväg är *Helsingfors—Tavastehus banan*. Därifrån utgå *Kervo—Borgå banan* åt Ö, *Hyvinge—Hangö banan* åt SV samt den betydande *Riihimäki—S:t Petersburgs banan* åt Ö och SO genom *Viborg*. Från *Kouvola* station vid denna bana utgår *Savolaks banan* åt N genom *S:t Mickel* till *Kuopio* samt *Kotka banan* åt S. Från *Tavastehus* fortsättes järnvägen till *Tammerfors* och från denna linie utgår *Toijala—Åbo banan* åt SV. Vidare utsträcker sig järnvägen från *Tammerfors* åt N och NV till *Vasa* samt från *Östermyra* station norrut nära förbi *Gamlakarleby* till *Uleåborg* med bibana till *Jakobstad*. Vårt lands järnvägar hafva för närvarande alla tillsamman en längd af 1,900^{km}. Dessutom äro beslutna att byggas *Karelska banan* mellan städerna *Viborg*, *Sordavala* och *Joensuu* samt *Björneborgska banan* med *Tammerfors* till utgångspunkt.

Statsskick och försvar. Storfurstendömet Finland är en stat med inre själfstyrelse, oskiljaktigt förenad med kejsardömet Ryssland. Rysslands kejsare är tillika Finlands storfurste, som styr landet efter dess egna lagar och genom infödde män. Landets högsta förvaltning ombesörjes i regentens namn närmast af en generalguvernör och kejsarliga senaten. En del af senaten är tillika landets högsta domstol. För öfrigt är

Finland för den världsliga förvaltningen indeladt i 8 län, hvart och ett styrdt af en guvernör; för den kyrkliga, förvaltningen i 3 stift, hvarje styrdt af en biskop, samt för lagskipningen i 3 hofrättsdistrikt med hvar sin hofrätt. -- Dessutom finnes en äldre historisk indelning af landet i 9 landskap.

Lagarna stiftas och skatterna påläggas i Finland icke af regenten ensam utan af honom i samråd med folket; detta utöfvar sin makt genom sina ombud vid landtdagen. Då makten sålunda är delad mellan regenten och folket, säges statsskicket vara inskränkt monarkiskt. Landtdagen sammanträder hvart femte år eller oftare (för närvarande hvart tredje år). Den är sammansatt af fyra stånd: adel, prester, borgare och bönder.

Finlands inhemska militär utgöres af gardesskarp-skyttebataljonen i Helsingfors, 8 skarpskyttebataljoner, en i hvart län, samt ett dragonregemente i Villmanstrand. Vår krigsmakt grundar sig på allmän värnepligt, d. v. s. att hvarje yngling i vårt land är skyldig att för en viss tid inträda i krigstjenst.

Utom de inhemska trupperna finnes äfven rysk militär i landet. Chef för samtliga trupper är generalguvernören. Finlands enda fästning är Sveaborg.

Nylands län

består af vestra och största delen af landskapet *Nyland* samt en liten del af södra *Tavastland*. Det omfattar kustlandet vid Finska viken till Kymmene elf i Ö. — Skärgården är vidsträckt och rik på natursköna ställen. I det inre ser man i beständig omvexlingskogiga backar och fruktbara slätter med vackra herrgårdar och välmående byar, omgifna af bördiga åkerfält. Befolkningen är här tätare i något af de andra länen, och dock är tillochmed denna landsdel glest befolkad och ringa odlad i bredd med kulturländerna i mellersta Europa.

Skärgården och södra delen af fastlandet bebos af svenskar, den norra af tavaster. Utom fiske och själsskytte idkas i skärgården liflig kustfart. Annars äro jordbruk och boskapsskötsel hufvudnäringar. Ängsodling och mejerihandtering äro ganska allmänt införda. I V finnas flere järn- och kalkbruk. Hemslöjd idkas mångenstädes med ifver och skicklighet.

I länskapet **Nyland** ligga länets alla städer.

Helsingfors (*Helsinki*) ligger på en landtunga vid Finska viken och har ett vackert läge. Det är Finlands hufvudstad, säte för generalguvernören och kejsrerliga senaten, guvernören öfver Nylands län och flere embetsverk. Här sammanträder landtdagen och här finnas universitet, polytekniska institutet, 2 normallyceer och många andra läroanstalter. Helsingfors har goda hamnar och liflig handel, (största infärseln) samt betydande fabriksverksamhet. Staden är delvis välbyggd, har flere kyrkor, teatrar och andra ståtliga byggnader. Midt i de vackra esplanaderna står Runebergs staty. 60,000 inb. — **Sveaborg** (*Veapori*) på holmar utanför Helsingfors. Stark fästning. — **Borgå** (*Porvoo*), vid Borgå å. Biskopssäte. God handel. Runebergs hem. — I staden och dess omnejd idkas betydlig hemslöjd (bomullstyg m. m.). — **Lovisa** (*Loviisa*), vid Lovisa viken är en badort. — Vid mynningen af viken finnas ruinerna af fästningen *Svartholm*. — **Ekenäs** (*Tammisaari*), vid Pojo viken, har ett svenskt folkskollärrinneseminarium — **Hangö** (*Hankoniemi*), på Hangöudd, är en uppåtgående vinterhamn; betydlig utförsel af pappersmassa och smör. Badort.

Svartå, gammalt järnbruk; *Fiskars*, järnbruk och finsmidverkstäder, samt *Raseborg*, slottsruiner: alla i vestra Nyland.

Åbo och Björneborgs län med Åland

är bildadt af *Egentliga Finland*, vestra *Satakunta* och *Åland*. Det omfattar Östersjökusten med dess ofantliga, vackra

skärgård samt kustlandet vid södra delen af Bottniska viken. — *Egentliga Finland* är vårt lands tidigast och mest odlade bygd, där förgångna tiders minnen öfverallt möta vandraren. Landskapet är mycket tätt befolkadt. I det milda klimatet bedrifves hvete- och fruktodling mer än annanstädes. — *Satakuntadelen* upptages i N af kärrmarker och sandmoar (Tavastmon) med mager jordmån och gles befolkning. I S är däremot Kumo elfdal väl odlad och tätt befolkad. — *Fasta Åland* är ett backigt land med små bördiga åkerfält och saftigt grönskande ängar. Sådana äro ock de närmare större öarna, men längre bort blifva de klippiga holmarna allt kalare och ödsligare.

Skärgårdsbefolkningen är sydligare svensk, nordligare finsk. Den idkar, utom fiske, boskapsskötsel och jagt, betydlig fraktfart. Fastlandsinvånarne äro tåvaster och lefva mest af jordbruk och boskapsskötsel. En betydlig fabriks- och sågrörelse bedrifves, hvarjämte hemslöjd mycket sysselsätter befolkningen i städerna och deras grannskap.

I **Egentliga Finland** ligga städerna:

Åbo (*Turku*), vid Aura å, är landets äldsta stad samt var förut hufvud- och universitetsstad. Säte för länets guvernör, Finlands erkebiskop och Åbo hofrätt. Vigtig fabriks- och handelsstad (stora mekaniska verkstäder m. m.). Stadens märkligaste byggnad är den gamla domkyrkan med grafkor och vackra glasmålningar. Åbo prydes af Per Brahes och Porthans statyer. 28,000 inb. — Vid åns mynning ligger det minnesrika, mer än 700 år gamla, *Åbo slott*. Nära därintill den vackra ön *Runsala* med villor, trädgårdar och eklundar. — **Nådendal** (*Naantali*), vid Östersjön. Badort. — **Nystad** (*Uusikaupunki*), vid Bottniska viken. Idkar handel med träkärl. Underhafstelegraf till Sverige.

Salo, köping nära en vik af Östersjön. — *Kustö*, vid hafvet SO från Åbo, ruiner af ett slott, som tillhört Finlands katolska biskopar.

I **Satakunta: Björneborg** (*Pori*), vid Kumo elf. Betydlig handel och en större mekanisk verkstad. 10,000 inb. — Stadens yttre hamn, *Räfsö*, ligger utanför elfmynningen 3 mil från staden. Därifrån utskeppas mycket plankor och bräden. — **Raumo** (*Rauma*), vid Bottniska viken. Handel med trävaror. Spetsknyppling.

Ikalis, köping vid Kyrösjärvi.

På **Åland: Mariehamn** (*Maarianhamina*) vid Östersjön. Badort.

Kastelholm, slottsruiner.

Tavastehus län

består af sydvestra *Tavastland* och östra *Satakunta*. Det är ett inlandslän mellan Päijänne i Ö och Kulovesi i V. — *Tavastländska* andelen är i N uppfylld af branta berg och stora barrskogar. I S finnas fruktbara slättbygder, där säd och mycket lin odlas samt många stora fabriker blifvit anlagda. — *Satakuntadelen* är med sina skogbeklädda höjder och blå sjöar en af de vackraste trakter i Finland.

Inbyggarna äro tavaster och idka företrädesvis jordbruk och boskapsskötsel. Vårt lands största fabriksanläggningar finnas i länet, där äfven betydande sågrelse och skogshandtering drifvas.

I **Tavastland: Tavastehus** (*Hämeenlinna*), vid Vånå stråten. Guvernörens residens. — Invid staden ligger det mer än 600 år gamla slottet *Tavastehus* eller *Tavasteborg*.

Lahtis, köping vid Vesijärvi och järnvägen. — *Evois* forstinstitut och *Mustiala* landbruksinstitut, *Forssa* bomullsspinneri, *Notsjö* glasbruk och *Tervakoski* pappersbruk äro alla belägna i södra Tavastland.

I **Satakunta: Tammerfors** (*Tampere*), vid Tammerfors, vackert beläget mellan Pyhäjärvi och Näsijärvi sjöar. Finlands viktigaste fabriksstad med stora bomulls- och linnespinnerier, pappersbruk, klädesfabriker m. fl. 18,000 inb.

Nokia träsliperi vid den lika nämnda strömmen.

S:t Mickels län

utgöres af mellersta *Savolaks* och östra *Tavastland* samt sträcker sig från Päijänne i V till Orivesi i Ö. Sydgränsen går midt öfver Saima. — Otaliga sjöar med klart, blått vatten och vackra, lummiga holmar, enstaka bergshöjder, långa sandåsar och trånga dalar äro utmärkande för Savolaks. Denna landsdel är synnerligen rik på naturskönhet. Vid sjöstränderna och uppe på åsarna ser man åkerfält och ängar, medan bergen äro bevuxna med barrskog och dalarna med löfskog, som vuxit upp på gamla sveder.

Befolkningen hör till största delen till karelska stammen och har sin utkomst hufvudsakligen af åkerbruk, boskapsskötsel och skogshandtering. Bohvete odlas här mer än annanstädes.

I **Savolaks** ligga: **S:t Mickel** (*Mikkeli*), vid en vik af Saima. Guvernörens residens. — **Nyslott** (*Savonlinna*), på en ö invid farleden mellan Haukivesi och Saima.

På en holme i sundet ligger det gamla slottet *Olofsborg*. — *Punkaharju*, naturskön kronopark på en ö i Puruvesi.

I **Tavastland**: **Heinola**, liten vackert belägen stad vid Kymmene elf.

Viborgs län

består af södra *Karelen*, sydligaste *Savolaks* samt mindre delar af *Nyland* och *Tavastland*. Det utgör sydöstra hörnet af landet, kalladt *Gamla Finland*, samt omfattar kustlandet vid Ladoga och Finska viken till Kymmene elf i V. — Längst i NO är landet en skogrik, men nästan folktom ödemark. Ladogas och Vuoksens stränder äro bergiga, med leende fruktbara dalar. Annars utgöras de inre delarna mest af skoglösa, med klappersten betäckta höjder samt med klen björkskog bevuxna eller af sankärr uppfyllda dälдер. I kusttrakterna vid Fin-

ska viken omvexla låga berg med mindre slättmarker. Jordmånen är för det mesta stembunden och mager.

Inbyggarna äro till största delen karelare. Längst i V bo svenskar och i S ryssar i litet antal. Stadsbefolkningen utgöres af en brokig blandning af dessa tre folk, hvartill kommer ett stort antal tyskar i Viborg. Jordbruket hindras af den karga jordmånen. Hafre odlas här dubbelt så mycket som råg. Sågrörelse, fabriksverksamhet och bergsbruk idkas något, men framför allt handel. Synnerligen liflig är handeln på S:t Petersburg, där skogsprodukter (hvaribland videbark till garfverierna), ladugårdsalster, fisk, granit m. m. säljas. Befolkningen har mångenstädes i länet bibehållit gammaldags sed och gammal folkdrägt.

I **Karelen** ligga: **Viborg** (*Viipuri*), vid Viborgska viken samt vid Saima kanals mynning. Säte för länets guvernör och Viborgs hofrätt. Betydlig handel; stor utförsel af skogsprodukter. Öfver staden höja sig ruinerna af det gamla *Viborgs slott*. 18,000 inb. — Yttre hamnen heter *Trångsund*. — **Keksholm** (*Käkisalmi*), på en ö mellan Vuoksens norra mynningsarmar. Drifver handel på S:t Petersburg. — **Sordavala** (*Sortavala*), vid Ladogas norra strand, har ett finskt folkskoleseminarium. Handel på S:t Petersburg.

Vid Kymmene elf finnas flere stora fabriker. Vidare märkas: *Pjuterlaks granitbrott* vid Finska viken V om Viborg. — *Ruskeala marmorbrott* N om Ladoga. — *Pitkärinta* koppar- och tenngrufva nära Ladogas nordöstra strand. — *Kronoborg* (*Kurkijoki*), vid Ladoga N om Keksholm, landtbruksinstitut. — *Valamo*, naturskön, väl odlad ö i Ladoga med ett grekiskt kloster.

I **Nyland**: **Fredrikshamn** (*Hamina*), vid Finska viken, har en kadettskola. — **Kotka**, på en ö vid Kymmene elfs östra mynningsarm, har stora sågverk samt betydlig utförsel af plankor och bräden. Staden är nyligen anlagd, men har på grund af sitt fördelaktiga läge raskt tillvuxit.

I **Savolaks: Villmanstrand** (*Lappeenranta*), vid Saima, badort.

Lauritsala, vid Saima kanals norra ände, lastageplats.

Kuopio län

är bildadt af norra *Karelen*, norra *Savolaks* och en mindre del af nordöstra *Tavastland*. Det sträcker sig från Keitele i V till ryska gränsen i Ö. — Naturen är här ungefär sådan som i S:t Mickels län: talrika sjöar, fullströdda med med holmar, långsluttande åsar, branta berg och trånga dalar gifva landet ett omvexlande och vackert utseende. Ofantliga skogar samt en mängd sankar mossar och myrar fylla jämte sjöarna största delen af länet. De glesa odlade bygderna finnas dels vid sjöstränderna dels uppe på åsarna. Jordmånen är stenbunden, men ej ofruktbar; särskildt äro ängarna och betesmarkerna goda. Vattnen äro mycket rika på myrmalm.

Invånarne höra till karelska stammen. De idka ännu med förkärlek svedjebruk och kärrodling. Skogshandtering och sågrörelse drifvas med ifver och genom Viborg gå härifrån massor af plankor och bräden till utlandet. Samma väg gå ock årligen tusentals lispund smör. Den goda malmtillgången har föranledt anläggningen af flere betydande järnbruk. Om vintrarna utsätter man i skogarna giller för skogsfågel och pelsdjur.

I **Savolaks** ligger: **Kuopio**, på en udde i Kallavesi. Säte för länets guvernör och biskopen öfver Kuopio stift. God handel. 9,000 inb.

Nära staden ligger *Puijo backe* (150 m öfver Kallavesi) med härlig utsigt.

Idensalmi (*Iisalmi*), köping vid Idensalmi stråten, med ångbåtsförbindelse söderut till Kuopio. — *Varkaus*, köping och stor mekanisk verkstad vid Varkaus ström och Taipale kanal.

I **Karelen: Joensuu**, vid Pielis elfs utlopp i Pyhäselkä. Liflig handel med skogsprodukter.

Nurmes, köping vid Pielisjärvi. — *Värtsilä*, stort järnbruk i sydöstligaste hörnet af länet.

Vasa län

utgöres af södra *Österbotten*, nordvestra *Tavastland* och nordöstra hörnet af *Satakunta*. Det omfattar kustlandet vid mellersta delen af Bottniska viken och sträcker sig österut till Keitele. — Innanför den lågbergiga skärgården och långgrunda kusten utbreder sig södra Österbottens stora slättbygd, den största i Finland. De talrika elfdalarna hafva en bördig lerjord och äro väl odlade. Storkyro åkrar i Kyrö elfdal prisas såsom de vidsträckteste i landet. Mellanrummen mellan de odlade fälten upptagas af skogar, låga bergsklackar och vida kärrmarker eller sandmoar. — De till Tavastland och Satakunta hörande inre delarna af länet hafva ojämn mark, talrika sjöar och stora skogar, men ringa odling.

Inbyggarna äro i kusttrakterna af svensk härkomst, i de inre delarna bo tavaster. Österbottningarna äro ett kraftfullt, arbetsdugligt slägte, men tillika kända för sitt hetsiga lynne. Med skicklighet drifva de sitt jordbruk, sin kärr- och ängsodling. Vasarågen är berömd och eftersökt till och med i utlandet. Därför vittna de välbyggda byarna om välmåga. Kustboarna idka strömmingsfiske och själskytte. I allmänhet äro österbottningarna bekanta för sin slöjdkunnighet och särskildt anlitade såsom timmermän. — I de inre glest bebodda skogsbygderna är skogshandtering en hufvudnäring jämte jordbruk och boskapsskötsel.

I **Österbotten** ligga städerna: **Nikolaistad** (*Nikolainkaupunki*), vanligen ännu kalladt med det gamla namnet *Vasa*, vid Bottniska viken. Säte för länets guvernör och *Vasa* hofrätt. Staden har några fabriker och betydlig handel. Den är vacker och välbyggd. 9,000 inb. — **Nykarleby** (*Uusikarlepyy*), vid Nykarleby elf, har ett svenskt folkskolläroreseminarium. — **Jakobstad** (*Pietarsaari*), — **Gam-**

iakarleby (*Kokkola*), — **Kaskö** (*Kaskinen*), — **Kristinestad** (*Kristina*) ligga alla vid Bottniska viken.

Östermyra, knutpunkt vid österbottniska jernvägarna; krutbruk.

I **Tavastland: Jyväskylä**, vid Jyväsjärvi strax norr om Päijänne, har ett finskt folkskoleseminarium.

Uleåborgs och Kajana län

består af norra *Österbotten* samt de till Finland hörande delarna af *Lappland* och *Vesterbotten*. Det omfattar kustlandet vid norra delen af Bottniska viken samt för öfrigt hela det nordligaste Finland; det upptager nära hälften af landets yta, men har blott $\frac{1}{10}$ af dess befolkning. — *Österbotten* är äfven här ett vidsträckt slättland, som långsamt höjer sig mot N och Ö. Öfver slätten resa enstaka berg eller berggrupper sina afrundade, kala hjässor. Ofantliga skogar samt milsvida kärr och mossar upptaga landet. Vid elfstränderna ser man här och hvar ängar och åkertäppor, hvilka blifva tätare närmare kusten. Länets sydligare kusttrakter äro rätt mycket odlade och ängsmarkerna vidsträckta (*Limingo* ängar). Längst i Ö på sluttningen mot Hvita hafvet är landet uppfyllt af höga fjäll och djupa sjöar samt mycket naturskönt. Äfven Kajana län är rikt på berg och sjöar, men framför allt på skogar. — *Lappland* är i S och Ö likt norra *Österbotten*, men längst i N utgör det ett vågformigt högländ, öfver hvilket några enstaka högre kullar resa sig. Kärr, lafmoar och skogar af björk och tall bilda denna ödemark. Endast i nedre Ivalodalen visa sig ringa spår af odling.

Invånarne i länet utgöras af karelare utom i nordliga *Lappland*, där lappar ströfva omkring. Jordbruket är osäkert, emedan nattfroster inträffa tidigt om hösten. Vanligen hinner dock kornet mogna, ty i det beständiga sommarljuset behöfver det härtill endast 10 veckor. Men strandängarna äro rika på gräs, elfvarna på fisk och skogarna på villebråd, så att boskapsskötsel, fiske och jagt gifva

en riklig utkomst. Härtill komma skogshandtering, särskildt tjärbränning. I allmänhet är folket ganska välbergadt och gårdarna välbyggda.

Lapparna kunna med afseende å lefnadssättet delas i fjäll-lappar och fiskarlappar. Fjäll-lapparna vandra från trakt till trakt för att söka bete åt sina renhjordar. Om sommaren uppslå de sina kåtor¹ högre upp på tundrorna,² där vinden fördrifver den besvärliga myggen och där renarna ej plågas af värmen. Om vintern drifvas renhjordarna till skogstrakterna. En rik lapp eger ända till 2,000 renar och för sitt uppehälle behöfver en lappfamilj minst 200. Renen förser lappen med allt, hvad han behöfver. Af dess kött, mjölk och ost har han mat och dryck, af dess hud gör han sig kläder och täcken, af hornen förfärdigar han skedar och knappar o. s. v. Såsom lastdjur och dragare är renen äfven outhärlig. Om vintern kan lappen, med renen spänd för en båtlik släde, kallad pulka, företaga långa och snabba resor. Jämte renen är hunden lappens enda husdjur och en god väktare för hjordarna. — Fiskarlapparna bo i timrade träkojor vid stränderna af någon större elf eller sjö samt lefva af fiske och jagt. De hafva ock några renar samt stundom en ko och några får. Våren tillbringa de vanligen vid Ishafskusten i tjenst vid de stora torskfiskerierna.

I **Österbotten: Uleåborg** (*Oulu*), vid Ule elfs utlopp. Säte för länets guvernör. Vigtig handelsstad med den största utförsel af tjära. Stor läderfabrik. Franzens byst. 12,000 inb. — **Brahestad** (*Raahe*), vid Bottniska viken, har en handelsskola. — **Kemi**, vid Bottniska viken, utför skogsprodukter. — **Kajana** (*Kajaani*), vid Kajana å (Koivukoski).

¹ Kåtan är ett tält af säckväf eller vadmal, uppspänd på stänger, som resas mot hvarandra i form af en sockertopp.

² Tundror kallas de skoglösa ödemarkerna i Ishafstrakterna. Också benämnas de skoglösa höjderna i Lappmarkens skogsregioner tundror (tunturit).

Kajaneborg, slottsruiner på en holme i Kajana å.

I **Vesterbotten: Torneå** (*Tornio*), nära Torne elfs mynning. Drifver handel med lax och lappvaror.

Ryssland.

Kejsardöme. *Hela ryska riket* omkr. 22 mill. □ km; mer än 2 ggr Europa. 110 mill. inb. — *Europeiska Ryssland* 5 mill. □ km; nära 14 ggr Finland. 90 mill. inb.; 18 på □ km. — Mellan 70° och 45° nordl. bredd.

Gränser. Europeiska Ryssland gränсар i N till *Norra Ishafvet*; i V till *Norge*, *Finland*, *Östersjön*, *Tyska riket*, *Österrike* och *Rumänien*; i S till *Rumänien*, *Svarta hafvet*, *Asien* (*Kaukasien*) och *Kuspiska hafvet*; i Ö till *Asien* (*Sibirien* och *Turkestan*). På många ställen öfverensstämma Europeiska Rysslands politiska gränser icke med de naturliga. Detta är isynnerhet fallet med den östra gränsen, hvilken endast i N följer *Uralbergen*, den naturliga gränsen mellan Europa och Asien, men därefter på en lång sträcka är dragen godtyckligt Ö om bergen. Sydligare följer den endast på en kort sträcka *Uralfloden*. Såsom gränslinie mot Asien i S betraktas naturligt *Kaukasus'* väldiga fjällrygg, men den politiska gränsen går långt nordligare. Se för öfrigt efter gränslinierna på kartan!

Kust. Ehuru Ryssland stöter till fyra haf äro dess hafsgränser dock korta i jämförelse med landgränserna. *Norra Ishafvets* kust är längst och där bildas den stora viken *Hvita hafvet*, hvars inlopp omgifves af halföarna *Kola* och *Kánin*. Äfven finnas några betydliga öar, bland dem öparet *Novája Semljá*. — Finska vikens sydkust är brant och klippig, men utan skärgård. Däremot finnes utanför *Riga* viken en mängd öar och holmar, däribland *Dagö* och

Ösel. Östersjöns ostkust är låg och beledsagad af en oafbruten rad af dyner¹. — Vid den ytterst långgrunda kusten af *Svarta hafvet* från Donaumynningen till halfön *Krim* finnas utanför flodmynningarna sammanhängande strandvallar, hvarigenom grunda, från hafvet nästan afstängda mynningsvikar, *limáner*,² uppstått. Sydkusten af *Krim* är däremot ett härligt bergland, som stupar brant i hafvet. Genom sundet vid *Kertsj* kommer man in i den grunda *Asóvska sjön*. — *Kaspiska hafvet* är egentligen en ofantlig insjö, hvars vatten är salt. Dess yta ligger 26^m lägre än världshafvets. Den europeiska kusten är låg och flack samt åtföljes af en stor massa lika beskaffade holmar.

För Rysslands yttre handel och samfärdsel äro dessa kuststräckor af stor betydelse, men deras värde minskas något däraf, att hamnarna under en större eller mindre del af året äro isbelagda.

Ytbildning. Ryssland utgöres af ett ofantligt lågland, den *Osteuropeiska slätten*. Berg af någon betydenhet finnas endast i gränstrakterna. I Ö sträcker *Urúl* sin mer än 2000^{km} (omkr. 190 mil) långa bergskedja, den längsta i Europa, från *Kariska hafvet* i N till låglandet vid *Kaspiska hafvet* i S³. *Norra, öde Urúl* är den högsta delen och betäckt med urskogar af barrträn samt torfmossar. Det *mel-lersta, malmrika Urúl* är lågt och höjdsträckningarna så långsluttande, att en järnväg utan svårighet kunnat ledas öfver berget. Det *södra, skogrika Ural* är bredast och isynnerhet på vestslutningarna rikt på löfskogar. I allmänhet äro *Uralbergens* kammar afrundade och topparna höja sig

¹ *Dyner* äro sandvallar, uppkastade vid långgrunda kuster af hafsvågor och vindar.

² *Limán*, af grekiska *limén* = hamn, (hvilket påminner om de forntida grekiska kolonierna i dessa trakter) är en dylik mynningsvik, som vid Östersjöns sydkust kallas *Haff*.

³ Anmärkas bör, att *Ural* är den enda längre bergskedja i gamla världen, som följer meridianernas riktning.

ej starkt däröfver. Medelhöjden är endast 650^m och de högsta topparna uppnå omkring 1500^m öfver hafvet. — Södra Krim genomstrykes af de *Tauriska bergen*, hvilka kunna betraktas som en fortsättning af Kaukasus. Högsta delen kallas *Jaila* och har samma höjd som Urál. — I SV ojämnas landet af utsprång från *Karpaterna* och i NV antager det Finlands ojämna yta.

I det inre slättlandet är jordytan väl för det mesta jämn, men har ingalunda öfverallt samma höjd öfver hafvet. Platåer och landryggar upptaga vida landsträckor. Från nordliga delen af Urál utgår åt SV den *Nordryska landryggen*. Den är isynnerhet i V mycket låg, men vigtig såsom vattendelare mellan Norra Ishafvets och Kaspiska hafvets flodområden. — Genom mellersta Ryssland sträcker i hufvudriktning från NV åt SO den vida *Centralplatån*, som gifver upphof åt en mängd floder. I dess nordliga del finnas *Valdajhöjderna*, hvilkas afrundade kullar blott uppnå en höjd af 350^m. På dessa sjö- och skogrika höjder upprinna tre af Rysslands största floder (Volga, Düna, Dnjepr). Åt SV löper den af många floder genomskurna *Vestryska landryggen*. En förgrening af Centralplatån utgår åt Ö och utbreder sig vid mellersta Volga. Flodens högra strand är därför hög och brant och kallas *bergstranden*, medan den venstra, som är låg och gräsrik, benämnes *ängstranden*. Längst i S är platån äfven högre och stupar brant ned mot den smala kustslätten vid Asovskasjön. — I sammanhang med utsprången från Karpaterna utbreda sig längst i SV vida platåer ända till Dnjepr.

Dessa upphöjdare delar af slättlandet hafva i allmänhet en höjd af närmare 200^m. Marken består icke här såsom i Finland af hårda granitberg, utan af lösare bergarter, hvilka småningom, det ena hvarvet på det andra, afsatt sig ur vattnet, medan i en aflägsen tid detta land ännu betäcktes af haf. Själftva jordytan är i allmänhet betäckt med god mylla, och isynnerhet berömd för sin frukt-

barhet är den *Svarta jorden*. Denna är i ett tjockt lager utbredd öfver ett stort område, som från trakterna närmast N om Svarta hafvet och Asovskasjön sträcker sig åt NO till närheten af Ural¹.

Af nyttiga mineralier² innehåller slättlandet framför allt stenkol. Det förekommer mest på Centralplatån i trakterna kring Moskvá samt i sydliga delen. Dessutom finnes stenkol på vestra sluttningen af Ural äfvensom i Polen. Salt finnes i riklig mängd i södra Ural samt i sjöar N om Kaspiska hafvet. Synnerligen rika såväl på dyrbara stenarter som på metaller äro Uralbergen. Där upptagas marmor och malakit äfvensom smaragder och andra ädelstenar. Af metaller fås järn i stor mängd och af utmärkt beskaffenhet samt vidare koppar, silfver, guld, platina m. m. I Polen finnes zink.

Sjöar och floder. Låga slätter, ofullständigt åtskilda af platåerna och landryggarna, upptaga största delen af landets yta. De kunna delas i fyra områden efter de fyra haf, som på olika sidor begränsa landet och dit floderna utrinna.

1. **Norra Ishafvets kustområde** begränsas i S af Nordryska landryggen och i V af Maanselkä. De förnämsta floderna äro *Petsjora*, som kommer från Ural och utfaller i Norra Ishafvet, samt *Dviná*, som uppkommer genom två mot hvarandra på nordsidan af landryggen rinnande källfloder, *Suchóna* och *Vytsjegda*. På östra sluttningen af Maanselkä ligga liksom i Finland talrika sjöar, hvilka utrinna i Hvita hafvet.

2. **Östersjöns kustområde** är i S begränsadt af Centralplatån, Vestryska landryggen och Karpaterna. Det står i Ö i förbindelse med Norra Ishafvets område genom

¹ Nordgränsen för „Svarta jordens“ område bildas af linier, dragna öfver städerna Kijef, Tula och Kasán.

² Mineral = stenart.

en bred dalsänkning, som fordom varit ett sund mellan Hvita hafvet och Finska viken. I denna sänka ligga de stora och djupa sjöarna *Onéga* [anjä'ga] och *Ládoga*, hvilka äro förbundna genom *Svir*. *Ládoga* upptager från S sjön *Ilmén* genom *Volchof* och utflyter genom den korta, men breda *Neva* [njevá] till Finska viken. Dit utfaller från S *Naróva*, som bildar utloppet för sjön *Peipus*. Till Riga viken rinner *Düna* (södra *Dviná*) från södra sydsluttningen af *Valdaj*. Utom Rysslands gränser utfalla i Östersjön *Njemen*, på tyska kallad *Memel*, från Vestryska landryggen samt *Weichsel* från Karpaterna.

3. **Svarta hafvets kustområde** jämte *Dnjeprs* och *Dons* floddalar begränsas i V af Karpaterna, i N af Centralplatån samt i Ö af höjderna på *Volgas* bergstrand. Den Karpatiska granitplatån genomflytes af floderna *Dnjestr* och *Bug*, hvilka ingräft smala strömfåror i den hårda berggrunden, äro fulla af forsar och föga segelbara. *Dnjepr* har sin källa strax S om *Valdajhöjderna* och rinner i form af ett S till Svarta hafvet. Dess största biflöder äro *Pripét* från höger och *Désna* [djesná] från venster. *Pripét* genomrinner ofantliga sumpmarker, *Rokitno kärren*. *Dnjepr* har i sitt nedre lopp, där den genombryter platån, klippiga stränder och många forsar. *Don* upprinner på Centralplatån och bildar liksom *Dnjepr* en stark båge åt Ö. Den upptager från höger *Donets* [danjéts] och utfaller uti innersta delen af *Asovskas* sjön. — Gränsfloder längst i V äro *Donau* och dess biflod *Prut*.

4. **Kaspiska hafvets kustområde** jämte *Volgadal* begränsas i Ö af *Uralbergen* i N af *Nordtyska landryggen* och i V af *Centralplatån*. Det utgöres af två genom låga höjder afskilda delar: kustlandet i S, hvilket ligger lägre än världshafvets yta, och den vidsträckta dalen kring öfre och mellersta *Volga*. Denna Europas största flod upprinner på *Valdaj* och flyter först i hufvudriktning åt Ö, hvarvid den upptager från venster den lilla, men för den

inre samfärdseln viktiga *Sjeksná* och från höger den stora *Oká* [aká]. Därefter böjer sig Volga åt SV och upptager från venster sin största biflod, *Kamá*. Slutligen vänder sig floden åt SO, delar sig flere armar och bildar ett vidsträckt örikt delta¹. — Floden *Ural* flyter från Uralbergen åt S, V och S, äfven den bildande ett deltaland vid Kaspiska hafvet.

Markens ringa höjd och sluttning i det stora låglandet göra, att flodernas lopp är lugnt och stilla, hvarför de med få undantag äro segelbara redan i närheten af källorna. Då floddalarna därjämte på många ställen stå i förbindelse med hvarandra samt vattendelarna äro låga, har man lätt genom kanaler kunnat förena de särskilda floderna och sålunda i det inre landet bilda sammanhängande vattenvägar från det ena hafvet till det andra². Den mest betydande af dessa vägar utgöres naturligtvis af den väldiga Volga, på hvilken mer än 20,000 fartyg, bland dem talrika ångbåtar, årligen röra sig. Volga är genom flere kanaler förbunden med Ladoga och sålunda med Finska viken. Mest anlitade äro de kanaler, som förena *Sjeksná* med sjön *Onéga* samt *Onéga-* och *Ládoga kanalerna*, hvilka blifvit anlagda utmed södra stranden af de liknämnda sjöarna för att undvika den farliga seglatsen på dem. *Sjeksná* är ytterligare genom en kanal förenad med *Suchóna*. Sålunda stå Kaspiska hafvet, Östersjön och Norra Ishafvet i förbindelse med hvarandra. Äfven är Svarta hafvet genom *Dnjepr* och isynnerhet dess biflod *Pripét* samt *Düna*, *Njemen* och *Weichsel* förenadt med Östersjön.

¹ Delta är uppslammadt land vid en flodmynning, bildadt af de lösa ämnen, som floden fört med sig. Det har ofta en trekantig form såsom den grekiska bokstafven Δ (= Delta); däraf namnet.

² Redan i forna dagar begagnade man sålunda Rysslands floder, och på de ställen, där nu kanaler finnas, hade man afrödda platser, öfver hvilka båtarna drog från den ena floden till den andra.

Klimat. Emedan Ryssland har en så ofantlig utsträckning i N och S, är klimatet mycket olika vid kusterna af Norra Ishafvet och Svarta hafvet. Medan i trakterna af Ishafvet kölden är så stark, att qvicksilfret fryser¹, och land och haf under 8 till 9 månader äro betäckta med is och snö, råder på sydkusten af Krim ett klimat så mildt som i Italien, nästan utan köld och snö. Men starkast inverkar den stora landmassans aflägsenhet från Atlantiska oceanen på klimatet. På grund däraf råder i Osteuropa ett utprägladt fastlandsklimat, utmärkt genom skarpa motsatser mellan vinterköld och sommarvärme samt ringa nederbörd. Skilnaden mellan årets lägsta och högsta temperatur tilltager ju längre man kommer åt SO. Ännu i trakterna af Östersjön mildras vinterkölden något af hafvet och sommarens värme är mindre; men redan i Moskvá är vintern lika kall som i Torneå, hvaremot sommaren är varmare än i Paris. I Astrachan är januari kallare än i Helsingfors, men juli ytterst het. De grunda hamnarna vid Kaspiska och Svarta hafven äro isbelagda under flere veckor om vintern. — Nederbörden blir ock ringare i riktning från NV till SO. Vid Östersjön är den lika stor som i Finland (500^{mm}), men vid Kaspiska hafvet endast 150^{mm}.

Växtvärld. På en kuststräcka af 80—100^{km} (omkr. 7 - 9 mil) närmast Norra Ishafvet hinner marken under den korta sommaren upptina endast på ytan, medan jorden litet djupare beständigt är frusen. Däraf hindras all trädväxt i dessa trakter och marken betäckes af renlaf, mossor och låga buskar. Dessa trädlösa ödemarker kallas tundror. Söder därom utbreder sig öfver hela nordliga Ryssland ett område betäckt af omätliga barrskogar och vidsträckta torfmossar. Barrträden äro delvis af andra arter än hos oss; i Ö äro lärkträn allmänna. Endast här och hvar fin-

¹ Detta sker vid — 40°.

nas vid flodstränderna odlade bygder med sädes- och linåkrar samt vida ängsmarker. S om barrskogsregionen vidtager ett löfskogs- och åkerbruksområde, som upptager mellersta delen af landet. Löfskogen består förnämligast af ek och lind. Af sädeslag odlas i stor myckenhet råg och hvete; sydligast något majs och hirs. Hvitbetor odlas betydligt för sockerberedning; vidare gurkor, arbuser, meloner och allehanda trädfrukter, samt hampa och tobak i mängd.

Men i den mån klimatet i landets södra och sydöstra delar blir regnfattigare, försvinna skogarna, åkerfälten och trädgårdarna äro inskränkta till flodernas grannskap, medan endast högt gräs betäcker fälten. Dessa trädlösa grässlätter kallas stepper och upptaga hela landet söder om en linie, dragen från nedre Prut åt NO till Ural flodens krökning åt S. Om våren efter snösmältningen är steppen betäckt med en saftig, blomsterrik gräsmatta och ännu under försommaren, då det mesta regnet faller, är gräset frodigt, men senare ligger det förbrändt af hettan. Under vintern är ett tunt snötäcke utbreddt öfver steppen och där rasa stundom fruktansvärda snöstormar. Utom flodstränderna hafva bergstrakterna på södra Krim en rikare växtlighet. På södra sluttningen af Jailaberget trifvas vindrufvor, fikon och oliver.

Djurvärld. I Norra Ishafvet finnes god tillgång på hvalrossar, själar och sjöfågel och på dess kuster träffas isbjörnar. På tundrorna ströfva blå räfvar och vildrenar. De ofantliga skogarna hysa ungefär samma slags djur som i Finland och i stor mängd jagas pelsdjur, isynnerhet ekorrar. I en skogstrakt nära Njemen i vestra Ryssland lefver fridlyst ett litet antal bisonoxar; de voro fordom allmänna i Osteuropa. På Kaspiska stepperna uppehålla sig hjordar af antiloper. Hafven och floderna äro rika på fisk. I Kaspiska hafvet, Volga ock Ural fångas stör, hvaraf man får kaviar och husblås. För öfrigt fås

uti hafven mest torsk och sill, i floderna lax. — Husdjuren äro desamma som hos oss, men därtill kommer kame-len på Kaspiska steppen och Krim. Biskötseln är betydande i mellersta Ryssland.

Inbyggare. Rysslands befolkning utgöres till $\frac{3}{4}$ af ryssarna [67 mill.]. De tillhöra den slaviska stammen och kunna på grund af smärre olikheter i språk och seder delas i tre afdelningar: storryssar, som utgöra hufvudmas-san af befolkningen och bebo större delen af landet Ö om en linie dragen från Peipus till Dons mynning, samt lill-ryssar och hvitryssar V om denna linie, de förra S de senare N om Pripét. Till lillryssarna höra rutenerna i vestliga Ryssland och östliga Österrike. Af slavisk här-komst äro äfven polakarna, som bo i Weichselområdet [i Ryssland omkr. 7 mill.]. Beslägtad med den slaviska är den lettiska stammen [4 mill.], bestående af de sydligare kring mellersta Njemen boende littauerne och de N om dem kring nedre Düna och Riga viken bosatta letterna. — Af germaniska folk hafva tyskar [1 mill.] och ett litet antal svenskar bosatt sig i trakterna af Östersjön, de förra dessutom mellan Dnjepr och Asovskasjön samt omkring Volga. Landet mellan Dnjepr och Prut bebos af rumäner [1 mill.] hvilka höra till den romaniska folkstammen. I hela vestliga Ryssland bo dessutom talrika judar [3 mill.] spridda bland de andra folken, isynnerhet polakar och hvitryssar, hvilka tyckas hafva mindre lust för handel. — I nordliga delen af landet äro flere finsk-ugriska folk bosatta. Så bebos kusttrakterna S om Finska viken af esterna, landet närmast Ö om Finland till Hvita hafvet och Onégasjön af karelarna, samt Kola halfön af lapparna. Men Ö om dessa och de vestliga ryska folken innehafves hela mellersta Ryssland från Hvita hafvet ända till sydgränsen nästan uteslutande af storryssar. Längre österut bor på Ishafvets kuster ett med de finsk-ugriska beslägtadt folk, samojederna. S om dem i trakterna mellan Kamá och Volga bo åter några

finsk-ugriska folk, såsom syrjänerna, permierna, votjåkerna och tsjeremisserna. Söderut kring mellersta Volga ligga mordvinernas byar spridda öfver ett stort område. Af de turkiska folken bo Volga tatarerna¹ mest i städerna vid Volga och Krimiska tatarerna på Krim. I södra Ural bo basjkirerna och på Kaspiska stepperna ströfva i Ö kasakkirgiserna. Vesterut uppehålla sig de mongoliska kalmykerna.

Ryssarna äro varmt tillgifna den grekiska kyrkan, hvars öfverhufvud de anse tsaren vara. De hafva en stor mängd rika kloster och granna kyrkor samt ett talrikt presterkap. Till samma kyrkolära bekänner sig större delen af de finska folken samt rumänerna. Polakarna och littauerne äro katoliker, hvilkas kyrkliga öfverhufvud är påfven i Rom. Tyskarna, letterna och esterna hylla den lutherska läran. Judarnas religion är i Ryssland liksom annanstädes den efter folket benämnda judendomen. De turkiska folken bekänna den mohamedanska läran eller islam. Kalmykerna tillhöra den i sydöstra Asien mycket utbredda hedniska buddhaismen.

Under senare tider har undervisningsväsendet i Ryssland i hög grad förbättrats. För den högre undervisningen har man inrättat 8 universitet, flere akademier och seminarier samt ett stort antal gymnasier och andra skolor. Därför eger ock Ryssland redan många framstående vetenskapsmän, skaldar och konstnärer. Men den lägre befolkningen är ännu så okunnig, att endast $\frac{1}{10}$ däraf kan läsa och skriva. Dock äro numera talrika folkskolor inrättade i landet.

Ryssarna äro ett godmodigt, gladlynt och lifligt folk; älskare af sång, musik och dans. De hafva ett godt förstånd, fatta lätt och utföra med ifver ett åtaget arbete. De äro religiösa och hålla strängt si a fastor; men mycken råhet och vidskepelse är ännu hos dem rådande. Deras

¹Tatarer kallas de spridda resterna af de turkiska stammar, som tillhörde de turkiska rikena i sydöstra Ryssland.

älsklingsdryck är te och teköket saknas icke ens i den fattigaste koja. Den ryska bondstugan med sitt höga tak är till sitt yttre rätt prydd, men inne råder brist på ordning och renlighet. — I Ryssland voro bönderna ända till 1861 lifegna och äro ännu mycket fattiga och betungade med stora skatter. Adelsmännen äro däremot rika och hafva stora företrädesrättigheter.

Polakarna äro ett lifligt och väl begäfvadt, men oroligt folk. För yttre grannlåt och ståt uppföra de gärna det dagliga livets bekvämlighet. Deras vackra nationaldrägt är prydd med fransar och galoner, men smuts döljer sig ofta därunder. Äfven hos dem är bonden förtryckt och fattig. Adeln är stolt och praktlysten. Det var dess inbördes strider, som en gång förde fäderneslandet till undergång.

Littauernerna och letterna äro ett välbildadt folk, hvars goda andliga begåfning visar sig i deras vackra folksånger. De äro anspråkslösa och allvarliga människor samt mottaga med orubbligt lugn den onda dagen som den goda. Själfva hafva de förblifvit bönder och de få bildade, som från dem utgått, hafva antagit de kringboende folkens språk och lefnadssätt. Deras eget välljudande språk är så ålderdomligt, att det af alla de indoeuropeiska språken mest liknar grundspråket, sanskrit.

Af de finsk-ugriska folken i Ryssland höra de vestliga till samma afdelingar, som bo i Finland. De östliga finska folken äro starkt uppblandade med ryssarna, hvilkas språk och seder de allt mer antaga. Så återstår af de fördom rika och mäktiga bjarmernas afkomlingar, permianerna och syrjänerna, endast ett ringa fåtal. De senare äro än i dag ett välmående handelsfolk, som drifver en vinstgifvande handel på Sibirien. Talrikast äro mordvinerna, hvilka såsom flitiga och skickliga jordbrukare vunnit ett visst välstånd. Hos tsjeremisserna kvarlefver mycken hederdom och gammal sed. Så t. ex. röfva de ännu åt sig sina hustrur.

Näringar och **samfärdsel**. De flesta af Rysslands inbyggare lefva af *jordbruk* och *boskapsskötsel*. Öfver $\frac{1}{3}$ af Europas hela sädesskörd kommer på Ryssland och säd, frukter, lin, hampa och tobak kunna årligen utföras i stor mängd. Mången gång händer väl, att skörden förstöres af torka och gräshoppor, men däremellan är den mycket rik. Ryssland eger större hjordar af får, hästar och hornboskap än något annat land. Och dock bedrifves såväl jordbruket som boskapsskötseln ännu med ringa skicklighet och omsorg. — *Jagt* och *fiske* sysselsätta tusentals människor. — För *handel* har storryssen synnerlig fallenhet. Re-

dan länge har den *inre handeln*, befordrad af de segelbara floderna, varit blomstrande i Ryssland, men under de sista årtiondena har äfven den *yttre handeln* stigit. De förnämsta *utförsvarorna* äro jordbruks- och boskapsprodukter, de mest betydande *införsvarorna* äro te, bomull och fabriksvaror. Sin största handel drifver Ryssland på Britiska riket och Tyskland i Europa samt Kina i Asien. Till de stora årsmarknaderna samlas folk från när och fjärran för att köpslå. — Liksom i handel hafva ryssarna städse visat stor skicklighet i *hemslöjd* och *handtverk*. Men på senare tider har också den *stora industrin* gjort märkliga framsteg, sedan den blifvit understödd af *bergsbruket* med utmärkt järn från Ural och stenkol från mellersta Ryssland. Vål lemna fabrikerna ännu mest gröfre varor, hvilka hafva god åtgång såväl hemma i landet som isynnerhet i Asien, men också finare tygsorter förfärdigas, t. ex. sidentyg i Moskvá. Af ålder äro juftlädret, safianet och repslageriarbetena berömda.

Ryssland eger öfver 30,000^{km} (2,800 mil) segelbara floder, på många ställen förenade med kanaler, hvarför fortfarande en betydande flodfart bedrifves. Men emedan denna samfärdsled är stängd under vintern och ofta hindras af vattenbrist, har flodfarten mångenstädes minskats i den mån som järnvägar blifvit byggda. Med Moskvá till medelpunkt förgrenar sig numera ett vidsträckt järnvägsnät öfver stora delar af landet. Det sträcker sig norrut till Finska viken och Suchóna, åt Ö till olika delar af Volga samt ända till Ural floden, åt S till foten af Kaukasus, Svarta hafvet och Donau. I V står det i förbindelse med grannstaternas järnvägsnät samt har viktiga ändpunkter vid Östersjön.

Mynt: 1 *rubel silfver* = 100 *kopek* = 4 *Fmyc*; men *pappersrubeln*, som mest begagnas, vexlar i värde mellan 2 och 3 mk.

Statsskick och **krigsväsende**. Ryssland styres af en kejsare eller tsar. Han herskar med oinskränkt makt och folket har ingen rätt att deltaga i statens angelägenheter. Kejsaren biträdes i styrelsen af många embetsverk och tjänstemän, hvilka han tillsätter efter behag. De högsta myndigheterna närmast kejsaren äro: rikskonseljen; dirigerande senaten, rikets högsta domstol, och heliga synoden, som har högsta inseendet öfver den grekiska kyrkan i Ryssland. Förvaltningen handhafves af ministrar och under dem i olika delar af landet af generalguvernörer och guvernörer.

Ryssland är en af Europas stormakter¹, af hvilka krig och fred i främsta rummet äro beroende. Ryska riket har en mycket stor *krigshär*, som är grundad på allmän värnepligt. Dess *flotta* och *fästningar* äro bland de starkaste i Europa.

Indelning och **städer**. För den inre förvaltningen är det europeiska Ryssland indelat i 60 guvernement, motsvarande våra län. — I historiskt afseende kan Ryssland indelas i 7 hufvuddelar med ganska olika naturförhållanden och befolkning. Särskildt äro folktätheten och mängden af städer mycket olika. — Städerna i Ryssland äro i allmänhet små, med låga trähus och breda gator utan stenglägning, så att de med få undantag likna stora byar.

Storryssland

utgör det ryska rikets hufvuddel och den kärna, till hvilken under århundradens lopp de andra delarna småningom blifvit lagda. Det omfattar landet från Ishafvet i N till mellersta Don i S och kan delas i två olika delar:

Nordryssland utgöres af Norra Ishafvets kustområde och är en ytterst glest befolkad ödemark med oöfverskåd-

¹ Stormakterna äro sex, nämligen: Ryssland, Tyskland, Österrike, Frankrike, Britiska riket och Italien.

liga tundror, skogar och sumpmarker. [Hvilka folk bo här?] — *Nóvaja Semljá*, som anses höra till Ryssland, äro obebodt, men besökes om somrarna af fiskare och jägare. — Städer:

Archangelsk¹, vid Dviná, utför skogsprodukter lin, tran m. m. — **Vologda** vid Suchóna och en nordlig ändpunkt af järnvägsnätet. Vigtig för den inre handeln.

Centralryssland har i N mager jord och glesare befolkning. Men mellersta delen har stenkolsgrufvor och fabriker, den södra vidsträckt åkerfält: de höra därför till de tätast befolkade trakter af Ryssland. Befolkningen utgöres nästan uteslutande af storryssar. — Städer:

Moskvá, vid en liknämnd biflod till Oká i hjärtat af Ryssland. Förut rikets hufvudstad. Ännu kejsarnes kröningsstad och ansedt som deras andra residensstad. Moskvá är boningsort för den äldsta och rikaste ryska adeln och eger landets mest besökta universitet. Såsom knutpunkt i det ryska järnvägsnätet är det den förnämsta handelsstaden i inre Ryssland. Landets största fabriksstad (väfverier). — I midten af staden reser sig tsarernas gamla borg *Kreml*, omgifven af murar samt uppfylld af praktfulla palats och dyrbara kyrkor med guldkimrande kupoler. 750,000 inb. —

Tula S om Moskvá. Stora vapen- och metallfabriker. — **Orél** [arjál] vid öfre Oká. Förnämsta nederlagsort för sädeshandeln i det inre Ryssland. — **Nisjnij Novgorod** vid Okás inflöde i Volga. Till den stora årsmarknaden i juli och augusti samlas 300,000 människor från skilda delar af Europa och Asien för att utbyta varor.

Rybinsk vid Sjeksnás inflöde i Volga. Här omlastas varorna från de stora volgabarkerna på mindre kanalfartyg. — **Novgorod** vid Volchofs utflöde ur Ilmén. Rysslands första hufvudstad. Var i äldre tider en af Nordens största handelsstäder, men är nu obetydlig.

Östersjöprovinserna,

bestående af landskapen *Ingermanland*, *Estland*, *Livland* och *Kurland*, omfatta kustlandet vid Ladoga, Finska viken och

¹ Uppkalladt efter erkeengeln (archangelus).

Östersjön. — Landet är delvis flackt och ganska väl odladt, delvis upptaget af skogar och sumpmarker. — Allmogen utgöres i Ingermanland af ryssar och finnar (ingrer), i Estland och norra Livland af ester och litet svenskar samt i södra Livland och Kurland af letter. Godsegarne på landet och stadsbefolkningen äro tyskar och ryssar. — Städer:

Uti **Ingermanland: S:t Petersburg**, vid Nevas utflöde i Finska viken, Rysslands hufvudstad. Här bor kejsaren och här finnas rikets förnämsta embetsverk, universitet, vetenskaps- och konstakademi m. m. Landets viktigaste sjöhandelsstad. Många fabriker. — S:t Petersburg är en af Europas praktfullaste städer med storartade palats och kyrkor, såsom vinterpalatset, eremitaget (med rika samlingar af konstverk och andra dyrbarheter), Isakskyrkan m. fl. Staden har vackra öppna platser, bland dem Petersplatsen med Peter den stores bildstod. Gatorna äro breda och raka; praktfullast är Nevskij prospekt. 1 mill. inb.

I närheten af S:t Petersburg ligga flere småstäder med kejsarliga lustslott, såsom: *Tsarskoje-Seló*, där stora lägermöten hållas; *Gåtsjino*, där den kejsarliga familjen ofta är bosatt; *Peterhof*, vid Finska viken, med en präktig park.

Kronstadt på en ö i Finska viken. Sjöfästning, station för krigsflottan.

I **Estland** med *Dagö*: **Reval** vid Finska viken, en gammal tysk stad med liflig handel.

I **Livland** med *Ösel*: **Riga** vid Düna. Näst S:t Petersburg och Odessa rikets betydligaste sjöhandelsstad. Har öfvervägande tysk befolkning och tyskt utseende. 180,000 inb. — **Dorpat** V om Peipus. Universitet.

I **Kurland: Libau** vid Östersjön. En uppåtgående sjöhandelsstad, hvars hamn under största delen af vintern är isfri.

Vestryssland

omfattar landet kring Düna i N till Dnjestr i S och utgöres af det forna *Littauen* i N samt *Volynien* och *Podolien* i S. I N vexla sädes- och linåkrar med skogar och sumpmarker.

Mellersta delen upptages af *Rokitno kärrens* skogrika, men nästan folktoma ödemarker. Södra Volynien och hela Podolien äro bördiga land, rika på säd, hampa och boskap. — Allmogen utgöres i NV af littauer, i NO af hvitryssar och i S af rutener. De bildade i landet äro dels ryssar, dels polakar. I städerna och deras grannskap äro judarna synnerligen talrika. — Städer:

Vilna vid en biflod till Njemen. Littauens forna hufvudstad. Betydlig handelsstad. — **Dünaburg**, fästning vid Düna. Liflig handel och flodfart.

Polen,

kärnlandet i det fordom mäktiga konungariket Polen, utgör nu den vestligaste provinsen i Ryssland och omfattar landet omkring mellersta Weichsel. Det är ett bördig, sädesrikt slättland, utom i S, där det ojämnas af utsprång från Karpaterna samt är rikt på metaller och stenkol. — Polen är en af de tätast befolkade delarna af ryska riket. Näst polakarna äro judarna talrikast och bilda jämte tyskarna en del af stadsbefolkningen. Längst i NO utgöres allmogen af littauer, i SO af rutener. — Städer:

Warschau, på polska *Warszawa*, vid Weichsel. Genom en stor järnbro förbunden med förstaden *Praga* och försvarad af starka fästningsverk. Polens hufvud- och universitetsstad. Medelpunkt för handeln och samfärdseln samt en betydlig fabriksstad. 460,000 inb. — **Lodz** [lodsj], V om Warschau. Betydande fabriksstad med hufvudsakligen tysk befolkning.

Lillryssland

omfattar landet kring mellersta Dnjepr. Det tillhör „svarta jordens“ område samt är rikt på säd och boskap, isynnerhet får och hästar. Denna trakt kallas ock *Ukraine*¹. — Utom lillryssar bo judar talrikt V om Dnjepr. — Städer:

¹ *Ukraine* betyder „vid gränsen“ och kallas så, emedan landet utgjorde det gamla konungariket Polens af lillryssar bebodda sydöstliga gränsmarker.

Kijef, vid Dnjepr, öfver hvilken en storartad järnvägsbro leder. En mycket gammal stad och en tid rikets hufvudstad. Universitet. På en höjd reser sig ett kloster med underjordiska grotthvalf, ansedt för ett synnerligen heligt ställe, dit 300,000 pilgrimmer årligen vallfärdas. 170,000 inb. — **Charkof** i Donetsdalen. Universitet. Betydande handelsstad med fyra årsmarknader, där tusentals hästar samt massor af ull och talg säljas.

Poltáva, vid en biflod till Dnjepr, har en besökt marknad och är känt genom Karl XII:s nederlag år 1709. — **Berditsjef** SV om Kijef. Stor handel på Tyskland. Inbyggarne mest judar.

Sydryssland,

i V äfven kalladt *Nyryssland*, omfattar kustlandet vid Svarta hafvet. Landet är till största delen betäckt med den bördiga „svarta jorden“, men i följd af det ojämna och torra klimatet en grässtepp. Dock är *Bessarabien*, d. ä. landet mellan Prut och Dnjestr, rikt på säd och vin samt södra Krim bekant för sina trädfrukter och sitt vin. I trakten närmast S och Donets finnas många stenkolsgrufvor. — Befolkningen är mycket blandad. I Bessarabien bo öfvervägande rumäner, men för öfrigt mest lillryssar i V och storryssar i ö. Bland dem lefva spridda tyskar, judar, greker, bulgarer och på Krim tatarer. Donska kosackerna vid nedre Don, äro mest lillryssar och lefva af jordbruk, boskapsskötsel och handel såsom andra, men landets förvaltning är militärisk. — Städer:

Kisjinef [kisjinjáf] midt i Bessarabien. Betydlig handels- och fabriksstad. 120,000 inb., mest judar. — **Odessa** [adjjussa], den förnämsta handelsstaden vid Svarta hafvet. (Odessa hvete är bekant i Syd- och Vesteuropa). Universitet. 300,000 inb. — **Nikolájef**, vid Bug. Starkt befäst krigshamn.

Chersón, vid Dnjeprs limán, och **Taganróg**, vid Asóvska sjön, nederlagsorter för handeln inom Dnjeprs och Dons flodområden. — **Kertsj** vid det liknämnda sundet. Fästning och yttre hamn för städerna vid den grunda Asóvska sjön.

Ostryskland

omfattar mellersta och nedre Volgadalen samt mellersta och södra Uralbergen. I N är landet betäckt af stora barrskogar och sumpmarker. Mellersta och västra delarna tillhöra „svarta jordens“ område och där utbreda sig strax S om Volga och Kamá löfskogar, åkrar och ängsmarker. Litet sydligare får steppen allt mer öfverhand och öfvergår slutligen till den ödsliga Kaspiska saltsteppen. Det mellersta Urål, där rika grufvor samt stora järn- och kopparverk finnas, är tätare befolkadt och bättre odladt, det södra är skogrikt. — Befolkningen är äfven här mycket blandad. Bland storryssarna bo om hvarandra permier, votjaker, tsjeremisser, mordviner, tatarer och basjkirer. Kirgiserna och kalmykerna lefva som nomader¹ på steppen. De bo i filttält samt hafva hjordar af fettsvansade får och hornboskap. Kamelen är deras lastdjur och hästen riddjur. — I Volgadalen finnas stora tyska kolonier. — Städer:

Kasán, på höjder ett stycke från Volga. Universitet. Öfver staden går den förnämsta handelsvägen längs Volga, uppför Kamá och öfver Urål till norra Asien; därför betydande handelsstad. Många fabriker. I staden finnas flere moskéer², ty $\frac{1}{4}$ af befolkningen är mohamedansk. 140,000 inb. — **Perm**, vid Kamá. Järnväg öfver Urål till staden *Tjumén* i Sibirien. — **Jekaterinburg**, vid Perm—Tjumén banan. Den förnämsta bergverksstaden i Urål. — **Samara**, vid en östlig båge af Volga. Järnväg till Orenburg. — **Sarátov**, på Volgas bergstrand. Ändpunkt vid järnvägen. Handel med säd och salt. Stor flodfart. 120,000 inb. — **A'strachan**, i Volgas delta i en fruktbar trakt, berömd för

¹ Nomader kallas folk, som med hjordar af husdjur, hvaraf de hafva sitt uppehälle, ströfva omkring från ett ställe till ett annat.

² Så kallas mohamedanska tempel. De till dem hörande höga, smala tornen, från hvilkas altaner bönestunderna af presterna utropas, benämnas minaret.

sina sköna vindruffvor och arbuser. Storartade fiskerier. Betydlig handel på Asien. Befolkningen utgör en synnerligen brokig samling af europeer och asiater. — **Orenburg**, vid Uralfloden och den östligaste ändpunkten af det europeiska järnvägsnätet. Europas bantåg och Asien karavaner mötas här.

Biländer. Ryssland eger i Asien ofantliga besittningar, omfattande hela den nordligare delen af denna den största af alla världsdelar. Tillsammans därmed är det Ryska riket mer än dubbelt så stort som hela Europa, men har icke $\frac{1}{3}$ af dess folkmängd, ty befolkningen är ytterst gles. Vida sträckor äro ock föga beboeliga, men å andra sidan finnas rika trakter, där befolkningen och odlingen år för år tillväxa.

Skandinaviska halfön.

Nordkap på *Magerö* ungefär 71°, sydkusten 55°.

Gränser. Längst i NV utskjuter från Europas fastland den långa och stora Skandinaviska halfön. Den omgifves på alla sidor af haf och hafsvikar: i N och NV af *Norra Ishafvet*, i V af *Atlantiska oceanen*, *Nordsjön*, *Skagerrak*, *Kattegat* och *Öresund*, i S af *Östersjön* samt i Ö af *Östersjön*, *Ålands haf* och *Bottniska viken*. Endast i NO sammanhänger Skandinaviska halfön med fastlandet samt gränisar till *Finland* och *Ryssland*. — Halföns längd är 1850^{km} (= 170 mil) och ytan mer än dubbelt så stor som Finlands.

Läget mellan tvenne innanhaf, *Nordsjön* och *Östersjön*, är synnerligen fördelaktigt. Å ena sidan har landet öfver dessa haf en lätt förbindelse med flere af Europas förnämsta kulturländer, å andra sidan erbjuda de ett skydd mot fientliga angrepp.

Kust. Skandinaviska halföns kuster äro ganska olika. I N och V är kusten mycket hög och stupar brant ned

i hafvet. Där bildas en mängd långa, smala fjordar. De märkligaste bland dessa äro: *Varanger-*, *Tana-*, *Porsanger-* och *Altenfjord* i N samt *Vestfjord*, *Trondhjems-*, *Sogne-*, *Hardanger-* och *Stavangerfjord* i V. Talrika halföar och klippuddar utskjuta mellan fjordarna samt tusentals klippiga öar och holmar bilda en stor, fortlöpande skärgård. Vidast är den i NV, där *Lofotens* öar sträcka sig långt ut i Atlanten. Dessa kusttrakter med sina smala sund och djupa fjordar, i hvilka de höga, branta fjällen med snöhöljda hjässor spegla sig, höra till de naturskönaste i världen och locka många främlingar på besök.

Skagerraks kuster äro äfven åtföljda af en klippig skärgård och i N inskjuter den vackra *Kristianiafjorden*. Men kusterna af södra Kattegat, Öresund och sydkusten vid Östersjön äro för det mesta låga och sakna skärgård. För sig själfva ligga i Östersjön de stora öarna *Öland* och *Gotland*. Från *Kalmar sund*, som åtskiljer Öland från fastlandet, blir kusten norrut åter bergig och försedd med en rik skärgård. Utanför Stockholm sträcker den sig milsvidt ut i hafvet.

Bottniska vikens skärgård är mindre vidsträckt och på långa sträckor afbruten. Hela den östra skärgården liknar Finlands och innanför de tusentals klipporna och skären finnas endast små vikar och uddar.

Liksom hos oss är den Skandinaviska halföns rika skärgård af stor betydelse för samfärdseln. På många ställen i Norge utgöra de djupt inträngande, ofta vidt förgrenade fjordarna ännu i dag traktens enda vägar.

Ytbildning. Skandinaviska halfön kan med afseende å höjdförhållandena indelas i tre hufvuddelar:

1. **Nordskandinaviska höglandet** omfattar hela Norge och norra delen af Sverige. Det består af en väldig sammanhängande fjällmassa, som i form af breda högslätter sträcker sig i riktning från NO till SV. Dessa blifva högre längre åt S och antaga olika namn: *Kölen*,

Dovre och *Langfjeldene*. Öfver de enformiga, ödsliga högslätterna resa sig mångenstädes betydande toppar, såsom *Sulitelma* på Kölen, *Snöhättan* på *Dovre* och *Galdhöpiggen* på en del af *Langfjeldene*, som kallas *Jotunheimen*¹. *Galdhöpiggen* [2,500^m] är hela Skandinaviens högsta fjäll. Dessa och många andra högfjäll nå upp öfver snögränsen² och på dem förekomma jöklar samt vidsträckta snöfält. Dessa skjuta stundom ända ned mot hafsbrynet; så är fallet med snöfältet *Svartisen* S om *Vestfjorden*. N om *Sognefjorden* utbreder sig det europeiska fastlandets största snöfält, *Jostedalbräen*.

Fjällryggens högsta del befinner sig nära hafvet i V och stupar brant dit ned. De fjordar och dalsänkningar, hvilka esomoftast afbryta högslätterna, äro klyftlika. Endast vid *Trondhjemsfjorden* utbreder sig en större slättbygd. Däremot sänker sig fjällplatån långsamt åt SO och S samt genomfåras af långsräckta dalgångar, hvilkas djupaste delar upptagas af smala fjällsjöar och strida elfvar. Sådana dalar äro *Öster-* och *Vesterdalarna* i Sverige samt *Österdalen* och *Gudbrandsdalen* i Norge. Vid *Bottniska vikens* norra del utbreder sig *Vesterbottens kustslätt*.

2. **Mellansvenska låglandet** sträcker sig åt V från Ålands haf och den nordliga delen af Östersjön. Det utmärker sig för sina vida slätter och stora sjöar. Genom flere skogsåsar delas dessa slättbygder i tre delar: *Mälarslätten*, som fortsättes långt åt NO upp emot *Bottniska viken*, samt *Östgöta-* och *Vestgötaslätterna*. Öfver *Östgötaslätten* höjer sig *Omberg* vid *Vättern* och öfver *Vestgöta-*

¹ *Jotunheim* betyder *jättehem* och omfattar trakten Ö om *Sognefjorden*, rik på höga, ofta egendomligt formade och svårtillgängliga bergstoppar.

² *Snögränsen* är den linie på höga berg, ofvan hvilken snön aldrig smälter bort. Den ligger i Skandinavien på en höjd af 1000—1600^m beroende på läget i N och S samt invid hafvet eller inåt landet. Ty ju fuktigare klimatet är, desto lägre är snögränsen.

slätten *Kinnekulle* vid Vänern och flere andra enstaka kullar.

3. **Småländska höglandet** upptager den inre delen af södra Sverige. Det är likt Finland: ett lågbergigt land, uppfyllt af sjöar, skogar och sumpmarker. Högst är *Taberg* vid Vätterns sydspets. På sidorna omgifves det af slättbygder, bland dem *Skånska slätten*.

Skandinaviska halföns fjällmassa består liksom Finlands berg af granit och gneis. Endast på några ställen och mest på de stora slätterna samt öarna Gotland och Öland finnas ur vattnet afsatta yngre bergarter, såsom kalksten, sandsten och skiffer. I mellersta Sverige förekommer äfven marmor och i Skåne stenkol. Af metaller finnes stor rikedom på godt järn i mellersta Sverige.¹ Hela berg bestå af järnmalm, såsom *Taberg* och flere berg i Lappland. Koppar, silfver och andra metaller förekomma i mindre mängd.

Sjöar och elfvar. Näst Finland är Skandinaviska halfön Europas vattenrikaste land. Det Nordskandinaviska höglandet är rikt på fjällsjöar, hvilka gifva upphof åt eller genomflytas af stora elfvar. I följd af markens sluttning utfalla de flesta i Bottniska viken. De märkligaste bland dem äro: *Torne elf* från *Torne träsk*, *Ume elf* från *Stor-Uman*, den stora, natursköna *Ångermanelfven*, *Indals-elfven* genom *Storsjön* samt *Dalelfven* genom *Siljan*. De upprinna alla på Kölen. I Vänern utfaller *Klarelfven*, som kommer från sjön *Fämund* och i Skagerrak *Glommen*, Skandaviens längsta elf. Den kommer från *Dovre*, rinner genom *Österdalen* och upptager från höger *Vormen* från *Mjösen*. Vormens öfre lopp bildas af *Lågen*, som genomrinner den vackra *Gudbrandsdalen*. I *Kristianiafjorden* utrinna

¹ Från sydligaste delen af Bottniska viken sträcker sig en rad af rika bergslag till trakten N om Vänern, hvarför Geijer sagt, att de bilda „ett bälte af järn kring midjan af Svea“.

Dramselfven genom sjön *Tyrifjord*. På vestsidan finnas endast korta fjällbäckar, hvilka i praktfulla vattenfall störta sig utför fjällbranterna.

Alla dessa elfvar äro så strida, att de föga användas för samfärdseln, men väl äro tjenliga för timmerflottning samt anläggning af fabriker och sågverk. Endast Ångermanelfven befares med ångbåtar några mil uppför mynningen.

Det Mellansvenska låglandets största sjöar äro *Vänern*, *Vättern*, *Hjälmaren* och *Mälaren*. *Vänern* består af två stora, öppna fjärdar och har sitt aflopp genom *Göta elf*, som strax efter sitt utflöde ur *Vänern* bildar de väldiga *Trollhättefallen* och utrinne i *Kattegat*. *Vättern* är en öppen, djup sjö med klart, kallt vatten. Dess aflopp utgöres af *Motala ström*, som genom flere sjöar rinner till *Bråviken*. *Hjälmarens* vatten utledes genom *Eskilstuna ån* till *Mälaren* och denna vackra, af otaliga holmar uppfyllda sjö utfaller genom den korta *Norrström* i *Östersjön*.

Genom de storartade *Göta* och *Trollhätte kanalerna* har en vigtig vattenväg danats tvärs igenom Sverige från *Östersjön* utmed *Motala ström*, genom *Vättern* och *Vänern* samt slutligen längs *Göta elf* till *Kattegat*. *Södertälje kanal* leder från *Mälaren* åt S till *Östersjön*.

Småländska höglandet är rikt på sjöar och från dess inre strömma talrika strida åar åt olika håll till hafvet.

Klimat. Emedan den Skandinaviska halfön har en så stor utsträckning i N och S och då tillika de nordligare trakterna äro mera höglända än de södra, är tydligen klimatet mycket varmare på Skånes slätter än i Lapplands fjällbygder. En annan olikhet härrör af den fjällmur, som reser sig upp längs vestra kusten; ty därigenom uppkommer en stark motsats mellan klimatet i V och Ö.

På halföns vestkust råder ett mildt och fuktigt kustklimat. Under påverkan af den varma *Golfströmmen*¹ och milda sydvestvindar är vintern så blid, att ham-

¹ Läs om *Golfströmmen* i kapitlet om *Världshafven!*

narna icke tillfrysa, ej ens vid Nordkap. Sommaren är däremot sval. Mycken blåst herskar och nederbörden är ymnig (1,800 mm), enär den fuktiga hafsluften afkyles af de höga kustbergen. — Ö om fjällryggen råder ett fastlandsklimat med kallare vintrar, varmare somrar och betydligt mindre nederbörd. Hamnarna vid Bottniska viken äro tillfrusna under flere månader.

Växtvärld. Höglätterna äro ödsliga och kala, be-
vuxna med renlaf, mossor och ljung, men ställvis äfven
med saftiga fjällörter och gräs. På de lägre delarna af
fjällen och framför allt på slutningarna vid dalgångarna
finnas stora barrskogar, hvilka fylla större delen af nord-
liga Sverige och sydöstra Norge. Dock upptaga äfven
kärr och mossar vida sträckor. På Norges vestkuster
finnas endast vid det inre af fjordarna smala strimnor af
skogar på fjällsidorna, utom i trakterna kring Trondhjems-
fjorden, där barrskogen har större utbredning. I denna
slättbygd bedrifves äfven ett lönande jordbruk, men annars
är i det Nordskandinaviska höglandet odlingen inskränkt
till elf- och sjöstränderna i dalbottnarna. Däremot är Mel-
lansvenska låglandet för det mesta odlad bygd och endast
höjderna äro skogklädda. Småländska höglandets skogar
äro starkt sköflade och ljunghedar intaga mångenstädes de-
ras plats i det inre landet. Kustslätterna äro i allmänhet
bördiga och väl odlade. I det skoglösa Skåne nyttjas torf
till bränsle.

För öfrigt är växtverlden, såväl den vilda som den
odlade, ungefär densamma som hos oss, utom att boken
bildar skogsbestånd i sydliga Sverige samt att eken är
ganska allmän ännu i mellersta Sverige och i Norge går
upp till Trondhjems fjord.

Djurvärld. Skandinaviens stora skogsmarker hysa
samma slags pelsdjur och skogsfåglar som Finlands.
Vildrenen är allmän på högfjällen. I norra och meller-
sta Sveriges barrskogar förekomma elgar, i södra Sveriges

bokskogar på några ställen rådjur och hjortar. Uti Is-hafvet fångas hvalar och själar samt massor af sjöfågel. Flerstädes finnas s. k. fågelberg, där utmed branta, nästan otillgängliga bergväggar bo ligger vid bo, fågel siter vid fågel. När fågelsvärmen flyger upp, ser den ut som ett moln och ett hvinande höres som af en stormil. Skandinaviens kuster äro mycket fiskrika. I N och V fångas mest torsk och sill, i Ö strömming. I Skager-rak fås äfven hummer och ostron. Elfvarna äro rika på lax.

Folk och stater. Hufvudbefolkningen på Skandinaviska halfön utgöres af två nära beslägtade folk, *svenskar* och *norrmän*. De äro af *germanisk härkomst* och bilda jämte danskarna den *skandinaviska stammen*. Deras språk äro så lika, att de med lätthet göra sig förstådda af hvarandra. — Dessutom bor ett antal *finnar* och *lappar* i halföns nordliga delar.

Skandinaviska halfön är delad mellan tvenne stater eller riken, *Sverige* i Ö och *Norge* i V. De äro sedan år 1814 förenade under *en konung* och utgöra i förhållande till utländska makter *ett helt (unionen)*. Men i öfrigt äro de oberoende af hvarandra och hafva sin egen styrelse och sina egna lagar.

Sverige.

Konungarike. 450 t. □ km = $1\frac{1}{5}$ gång Finland. — $4\frac{3}{4}$ milj. inb.; 11 på □ km.

Gränser. Sverige sammanhänger i V med *Norge* och i NO med Finland. I SV, S. och Ö omgifves det af haf; hvilka?

Inbyggare. Sverige bebos till största delen af *svenskarna*. *Finnarna* bo dels i gränstrakterna mot Finland, dels i spridda byar uppe i fjäll- och skogsmarkerna vid norska gränsen. *Lapparna* ströfva omkring i de nordligaste fjälltrakterna.

Svenskarna äro ett kraftfullt, gladlynt och gästvänligt folk. De hafva förr gjort sig kända som tappra krigare. Nu hafva de länge lefvat i fred och därunder förkofrat sig i bildning och välstånd. Bland dem hafva betydande vetenskapsmän, skaldar och konstnärer uppstått. För sitt artiga umgängessätt och sin benägenhet för yttre ståt hafva de blifvit kallade „nordens fransmän“.

De allra flesta af Sveriges inbyggare höra till den evangelisk-lutherska statskyrkan. Men emedan religionsfrihet är rådande, finnas äfven bekännare af flere religiösa sekter.¹ — Folkbildningen kan täfla med den bästa i Europa. I hvarje socken finns minst en folkskola, ofta flere, och flerstädes har man anlagt folkhögskolor. För den högre undervisningen finnas tre universitet, en teknisk högskola och andra fackskolor samt talrika högre läroverk. Dessutom böra nämnas flere akademier, såsom Svenska akademien o. a.

Näringar och **samfärdsel**. Liksom hos oss äro *jordbruk* i förening med *boskapsskötsel* samt *skogshandtering* Sveriges förnämsta näringar. Mest odlas hafre, som i stor mängd utföres; därefter råg, korn och hvete. Potäter odlas mycket både till föda och brännvinsbränning. Norrlands lin är berömdt. Skogsbruket är en hufvudnäring i nordliga och en del af mellersta Sverige. Trävaruutförelsen är den största i Europa. Fisket är en binäring till åkerbruket, men i vissa kusttrakter en hufvudnäring. Vid vestkusten fångas sill, torsk och makrill, vid ostkusten strömming. — Bergsbruket är i Sverige vida mer betydande än hos oss. Metallerna upptagas ur grufvor, hufvudsakligen i mellersta Sverige. Det svenska järnet anses som det bästa och däraf beredas de finaste stålvaror. [Hvilka andra metaller och nyttiga mineralier fås i Sverige?]. — *Industrin* är ej obetydlig. De viktigaste fabriker äro de för tillverkning af järn- och stålvaror, väfnader, papper

¹ Sekter kallas föreningar af personer, som i vissa trossatser afvika från hufvudkyrkorna.

och tändstickor. I många fattigbygder utgör hemslöjden en god inkomstkälla. — Den inre handeln har mycket förkofrats och *utrikes handeln* är ganska liflig, isynnerhet på England och Tyskland. De förnämsta *utförsvarorna* äro: skogsprodukter, järn, hafre och smör; *införsvarorna* äro ungefär desamma som hos oss. — Rikets mynt: 1 krona = 100 öre = *Smf.* 1,40.

Samfärdsmedlen äro liksom hos oss goda i de sydliga och mellersta delarna af landet, men ringa utvecklade i de nordliga. Sverige har många kanaler [Hvilka äro förut omtalade?]. — De förnämsta järnvägarna kallas stambanor. Sådana utgå åt S till Malmö, åt SV till Göteborg, åt V till Kristiania samt åt N till Sundsvall och därifrån till Trondhjem i Norge. Med dem förenas bibanor till de flesta städer.

Statsskick och försvarsväsende. Sverige styres af konungen med biträde af statsråd.¹ Konungens makt är inskränkt. Folket ger sin vilja tillkänna genom riksdagen, som sammanträder hvarje år. Riksdagen är delad i två kamrar: första och andra kammaren. Dessutom finnes i hvarje län ett landsting.

För den världsliga förvaltningen är riket indeladt i 24 län, styrda af landshöfdingar. Stockholms stad styres af en öfverståthållare. För den kyrkliga förvaltningen, under hvilken äfven skolorna lyda, är Sverige deladt i 12 stift. Den högre rättsskipningen handhafves af Konungens högsta domstol och 3 hofrätter.

Krigshären består i Sverige dels af stående trupper, dels af beväring eller värnepligtige. Dessutom finnas en *krigsflotta* och några *fästningar*.

Indelning och städer. Af gammalt indelas landet i tre hufvuddelar: *Götaland*, *Svealand* och *Norrland*. Dessa bestå åter af landskap.

¹ Hos oss blott en titel, men i Sverige ett embete, ungefär motsvarande våra senatorers och andra lands ministrars.

Sveriges städer äro för det mesta små och bebyggda med låga trähus.

Götaland

omfattar den södra delen af Sverige. Ehuru det utgör endast $\frac{1}{5}$ af riket har det mer än hälften af befolkningen. Götaland består af följande 10 landskap: **Skåne** och **Blekinge**, vid sydkusten, **Småland** och **Halland**, N om dem mellan Kalmar sund och Kattegat, **Östergötland** och **Vestergötland** på ömse sidor om Vättern, **Bohuslän** längs kusten af Skagerrak, **Dalsland** V om Vänern samt öarna **Gotland** och **Öland** ute i Östersjön. — Städer:

Malmö, vid Öresund, Sydsveriges förnämsta handels- och fabriksstad. 46,000 inb. — **Lund**, NO från Malmö. Universitet. Prätig domkyrka. — **Helsingborg**, vid smalaste delen af Öresund. Liflig handel. — **Karlskrona**, på öar i Östersjön. Befäst krigshamn. Skeppsvarf och dockor. — **Kalmar**, vid Kalmar sund, har ett gammalt slott. — **Jönköping**, vid Vätterns södra ände. Göta hofrätt. Storartade tändsticksfabriker. — **Norrköping**, vid Motala elfs utlopp i Bråviken. Vigtig fabriksstad. — **Göteborg**, vid Göta elf. Sveriges förnämsta handelsstad och rikets andra stad. En mängd fabriker. Staden är rik och välbyggd; genomskuren af kanaler. 100,000 inb. — **Visby**, på Gotlands vestkust. Fordom rik handelsstad. Härliga kyrkoruiner.

I Götaland märkas dessutom: **Halmstad**, vid Kattegat. — **Kristianstad**, vid Helge å, säte för hofrätten öfver Skåne och Blekinge. — **Linköping**, vid Stångån och östra stambanan. Vacker domkyrka. — **Motala**, vid strömmens utflöde ur Vättern, köping med Sveriges största mekaniska verkstad. — **Åtvidaberg**, SO från Linköping, rik koppargruftva. — **Karlsborg**, vid Vättern, fästning. — **Marstrand**, på en klippö vid vestkusten. Känd badort.

Svealand

utgör mellersta delen af Sverige och innefattar 6 landskap, nämligen: **Uppland** och **Södermanland** vid ostkusten på ömse

sidor om ⁴Mälaren, **Vestmanland** V om Uppland, **Närke** S därom mellan Hjälmaren och Vättern, **Värmland** kring nordliga delen af Vänerne och Klarelfven samt **Dalarna** kring Dalelfven. — Städer:

Stockholm, vid Mälarens utlopp i ett härligt läge. Sveriges hufvudstad. Här bor konungen och sammanträder riksdagen. Här finnas de högsta embetsverken, ett universitet (ej alldeles fullständigt) och andra höga läroanstalter, vetenskaps- och konstakademier m. m. Betydlig handels- och fabriksstad. 235,000 inb. — Stockholm ligger dels på holmar, dels på fasta landet och är mycket väl byggdt. Märkliga byggnader äro: det sköna Kungliga slottet, Riddarholmskyrkan med konungagrafvarna samt Nationalmuseum med konstskatter och forntidsminnen. — I de natursköna omgifningarna märkas: Djurgården, med eklundar, förlusteställen och villor; Ulriksdal och Drottningholm, kungliga lustlott. Längre bort i olika delar af Mälaren ligga slotten Gripsholm och Skokloster med historiska samlingar.

Uppsala, vid Fyrisån. Universitet. Berömd domkyrka. — **Eskilstuna**, vid Eskilstuna å, har betydande fabriker för järn- och stålvaror. — **Örebro**, nära Hjälmaren. Fabriksstad.

Dessutom märkas: **Vesterås**, vid Mälaren. — **Sala**, vid Sagån, med en silfvergrufva. — **Karlstad**, på en ö vid Klarelfvens utlopp i Vänerne. — **Falun**, SO från Siljan, med en gammal koppargrufva. — **Dannemora**, i norra Uppland, rika järngrufvor.

Norrland

omfattar den nordliga delen af Sverige. Ehuru Norrland upptager mer än hälften af hela landet, har det knappt $\frac{1}{7}$ af befolkningen. Det utgöres af 8 landskap. Af dem äro 5 kustlandskap vid Bottniska viken, näml.: **Gästrikland**, **Helsingland**, **Medelpad**, **Ångermanland** och **Vesterbotten**, samt 3 fjälllandskap vid gränsen mot Norge: **Härjedalen**, **Jämtland** och **Lappland**. — Städer:

Gäfle, vid Bottniska viken. Stor usförsel af trävaror och järn. Skeppsvarf. — **Sundsvall**, vid Bottniska viken. Stora sågverk, trävaruutförsel och skeppsbyggeri.

Dessutom märkas: **Umeå** och **Luleå**, vid de liknämnda elfvarna, med utförsel af trävaror, tjära och fisk. — **Haparanda** (*Haaparanta*), gränsstad helt nära Torneå. — **Gellivare** i Lappland, stort järnmalmfält.

Norge.

Konungarrike. 320 t. □km; något mindre än Finland. — 2 mill. inb.; 6 på □km.

Gränser. Norge sammanhänger i Ö med *Sverige*, i NO med *Finland* och *Ryssland*. För öfrigt omgifves det af haf; hvilka?

Inbyggare. *Norrmännen* utgöra den allra största delen af Norges befolkning. *Finnar* och *lappar* bebo de nordligaste kust- och fjälltrakterna.

Norrmännen äro ett kraftigt och härdadt folk. Det friska lifvet på fjällen eller på fiskeplatserna ute i hafvet, med alla de faror och mödor där möta, har gjort dem duktiga till kropp och själ. Särskildt äro norrmännen kända som utmärkta sjömän. De stå högt i bildning och hafva berömda skalder. — *Finnarna* och *lapparna* likna annars sina bröder i Finland och Sverige, men i Norge har naturen bidragit att göra dem raskare och företagsammare.

Nästan hela befolkningen hyllar den evangelisk-lutherska läran. Talrika såväl fasta som flyttande folkskolor samt några folkhögskolor finnas i landet. Folkbildningen är därför god. För den högre undervisningen finnes ett universitet och läroanstalter af flere slag.

Näringar och samfärdsel. I det bergiga Norge är *jordbruket* obetydligt och mycken säd införes årligen. I det inre landet lefva människorna mest af *skogshushållning* och *boskapsskötsel*. Man brukar där om sommaren drifva boskapen upp till sätern, d. är betesmarkerna på fjällen. Vid kusterna hafva de flesta sitt uppehälle af *fiske* och *sjöfart*. Storfisket drifves numera endast vid kusterna af Ishafvet, där isynnerhet vid Lofoten tusentals människor samlas vid fisketiderna. Tidigt om våren fångas torsken, som beredes till stockfisk eller klippfisk. Senare på året fångas sillen; dock har sill-

fisket mycket aftagit. Sjöfarten har så tilltagit, att Norges handelsflotta är i förhållande till folkmängden större än något annat lands och fraktfart dess förnämsta inkomstkälla. *Utförsehn* af fisk till Medelhafslanden och trävaror till England är betydande. Af *införsvoror* kostar säd, kolonial- och fabriksvaror mest. *Industrin* har på senare tider mycket förkofrats. *Bergsbruk* drifves något i södra Norge. — Myntet är detsamma som i Sverige.

Farlederna i den rika skärgården och i de vidt förgrenade fjordarna bilda de yppersta samfärdsvägarna i Norge. I det inre landet har man byggt goda landsvägar. Några järnvägar hafva äfven uppstått. Från Kristiania går en järnväg genom Österdalen åt N till Trondhjem och därifrån åt Ö till Sundsvall. Ytterligare utgå två banor, en åt Ö och en åt SO till Sverige samt en åt SV till sydkusten.

Statsskick och försvarsväsende. Norge är en inskränt monarki. Konungens makt är här tillochmed mindre än i Sverige. Lagstiftande församlingen kallas Stortinget och sammanträder hvarje år. — För den världsliga förvaltningen delas Norge i 20 amt (= län), styrda af amtmän; för den kyrkliga i 6 biskopsstift.

Krigshüren grundar sig på allmän värnepligt. *Flottan* är lika stor som Sveriges.

Indelning och städer. Geografiskt indelas Norge i 3 hufvuddelar: *Söndenfjeldske Norge*, äfven kalladt *Östlandet*, *Vestenfjeldske Norge* eller *Vestlandet* och *Nordenfjeldske Norge*.

Städerna äro liksom i Sverige små.

Söndenfjeldske Norge

ligger på sydslutningen af Dovre och ostsidan af Langfjeldene. Det är den tätast befolkade och mest odlade delen af landet. — Städer:

Kristiania, vid Kristiania fjorden i en vacker nejd. Rikets hufvudstad. Universitet. Landets förnämsta handels- och fabriksstad. 138,000 inb. — **Drammen**, vid Dramselfvens utlopp. Trävaruutförsel och skeppsbyggeri. — **Frederiksstad**, vid Glommens mynning, har den största utförsel af trävaror.

Frederikshald, vid Skagerrak. Sågverk och fabriker. — **Tönsberg**, vid Kristianiafjorden, drifver sjöl- och hvalfångst uti Ishafvet. — **Arendal**, vid Skagerrak, eger den största handelsflotta i nordn. — **Kristiansand**, vid Skagerrak, med en god hamm. — **Kongsberg**, vid Numedalslågen, har en silfvergruva.

Vestenfjeldske Norge

omfattar den ödsliga fjällplatån vid vestkusten. Endast kusttrakterna äro något befolkade.

Stavanger, vid Stavangerfjord. Betydlig handel med fisk. Sjöfart och skeppsbyggeri. — **Bergen**, vid Nordsjön. Största handel med fiskvaror, som dithemtas från Nord- landen vid stora sommarmarknader. Ansenlig ångbåtsflotta. Staden har ett gammaldags utseende. 48,000 inb.

Nordenfjeldske Norge

innefattar det smala kustlandet N om Dovre:

Trondhjem vid Trondhjemsfjord. Præktig gammal domkyrka, där Norges konungar krönas. Handel med fisk och trävaror.

Kristiansund, på öar vid kusten. Utförsel af klippfisk, isynnerhet till Spanien, där den brukas som fastemat. — **Tromsö**, på en ö vid kusten. Fiske och hvalfångst. — **Hammerfest**, på en ö uti Ishafvet. Jordens nordligaste stad. — **Röros** SO från Trondhjem i fjällbygden. Rika koppargrufvor.

Den nordligaste delen af Kölens ödsliga fjällplatå kallas *Finmurken* och bebos vid kusten af finnar, här kallade qväner, och fiskarlappar, kallade söfinner. På fjällvidderna ströfva fjällappar eller fjeldfinner med sina renhjordar.

Långt N om den Skandinaviska halfön ligger den stora ögruppen *Spetsbergen* med vidsträckta snöfjäll. Om sommaren utbreder sig öfver de

lägre ställena en frodig växtmatta. Renar, isbjörnar och räfvar äro dessa öars enda ständiga inbyggare. Men om somrarna anlända skaror af sjöfågel och många fångstfartyg, hufvudsakligen från Norge, infinna sig vid kusterna för att fånga själar och hvalar. Spetsbergen tillhöra ej något särskildt rike.

Britiska öarna.

Hela Britiska riket 24 mill. □km; nära 2¹/₂ gång Europa. — 319 mill. inb. — *Stamlandet i Europa* 315 t. □km; något mindre än Finland. — 38 mill. inb.; 120 på □km.

Shetlandsöarna 61⁰, Storbritanniens nordspets ungef. 60⁰ och sydspetsen 50⁰ nordl. bredd.

Gränser. De Britiska öarna utgöras af de två stora öarna *Storbritannien* och *Irland* samt en mängd mindre öar och ögrupper. Storbritanniens södra och större del upptages af *England* med *Wales* [oäls], dess norra del af *Skottland*. Tillsammans bilda dessa öar ett rike, som egentligen heter *Det förenade konungadömet Storbritannien och Irland* men äfven kallas det *Britiska riket* och ännu oftare *England*. Landet omgifves i V af *Atlanten*, i Ö af *Nordsjön*, i S af *Engelska kanalen*¹ och det smala *Sundet vid Calais* [kalä']. Mellan de båda öarna utbreder sig *Irländska sjön*, som förbindes med Atlanten genom *Nordkanalen* i N och *S:t Georgskanalen* i S.

Landet är utmärkt beläget i midten af det landrikaste halfklotet och vid den mellersta delen af Europas kuster.

Kuster. Äfven kustbildningen är synnerligen gynnsam. Djupt inträngande vikar och breda flodmynningar bilda öfverallt goda hamnar. Storbritanniens långsmala form i förening med den omständigheten, att östra och vestra kustens djupaste inskärningar äro belägna midt emot hvarandra, gör att man från hvarje punkt i landet har endast en kort väg till hafvet. De viktigaste af dessa vikar äro: *Bristolkanalen* [bristol-] i V och *Thamesviken* [täms-] i Ö, *Clyde-*

¹ Ordet kanal har här betydelse af ett smalare ställe i hafvet.

fjorden [klajd-] i V och *Forthfjorden* [fårs-] i Ö, *Lornfjorden* i V och *Morayfjorden* [mårre-] i Ö.

Storbritanniens östra kust är i södra hälften låg och delvis sumpig, i den norra högre med branta stränder. Den är alldeles öppen mot Nordsjön. I N och NV ligga däremot kringströdda vid Atlantens kuster talrika större och mindre öar samt de tre stora ögrupperna *Orkneyöarna* [ärkne-] *Shetlandsöarna* [sjättlands-] och *Hebriderna*. De synas vara spillror af ett land, som hafvet söndersplittrat. Och ännu slå beständigt Atlantens mäktiga vågor i förfärande bränningar mot de höga, brådstupande kustklipporna och lösrycka ur dem stycke efter stycke. Märkvärdig är *Fingalsgrottan*, som hafvet urhållkat i den hårda basaltklippan¹ på ön *Staffa*. — Uti Irländska sjön ligga de stora öarna *Man* [männ] och *Angelsey* [änglsi], från hvilken senare två höga järnvägsbroar leda till Wales [oäls]. Längst i SV utanför den branta klippuden af halfön *Cornwall* [kärnoål] höja sig de tennrika *Scilly öarna* [silli-]. Vid Storbritanniens sydkust finna vi den natursköna ön *Wight* [oajt] och i södra delen af Engelska kanlen nära Frankrikes kust de *Normandiska öarna*.

Irlands kuster äro äfven i Ö lägre och jämnare, i V brantstupande och sönderskurna af hafvet. Berömda äro de vackra basaltklipporna vid nordkusten.

Öfverallt vid Britiska öarnas kuster skönjes det regelbundna stigande (flod) och sjunkande (ebb) af hafsvattnet, som benämnes tidvatten². Skillnaden mellan ebb och flod är icke lika på alla ställen. I Bristol kanalen uppnår floden den största höjd 15^m.

Ytbildning. Storbritanniens södra del, *England*, är i SO ett fruktbart, tätt bebygdt lågland med omvex-

¹ *Basalt* är en mörk vulkanisk stenart, som ofta har formen af sexkantiga pelare, hvaraf hela klippor äro sammansatta.

² Läs mera om *tidvattnet* ur kapitlet om *Världshafven* mot slutet af boken!

lande kullar och slätter. I V finnas fyra genom dalgångar åtskilda bergstrakter: *Cornwalls* och *Wales bergland* samt *Penninska* och *Cumberlandbergen*. De äro i allmänhet låga och nå endast i norra Wales en höjd af 1000^m. Cumberlandbergen äro skogbeklädda och kända för sina vackra sjöar, hvilka draga många resande till sig om somrarna. De öfriga äro skoglösa, men utomordentligt rika på nyttiga mineralier. På sluttningarna af Penninska bergen finnas de ofantliga lager af stenkol och järn, som gjort England till jordens förnämsta industriland. Äfven södra Wales är rikt på järn och stenkol. Cornwall var redan i äldre tider bekant för sina bly-, koppar- och tenngrufvor.

På gränsen mot *Skottland* finnas de låga *Cheviot*höjderna [tjiviot-]. Tvärs öfver sydliga Skottland sträcker sig mellan Forth- och Clydefjordarna en liten slättbygd, som har en stor rikedom på järn och stenkol och därtill är mycket fruktbar. Den benämnes *Låglandet* i motsats till det vidsträckta *Höglandet* norrut. Mellersta delen uppfylles af *Grampiansbergen* [grämpians-], hvilkas högsta topp, *Ben nevis* [nivis], är 1300^m. Nordskottland är en vild, af klippor uppfylld ödemark.

Irland är i det inre ett lågland, betäckt af sjöar och vida torfmossar. Vid kusterna finnas spridda bergstrakter.

Jordgrunden på de Britiska öarna är särdeles omvexlande. Längst i N bestå bergen liksom i Finland af granit och gneis. Bergstrakterna i mellersta och vestra delarna af landet innehålla kolkalksten, skiffer m. m. I SO finnas stora lager af krita. Basaltmassorna i NV tyda på forntida vulkanisk verksamhet. Först under påverkan af istiden och sedan genom fortgående stark förvittring i det fuktiga klimatet hafva bergen här mer än annanstädes minskats och förstörts. Därför genomskäras bergstrakterna af talrika dalgångar, hvilka underlätta samfärdseln.

Sjöar och floder. I England förtjena endast *Cumberlandssjöarna* att nämnas. I Skottland finnas många djupa, natursköna fjällsjöar; mest bekant är *Loch Lomond* [läck lāmönd]. Bland Irlands talrika insjöar är *Lough Neagh* [läck nä] störst.

Floderna äro korta, men mycket vattenrika och segelbara. De äro förenade genom ett nät af kanaler och vid de breda flodmynningarna ligga landets förnämsta städer. I Storbritannien flyta åt Ö till Nordsjön: *Thames* [täms], *Humber* [hömbr], *Forth* [fårs] och *Tay* [tä]. Åt V rinna: *Severn*, *Mersey* [märsi] till Irländska sjön och *Clyde* [klajd] till Atlanten. — Irlands hufvudflod *Shannon* [sjänöen] flyter midt genom landet och utfaller på vestkusten.

Klimat. Omgifna af det genom Golfströmmen uppvärmda hafvet, hafva de Britiska öarna ett särdeles mildt och fuktigt hafsklimat. Vintrarna äro så blida, att snön aldrig ligger länge samt sydländska växter, såsom lager och myrten, kunna öfvervintras i det fria. Somrarna äro däremot svala med mulen himmel, så att icke ens vindrufvor mogna. — De förherskande sydvestvindarna medföra från hafvet fuktighet, som nedfaller i form dels af täta regnskurar dels af starka dimmor. Nederbörden är därför större än annanstädes i Europa och går i vestra Skottland öfver 3000^{mm}.

Växt- och djurvärld. England egde fordom präktiga ek- och bokskogar, men de äro nästan utrotade. På samma sätt har det gått med de vilda djuren. Åkrar och ängar intaga skogarnas plats. Men genom att mellan dem plantera trädgrupper och häckar har landskapet fått ett lumligt, parkartadt utseende. I den fuktiga luften är gräsväxten särdeles saftig och beständigt grön. I Skottland är låglandet väl odladt, i mellersta delen finnas mindre skogar af tall och björk, men höglandet och alla de nordliga öarna, hvilka beständigt piskas af stormar, äro skog-

lösa. I dessa fattiga trakter är dock hafvet rikt på fisk och sjöfågel¹.

Irland med dess murgrönbeklädda ruiner, dess evigt grönskande, yppiga betesmarker har blifvit kalladt „Smaragdön“.

De odlade växterna äro desamma som hos oss; dock odlas blott obetydligt råg. I England odlas företrädesvis hvete, i Skottland hafre och på Irland potäter. — Af alla slags husdjur finnas de yppersta raser.

Inbyggare. I England, i södra och mellersta Skottland samt nordöstra Irland bo engelsmän och skottar. De hafva nästan sammansmultit till ett folk och tala engelska, som är ett germaniskt språk. I Högskottland samt större delen af Wales och Irland qvarlefva ännu Britiska öarnas ursprungliga invånare kelterna. De hafva dock allt mer antagit det engelska språket, så att endast omkring 2 mill. tala keltiska.

Större delen af befolkningen bekänner sig i Storbritannien till den reformerta läran, på Irland till den romersk-katolska.

Den reformerta läran kallas i England den anglikanska eller högkyrkan, styres af biskopar och har många katolska ceremonier. I Skottland råder den presbyterianska kyrkan, som styres af ett årligen sammanträdande kyrkomöte och har en enkel gudstjänst. I öfrigt herskar stor religionsfrihet och talrika protestantiska sekter (dissenters, d. ä. olika tänkande) förekomma.

Folkupplysningen är endast i Skottland någorlunda god. Irländarne äro i hög grad okunniga, råa och vidskepliga. Också i England är okunnigheten stor hos den talrika arbetarebefolkningen, isynnerhet i fabriksdistrikten. I våra dagar göres dock mycket både af staten och enskilda för folkets undervisning. — I vetenskap och literatur

¹ Här sammanträffa två stora flyttningstvågar för sjöfåglarna, den ena från Grönland och Island, den andra från Spetsbergen och Europas nordkust, hvarför vid flyttningstiderna stora fågelsvärmar slå sig ned här.

hafva engelsmännen åstadkommit betydande verk. De förnämsta universiteten äro de i städerna *Oxford* och *Cambridge* [kämbridsj].

Engelsmännen äro ett blandningsfolk, som uppkommit sålunda, att med de keltiska urinvånarne blandat sig andra folk, hvilka tid efter annan invandrat och eröfrat större eller mindre delar af landet. Denna folkets blandade härkomst visar sig såväl i utscende som språk.

Engelsmännen äro ett kraftfullt, företagsamt och ihärdigt folk. Frihet och personlig sjelfständighet älska de framför allt, men hålla strängt på gammal, fäderneärfd sed. Gentemot främmande äro de sträfva och otillgängliga, men värdera högt ett trefligt hemlif. De olika samhällsklasserna hålla sig mycket afsöndrade och bredvid en omätlig rikedom finner man det ytterligaste elände.

På Irland råda de svåraste missförhållanden. Största delen af Irlands jord eges af rika engelska godsherrar, hvilka i långa tider hållit de fattiga irländska förpaktarne i hårdt förtryck. Desse föra därför ett eländigt lif. De bo i usla lerkojor tillsamman med sina svin och lifnära sig med potäter. Detta förhållande i förening med olikhet i religionen har hos irländarne väckt ett osläckligt hat mot engelsmännen, hvilket yttrar sig i upprörande våldsgärningar. Det har ock framkallat en så stark utvandring från landet, att befolkningen minskats.

Närings- och samfärdsel. Alla näringsgrenar hafva på Britiska öarna nått en särdeles hög utveckling. Till följd af landets natur är *åkerbruk* i förening med *boskapskötsel* vigtigast i östra England och södra Skottland. I berglanden och på Irland äro boskaps- och isynnerhet fårskötseln den hufvudsakliga landtmannanäringen. Men emedan landet är så tätt befolkadt, måste årligen säd och andra födoämnen i mängd införas. — Vid kusterna och på bankarna i Nordsjön bedrifves ett betydande torsk- och sillfiske. Också utgå talrika fartyg på kabeljofångst¹ till New Foundland och hvalfångst till Ishafvet. — *Bergsbruket* frambringa, utom andra nyttiga mineralier [hvilka äro förut nämnda?] årligen mer järn än något annat land och lika mycket stenkol som hela den öfriga världen tillsamman. Dessa tvenne alster utgöra hufvudkällorna till lan-

¹ *Kabeljo* kallas saltad och inlagd torsk.

dets rikedom och grundvalen för dess högt utbildade *industri*. De engelska fabriksvarorna utmärka sig genom sin godhet och billighet samt användas öfver hela världen. Främst bör nämnas spånads- och väfnadsindustrin med ofantliga bomullsväfverier på vestra samt klädes- och yllefabriker på östra sidan om Penninska bergen; med väldiga bomullsspinnerier i vestra och linnespinnerier i östra delen af Sydsottland; med stora sidenväfverier i London, Dublin m. m. Därefter komma järn- och stålvaror från mellersta England och södra Wales. Skeppsbyggeriet är betydande i de stora sjöstäderna; utom segelfartyg byggas årligen flere hundra järnångfartyg. — Englands utmärkta läge har gjort det till världens förnämsta handelsmakt. Dess flottor segla på alla haf och utföra till alla trakter af världen engelska fabriksvaror och stenkol, medan de från olika håll införa råvarorna till fabrikerna, såsom bomull från Amerika och Indien, ull från Australien och Sydafrika samt spannmål och skogsprodukter från Europa och Nordamerika m. m. England har skaffat sig kolonier i alla världsdelar och de därifrån införda kolonialvarorna säljas sedan med god vinst i hela Europa.

Britiska öarnas utmärkta naturliga samfärdsmedel äro ökade genom ett nät af kanaler och järnvägar, tätare än i något annat större land. Också den *inre handeln* är därför synnerligen liflig. — Mynt: 1 *pound sterling* = 20 *shillings* = *ƒ* 25,20.

Statsskick och **krigsväsende**. *Det förenade konungadömet Storbritannien och Irland* utgör en inskränkt monarki. Konungamakten kan äfven innehafvas af en qvinna. Folket utöfvar sin makt genom parlamentet och dess makt är mycket stor. Det består af två kamrar, öfverhuset och underhuset. Äfven ministrarnas myndighet är stor. — Af ålder är riket indeladt i grefskap, som alla ha sin egen förvaltning.

Riket styres för närvarande af en drottning, som tillika bär titeln kejsarinna af Indien.

England är en af stormakterna och eger den starkaste örlogsflotta i världen. Däremot är *landthären* obetydlig.

Städerna i England äro synnerligen talrika samt vidsträckta och folkrika. Mer än hälften af befolkningen bor i städerna. Öfver de stora fabriksstäderna höja sig hela skogar af tornhöga skorstenspipor och maskinernas larm i fabrikerna är bedöfvande. De största sjö- och handelsstäderna ligga vanligen vid någon segelbar flod eller vid inre delen af en vik. Husen i de engelska städerna äro i allmänhet små, emedan en engelsk familj vill bebo ett helt hus för sig. I Skottland äro de däremot stora och höga ända till 10 à 12 våningar.

England med Wales.

a) I de östra kusttrakterna ligga följande städer:

London, på bägge sidorna om Thames, är rikets hufvudstad. London utgör världshandelns medelpunkt och är en af jordens förnämsta fabriksstäder. Från alla världens kanter komma hit fartyg, som ankra i de ofantliga af varumagasin omgifna dockorna ¹ vid sidan af floden. I staden finnas två universitet, talrika vetenskapliga och andra föreningar samt många museer. British Museum är världsberömdt för sitt rika bibliotek och sina fornsamlingar. — London är jordens största stad med 4¹/₂ mill. inb., d. v. s. nära dubbelt så många som i hela Finland. — På gatorna herskar ett obeskrifligt vimmel af gående och åkande och bantåg ila eufphörligt fram på järnvägar, dragna dels öfver hustaken, dels under jorden i tunlar till och med under Thames botten. Dimma och stenkolsrök uppfylla ofta luften, så

¹ Dessa dockor äro utgräfdade hamnbassänger, där fartygen lossa och lasta. De äro genom slussportar skyddade för tidvattnet, som verkar ända hit upp.

att gaslyktorna hållas tända hela dagen. — London har endast få praktbyggnader, bland dem S:t Paulskyrkan, Parlamentshuset och kyrkan Westminster abbey [äbbe], där Englands store män hvila. Där emot prydes staden af flere vackra parker och trädplanterade öppna platser, i hvilkas midt något monument höjer sig.

Man plägar i *London* särskilja 6 hufvuddelar. — **1.** I midten ligger den äldsta deien *City* [sitti], där de rika köpmännen ha sina kontor och varulager. **2** och **3.** V därom finnas *Westminster* och *Westend*, de vackraste delarna af London, där hofvet har sitt residens samt de förnämsta och rika sina bostäder. **4.** Norrut har på senaste tider en ny stadsdel, *Nordend*, uppvuxit. **5.** Åt Ö ligger *Eastend* [iständ] med skeppsvarfven och en öfvervägande arbetarebefolkning. Alla dessa stadsdelar äro belägna på Thames norra strand. **6.** Förbunden med dessa genom många präktiga broar och tre tunlar, ligger på södra stranden *Southwark* [södsark], där de flesta fabrikerna hafva sin plats.

Greenwich [grinitsj], förstad till London på Ö sidan, med ett berömdt observatorium, från hvars meridian man vanligen räknar meridianerna. — **Hull**, vid Humber, hufvudort för handeln på Östersjölanden. — **Sunderland** [sunderländ] och **Newcastle** [njukäsl], utskeppningsorter för stenkol. Stora skeppsvarf.

b) Vid sydkusten:

Dover [däver], den mest använda öfverfartsorten till fastlandet. — **Brighton** [brajtn], glänsande badort, mest besökt af rika londonboar. — **Portsmouth** [portsmösl], Englands förnämsta, starkt befästa krigshamn. — **Southampton** [sausämtn], hamnstad, därifrån post- och passagerareångare regelbundet afgå till alla världsdelar. — **Plymouth** [plimmösl], befäst krigshamn. — Utanför på en klippa ligger det märkliga fyrtornet *Edystone* [äddistån].

c) I de vestra kusttrakterna:

Bristol [bristol], vid Avon, drifver betydlig handel, isynnerhet på medelhafslanden. 230,000 inb. — **Cardiff** i Syd-wales, med stor utförsel af järn och stenkol. Hamnstad till **Merthyr Tydfil** [märsir tidfill], som har stora järnbruk och rika stenkolsgrufvor. — **Liverpool** [liverpul], vid mynningen af Mersey, näst London världens förnämsta handelsstad.

Ofantlig införsel af bomull från Amerika. En hufvudort för utvandringen till Nya världen. 600,000 inb.

d) I det inre landet:

Manchester [mantjåster], den mest betydande fabriksstad för tillverkning af bomullsvaror. 380,000 inb.

Hela trakten kring Manchester är öfversållad med bomullsfabriker och fabriksstäder, af hvilka flere hafva mer än 100,000 inb. och ligga på några kilometers afstånd föån hvarandra.

Leeds [lids], och **Bradford**, hufvudorter för ylleindustrin, belägna helt nära hvarandra. Tillsammans öfver $\frac{1}{2}$ mill. inb. — **Sheffield** [sjäffild], med berömd tillverkning af fina stålvaror, isynnerhet knifvar. 310,000 inb. — **Nottingham** [nottingäm] vid Trent och **Leicester** [läster] S därom, stora fabriksstäder med tillverkning af ylle strumpor, tröjor m. m. — **Stoke** [ståk], vid öfre Trent, med stora porslinsfabriker. — **Birmingham** [börmingäm], stor fabriksstad med tillverkning af allehanda varor, främst stål- och mässingsarbeten. 450,000 inb.

V om Birmingham är trakten uppfylld af fabriksstäder, där isynnerhet gröfre järnsaker, såsom ankaren, kettingar o. d. förfärdigas.

Skottland.

De största och flesta städerna ligga i det välodlade och mineralrika låglandet och där bor mer än hälften af landets befolkning.

Edinburgh [äddnbårå], har ett vackert läge på bergsslutningen mot Forthfjorden, vid hvilken hamnstaden **Leith** [lis] ligger. Skottlands hufvudstad med ett berömdt universitet och talrika lärda sällskap. 260,000 inb.

Glasgow [glässgå] vid Clyde, Skottlands största handels- och fabriksstad. Främst stå bomullsindustrin och skeppsbyggeriet. Universitet. Öfver $\frac{1}{2}$ mill. inb.

Dundee [dündi], vid Tay, hufvudort för linneindustrin äfvensom för hval- och sjulfångsten uti Ishafvet. — **Aberdeen** [abberdin] vid Nordsjön, fabriks- och handelsstad. Universitet.

Irland.

Städerna äro här mindre och folkmängden har ytterligare minskats genom den starka utvandringen.

Dublin [döbblin], vid Irländska sjön, är Irlands hufvudstad och säte för vicekonungen. Fabriksstad med siden- och klädesfabriker. Universitet. 350,000 inb. — **Belfast** vid en vik af Nordkanalen, Irlands förnämsta handels- och fabriksstad. Betydande linnespinnerier. 200,000 inb. — **Cork** nära sydkusten. Viktig sjöhandelsstad med stor utförsel af ladugårdsprodukter.

Biländer. I Europa eger England två aflägsnare militärstationer, nämligen:

Gibraltarr, en stark klippfästning vid södra udden af Pyreneiska halfön, samt *Maltesiska öarna*, tre små öar i Medelhafvet S om Sicilien. Den förnämsta är *Malta*.

I alla andra världsdelar har England ofantliga kolonier. De viktigaste äro: en stor del af *Ostindien* i Asien, *Kaplandet* i Afrika, *Australlandet* och *Canadavildet* i Nordamerika.

Tillsamman med dessa vidsträckta besittningar är Britiska riket det största och näst Kina det folkrikaste i världen. Det är mer än dubbelt så stort som hela Europa och har nära lika många invånare [319 mill.]

Några af dessa kolonier, såsom Australstaterna och Canadavildet äro visserligen i politiskt afseende endast obetydligt beroende af moderlandet, åt hvilket de icke ens betala någon skatt; men de äro dock genom sina britiska inbyggare, det engelska världsspråket och engelska seder förbundna därmed. För den engelska världshandeln och industrin äro de genom sina rika naturalster och såsom afsättningsorter af den allra största betydelse.

Mellaneuropa.

Ungefär 2 mill. □km = $\frac{1}{5}$ af Europa. — 148 mill. inb. = nära $\frac{1}{2}$ af Europas befolkning; 74 på □km.

Den fasta landmassan i Europa består af tvenne hufvuddelar: *Osteuropa* i Ö och *Mellaneuropa* i V, hvilka omedelbart sammanhänga. För öfrigt sträcker sig Mellaneuropa i N till *Östersjön*, *Nordsjön* och *Engelska kanalen*, i V till *Biscaya bugten*, i S till *Lion bugten* och *Adriatiska hafvet*. Det sammanhängar i S med de tre sydeuropeiska halföarna.

Kuster. Östersjökusten är låg och långgrund samt åtföljd af dyner. Vid flodmynningarna hafva bildats grunda mynningsvikar med sött vatten, kallade *Haff*.¹ De äro endast genom smala landtungor eller låga öar skilda från hafvet. Sådana äro: *Kurisches Haff*, *Frisches Haff* innanför *Danziger bugten* och *Stettiner Haff*. Kusten är öppen och flack i Ö, men i V ligga de *Pommerska* och *Danska öarna*. Stränderna äro här på många ställen backiga och skogbevuxna. Särskildt märkas *Rügens* och *Möens* vackra bokbekrönta kritklippor. På östra kusten af halfön *Jylland* och *Danska öarna* intränga talrika bugter och långsmala fjordar. Den största är *Limfjorden*, som likväl numera är ett sund tvärs genom norra *Jylland* mellan *Kattegat* och *Nordsjön*.

Nordsjöns kuster äro ännu lägre och långgrundare än *Östersjöns*. De åtföljas på hela sin sträcka af dyner. Men denna dynvall har i följd af en landsänkning, som ännu fortgår, på flere ställen blifvit söndersliten af hafvet. Rester däraf äro de *Friesiska öarna* [fris-]. Också har hafvet vid kusten bildat grunda vikar samt utvidgat flodernas mynningar. Sådana vikar äro *Jadeviken*, *Dollart* och *Zui-*

¹ Se noten 2 sid. 32.

derzee [søjderse]. Emedan tidvattnet i Nordsjön uppnår en betydlig höjd och kusten är mycket låg, öfversvämmas den mångenstädes under flodtiden. Härvid afsätter sig ur vattnet fint slam, och sålunda har under tidernas lopp det fruktbara, men sankta marsklandet i dessa trakter bildats. För att skydda landet för hafvets öfversvämningar har kustbefolkningen, isynnerhet i Nederländerna, byggt starka dammar.

Kuststräckan vid Engelska kanalen är grund samt full af sandbankar, hvilka lösryckts från landet af det starka tidvattnet och de täta stormar, som här rasa. Där emot har halfön *Bretagne* [brütanj] djupa, klippiga kuster med en betydlig skärgård. Biscaya bugtens kust är åter låg och kantad med dyner, inom hvilka sumpmarker och sandhedrar utbreda sig. Lika låg och flack är Medelhafskusten utmed Lion bugten, men längre österut höjer den sig och där ligga de vackra *Hyères öarna* [iär].

Mellaneuropas kuster äro således mest långgrunda och svårtillgängliga för fartyg. Endast floderna bilda här dugliga hamnplatser; därför äro också de flesta sjöhandelsstäder belägna ett godt stycke uppför floderna.

Ytbildning. Mellaneuropa är lägst i N och V samt höjer sig småningom åt S och Ö. Det bildar i den mellersta delen ett medelhögt bergland och längst i S ett väldigt alpland. Mellan berglandet och alplandet utbreder sig i Ö den *Ungerska slätten*. Man kan således indela Europa i tre skilda höjdområden: *Mellaneuropas lågland*, *Mellaneuropas högland* och *Alperna*.

1. **Mellaneuropas lågland** består af två skilda delar: *Kustlandet*, som utgör hufvuddelen, och *Ungerska slätten*.

A) **Kustlandet** utgår omedelbart från Osteuropeiska slätten och sträcker sig i en lång båge utmed kusterna af Östersjön, Nordsjön, Engelska kanalen och Biscaya bugten. Detta lågland är i V backigt och på en kort sträcka skildt från hafvet genom *Bretagnes bergland*, men utgör annars en

ganska jämn slätt. Ett stycke S om Östersjön och nästan jämnsides därmed löper den låga *Baltiska landryggen*. Den böjer sig i V uppåt halfön Jylland. Dess yta upptages hufvudsakligen af vida sandhedar och en stor mängd små insjöar. Strax V om nedre Elbe utbreder sig den ödsliga, med mörk ljung betäckta *Lüneburger Heide*. Äfven längst i SV, utmed Biscaya bugten, finnas ofruktbara sandhedar, kallade *Les lande's* [lä langd]. I öfrigt upptages det stora låglandet mestadels af välodlade fält och är på sina ställen synnerligen tätt befolkadt.

B) **Ungerska slätten** omgifves på alla sidor af berg. Den delas genom en skogrik bergstrakt, *Bakonyskogen* [bakånj] i två delar, *Öfre* och *Nedre Ungerska slätten*. Den förra är mycket fruktbar; den senare utgöres till stor del af öfverskådliga, vågjämnna stepper, kallade puster. Landet mellan de stora floderna upptages till en god del af betesmarker och hedar, men närmast omgifvas de af sumpmarker.

2. **Mellaneuropas högland** sträcker sig i en stor båge från trakterna af Svarta hafvet i Ö till Lion bugten i V. Det kan indelas i tre afdelningar: *Karpaterna*, *Tyska höglandet* och *Franska höglandet*.

A) **Karpaterna** äro att betrakta som en östlig fortsättning af Alperna, men skiljas från dem genom Ungerska slätten och Donaudalen. De äro ock betydligt lägre än Alperna. Det högsta fjället, *Tatra* [2,700^m], reser sig högt öfver det öfriga berglandet, men uppnår icke ens snögränsen. I SO sammanhånga Karpaterna de med *Transsylvanska alperna*. Dessa omgifva i SO *Siebenbürgens högland* samt stå i SV i förbindelse med Balkán. — Karpaterna hafva en vild och ödlig fjällnatur, med nakna klippor och mörka granskogar. Också äro de kända för sin rikedom på ädla metaller.

B) **Tyska höglandet** sammanhänger i Ö med Karpaterna och i V med Frankrikes högland. Det ligger strax

N om Alperna. Bergen bilda här två hufvudgrupper, en östlig och en vestlig, hvilka ha en föreningspunkt i bergsknuten *Fichtelgebirge*. Här sammanlöpa liksom i ett kors tvenne långa rader af berg, nämligen *Böhmerwald*,¹ *Thüringerwald* och *Teutoburgerwald* i riktning från SO åt NV samt *Erzgebirge*, *Tyska Jura* och *Schweiziska Jura* från NO åt SV. Märkligt är att alla berg i det Tyska höglandet hafva dessa två hufvudriktningar. Tillsamman med *Böhmerwald* och *Erzgebirge* omsluta *Riesengebirge*, *Sudeterna* och *Mähriska landhöjden Böhmens kitteldal*.

I trakterna kring Rheinfloden sträcka sig bergen merendels från SV åt NO. De förnämsta äro: *Schwarzwald* och *Vogeserna* på hvar sin sida om den härliga *Rheindalen* samt nordligare de *Rheinska skifferbergen* med *Taunus*. — N om *Thüringerwald* höjer sig fristående ute på låglandet *Harzgebirge* med dess nakna topp *Brocken*.

Tyska höglandet består af mycket olika bergarter och har en omväxlande natur. Det *Böhmiska berglandet* utgöres hufvudsakligen af granit och gneis, det *Rheinska berglandet* af skiffer. Det mellanliggande höglandet bildas i N af brokig sandsten, i S af kalksten. Basaltberg på flere ställen samt utbrunna vulkankäglor och kratersjöar² i *Eifel* V om Rhein vittna om tidigare vulkanisk verksamhet. Nyttiga mineralier, isynnerhet stenkol och salt samt af metaller järn, finnas rätt mycket.

C) **Franska höglandet** står genom *Ardennerna* i förening med Tyska höglandet. Det Franska höglandet utgöres hufvudsakligen af en vidsträckt högplatå, kallad *Centralplatån*. Den stupar brant i Ö, men sänker sig sakta

¹ Bergstrakterna i Tyskland äro rika på skog, hvarför deras namn ofta sluta på *wald*, som betyder skog.

² *Vulkankäglor*, så kallade därför, att vulkanerna mest alltid hafva formen af käglor. — *Kratersjöar* äro sjöar, som uppstått i utslocknade vulkaners öppningar eller kratrar.

ned mot låglandet i V. Norrut ligger *Langre's platå* [langr]. S därom höjer sig *Côte d'or* [kåt-dår], ett berg, hvars östra sluttning beklädes af präktiga vingårdar. Längre åt SV utbreder sig *Auvergnes högland*, med en mängd slocknade vulkaner. Sydostranden af Centralplatån bilas af de vilda, ofruktbara *Cevennerna*. De skiljas genom *Languedoc's lågslätt* [langdäck] från Pyreneerna samt genom *Rhône dalen* [rån-] från Alperna.

Berggrunden utgöres i Centralplatån af granit, för öfrigt af kalksten och krita. På några ställen förekomma järn, stenkol och andra nyttiga mineralier.

3. **Alperna** bilda en båge från Genua bugten i V till Adriatiska hafvet i Ö. De sammanhänga vid Medelhafskusten med Apenninska och Balkán halföarnas berg. För öfrigt omgifvas Alperna i S af *Lombardiska slätten*, i V af *Rhône dalen*, i N af *Schweiziska* och *Bayerska högslätterna* samt i NO och Ö af *Donaudalen* och *Ungerska slätten*. Man plägar indela Alperna i tre hufvudgrupper: *Ostalperna*, *Mellanalperna* och *Vestalperna*.

A) **Ostalperna** äro den grupp af alper, som från *Ortler* sträcker sig åt Ö och SO till trakterna af Adriatiska hafvet. De bestå mest af alpkedjor, hvilka gå i riktning från Ö åt V och åtskiljas af långsträckta floddalar. De höga mellersta kedjorna äro: *Ötztal alperna* med *Willspitze* samt *Hohe Tauern* med *Grossglockner* [3,800^m], åtskilda genom *Brenner passet*. Sidoalperna äro: i N *Salzburger alperna* och *Österrikiska alperna*, i S *Ortler alperna*, *Karniska alperna* och *Juliska alperna* med toppen *Triglav* samt längre åt SO *Dinariska alperna*. Vid södra ändan af Juliska alperna finnes den ödsliga *Karstplatån* med egenomliga försvinnande floder och droppstensgrottor.¹

¹ Regnvattnet har inträngt och upplöst den rena kalkstenen och sålunda bildat underjordiska hålör och gångar, i hvilka floder helt och hållet eller på en sträcka kunna försvinna. — Droppsten bildas likt ispiggar i taket och på bottnen af grotterna af kalk, som afsatt sig ur det beständigt neddrypande kalkvattnet. Berömd är *Adelsberggrottan*.

B) Mellanalperna sträcka sig från *Ortler* i Ö till *Mont Blanc* [mång blang] i V. Det utmärkande för dem är, att de fördela sig i grupper, åtskilda dels af längd-, dels af tvärdalar. Genom en lång dalfåra, som går i nästan rät linie från NO åt SV och genomflytes af Rheins och Rhônes öfre lopp, delas alplandet i en nordlig och en sydlig del. På nordsidan af dalgången resa sig *Glerner alperna*, *Vierwaldstüdtler alperna* och *Berner alperna* med topparna *Finsteraarhorn* och *Jungfrau*. På sydsidan ligga *Graubündner alperna*, *S:t Gotthards alperna* och *Valliser alperna* med den stora berggruppen *Monte Rosa*. *Mont Blanc* är icke blott Alpernas utan hela Europas högsta berg [4,800^m]. På S:t Gotthard upprinna många floder och deras dalgångar gå därifrån ut åt alla väderstreck. Därför är *S:t Gotthards passet* af stor betydelse. Andra pass i Mellanalperna äro: *Stora S:t Bernhard*, *Simplon* och *Splügen*.

C) Vestalperna sträcka sig från *Mont Blanc* åt S till Medelhafvet. De hafva en mängd tvärdalar, men bilda mellan Frankrike och Italien en hög skiljevägg, som går i mångfaldiga krökningar. Vestalpernas högsta toppar äro *Mont Cenis* [mång söni] och *Monte Viso*. *Mont Cenis passet* är det viktigaste.

Alpernas inre och högsta delar, med ett gemensamt namn kallade *Centralalperna*, bestå af granit. På ömse sidor därom utgöras Alperna af kalksten; dock saknas de sydliga kalkstensalperna längst i V. I allmänhet äro Alperna fattiga på metaller; endast Ostalperna innehålla något järn och qvicksilfver.

Alperna äro vidt bekanta för sin storartade naturskönhet. Leende gröna dalar, genomslingrade af vackra alpflooder med kristallklart vatten, omvexla med vilda fjällklyftor, mellan hvilka afgrunder gapa. Högst däröfver resa sig fjällväggarna, än klädda med mörka granskogar, än nakna och genomfårade af skummande fjällbäckar. Ännu högre upp ser man de ljusgröna betesmarkerna, där alpherdarna valla sin frodiga boskap. Mellan högfjällen framskynta de blånande gletscherna, och topparna, höljda med bländande hvit snö, höja sig ofvan molnen.

Ingen högfjällstrakt är så lätt tillgänglig som Alperna. Långs-
talrika floddalar kan man utan synnerlig svårighet stiga upp till fjällkam-
marna och öfver dem leda naturliga pass och med konst anlagda vägar.
Sådana vägbyggnader kräfva oerhörda kostnader och stor skicklighet.
Mångenstädes är vägen inhuggen i lodräta bergväggar eller går den fram
öfver uppmurade terrasser utmed gapande afgrunder eller på lätta båg-
broar öfver dem. Stundom är den öfverbyggd för att skydda de vägfa-
rande för nedstörtande laviner eller snöskred. På senare tider hafva till-
ochmed järnvägar sålunda dragits i slingringar utmed fjällbranterna eller
i tunlar genom bergen. De märkvärdigaste tunlarna äro *S:t Gotthards
tunneln* och *Mont Cenis tunneln*, den förra 15 km, den senare 13 km lång.

Sjöar och floder. Mellaneuropa har endast få större
sjöar. De ligga förnämligast på sluttningarna af Mellan-
alperna. Bland dem äro *Bodensjön* och *Genevesjön* [sjönä'v-]¹
de största. Alpsjöarna mottaga ständigt vatten från den
smältande snön och isen på fjällen. De äro djupa och
hafva ett kristallklart blågrönt vatten. Helt annat ut-
seende har den grunda Plattensjön på Ungerska slätten.

Från Alperna och de kringliggande högländerna
strömma många betydande floder ned till hafvet. De
slingra sig i många bugter allt efter markens sluttning och
hafva på flere ställen banat sig en väg genom bergstrak-
ter. [Beskrif närmare efter kartan följande floder!]

1. Till Östersjön flyta:

Weichsel från Karpaterna; den har sitt utlopp dels i
Frisches Haff, dels i Danziger bugten. — Biflod t. h. *Bug*.

Oder från Sudeterna; den utfaller i Stettiner Haff,
som åter har 3 utlopp. — Biflod t. h. *Warthe*.

2. Till Nordsjön flyta:

Elbe från sydsidan af Riesengebirge; den rinner först
i båge åt S och sedan i hufvudriktning åt NV. Elbedalen
mellan Erzgebirge och Riesengebirge kallas för sin natur-
skönhet det „*Sachsiska Schweiz*“⁴. Elbes breda, trattformiga

¹ På franska vanligen kallad *Lac Léman* [lack leman] och på
tyska *Genfer See*.

mynning är full af sandbankar. — Bifloder: t. v. *Moldau* från Böhmerwald och *Saale* från Fichtelgebirge; t. h. *Havel* med *Spree*.

Weser från Thüringerwald; utfaller invid Jade viken.

Rhein (på svenska kallad *Rhen*) från S:t Gotthard.

Den störtar skummande, hopträngd mellan klipporna åt NO och N till Bodensjön. Kort efter sitt utträde ur sjön bildar den det storartade *Rheinfallet* och strömmar brusande åt V. Vid staden Basel vänder den sig åt N, blir bredare och rinner med lugnare lopp genom Rheindalen. Floden gör därpå en tvär böjning åt V och flyter sedan hvirflande fram åt NV, hopklämd mellan skifferbergen. Slutligen inträder Rhein i låglandet, vänder sig åt V och utrinner genom flere mynningsarmar, bland dem *Yssel* [äjsel] till Zuiderzee samt *Wahl*, *Leck* och *Gamla Rhein* till Nordsjön. Tillsamman med de från det Franska höglandet kommande floderna *Maas* och *Schelde* bildar Rhein ett vidsträckt deltaländ. — Bifloder: t. v. *Aar*, som uppsamlar vattnet från många schweiziska alpsjöar, och *Mosel* från Vogeserna; t. h. *Neckar* från Schwarzwald och *Main* från Fichtelgebirge.

Ehuru *Rhein* i afseende å längd är den sjunde i ordningen af Europas floder, är den kanske den viktigaste som samfärdsled, emedan den genomflyter tätt befolkade trakter. Rörelsen på floden är utomordentligt liflig. Passagerareångbåtar, last- och bogserångare, segelskutor, båtar och långa stockflottor mötas beständigt på floden. Turister i tusental strömma årligen till Rheintrakterna. Världsberömd för sin skönhet är särskildt den sträcka, som floden tillryggalägger genom de Rheinska skifferbergen. De höga bergslutningarna äro där beklädda med präktiga vingårdar och lumiga löfskogar, medan topparna prydas af ruiner efter medeltida riddareborgar.

3. Till Atlantiska hafvet flyta:

Seine [sän] från Langre's platå. — Biflod t. h. *Marne* [marn] från samma trakt.

Loire [loár] från Cevennerna. — Biflod t. v. *Allier* [allié] från samma berg.

Garonne [garånn] från Pyreneerna. -- Biflod t. h. *Dordogne* [dårdånj], från Auvergnens högländ. — Garonnes vida mynning kallas *Gironde* [sjirångd].

4. Till Medelhafvet flyter:

Rhône [rån] från S:t Gotthard. Den rinner först åt V och NV till Genève sjön, därefter åt S och V kring södra ändan af Jura samt slutligen åt S genom en härlig dal mellan Vestalperna och Cevennerna till Lion bugten. Rhône grenar sig nära mynningen i två hufvudarmar och bildar ett betydligt delta, hvilket raskt tillväxer, emedan floden är strid och medför mycket slam. — Bifloder: t. h. *Saône* [sån] från Langre's platå; t. v. *Isère* [isä'r] från Alperna.

5. Till Svarta hafvet flyter:

Donau från Schwarzwald. Floden rinner först åt NO och Ö, kröker sig vid inträdet på Ungerska slätten tvärt åt S, återtager därpå sitt ostliga lopp, hoptränges starkt och brusar fram mellan höga klippor vid *Järnporten*, vidgar sig åter och flyter bred och lugn genom Valackiets lågslätt, tills den slutligen efter en tvär krökning åt N utrinner genom tre hufvudmynningar åt Ö till hafvet. -- Bifloder: t. h. *Iller*, *Leck*, *Isar*, *Inn*, *Drave* och *Save*, alla från Alperna; t. v. *Marsch* från Sudeterna, *Theiss* och *Prut* från hvar sin sida af Karpaterna. — Donau är näst Volga Europas största flod och dubbelt så lång som Rhein. Den är under större delen af sitt lopp segelbar och är därför af stor betydelse för samfärdseln.

Alla dessa större floder med sina bifloder och därtill ännu flere mindre floder äro under större delen af sitt lopp segelbara och bilda sålunda ett vidt förgrenadt nät af vattenvägar öfver hela Mellaneuropa. Genom talrika kanaler hafva ytterligare de skilda flodsystemen på mångfaldigt sätt blifvit förbundna med hvarandra.

Klimat. Emedan Mellaneuropa i allmänhet blir högre åt S, är klimatet i de sydligare höglända trakterna icke varmare än i de nordliga lågländerna. I de högre bergs-

trakterna är det tillochmed betydligt kallare. Endast längst ned vid kusten af det varma Medelhafvet är temperaturen högre. En större olikhet i klimatet visar sig däremot i riktning från NV åt SO. I de nordvestra lågländerna råder nämligen ett utprägladt kustklimat med milda vintrar och måttligt varma somrar, i de inre och östliga delarna af landet herskar ett afgjordt fastlandsklimat med skarpa öfvergångar mellan köld och värme. I öfverensstämmelse härmed är nederbörden rikligare i NV samt svagare i Ö och SO. Den Ungerska slätten lider oftast af torka. Däremot falla regn och snö i de högre bergstrakterna i större mängd än annanstädes. Nederbörden är i Mellaneuropa ganska jämt fördelad öfver årets skilda tider. Dock har man iakttagit, att den största regnmängden faller sent på hösten i V, men tidigare längre åt Ö.

Växt- och djurvärld. Mellaneuropas lågland är ganska skogfattigt. Det upptages dels af magra ljungedar, dels af gräsrika marskland, dels af odlade fält. Här och hvar förekomma smärre skogar af bok och ek, hvilka äro de allmännaste löfträd i Mellaneuropa. På senare tider har man emellertid med framgång planterat tallskog såväl på norra Tysklands hedar som på Les landes. Högländerna och Alperna äro rika på skog. De högre trakterna äro nästan öfverallt betäckta med stora granskogar. Lägre ned finnas bok- och ekskogar; dock är marken här till en god del odlad. I Frankrike och sydvestra Tyskland växer äkta kastanjen. — Af de vanliga sädesslagen odlas i Ö och N mest råg och hafre, i V och S mer hvete. På Ungerska slätten och i Frankrike odlas rätt mycket majs. Grönsaker af många slag utgöra i Mellaneuropa en vigtig del af människornas föda. Vinodlingen är betydande i Sydtysklands floddalar och i Ungern. Läckra trädfrukter, såsom äpplen, päron, plommon m. fl. odlas öfverallt i Mellaneuropa. Vid Medelhafskusten trifvas till

ochmed sydfrukter, sådana som apelsiner, citroner, fikon, mandlar, oliver m. fl.

Durvärlden är ungefär densamma som hos oss. Dock äro de vilda rofdjuren fåtaligare, emedan landet är tätt befolkadt. Af villebråd märkas flerstädes i bokskogarna rådjuret och kronhjorten. Högt på Alperna klättrar den skygga gemsen, och nere på Ungerns stepper ströfvar buffeln. I några trakter göra vildsvinen stor skada på åkrarna. — Till de vanliga husdjuren kommer åsnan i de sydvestra delarna af Mellaneuropa.

Folk och stater. Mellaneuropas innebyggare tillhöra hufvudsakligen någon af de tre hufvudstammarna i Europa, den romaniska, germaniska och slaviska stammen. De romaniska folken bo i vester samt till en mindre del i SO. Germanerna bebo mellersta och norra delen. De slaviska folken bo längst i Ö och utgöra ett mindre antal. Härtill komma magyarerna i Ungern, som räknas till de finsk-ugriska folken, samt judarna, hvilka äro spridda öfverallt.

Mellaneuropa omfattar 8 stater eller riken, nämligen 4 mindre konungariken: *Danmark, Nederländerna, Belgien* och *Rumänien*;¹ 2 stora förbundsmonarkier,² kejsardömena *Tyskland* och *Österrike-Ungern*, samt 2 republiker eller fristater:³ *Frankrike* och *Schweiz*.

¹ Emedan *Rumänien* såväl till naturbeskaffenhet som befolkning närmast ansluter sig till Karpaternas område, föres landet här till Mellaneuropa. Sålunda kommer äfven *Balkán halfön* att på ett naturligt sätt begränsas i N af floderna *Save* och *Donau*.

² *Förbundsmonarki* är en stat, som består af flere monarkier med egen styrelse och egna lagar, men hvilka i förhållande till främmande makter bilda ett helt under ett gemensamt öfverhufvud.

³ *Republik* eller *fristat* är en stat, där folket har den förnämsta makten och väljer den högste styresmannen, presidenten, på ett visst antal år.

Danmark.

Konungarrike. 38 t. □km; ungefär $\frac{1}{10}$ af Finland. — 2 mill. inb.; 52 på □km.

Skagens udde ungef. 58°, sydspetsen på *Falster* 54 $\frac{1}{2}$ ° nordl. bredd.

Läge och natur. Danmark består af norra *Jylland* och *Danska öarna*, bland hvilka de största äro: *Sjælland*, *Fyn*, *Langeland*, *Låland*, *Falster*, *Möen* och *Bornholm*. Landet omgifves på alla sidor af haf och har ett ypperligt läge vid den stora stråkvägen mellan Östersjön och Nord-sjön. Af de tre sunden, *Öresund*, *Stora Bält* och *Lilla Bält*, som förbinda Östersjön med Kattegat, anlitas Öresund mest och genomseglas årligen af 40,000 fartyg. — Landets gränser, se kartan!

Danmark är ett fullkomligt lågland, där icke egentliga berg utan endast högre kullar finnas. Blott Bornholms granitberg och *Möens klint* med dess vackra kritklippor bilda undantag. Dock är slätten icke alldeles jämn, utan vågformig. Öarna och östra *Jylland* äro bördiga och väl odlade. Gårdar, byar och städer ligga nära hvarandra mellan frodiga sädesfält, ängar och vackra bokskogar. Vestra *Jylland* består däremot af ofruktbara ljunghedar och torfmossar. På några få ställen ser man magra åkrar. Närmare hafskusten finnas stora flygsandsfält och på stranden långa rader af dyner, här kallade klitter. Kusten är långgrund och full af sandreflar, hvilka äro så mycket farligare för de sjöfarande, som täta dimmor och svåra stormar här ofta råda.

Befolkningen utgöres uteslutande af de skandinaviska danskarna. De tillhöra den lutherska kyrkan. Folkbildningen, befordrad af talrika folkskolor och folkhögskolor, är synnerligen hög. Elementarskolor finnas i alla städer samt ett universitet, en konstakademi, en polyteknisk och en landtbrukshögskola i Köpenhamn. Danmark har frambragt berömda vetenskapsmän och konstnärer.

Näringar och **samfärdsel**. Danskarna äro ett arbetsamt folk och sköta sin jord och sin boskap med sådan skicklighet och omsorg, att de årligen kunna utföra mycket spannmål, smör och slagtboskap. Kustboarna idka allmänt *fiske* och hummerfångst, men ej i stort. *Handeln* är liflig, men *industrin* obetydlig. — Myntet = Sveriges.

Järnvägar äro dragna genom alla delar af landet.

Statsskick och **försvar**. Landet styres af en konung och indelas liksom Norge i amt och stift. Riksdagen består af två kamrar.

Krigshären är grundad på allmän värnepligt.

Städerna äro med undantag af hufvudstaden helt små.

På **Själland**: **Köpenhamn**, på danska *Kjöbenhavn*, vid Öresund. Rikets hufvudstad. Universitet och andra högskolor. God befäst hamn med station för krigsflottan. Stor handel och flere fabriker. Thorvaldsens museum. 300,000 inb. — **Helsingör**, vid Öresunds smalaste ställe. Handel med skeppsförnödenheter. — Utanför staden ligger fästet *Kronborg* med ett praktfullt slott. — **Roskilde**, invid Isefjord. Vacker domkyrka med konungagrafvar. — *Korsör* vid Stora Bält. Viktig öfverfartsort till Tyskland. —

På **Fyn**: **Odense** nära Odensefjord. Gammal stad.

I **Jylland**: **Århus**, vid Århus bugten, är den näst största staden i riket. — **Frederikshavn**, på ostkusten, är en vanlig öfverfartsort till Norge och Sverige. — **Viborg**, midt i Jylland, var fordom Jyllands hufvudstad.

Biländer. I Europa eger Danmark:

Färöarna, i nordliga delen af Atlantiska oceanen, utgöras af höga, branta klippor. Golfströmmen gör väl vintern mild, men den kyliga och fuktiga sommaren samt starka stormar hindra vextligheten. Öarna äro skoglösa och kornet mognar sällan. Folket, af norsk härkomst, lefver af fårskötsel, fiske och fågelfångst.

Island ligger i Atlantiska oceanen invid polcirkeln.

Ön uppstiger brant ur hafvet och har djupa fjordar. Det är ett fjällland med stora snöfält och jöklar. Fruktansvärda vulkaniska utbrott inträffa ofta; därför består marken af mörk lava, vulkanisk aska och sand. Mest känd är vulkanen *Hekla*. Också finnas talrika heta källor, bland dem *Geysir*. Den kastar tid efter annan med underjordiskt dån en tjock, sjudande vattenstråle högt öfver marken. Luften är på sydsidan, tack vare Golfströmmen, särdeles mild om vintern, men töcknig och kall om sommaren. Svåra stormar rasa ofta. Skog saknas därför alldeles och endast låga rönningar och björkar växa på skyddade ställen. Till bränsle nyttjas drifved och torf. Säd mognar ej. Får och hästar äro de talrikaste husdjuren.

Isländarne härstamma från norrmen, som för 1000 år sedan togo landet i besittning. De tala ännu ett forn-nordiskt språk och äro ett bildadt folk. Deras förnämsta näringskällor äro fårskötsel, fiske och fågel-fångst. — Island är näst Storbritannien Europas största ö, men har endast 70,000 inb. Hufvudort är **Reykjavik** på vestra kusten.

I Amerika utgöras Danmarks besittningar af *Grönlands* sydvestra kust samt 3 små öar i *Vestindien*.

Nederländerna.

Konungarike. 33 t. □km = $\frac{1}{11}$ af Finland. — $4\frac{1}{2}$ mill. inb.; 134 på □km. — Mellan $53\frac{1}{2}^{\circ}$ och $51\frac{1}{2}^{\circ}$ nordl. bredd.

Läge och natur. *Nederländerna* eller, såsom landet äfven kallas, *Holland* är beläget vid Nordsjöns sydkust. Gränserna ses af karten.

Vid Nederländernas långgrunda, sjunkande kuster har hafvet särskilda gånger brutit in öfver landet. Så bildades de *Friesiska öarna* och så förvandlades *Zuiderzee* från en

insjö till en hafsvik. Det har emellertid lyckats de kraftfulla inbyggarna att genom väldiga dammbyggnader skydda landet för vidare öfversvämningar. Ja, de hafva från hafvet återeröfrat hela provinser, som redan varit öfversvämmade och ligga lägre än hafvet¹. Sådant land kallas polder.

Såväl marsklandet som det vidsträckta deltalandet kring *Rhein*, *Maas* och *Schelde* är af naturen bördigt, men sumpigt. Vida sträckor hafva dock blifvit torrlagda genom gräfningen af en oräknelig mängd kanaler. Dessa uppsamla i sig vattnet och därifrån afföres det på flere ställen medels pumpverk, drifna af väderqvarnar. Det sålunda torrlagda landet betäckes nu af sköna åker- och blomsterfält, af rika träd- och kryddgårdar. Men i de fuktiga trakterna ser man präktiga ängsmarker, där frodiga, mångbrokiga boskapshjordar beta. I landet Ö om Zuiderzee finnas stora torfmossar, hvarifrån invånarne hemta torf till bränsle. I SO förekomma äfven ofruktbara sandhedar.

Landet är flackt och skoglöst. Endast utmed kanalerna och landsvägarna ser man långa planterade alléer, och de välmående landt gårdarna öfverskuggas vanligen af lummiga trädgrupper. För öfrigt äro de talrika väderqvarnarna egendomliga för det nederländska landskapet. — En mild och fuktig hafsluft blåser ständigt öfver landet samt medför stark nederbörd och täta dimmor.

Inbyggarna äro för det mesta germaniska nederländare eller, som de vanligen kallas, holländare. Holländskan liknar mycket den i Nordtyskland talade platttyskan. I N bo frieser [friser] i litet antal och i S flämer (rättare vlamer), bägge germaniska folk, närbeslägtade med holländarne.

¹ För en tid sedan torrlades en vik af Zuiderzee, det s. k. *Haarlemshafvet*, och sålunda fick man vida fält med utomordentligt bördig åker- och trädgårdsjord. Nu har tillochmed den djärfva planen uppkastats att genom dammar afstänga och torrlägga den grunda södra delen af Zuiderzee.

De flesta hylla den reformerta läran, men i S är den katolska kyrkan rådande. Folkupplysningen är mycket god. Den högre bildningen främjas genom många skolor och 4 universitet. I målarekonsten hafva holländarne särdeles utmärkt sig („holländska skolan“).

Den ständiga striden mot hafvet har gjort holländarne till ett kraftfullt, ihärdigt och segt folk, hvilket, så litet det är, haft stor betydelse i världen. De äro allvarliga, genomdugliga menniskor, som med trohet bevarat sina fäders enkla seder och mångenstädes deras drägt. Deras renlighet är ovanlig. I den minsta stuga råder en snygghet och prydlighet, som ej annanstädes påträffas. Välmågan är så allmän, att en tiggare knappt finnes.

Näringar och **samfärdsel**. De yppiga betesmarkerna göra *boskapskötseln* synnerligen betydande, så att ost, smör och slagtboskap i mängd utföras. — *Åkerbruket* skötes med omsorg, men skörden förslår ej för den talrika befolkningen, utan säd måste årligen införas. Af särskild vikt är trädgårdsodlingen, som alstrar utmärkta grönsaker och blomsterväxter. — Allt hänvisar i Nederländerna till hafvet, hvarför *fiske* och *sjöfart* af gammalt äro hufvudnäringar. Sillfångsten [„holländsk sill“] på bankarna i Nordsjön är af vikt och ostronfångsten på de Friesiska öarna är i uppåtgående. — Holländarna voro en tid världens förnämsta handelsfolk och ännu drifva de stor *handel* och *sjöfart*. Mest betydande är handeln med kolonialvaror, såsom kaffe, socker, ris och tobak från de ostindiska kolonierna. Oaktadt bristen på stenkol och järn, är *industrin* ej obetydlig. Skeppsbyggeriet är storartadt och allmänt bekanta industrialster äro „holländskt lärft“, segelduk, geneverbrännvin och kritpipor.

Den inre handeln och samfärdseln främjas af de otaliga kanalerna, bland hvilka de förnämsta äro Nordholländska kanalen och Nordsjökanalen. Bägge utgå de från *Ij* [ä], en nu till största delen uttorkad vik af Zuiderzee. Nästan alla städer ligga vid segelbara kanaler och mellan dem gå dagligen ångbåtar samt trekschuiten

(dragskutor), hvilka dragas af hästar. Numera hafva dock med stora kostnader järnvägar dragits till alla delar af landet. — Mynt: 1 gulden = 100 cents = *Fmf* 2,9.

Statsskick och försvar. Konungen styr landet med biträde af ministrar. För den inre förvaltningen är landet indeladt i 11 provinser. Den lagstiftande församlingen kallas generalstaterna och består af två kamrar. *Krigshären* är liten, *örlogsflottan* något större.

Provinser och städer. Den gamla provinsindelningen har delvis bibehållits. Städerna äro ganska talrika och hafva ett egendomligt utseende. De äro genomskurna af kanaler med trädrader och gator på ömse sidor. Husen äro af mörkröda tegel och vända de smala gaflarna åt gatan.

De flesta och största städerna ligga i de vestliga, tätt befolkade polderlandskapen **Nordholland, Sydholland, Utrecht** [yträkt] och **Zeeland**.

Amsterdam, vid Ij, landets största handels- och fabriksstad. En af Europas förnämsta handelsplatser, med den största marknad för kaffe och tobak. De talrika judarna bedrifva diamantsliperi. Universitet. 400,000 inb. — **Rotterdam**, vid Maas. Stor handels- och fabriksstad, som täflar med Amsterdam. Liflig handel såväl på Rheinlanden som de ostindiska kolonierna. Betydande handelsflotta. 200,000 inb. — **Haag** eller rättare 's *Gravenhage*¹, nära vestkusten. Rikets hufvudstad med präktiga byggnader. 150,000 inb. — **Leyden**, vid gamla Rhein. Landets äldsta stad, med ett gammalt berömdt universitet. — **Utrecht**, vid Rhein. Universitet. — **Vlissingen** [fliss-], befäst krigshamn vid Scheldes mynning.

De öfriga provinserna hafva en mindre tät och öfvervägande bondebefolkning samt mindre städer. Dessa provinser äro: **Friesland, Groningen, Drenthe, Overijssel** [åferäjsel], **Geldern, Nordbrabant** och **Limburg**. — Städer:

Groningen, i NO vid en knutpunkt af flere kanaler och järnvägar. Universitet. — **Arnhem** [arnämm] vid Rhein, välbelägen och präktigt byggd

¹ 's Gravenhage („grefvens hage“) var ursprungligen ett jagtslott, tillhörigt grefven af Holland.

stad. Mycket bebodd af rika f. d. ostindiska köpmän, s. k. Suikerlords [söjker-] = sockerlorder.

Biländer. Från den tid, då Holland var världens förnämsta handelsstat och sjömakt, har det ännu i behåll betydande kolonier i Ostindien. Äfven i Amerika och Australien har landet besittningar. Koloniernas ytvidd är 60 och deras folkmängd 7 gånger större än moderlandets.

Luxemburg,

ett litet **storhertigdöme** mellan *Tyska riket*, *Belgien* och *Frankrike*, är genom personalunion förenadt med Nederländerna. — Landet ojämnas af Ardennerna, som här äro rika på järn. Inbyggarna [215,000] äro mest tyskar. De bekänna sig till den katolska läran.

Belgien.

Konungarike. 30 t. □km = $\frac{1}{12}$ af Finland. — 6 mill. inb.; 204 på □km. — Mellan $51\frac{1}{2}^{\circ}$ och $49\frac{1}{2}^{\circ}$ nordl. bredd.

Läge och natur. Belgien är beläget vid sydligaste kusten af Nordsjön. Gränserna ses af kartan.

Den långgrunda kusten med sina dyner och därinnanför en liten sträcka polder med dammar och kanaler är lik den i Nederländerna. Den nordvestra hälften af landet är en låg, med synnerlig omsorg odlad slättbygd, som genomflytes af *Schelde*. Präktiga linåkrar, rika sädes- och hvitbetsfält, åtskilda af lummiga alléer och trädgrupper kring de tätt liggande gårdarna, möta här ögat. I NO finnas däremot ofruktbara sandhedar och moras. Den sydöstra delen af Belgien kring *Maas* är ett af *Ardennerna* uppfyllt bergland. Dess stora rikedom på stenkol och järn har gjort Belgien till ett af de viktigaste industriland.

Maasdalen är naturskön, väl odlad och mycket tätt befolkad, men längst i SO är bergplatån betäckt med skogar.

Inbyggare. Belgien bebos af två folk: de germaniska flämerna, hvilkas språk, flämiskan, obetydligt skiljer sig från holländskan, samt de romaniska vallonerna, hvilkas språk mycket liknar franskan. Flämerna bo på slättlandet i N och utgöra litet mer än hälften af befolkningen, vallonerna bebo bergstrakterna i S¹. De bildades språk och undervisningsspråket i de högre skolorna är utslutande franska.

Katolska läran är nästan allena rådande. — Folkbildningen är så dålig, att $\frac{1}{3}$ af befolkningen icke kan läsa. För den högre undervisningen finnas många elementarskolor och 4 universitet. — Målarekonsten står här liksom i Nederländerna af ålder högt („flandriska skolan“).

Om flämernas karaktär gäller i hufvudsak detsamma, som blifvit sagt om deras fränder holländarna. — Vallonerna äro mera mörkletta. De äro lika arbetsamma, men mycket lifvigare och rörligare än flämerna. Därför har hos dem nöden bland den fabriksarbetarebefolkningen framkallat våldsamma folkrörelser. — Belgierna äro ifriga katoliker och presterna hafva stort inflytande. Vidskepelsen frodas där i bredd med okunnigheten hos folket.

Näringar och samfärdsel. En hufvudnäring är *åkerbruket*, men ehuru landet är väl odladt som en trädgård och skörden riklig, måste säd årligen införas, emedan befolkningen är så ofantligt tät. Blomsterodling drifves i stor skala. — Från äldre tider är *Flandern* berömdt för sin väfnadsindustri och sin smidekonst. Sedan i våra dagar *bergbruket* har börjat frambringa massor af stenkol och järn (äfven zink upptages mycket), har en storartad *fabriksverksamhet* utvecklats sig. Allmänt bekanta industrivaror äro: klädes- och bomullsväfnader; dyrbara linne-

¹ Gränsen mellan språkområdena går längs en linie, dragen från Nederländernas sydöstliga hörn rakt åt V.

spetsar och yllemattor; vapen och andra metallarbeten, samt fina glasvaror. — *Handeln* sysselsätter sig främst med *utförsel* af stenkol och industrialster samt *införsel* ef säd och råvaror. — Belgien har det tätaste järnvägsnät i världen samt genomkorsas i många riktningar af segelbara floder och kanaler. — Mynt: *1 franc* [frang] = *100 centimes* [sangtim] = *Fr.* 1.

Statsskick och försvar. Landet styres af en konung i samråd med ministrar och indelas i 9 provinser. Riksförsamlingen är delad i två kamrar.

Provinser och städer. Provinserna hafva bibehållit de gamla namnen, men för det mesta fått nya gränser. — Städerna äro talrika och flere af dem stora. De flesta hafva i det inre ett gammaldags utseende och äro smyckade med präktiga byggnader, såsom kyrkor, rådhus m. fl., härstammande från en tid, då dessa städer voro de förnämsta handels- och industristäder i världen.

Efter språkförhållandena bilda Belgiens provinser 3 grupper:

1. Med blandadt språk: **Sydbrabant** i midten af landet: städer:

Bruxelles [bryxäl], på tyska *Brüssel*, i hjärtat af landet. Hufvudstad. Betydlig mellanhandel och industri („brüsselspetsar“). Universitet. Bruxelles är en af Europas vackraste städer med många såväl gamla som nya praktbyggnader. Det härliga, i gotisk stil¹ uppförda gamla rådhuset bör främst nämnas. $\frac{1}{2}$ mill. inb.

Louvain [loväng], på tyska *Löwen*, Ö om Bruxelles, med ett gammalt, berömdt universitet.

2. De flämiska provinserna i N äro: **Limburg**, **Anvers** [angvär], på tyska **Antwerpen**, **Ostflandern** och **Vestflandern**; städer:

¹ Den byggnadsstil (= byggnadssätt) som utmärker sig genom höga, smala och spetsiga torn, fönster och hvalf, benämnes *gotisk*.

Anvers [angvä'r], på tyska *Antwerpen*, vid Schelde, på hvilken vid flodtiden de största sjöfartyg kunna komma upp. Stark fästning. Belgiens förnämsta sjöhandelsstad. Hufvudmarknad för petroleum. Prätig gotisk domkyrka. 200,000 inb. — **Gand** [gangd], på tyska *Gent*, vid Schelde. Stor fabriksstad med bomulls- och linnespinnerier. Ofantlig blomsterodling i mer än 400 drifhus. Universitet. Gamla praktbyggnader erinra om stadens rikedom och makt i äldre tider. — **Bruges** [brysj], på tyska *Brügge*, nära kusten. Fordom en rik och mäktig handelsstad. Prätiga byggnader minna om en förgången storhetstid. — **Ostende** [på franska uttaladt åstangd], vid Nordsjön, med mycket besökta hafsbad. Liflig ångbåtsförbindelse med England.

3. De vallonska provinserna i S och Ö: **Hainaut** [änå], på tyska **Hennegau**, **Namur** [namy'r], **Luxemburg** och **Liège** [liä'sj], på tyska **Lüttich**; städer:

Liège [liä'sj], på tyska *Lüttich*, vid Maas, omgifvet af vackra vinberg och humlegårdar. Storartade vapenfabriker och handel med stenkol. Universitet. — **Verviers** [värvié], gränsstad mot Tyskland med stora väfverier. — **Tournay** [tornä'] på flämiska *Doornik*, vid Schelde. Vacker industristad. Här väfvas de finaste „brysselmattorna“.

Österut härifrån utbreder sig en de tätast befolkade bygder i världen. Stad ligger vid stad och by vid by, alla fulla af fabriker kring de oräkeliga kolgrufvorna och järnhyttorna.

Namur [namy'r], vid Maas, befäst ort med gevär- och kniffabriker.

Egentliga biländer eger Belgien icke, men den af europeiska makter nyligen upprättade *Kongostaten* i Afrika står under belgiska konungens öfverhöghet och dess högsta förvaltning har sitt säte i Bruxelles.

Tyska riket.

Förbundsmonarki, hvars öfverhufvud bär titel **kejsare**. 540 t. □km = 1 1/2 gång Finland. — 48 mill. inb.; 87 på □km.

Nordligaste spetsen i Ö 56⁰, nordkusten omkr. 54⁰ och sydgränsen 47 1/2⁰ nordl. bredd.

Läge och natur. *Tyska riket*, vanligen kalladt *Tyskland*, är beläget nästan midt i Europa. Det gränsar i N till *Nordsjön*, *Danmark* och *Östersjön*, i Ö till *Ryssland*, i S till *Österrike* och *Schweiz*, i V till *Frankrike*, *Luxemburg*, *Belgien* och *Nederländerna*. [Hvilka naturliga gränser har Tyskland?]

Vid den tyska Nordsjökusten har man på några ställen liksom i Nederländerna byggt dammar till skydd mot öfversvämningarna under flodtiden, men för det mesta äro marsklanderna här sankta betesmarker. Vid kusterna af Östersjön är tidvattnet knappt märkbart, hvarför marskland saknas. Hela norra Tyskland bildar ett flackt lågland, där marken mest af naturen är sandig och mager. Vida sträckor utgöras af ödsliga hedar, beväxta med mörk ljung eller låga tallar. Men också hafva stora fält af det arbetsamma folket bereds till goda åkerfält eller besätts med barrskog. De breda floddalarna äro bördiga, väl odlade och tätare befolkade.

Det Tyska höglandet är öfver hufvud taget ett vackert och fruktbart land, där dalarna äro trädgårdsligt odlade och bergssluttningarna beklädda med skog. Vid Rhein och dess bifloder finnas präktiga vingårdar. Men Bayerska högslätten har ett kyligt klimat och är delvis betäckt med torfmossar och hedar. Här är befolkningen glesare, men annars är den mycket tät i mellersta och södra Tyskland. De på järn och stenkol rika fabriksdistrikten på nordsidan af Rheinska skifferbergen, Erzgebirge och Sudeterna äro bland de folkrikaste trakter i Europa. [Angående Tysklands kuster, berg och floder, se Mellaneuropa och kartan.]

Inbyggare. Af Tyska rikets 48 mill. inbyggare äro 44 mill. tyskar, som tillhöra den germaniska stammen.

Det tyska språket är beslägtadt med svenskan. Man skiljer mellan högtyskan och plattyskan. Högtyskan är folkspråk i höglanden i södra och mellersta Tyskland samt tillika de bildades talspråk och skriftspråk för alla tyskar; plattyskan är folkspråk i låglandet. — Utom tyskar bo i Ö polakar och ett litet antal littauer [tillsamman 3 mill.], samt i de till Danmark och Frankrike gränsande provinserna, hvilka ännu nyligen tillhörde dessa länder, ett litet antal danskar och fransmän.

I mellersta och största delen af Nordtyskland äro invånarne protestanter, men längst i Ö och V katoliker. I Sydtyskland är den romersk-katolska kyrkan öfvervägande och den protestantiska läran mera utbredd endast i nordliga delen. Dessutom finnes $\frac{1}{2}$ mill. tyska och polska judar i de stora städerna och de östra gränstrakterna.

Folkupplysningen är mycket god, isynnerhet i de protestantiska delarna af landet. Den högre bildningen främjas genom ett stort antal goda skolor, 20 universitet, 3 konstakademier och andra framstående inrättningar för befordrande af vetenskaper och sköna konster.

Tyskarna äro ett kraftfullt, arbetsamt och sparsamt folk. Inom alla områden af mensklig odling hafva de uträttat stora ting. I alla trakter af världen möter man deras handelsresande och ser man deras industrialster. Åt alla håll spridas därifrån lärda böcker. Så täfla de framgångsrikt med engelsmännen och fransmännen om främsta rummet bland jordens kulturfolk. I politisk och militärisk makt är det endast Ryssland, som nu kan göra det Tyska riket första platsen stridig. Men en tung soldattjänst och stora utskylder trycka hårdt på folket. Många tusen tyskar utvandra därför årligen för att i andra länder söka sig arbetsförtjänst.

Näringar och samfärdsel. *Åkerbruket* är hufvudnäring i alla delar af landet och drifves med stor omsorg. Mer än hälften af jorden utgöres af åker och äng, en fjärdedel är betäckt med skog. I N odlas mer råg, i S hvete. Potäter odlas mycket och i vissa trakter hvitbetor. Grönsaks- och fruktodlingen är betydande, isynnerhet i mellersta Tyskland och humleodlingen i Bayern.

Från trakterna af Rhein fås de värderade „rhenska vinnerna“. — *Skogsbruk* bedrifves skickligt i flere trakter och främst i Schwarzwald. — *Boskapsskötseln* är mångenstädes framstående. Den feta hornboskapen i marsklanden, de starka och goda hästarna öfverallt i kustlanden och de finulliga fåren i Sachsen och Oderlandskapen äro väl kända.

Bergsbruket lemnar stenkol, salt och allehanda metaller, såsom silfver, koppar och bly från Erzgebirge och Harz, zink från Sudeterna m. m. Mest fås dock järn, hvilket i förening med en god tillgång på stenkol har möjliggjort en omfattande fabriksverksamhet. — *Industrin* utvecklas år för år, och redan nu kunna de tyska fabriksalstren i mängd och prisbillighet, om också icke i finhet och hållbarhet, täfla med andra industriländers. I de stora fabriksdistrikten på nordslutningarna af Sudeterna och Erzgebirge i Ö samt Rheinska skifferbergen i V tillverkas mest alla slags väfnader samt järn- och stålvaror. Särskildt böra nämnas de öfverallt, men främst i Bayern talrika och stora ölbryggerierna, äfvensom tillverkning af färger och apoteksvaror i Sydtyskland.

Tysklands *handel* är vidsträckt i det yttre och liflig i det inre. Hamburg är medelpunkten för en storartad världshandel, samt öfverträffas endast af London, New York och Liverpool. De förnämsta *utförsvarorna* äro: industrialster och stenkol; *införsvarorna*: kolonial- och råvaror samt spannmål. Den inre handeln befordras af segelbara floder och många kanaler. För närvarande pågå flere betydande kanalbyggnader, bland dem den nya stora Nord-sjö-Östersjökanalen. Tysklands järnvägsnät är ett bland de tätaste i världen. Järnvägarnas sammanlagda längd (43,000^{km}) är större än i något annat land i Europa. — Mynt: 1 Mark = 100 Pfennige = *ℳ* 1,24.

Styreelse och försvar. Tyska riket utgör en förbundsmonarki, som består af 25 själfständiga stater, styrda af hvar sin regent, hvartill kommer riksländet *Elsass-*

Lothringen, som lyder omedelbart under riksstyrelsen. I spetsen för hela förbundsstaten står tyska kejsaren, som tillika alltid är konung i Preussen. Rikets högsta embetsman är rikskanslern. För de gemensamma lagarnas stiftande finnes ett förbundsrad, som består af ombud från de särskilda staternas regeringar och en riksdag, hvars medlemmar utses af folket. I förhållande till utländska makter bildar förbundsmonarkin ett helt och har en gemensam krigsmakt, hvars högsta befälhafvare kejsaren är. Allt, som rör handeln och samfärdseln, är ock gemensamt, men uti de inre angelägenheterna sköta de skilda staterna sig själfva, ha egen förvaltning och egna lagar.

Tyska riket är en af stormakterna. Det har en stark och välöfvad *krigshär*, som är grundad på *allmän värneplikt* och har tjenat till mönster för andra land. *Flottan* är svagare än Englands och Frankrikes, men är stadd i stark tillväxt.

Stater och städer. Städerna hafva ett olika utseende allt efter deras ålder. De gamla städerna med sina trånga, krokiga gator och sina hopgyttrade, smala hus med höga spetsiga tak väcka knappt mindre vårt intresse, än de nymodiga städerna med sina breda, raka gator samt stora och prydliga hus. — Staterna kunna med afseende åt läget grupperas på följande sätt:

Nordtysklands stater:

1. **Konungariket Preussen.**

Något mindre än Finland; 28 mill. inb.

Landet upptager största delen af Nordtyskland. Provinserna kunna efter de stora floderna fördelas i följande 4 grupper:

a) Vid Weichsel: **Ostpreussen och Vestpreussen;**
städer:

Königsberg vid Pregel. Stark fästning. Handelsstad med utförsel af skogsprodukter och råg. Universitet. — **Danzig** vid Weichsels vestligaste mynning. Stark fästning. Betydande handelsstad med utförsel af trävaror och säd. I äldre tider en rik och mäktig handelsstad; ålderdomliga byggnader från denna tid.

b) Vid Oder: **Pommern, Brandenburg, Posen och Schlesien**; städer:

Stettin vid Oder. Preussens förnämsta sjöstad och närmaste sjöhamn för Berlin. Uthamn: *Swinemünde* på ön Usedom. — **Berlin** vid Spree, nästan midt i landet. Preussens och hela Tyska rikets hufvudstad, där kejsaren bor och riksdagen sammanträder. Tysklands största universitet, en konstakademi, flere lärda sällskap och värdefulla museer. Bildar medelpunkten för det nordtyska järnvägsnätet och ett vidt förgrenadt kanalsystem samt är därigenom medelpunkten för den inre handeln. Storartade fabriker. 1 1/2 mill. inb. — Berlin har snabbt tillvuxit samt är en regelbundet och välbyggd stad. Bekant är „Unter den Linden“, en bred bulevard med praktfulla byggnader och liflig rörelse. I fortsättning därpå ligger den vidsträckt parken „Thiergarten“ med ett storartadt segermonument. Vackra öppna platser och talrika bildstoder pryda för öfrigt staden. — **Breslau** vid Oder. Betydlig handels- och fabriksstad. Stora ullmarknader. Universitet. 320,000 inb. — Süder- och vesterut från Breslau ligga många fabriksstäder och bergverk utmed slutningen af Sudeterna.

Dessutom märkas: **Stralsund** vid Östersjön midt emot Rügen. Öfverfartsort. — **Potsdam** vid insjöar, bildade af Havel. Staden är omgifven af vackra parker och skogbeklädda kullar. Sommarresidens och präktiga lustslott. — **Posen** vid Warthe. Stark fästning. Järnvägsknutpunkt. Handel med spannmål och trävaror.

c) Vid Elbe: **Schleswig-Holstein, Sachsen och Hannover**; städer:

Kiel, vid Kielerviken. Starkt befäst örlogshamn. Universitet. — **Altona**, vid Elbe, sammanbyggd med Hamburg. Handels- och fabriksstad. — **Magdeburg**, vid Elbe. Fästning.

Betydande handels- och fabriksstad. Stora sockerfabriker. — **Halle**, vid Saale. Universitet. Saltverk och bearbetning af bergvax (= paraffin). — **Hannover**, vid en liten segelbar flod och knutpunkt för flere järnvägslinier. Viktig fabriksstad (maskinbyggnad och väfverier]. Teknisk högskola.

Dessutom märkas: **Wittenberg**, vid Elbe, där Luther först framställde sin lära. — **Erfurt**, på slätten mellan Thüringerwald och Harz. Betydlig grönsaks- och fruktodling. — **Göttingen**, med ett berömdt universitet.

d) Vid Rhein och dess tillflöden: **Westfalen**, **Rheinprovinsen**, **Hessen-Nassau**; städer:

Elberfeld-Barmen, två sammanvuxna städer Ö om Rhein, med storartad väfnadsindustri. 230,000 inb. — **Düsseldorf**, på högra Rheinstranden i medelpunkten af ett betydande fabriksområde. Liffig handel och skeppsfart på Rhein. Berömd målarakademi. — **Köln**¹, på venstra stranden af Rhein, hvaröfver en storartad järnvägsbro leder. Stor handels- och fabriksstad. Tillverkning af „Eau de Cologne“ (= vatten från Köln). Stark fästning. Härlig domkyrka, byggd i götisk stil med två mycket höga torn [160^m]. 270,000 inb. — **Aachen**, V om Köln nära belgiska gränsen. Fabriksstad; bekant för tillverkning af nålar. Mycket besökta svafvelbad². **Kassel**, vid en källflod till Weser. Utmärkt vacker stad. — Nära därintill slottet *Wilhelmshöhe*, omgivet af en stor park med präktiga vattenkonster. — **Frankfurt am Main**, vid nedre loppet af Main. Betydande handels- och bankirplats [bankirena Rotschild]. Förut fri riksstad.

¹ Namnet *Köln* har bildats ur det latinska *Colonia Agrippina*, en romersk koloni, hvarur staden redan tidigt uppstod. Köln var under medeltiden erkebiskopssäte och en af Tysklands största städer.

² Mineralkällorna äro sådana, som innehålla en större mängd i vattnet upplösta mineralier än andra källor. Sådant vatten läker, rätt användt, flere sjukdomar och finnas icke blott på många ställen i Tyska berglandet utan äfven annanstädes.

Dessutom: **Münster**, på slätten SV om Teutoburgerwald. En gammal biskopsstad med ålderdomligt utseende. — **Dortmund**, i sydvestra Westfalen i en bergsverkstrakt med rika stenkols- och järngrufvor. Stark järnindustri. — **Essen**, i Rheinprovinsen Ö om Rhein. Krupps världsberömda gjutstålsfabriker och kanongjuterier. — **Solingen**, S om Elberfeld-Barmen, med berömd tillverkning af svärds klingor, knifvar o. a. finare stålvaror. — **Krefeld**, NV från Düsseldorf. Stora siden- och sammetsfabriker. — **Bonn**, vid Rhein. Universitet. — **Koblenz**, mellan Rhein och Mosel vid deras sammanflöde; vackert belägen, starkt befäst stad. — **Trier**, vid Mosel. Urgammal stad med märkliga minnesmärken från de romerska kejsarnes tid. Senare säte för en mäktig furstbiskop. — **Wiesbaden** åt V och **Ems** åt NV från Frankfurt am Main, på sluttningarna af Taunus, mycket besökta bad- och brunnsorter med heta mineralkällor.

Till Preussen hör slutligen såsom den 13:de provinsen det lilla furstendömet **Hohenzollern** i Sydtykland mellan Württemberg och Baden. Därifrån härstammar det tyska kejsarliga regenthuset, hvars gamla stamborg ligger högt uppe på spetsen af en bergkägla i Tyska Jura.

2. Konungariket Sachsen.

Ungefär $\frac{1}{25}$ af Finland. — Öfver 3 mill. inb.; 212 på □km.

Sachsen ligger på norra sluttningen af Erzgebirge omkring Elbe och är Europas tätast befolkade land; städer:

Dresden, vid Elbe i ett härligt läge. Hufvudstad. Världsberömdt tafvelgalleri. 260,000 inb. — **Leipzig**, på slättlandet i NV. Mellersta Tysklands förnämsta handelsstad med 3 mycket besökta årsmarknader, s. k. „mässor“. Medelpunkten för tyska bokhandeln. Stora boktryckerier och fabriker. Talrikt äfven från andra land besökt universitet. Säte för Tyska rikets högsta domstol. 215,000 inb. — På slätten invid Leipzig hafva under olika tider stora strider utkämpats. — **Chemnitz** [kämnitz], vid nordranden af Erzgebirge. Stor fabriksstad med ofantliga bomullsväfverier och maskinverkstäder; kalladt „Tysklands Manchester“. — I trakten däromkring rika stenkolsgrufvor och storartad industri.

3. Thüringska småstaterna

äro belägna på och omkring Thüringerwald samt bestå af flere små, spridda områden. Störst är:

Storhertigdömet Sachsen-Weimar; städer:

Weimar, hufvudstad. Minne af skalderna Schiller och Göthe m. fl.
— **Jena**, vid Saale, med ett universitet.

4. Nordtyska småstaterna

ligga spridda vid floderna Elbe och Weser dels i norra dels i mellersta delen af Nordtyskland.

Vid de nordliga kusterna ligga:

Storhertigdömet Mecklenburg-Schwerin vid Östersjön och **Mecklenburg-Strelitz** Ö därom. Städer:

Schwerin i vackert läge vid en sjö. Hufvudstad. — **Rostock**, gammal handelsstad. Tysklands minsta universitet.

Storhertigdömet Oldenburg vid Nordsjön. Städer:

Oldenburg, midt i landet. Hufvudstad. — **Wilhelmshafen** vid Jadeviken. Befäst örlogshamn, tillhörig Preussen.

I mellersta Nordtyskland ligga:

Hertigdömet Braunschweig, mellan Elbe och Weser, med hufvudstaden **Braunschweig**.

Hertigdömet Anhalt, kring mellersta Elbe.

5. De fria städerna

äro ett slags republiker, hvilkas regering består af en senat med en eller två borgmästare i spetsen.

Lübeck, vid Trave. Betydlig handel på Östersjölandden. Fordom hufvudstad för det mäktiga hanseförbundet.¹ Staden har ett särdeles ålderdomligt utseende.

Hamburg, vid nedre Elbe. Det europeiska fastlandets mest betydande sjöhandelsstad. Ångbåtslinier förgrena sig till alla delar af världen; därför samlingsort för utvandrare. — Staden är präktigt byggd, isynnerhet kring Alsterbasängen. Anblicken af hamnen med dess skog af mäter

¹ Hanseförbundet (= handelsförbundet) var ett förbund, bildadt af en mängd städer vid Östersjö- och Nordsjökusterna till skydd för handeln. Det utöfvade ett mäktigt inflytande i hela Norden.

och dess talrika ångbåtar, däribland de väldigaste oceanångare, är storartad. Öfver $\frac{1}{2}$ mill. inb.

Bremen, vid Weser. Stor handelsstad. Täflar med Hamburg såsom plats för utvandringen till Amerika. Därför stor införsel af amerikanska naturprodukter, isynnerhet bomull, petroleum och tobak. Cigarrfabriker. — Yttre hamn: *Bremerhaven*, där sjöfartyg lossa och lasta.

Sydtysklands stater:

1. **Konungariket Bayern.**

Ungefär $\frac{1}{5}$ af Finland; $5\frac{1}{2}$ mill. inb.

Hufvudlandet ligger kring Main och Donau. *Rheinpfalz* V om Rhein. Städer:

München, vid Isar. Hufvudstad. Universitet, teknisk högskola och konstakademi. Stora och dyrbara konstsamlingar. En af de vackraste städer, med praktbyggnader i alla stilar. Betydlig handels- och fabriksstad. Vidt bekant öltillverkning. 285,000 inb. — **Augsburg**, vid Lech. Handels- och fabriksstad. Redan under medeltiden en betydande handelsstad; därför gammaldags utseende. — **Nürnberg**, vid Ludvigskanalen, som sammanbinder Main och Donau. Fabriksstad med betydande konstindustri. — En af medeltidens förnämsta handels- och fabriksstäder. Få städer hafva bevarat en så gammaldags prägel. Den höga borgen, ringmuren med sina torn och portar, de präktiga gamla kyrkorna, de altansmyckade höga husgafflarna, de trånga gatorna försätta besökaren till en förgången tid. — **Würzburg**, i en vintrakt vid Main. Universitet. — **Speyer**, vid Rhein i Pfalz. Den präktiga domkyrkan med kejsargrafvar erinrar om tidigare storhet.

2. **Konungariket Württemberg.**

Ungefär $\frac{1}{20}$ af Finland. — 2 mill. inb.

Landet ligger kring Neckar och öfre Donau. Städer: **Stuttgart**, i Neckardalen, omgifven af vinberg. Hufvudstad. Fabriksstad samt Sydtysklands förnämsta bok-

tryckeri- och bokhandelsplats. 125,000 inb. — **Tübingen**, vid Neckar. Universitet. — **Ulm** vid Donau. Stark fästning. Prätig domkyrka.

3. Storhertigdömet Baden.

Ungefär $\frac{1}{25}$ af Finland. — Öfver $1\frac{1}{2}$ mill. inb.

Landet omfattar den östra delen af Rheindalen och nästan hela Schwarzwald. Städer:

Karlsruhe, på slätten Ö om Rhein. Hufvudstad. Regelbundet och väl byggd med hufvudgatorna utgående strålförmigt från slottsplatsen. — **Baden-Baden**, S om Karlsruhe. Världsberömd badort med heta källor. — **Mannheim**, vid Neckars inflöde i Rhein. Den förnämsta hamnplats vid floden i Sydtyskland. — **Heidelberg**, i ett härligt läge vid Neckar. Universitet. Storartad slottsruin.

4. Storhertigdömet Hessen.

Ungefär $\frac{1}{50}$ af Finland. — 1 mill. inb.

Landet består af två delar, den ena kring Rhein S om Main, den andra ett stycke norr om Main. Städer:

Darmstadt, ett stycke Ö om Rhein. Hufvudstad. — **Mainz**, vid Mains inflöde i Rhein. Fästning och handelsstad. Redan under romartiden befäst. — **Worms**, nära Rhein. Reformationsriksdag, där Luther försvarade sin lära. Luthersmonument.

5. Rikslandet Elsass-Lothringen.

Ungefär $\frac{1}{25}$ af Finland. — $1\frac{1}{2}$ mill. inb.

Landet omfattar vestra delen af Rheindalen, samt östra och norra delen af Vogeserna. Det genomrinner i NV af Mosel. Städer:

Strassburg, V om Rhein vid dess biflod Ill, som härifrån genom kanaler är förbunden med Seine i V och Rhône i S. Hufvudort för rikslandet. Betydlig handels- och fabriksstad samt stark fästning. Universitet. Berömd götisk

domkyrka. — **Mülhausen**, vid Ill och Rhein-Rhône-kanalen. Stora bomullsväfverier. — **Metz**, vid Mosel. Stark fästning.

Biländer. Först helt nyligen har Tyska riket be-
gynt skaffa sig kolonier i andra världsdelar för att främja
sin växande handel och industri. Det är hufvudsakligen i
Afrika, som det tagit flere områden på vestkusten i besitt-
ning. I Australien eger Tyskland ock smärre kolonier.
Tillsamman torde dessa besittningar vara lika stora som
moderlandet, men befolkningen är gles och utgör kanske
2 mill.

Österrike-Ungern.

Förbundsmonarki, bestående af kejsaredömet **Österrike** och ko-
nungariket **Ungern**. 620 t. □km. $1\frac{2}{3}$ gång Finland. — 40 mill. inb.;
62 på □km. — Mellan 51° och 42° nordl. bredd.

Läge. Österrike-Ungern ligger i sydöstra delen af
Mellaneuropa omkring mellersta Donau. Det gränsar i N
till *Tyska riket* och *Ryssland*, i Ö till *Ryssland* och *Rumä-
nien*, i S till *Rumänien*, *Serbien*, *Turkiet*, *Montenegro*, *Adria-
tiska hafvet* och *Italien*, samt i V till *Schweiz* och *Tysk-
land*. Österrike-Ungern är således en inlandsstat. [Se när-
mare efter gränserna på kartan!]

I jämförelse med landgränserna är kustlinien vid Adria-
tiska hafvet helt kort. Den är starkt sönderskuren af haf-
vet, som öfverallt inträngt och bildat djupa vikar, hop-
trängda mellan branta, nakna klippstränder. Därutanför
sträcka sig i kustliniens riktning de långsmala *Dalmatiska*
öarna, hvilka utgöra rester af söndersplittrade bergskedjor.
Längst i N utskjuter halfön *Istrien* och N om den inträn-
ger *Triest viken*.

Natur. Österrike-Ungern är ett af de bergigaste
land i Europa. Det uppfylles i SV af Ostalperna, i NV

af det Böhmska berglandet och i Ö af Karpaterna. [Beskrif närmare efter boken och kartan dessa alp- och bergland med deras floder!] Alperna hafva här liksom annanstädes en storlagen natur, och isynnerhet äro de Sydtyrolska kalkalperna utomordentligt vackra. Alpdalarna äro väl odlade, byarna och gårdarna omskuggade af lummiga löfträd. På bergslutningarna finnas stora granskogar eller doftande bergängar och ännu högre upp betesmarker med saftiga fjällörter. Där uppehålla sig alpherdarna sommaren om med sina frodiga kor, får och getter.

I den Böhmska kitteldalen omvexla väl odlade slättbygder med skogrika kullar. Böhmerwald är betäckt med urskogar, där ännu björnar anträffas. Sydranden af Erzgebirge är en vulkanisk trakt med heta källor och mycket besökta brunnsorter. För öfrigt har det Böhmska berglandet god tillgång på järn och stenkol och är Österrikes förnämsta industriområde.

De högre delarna af Karpaterna upptagas mest af ödsliga granskogar. Men de lägre sluttningarna äro beklädda med vackra bok- och ekskogar och dalarna odlade. På sydsidan finnas präktiga vingårdar, där de eldiga ungerska vinerna alstras.

I Österrike-Ungern råder ett fastlandsklimat med kalla vintrar och varma, delvis heta somrar. I bergstrakterna är dock värmen beroende af höjden och nederbörden riklig. På Nedre Ungerska slätten är öfvergången från en sträng vinter till en het sommar mycket hastig och nederbörden ringa. Landet utgöres därför af stepper, de s. k. pustorna. Men där konstgjord bevattning åstadkommits, fås rikliga skördar af majs, hvete och tobak. Längst i S vid Medelhafvets kuster råder ett sydeuropeiskt klimat med milda, regniga vintrar och heta, torra somrar. Där växa tillochmed sydfrukter.

Inbyggare. Liksom Ryssland har Österrike-Ungern en brokig blandning af folkstammar och folk, hvilka

äro hvarandra ganska olika till språk, seder och religiös bekännelse. De flesta folken tillhöra någon af Europas tre hufvudstammar, germaner, slaver och romaner, men en icke liten del af befolkningen hör till den finsk-ugriska och andra stammar.

1. Af *germaniska folk* bo här endast tyskar [10 mill.]. De äro mest bosatta i de vestra delarna af riket, där de helt och hållet innehafva Donaudalen samt mellersta och nordalperna. För öfrigt äro de spridda öfverallt, isynnerhet i städerna och deras grannskap.

2. De *slaviska folken* utgöra tillsamman ungefär hälften af befolkningen och äro genom mellanboende folk delade i två grupper: *nordslaver* i N och *sydslaver* i S. Till nordslaverna höra tscheckerna¹ i Böhmska berglandet och nordvestra Karpaterna, polakarna i vestra samt rutenerna (lillyssar) i östra delen af Galiziens slättland och mellersta Karpaterna. Sydslaverna utgöras af slovenerna kring öfre Drave och Save till halfön Istrien samt serberna² i hela den sydligaste delen af riket till Drave i N och nedre Theissdalen i Ö.

3. Af *romaniska folk* [3 mill.] bo här rumäner i Siebenbürgens högland och östra Ungern, samt italienare hufvudsakligen i södra Tyrolen och på vestkusten af Istrien.

4. Till den *finsk-ugriska* stammen anses magyarerna [madjärer; 6½ mill.] eller ungrarena höra. De bebo största delen af den Ungerska slätten och Siebenbürgen.

5. Af de många folk, som dessutom i litet antal bo i Österrike-Ungern, kunna nämnas judar [1½ mill.], mest i landen på ömse sidor om Karpaterna och i de stora stä-

¹ Tscheckerna benämnas så endast i Böhmen; i Mähren kallas samma folk mährer och i nordvestra Ungern slovakier.

² Äfven serberna hafva olika namn i olika landsdelar, såsom: kroater i Kroatien, slaver i Slavonien, bosnier i Bosnien, murlaker uti Istrien och Dalmatien o. s. v.

derna, samt zigenare, hvilka ströfva omkring isynnerhet i Ungern och vanligen äro hofslagare eller musikanter.

Den allmännast hyllade kyrkoläran är den romersk-katolska; till denna hör $\frac{3}{4}$ af befolkningen. Protestanter äro en del af magyarerna och slovakerna; till grekiska kyrkan bekänna sig rumänerna samt en del af rutenerna och serberna.

Folkupplysningen är god endast bland tyskarna. Hos de öfriga folken står den ganska lågt; synnerligen råa och okunniga äro rutenerna och rumänerna. Mycket har emellertid i våra dagar gjorts för folkbildningens höjande och skoltvång har införts. — För den högre bildningen är sörjdt genom goda skolor, 10 universitet, tekniska högskolor m. m.

Ända till senare tider hafva tyskarna obestriddt varit det herskande folket i Österrike-Ungern samt stå ännu högt öfver de andra i bildning och arbetsskicklighet. Men efter långvarig kamp hafva magyarerna gjort sig oberoende och nu sträfva de slaviska folken att vinna samma oberoende. Italienarne åter vilja blifva förenade med Italien. Denna strid mellan folken gör riket svagt.

Bland de slaviska folken stå tscheckerna och serberna högst. De äro stora, starka och välbildade människor och kvinnorna äro hos dem ofta mycket vackra. De hafva också goda andliga gåfvor. Tscheckerna hafva med kraft och skicklighet upptagit striden mot tyskarna och äro nu herrar i sitt land. För musik hafva de en utmärkt begåfning. Serberna hafva äfven lust för sång och musik och de ega de vackraste folksånger. För öfrigt äro de i historien omtalade som tappra krigare.

Magyarerna äro ursprungligen liksom finnarna ett mongoliskt folk, men hafva genom uppblandning med andra folk förlorat den mongoliska rastypen. De äro stora, starka och lifliga människor med uttrycksfulla och skarpa anletsdrag. De äro lidelsefulla och hos dem vexla hastigt sorg och glädje. Liksom hos polakarna råder i Ungern en stor skillnad mellan den rika, praktlystna adeln, som eger en god del af landets jord, och den fattiga bonden eller herden, som ända till senaste tid varit lifegen. — Såväl magyarerna som de slaviska folken i Österrike-Ungern sakna ett medelstånd, hvadan industrin och handeln i städerna för det mesta ligger i händerna på tyskarna och de i riket talrika judarna.

Näringar och samfärdsel. Större delen af befolkningen har sitt uppehälle af *jordbruk* och *boskapsskötsel*. Ehuru åkerbruket bedrifves med ringa skicklighet af det okunniga folket, är skörden tack vare den af naturen bördiga jorden så riklig, att säd kan utföras. Utom de vanliga sädesslagen odlas i Ungern mycket majs. Ungern lemnar vidare god tobak, Böhmen humle, Dalmatiens sydfrukt. Vin- och fruktodlingen ger främst i Ungern en riklig inkomst. Skogshandteringen är betydande öfverallt i berglanden. *Boskapsskötseln* är särskildt af vigt i alptrakterna och på de ungerska pustorna.

Bergsbruket frambringar metaller och nyttiga mineralier af månghandslag. Främst stå järn af ypperlig beskaffenhet och stenkol. Därefter komma: koppar, guld, qvicksilfver och bergsalt. *Industrin* är mest utvecklad i de på järn och stenkol rika och af tyskar mycket bebodda nordvestra bergstrakterna. Här liksom annanstädes äro väfnader och järnvaror de förnämsta fabriksalstren. Mycket berömdt är det böhmiska glaset.

Handeln har betydligt stigit, sedan samfärdsmedlen förbättrats och järnvägar närmare förbundit de på naturprodukter rika inlanden med hamnplatserna vid nordänden af Adriatiska hafvet. Härifrån är sjöhandeln sedan gammalt riktad på *Levanten*, d. ä. kustlanden kring östra delen af Medelhafvet. För den inre handeln är Donau hufvudvägen, ehuru väl flodfarten på den besväras af sandbankar, strömvirflar och många krökningar. Därefter är Elbe en vigtig handelsväg. Ett redan vidt förgrenadt och årligen växande järnvägsnät är dock af största betydelse för den inre rörelsen — Mynt: 1 gulden = 100 kreuzer = *Smf.* 2,46.

Statsskick och krigsväsende. Österrike-Ungern utgöres, såsom redan namnet tillkännagifver, af två förbundna stater. De hafva ett gemensamt öfverhufvud, som på en gång är *kejsare af Österrike* och *konung i Ungern*. Gent emot främmande makter bildar Österrike-Ungern ett

helt och har gemensamt krigsväsende. Men i öfrigt utgöra Österrike och Ungern skilda stater med hvar sin styrelse och sin riksförsamling. De särskilda förvaltningsområdena benämnas kronländer och hafva sina egna landtdagar.

Österrike-Ungern är en stormakt samt eger en ganska stor *krigshär*, grundad på allmän värnepligt, och en rätt betydande *örlogsflotta*.

Indelning och städer. I följd af landets bergiga natur och folkens obenägenhet för stadsnäringarna äro städerna i allmänhet små. De österrikiska städerna, mest bebodda af tyskar, likna dem i Tyskland. De ungerska städerna med deras stora torg, breda, ostenlagda gator och låga hus erinra om de ryska.

Österrike.

1. Kronländerna i Alplandet:

Nedre Österrike och **Öfre Österrike** kring Donau, **Salzburg** kring Inns biflod Salzach, **Tirol**, på svenska vanligen *Tyrolen*, kring Inn och Adige, **Kärnten** kring Drave, **Steiermark** kring Draves stora biflod Mur, **Krain** kring Save, **Kustlandet**, som omfattar halfön Istrien och en smal landremsa därifrån åt N, samt slutligen längre söderut **Dalmatien**, en smal kuststräcka vid Adriatiska hafvet. — I de nordliga delarna af dessa kronländer bo mest tyskar. Men i Södra Tirol, på vestkusten af Istrien samt i Kustlandets och Dalmatiens städer bo italienare; i södra Steiermark och Kärnten samt hela Krain bo slovenier; i Kustlandet och Dalmatien hufvudsakligen serber. — Städer:

Wien [vin], på södra stranden af Donau. Österrikes hufvudstad och kejsarens residensort. Betydande fabriksstad och medelpunkten för den inre handeln. Stort universitet samt andra anstalter för vetenskaper och sköna konster. Wien är en bland Europas största städer med $1\frac{1}{4}$ inb. — Den gamla trångt byggda inre staden prydes af S:t Stefanskyrkan och

omgifves af boulevarder, som intagit den forna fästningsmurens plats. De benämnas Ringstrasse och omgifvas af praktbyggnader. Där utanför ligga de nyare, präktigt byggda s. k. förstäderna. Vid Donaustranden utbreder sig den mycket besökta promenadparken Pratern och bland de natursköna omgifningarna på motsatta sidan af staden vid foten af Alpena märkes det vackra lustslottet Schönbrunn. — **Graz**, vid Mur, betydlig fabriksstad. Universitet. — **Triést**, vid den liknämnda viken. Österrikes förnämsta sjöhandelsstad. Liflig handel på Levanten, hufvudsakligen drifven af det stora ångbåtsbolaget „Österrikiska Lloyd“. Därför är staden mycket besökt af österlänningar. Befolkningen är till största delen italiensk. 160,000 inb.

Dessutom märkas: **Lin**, vid Donau. Hufvudort i Öfre Österrike Fabriks- och handelsstad med liflig ångbåtsfart på Donau och Inn. — **Salzburg**, härligt beläget vid Salzach i en dal, omgifven af snöhöjda alper. Hufvudort i det liknämnda kronlandet. — Ett stycke S därom rika saltgrufvor. — **Innsbruck**, vid Inn och Brennerbanan, som leder öfver Alpena. Hufvudort i Tirol. Universitet. — **Trient**, vid Adige uti Italienska eller som det kallas Velska Tyrolen. — **Klagenfurt**, N om Donau. Hufvudort i Kärnten. — **Laibach**, S om Save. Hufvudort i Krain. — **Idria**, V om Laibach. Rik qvicksilfvergrufva. — **Pola**, vid sydvästkusten af Istrien. Befäst örlogshamn.

2. Kronoländerna i Böhmska berglandet:

Böhmen kring Moldau och Elbe, **Mähren** kring March och **Österrikiska Schlesien**, tvenne små landstycken på ömse sidor om öfre Oder. De lägre landsdelarna äro mest bebodda af tschecker, de högre bergstrakterna af tyskar, hvilka i Böhmen och Mähren utgöra ungefär $\frac{1}{3}$ i Schlesien $\frac{1}{2}$ af befolkningen. — Städer:

Prag, på bägge sidor om den segelbara Moldau och vid knutpunkten af ett tätt järnvägsnät. Böhmens hufvudstad. Stor fabriks- och handelsstad. Ett gammalt tyskt och ett tscheckiskt universitet. Prag är sedan äldre tider en rik och betydande stad, hvarom många gamla tornprydda praktbyggnader erinra. 300,000 inb. — **Brünn**, midt i Mähren, hvars hufvudort det är. Fabriksstad med stora yllevärfverier.

Karlsbad i V, ofantligt besökt brunn- och badort med heta källor. — I samma vulkaniska trakter förekomma flere heta källor och brunnorter. — **Pilsen**, SV från Prag vid en jernvägsknutpunkt. Stora ölbryggerier och stenkolsgrufvor. — **Olmütz** vid March. Stark fästning.

3. Kronländerna på nordsidan af Karpaterna:

Galizien S om Weichsel och omkring öfre Dnjestr samt **Bukovina**¹ kring Prut. — Utom polakar i V och rutener i Ö bor i Galizien ett större antal judar och tyskar. I Bukovina bo utom rutener och polakar talrika rumäner, magyarer, tyskar och judar. — Städer:

Lemberg, i östliga delen af Galizien. hvars hufvudort staden är. Betydlig handel. Polskt universitet. — **Krakau**, vid Weichsel. Litet polskt universitet. Fordom Polens hufvudstad. Praktfull katedral med polska konungagrafvar.

Wieliczka, SO om Krakau. Stora bergsaltverk. I bergets inre hafva bildats vackra pelarsalar, dammar och långa slingrande gångar, — **Czernowitz** [tjernovits] vid Prut. Hufvudort i Bukovina. Tyskt universitet.

Ungern.

De ungerska kronländerna äro: **Ungern** och **Siebenbürgen** kring Donau och Theiss samt dess tillflöden, **Kroatien** och **Slavonien** mellan Drave och Save till Adriatiska hafvet i SV, samt **Fristaden Fiume**: — Städer:

Pressburg, vid Donau nära vestgränsen. Ungerns gamla kröningsstad. — **Budapest**, på bägge sidor om Donau. Ungerns hufvudstad. Medelpunkt för handeln. Magyariskt universitet. En storartad kedjebro förenar de båda hufvuddelarna, det tyska *Buda* (eller *Ofen*) med det ungerska *Pest*. 450,000 inb. — **Szegedin** [sé-] vid Theiss, en knutpunkt för flere järnvägar. Betydlig handel. Nyligen förstördes staden i grund genom en öfversvämning af Theiss, men är nu åter uppbyggd präktigare än förut. — **Kronstadt** på norra sidan af Transsylvanska alperna i sydöstra Siebenbürgen. Lan-

¹ *Bukovina* = bokskogen, så kalladt för landets vidsträckta bokskogar.

dets största och förnämsta stad. — **Fiume**, vid Adriatiska hafvet. Vigtig såsom enda sjöhamn för Ungern.

Dessutom märkas: **Maria-Teresiöpel**, mellan Donau och Theiss i en trakt, rik på säd, tobak och boskap. — **Débrezin** [-tjin], på steppen österut. Mycket besökta boskaps- och spannmålsmarknader. — **Tokay**, i öfre Theissdalen. Berömd för sitt vin. — **Agram**, strax N om Save vid en knutpunkt af järnvägarna. Hufvudort i Kroatien-Slavonien. Slaviskt universitet.

Under Österrike-Ungerns förvaltning stå äfven **Bosnien** och **Herzegovina**, f. d. turkiska provinser, hvilka ännu till namnet höra till Turkiet. De ligga S om Save och uppfyllas af Dinariska alperna, som här äro rika på järn och stenkol. Skogar och betesmarker upptaga höjderna; floddalarna hafva en bördig jord. Inbyggarna äro serber, af hvilka ena hälften (isynnerhet adeln) bekänner sig till mohamedanska läran, den andra till den grekisk-kristna. Folket är rått och okunnigt och näringarna stå lågt. De flesta ha sitt uppehälle af boskapsskötsel. Hufvudstad:

Serajevo, nästan midt i landet, med talrika kyrkor och moskeer.

Furstendömet Liechtenstein, ett litet själfständigt rike vid öfre Rhein mellan Tirol och Schweiz. Inbyggarna [9,000] äro tyskar.

Rumänien.

Konungarrike. 130 t. □km; ungefär $\frac{1}{3}$ af Finland. — $5\frac{1}{2}$ mill. inb.; 42 på □km. — Mellan 48° och 44° nordl. bredd.

Läge och natur. Rumänien består af de forna furstendömena *Valackiet* och *Moldau* samt stepplandet *Dobrudsja*. Valackiet ligger mellan Transsylvanska alperna i N och Donau i S, Moldau mellan Karpaterna i V och Prut i Ö, Dobrudsja mellan Donau i V och N samt Svarta hafvet i Ö. Närmare gränser, se kartan!

De på sluttningarna af Transsylvanska alperna och Karpaterna belägna delarna af landet äro skogrika. Den Valackiska slätten är jämnast i SO och består där af vida

stepper. För öfrigt äro de utomordentligt bördiga floddalarna vanligen åtskilda af höjdsträckningar. Trakterna närmast Donau upptagas af träsk och sumpmarker.

Inbyggare. Hufvudmassan af befolkningen utgöres af rumäner, hvilka tillhöra den romaniska stammen. Dessutom bo i landet många folk; af dem äro judar och zigenare talrikast. — Rumänerna bekänna sig till den grekisk-kristna kyrkan och folkupplysningen är mycket ringa.

Rumänerna tala ett språk, som liknar latinet. De äro välbildade och sakna ej begåfning, men massan af folket har ända till vår tid lefvat under lifegenskap och hårdt förtryck, som alstrat fattigdom, ligkiltighet och råhet. I motsats härtill lefva adelsmännen, bojarerna, i yppighet. Något mellanstånd finnes icke, hvarför handeln och industrin ligga i främmande händer.

Flertalet af befolkningen lefver som bönder af jordbruk och boskapsskötsel. Också utföres från Rumänien årligen en stor mängd säd, hufvudsakligen hvete och majs, samt boskapsprodukter. Landet är ganska rikt på nyttiga mineralier, men endast salt upptages för utförsel. På senare tider har anläggningen af järnvägar framkallat en lifligare verksamhet. Donau är dock den förnämsta samfärdsleden och har genom *Sulina mynningens* fördjupande gjorts tillgänglig för stora sjöfartyg.

Rumänien är en inskränkt monarki med en riksförsamling, delad på två kamrar.

Städerna hafva en mångbrokig befolkning och ett österländskt utseende. De förnämsta äro:

Bukarest eller **Bukuresjtsj**, midt på Valackiska slätten. Hufvudstad med universitet. Staden liknar en ofantlig by med här och hvar inströdda bojarpalats. 220,000 inb.

Galatz, en vigtig hamnplats vid Donau. — **Jassy** [jasji] nära Prut i Moldau. Liflig handel med Ryssland.

Schweiz.

Förbundsrepublik ¹. 41 t. □km; ungefär $\frac{1}{9}$ af Finland. — 3 milj. inb.; 71 på □km. — Mellan 48° och 46° nordl. bredd.

Läge och natur. Schweiz är ett litet land, beläget nästan midt i Europa och omgifvet af de fyra stormakterna *Frankrike, Tyskland, Österrike-Ungern* och *Italien*. Det når ingenstädes till hafvet. Noggrannare gränser ses af kartan.

Schweiz är ett härligt alpland, till en stor del uppfyllt af de höga, gletscherrika Mellanalperna [Hvilka äro de?] Den norra delen af landet är något jämnare och bildar den *Schweiziska högslätten*. I NV på gränsen mot Frankrike höjer sig åter det *Schweiziska Jura* eller *Jurabergen* [sjyvä-].

Mest beundrade och besökta äro trakterna kring de vackra alpsjöarna, hvilka ligga i en rad utmed nordsluttningen af Alperna. De förnämsta äro: *Bodensjön, Zurichersjön, Vierwaldstättersjön, Briënzer- och Thunersjöarna* samt *Genèvesjön*. Vid foten af Jurabergen ligger *Neuchâtelssjön* [nösjetél-]. Dessa alpsjöar äro för det mesta omgifna af höga, branta fjäll, som spegla sig i det kristallklara vattnet. På de lägre ställena ligga utmed stränderna städer och byar inbäddade i grönt och talrika ångbåtar upptaga eller aflemna vid dem oupphörligt skaror af turister. — Schweiz sköna dalar med deras slingrande och brusande floder äro icke mindre beundrade. Mångbesökt är det ståtliga *Rheinfallet* nära Schaffhausen. [Hvilka floder upprinna i Schweiz?]

Den Schweiziska högslätten är synnerligen väl odlad. Hveteåkrar, välskötta ängar, fullströdda med fruktträn, samt vingårdar upptaga hvarje odlingsbar fläck. Högre upp i granskogsbältet finnas inströdda bergängar som gifva

¹ *Förbundsrepublik* är en fristat, som består af flere mindre republiker, hvilka i förhållande till utlandet bilda ett helt under en gemensam president, men i afseende å inre angelägenheter äro åtskilda, med egen styrelse och egna lagar.

näring åt den frodiga alpboskapen. Fåren och de talrika getterna klättra öfverallt i bergbranterna. Ofvanom granskogen finnas ännu skogar af lärkträn, men något högre [vid ungefär 2,000^m] är det slut med skogen. Mellan skogs- och snögränsen [vid 2,800^m] utbreda sig präktiga betesmarker. Dit drifvas hjordarna om våren och kvarstanna där hela sommaren under uppsigt af alpherdar, som bo i låga kojor, s. k. sennenhütten. Det är här, som alprosen blommar och den skygga gemsen uppehåller sig.

Inbyggare. Hufvuddelen eller $\frac{2}{3}$ af befolkningen utgöres af tyskar, hvilka bebo nordöstra och mellersta delen af landet ända bort till S:t Gotthard och Monte Rosa i S. I V bo fransmän och i SO italienare ¹. — Rätromaner, ett litet folk, som talar en latinsk munart, äro bosatta i trakterna kring Rheins källfoder och Inn.

Något mer än hälften af befolkningen bekänner sig till den reformerta läran, som är utbredd i V, N och Ö. I de mellersta och södra alptrakterna är folket strängt katolskt. — Folkbildningen är bättre än i något annat land. I hvarje den minsta by finnes en skola och hvarje barn måste i flere år åtnjuta undervisning. Den högre bildningen främjas af utmärkta skolor och 4 universitet, 3 tyska och 1 franskt, samt af en berömd teknisk högskola.

Ehuru schweizarne äro af olika härstamning, språk och religion, känna de sig som ett folk och äro förenade genom gemensam kärlek till frihet och fosterjord. I de fattiga bergsbygderna är befolkningen tvungen att utvandra för att i främmande land söka sig arbetsförtjenst. Denna jämna utvandring har hos folket alstrat den företagsambet, arbetsskicklighet och sparsamhet, som utgöra grunden för den framstående industrin och hemslöjden i Schweiz. Förr plägade schweizarne också taga tjenst som legosoldater i främmande land och voro berömda som de yppersta krigare.

¹ Gränslinien mellan tyskarna och fransmännen kan ungefärligen dragas från norra ändan af Neuchâtel sjön dels åt SO till sydgränsen strax V om Monte Rosa, dels åt NO mot Rheinkröken. — Nordgränsen för italienarnes område bildar en linie, dragen från S:t Gotthard åt Ö öfver Splügen.

Näringar och **samfärdsel**. I alptrakterna hafva de flesta sitt uppehålle af *boskapskötsel*. Den ypperliga „schweizerosten“ är högt värderad i alla land. Dessutom utföres boskap. *Åkerbruket*, *vin-* och *fruktodlingen* bedrifvas med stor skicklighet, men den odlingsbara jorden har ringa vidd, hvarför säd måste införas. — Ehuru tillgången på stenkol och metaller är ringa, står dock *industrin* mycket högt. I de vestra delarna af landet är tillverkningen af ur och smycken synnerligen betydande och i de nordliga blomstra siden- och bomullsväfverierna. Som drifkraft användas härvid de talrika strömmarna. Hemslöjden är ovanligt högt drifven. Fina broderier, spetsar, halmflåtor och träsnideriarbeten inbringa årligen stora summor. De schweiziska industrialstren säljas icke blott i Europa, utan ända bort i Amerika och Ostindien. Därför är *handeln*, oaktadt landets ogynnsamma läge och naturbeskaffenhet, ganska liflig. *Utförseln* består således af industrialster och boskapsprodukter, *införseln* af säd, kolonial- och råvaror. — En god inkomstkälla för landet är slutligen den väldiga turistström, som hvarje sommar drager dit för att se och beundra dess storslagna natur. Schweizarne hafva därför icke skytt några kostnader, när det gällt att för de resande öppna nya vägar till alla delar af landet. Goda chausseer [sjässeer], talrika ångbåtar och järnvägar med många tunlar stå till de resandes tjänst. Egendomliga äro de med kuggar försedda järnvägar, som leda upp till toppen af berget *Rigi* vid Vierwaldstättersjön, den mest besökta utsigtspunkt i Schweiz. — Mynt = Frankrikes.

Statsskick och **försvar**. Schweiz är en *förbundsrepublik*, kallad det *Schweiziska edsförbundet*, och består af 25 små republiker, benämnda *kantoner*. De hafva hvar sin egen styrelse och egna lagar, men de hafva ock en gemensam styrelse i *förbundsrådet* och *presidenten*. Den sistnämnde väljes för ett år i sänder. Vissa för hela riket ge-

mensamma lagar stiftas af *förbundsförsamlingen*, som är delad på två kamrar.

Schweiz har ingen stående krigshär, utan blott en värnepliktig milis, som på kortare tid inkallas till vapenöfning. Emellertid äro schweizarne allt ifrån barndomen öfvade i vapnets bruk och kända som utmärkta skyttar.

Indelning och städer. Kantonernas antal är till namnet 22, men tre af dem äro delade i halfkantoner med lika rättigheter som helkantonerna, så att deras antal egentligen är 25. Af dem hafva 18 öfvervägande tysk befolkning, 5 fransk och 2 italiensk eller blandad italiensk, rätoromansk och tysk befolkning. — I ett så bergigt land som Schweiz äro städerna naturligtvis små.

De märkligaste kantonerna i Schweiz äro:

Bern kring öfre Aar, **Basel**¹ vid Rheinkröken, **Aargau** kring nedre Aar, **Zürich** kring Zürichersjön, **Genève** [sjönäv] kring Rhône's utflöde ur Genève'sjön, **Vaud** [vå] vid norra stranden af sjön, **S:t Gallen** vid Bodensjön och öfre Rhein, de tre urkantonerna **Schwyz**, **Uri** och **Unterwalden** vid Vierwaldstättersjön, **Luzern** vid samma sjö, **Graubünden** kring öfre Rhein och Inn, **Ticino** [titsjinå] kring den liknämnda floden samt **Valais** [valä] eller **Vallis** kring öfre Rhône.

Öfriga kantoner äro: **Fribourg** [fribor] eller **Freyburg** SO om Neuchâtel'sjön, **Neuchâtel** [nösjatél] V om samma sjö, **Solothurn** kring mellersta Aar, **Schaffhausen** N om Rhein, **Thurgau** vid Bodensjön, **Appenzell** inom S:t Gallen, **Glarus** vid nordranden af Glarneralperna och **Zug** kring Zugersjön. — **Städer:**

Genève, i ett vackert läge vid Rhône's utflöde ur Genève'sjön. Fabriksstad med berömd tillverkning af juvelrapparearbeten och ur. Franskt universitet. — **Bern**, vid Aar. Förbundets hmfvudstad. Universitet. — **Basel**, vid Rhein-

¹ Delad i 2 halfkantoner.

kröken. Schweiz' förnämsta handelsstad. Betydliga siden-
väfverier. — **Zürich**, vid norra änden af den liknämnda
sjön. Betydlig fabriksstad. Universitet och vidt berömd
teknisk högskola. Landets största stad. 90,000 inb.

Dessutom märkas: **Lausanne** [låsann], i härligt läge vid norra stran-
den af Genève-sjön. — **La Chaux-de-Fonds** [sjä-dö-fängd], en stor by med
26,000 inb., belägen högt uppe i Jurabergen. Där sysselsätta sig nästan
alla menniskor, stora och små, med ertillverkning. — **Interlaken**, mellan
Thuner- och Brienzersjöarna, med präktiga hotell, som årligen gästas af
tusentals resande. — **Schaffhausen**, vid Rhein. Ej långt därifrån det
storartade Rheinfallet. — **Winterthur**, i kantonen Zürich, med stora
lokomotiv- och maskinfabriker. — **S:t Gallen**, medelpunkten för en bety-
dande bomulls- och linneindustri. — **Luzern**, i vackert läge vid Reuss' ut-
flöde ur Vierwaldstättersjön. Några fabriker.

Frankrike.

Republik. 530 t. □km; nära 1½ gång Finland; 38 mill. inb.; 72
på □km. — Mellan 51° och 42½° nordl. bredd.

Läge och natur. Frankrike utgör den vestligaste
delen af Mellaneuropa. Landet har ett godt läge, ty det
är omgifvet af haf på tre sidor och landgränsen är på
långa sträckor skyddad genom höga berg. Till Frankrike
hör också ön **Corsica** i Medelhafvet. Gränser, se kartan!

Hela norra och vestra delen af Frankrike utgör ett
vidsträckt lågland. Detta är sällan alldeles slätt, utan bac-
kigt och längre åt V lågbergigt. Halfön Bretagne är ett
fullkomligt bergland med höga, klippiga kuster. Låglandet
njuster af ett mildt och fuktigt hafsklimat samt är för det
mesta mycket bördigt och väl odladt. Mångenstädes ser
man, så långt ögat når, knappt annat än vida åkerfält.
Landt gårdar, byar och städer ligga här tätt. Men i N vid
kusterna af Biscaya bugten finnas Les landes' sandhedar.
De äro dock icke numera så ödsliga som förr. Där för en
tid sedan fattiga fårherdar, gående på styltor, bland ljun-
gen och snåren uppsökte knappa betesmarker åt hjordarna,

finnas nu flerstädes präktiga skogar af hafstallar, hvilka gifva befolkningen en god utkomst af terpentinerberedning.

Mellersta och östra Frankrike är ett högland. [Beskrif det närmare efter boken och kartan!] Det uppnår icke någon betydande höjd. Dess högsta berg är *Mont Dore* [många där] [1900m], en af vulkankäglorna i Auvergues högland. Höjderna äro på sina ställen upptagna af skogar, men oftare äro deras sluttningar beklädda med präktiga vingårdar. Utom i vissa delar af Centralplatån, där jordmånen är mager och klimatet kallt, är äfven det Franska höglandet fruktbart och väl odladt. Rhônedalen och Languedocs lågslätt hafva redan Medelhafsländens milda luftstreck med frostfria, regniga vintrar samt heta och torra somrar. Här ser man ständigt gröna löfträd och sydfrukter af många slag. På gränserna mot Italien och Spanien resa sig Vestalpernas och Pyreneernas väldiga fjällmassor så höga, att man endast på få ställen kan komma öfver dem.

Af stor betydelse för Frankrike äro de många, för det mesta segelbara floder, som ha sina källor i det inre höglandet och åt olika håll sätta detta i förbindelse med hafvet. Deras betydelse har ytterligare ökats därigenom, att de medels storartade kanalbyggnader blifvit förbundna dels sinsemellan, dels med hafvet. Den förnämsta är *Sydkanalen* från Garonnekröken till Medelhafvet. De breda flodmynningarna äro ock nästan de enda dugliga hamnplatserna vid de långgrunda kusterna. [Beskrif närmare kusterna och floderna efter boken och kartan!]

Inbyggare. Frankrikes befolkning utgöres hufvudsakligen af fransmännen, hvilka tillhöra den romaniska stammen. På halfön Bretagne bo bretonerna [1 mill.], ett keltiskt folk, som inflyttat från England. Längst i SO och på Corsica bo italienare [$\frac{1}{2}$ mill.] och i Pyrenéerna är ett litet antal spanjorer och basker bosatt.

Befolkningen bekänner sig nästan uteslutande till den romersk-katolska läran. Folkupplysningen står här

liksom i allmänhet i de katolska länderna ganska lågt. I södra Frankrike kan $\frac{1}{3}$ af befolkningen icke läsa. Dock göres i våra dagar mycket för folkbildningens höjande. Den högre bildningen är däremot betydande och fransmännen hafva på många områden varit andra folks läromästare. De hafva talrika skolor och i olika delar af landet förlagda universitetsafdelningar eller fakulteter, hvilka bestå ensamma för sig eller äro flere förenade till universitetsakademier. I de sköna konsterna, isynnerhet målarekonsten och byggnadskonsten, äro fransmännen synnerligen framstående.

Frankrikes urinvånare, gallerna, voro ett keltiskt folk. Redan vid tiden för Kristi födelse intogs Gallien, såsom landet då kallades, af romarne och gjordes till en romersk provins, där romerskt språk — latinets — och romerska seder allt mer blefvo rådande. I N och Ö inträngde väl germaniska folk, bland dem frankerna, efter hvilka landet har sitt nuvarande namn, och nordmän, efter hvilka Normandiet uppkallats, men de antogo snart det ur latinets utbildade franska språket. Hufvudmassan af det franska folket utgöres således än i dag af romaniserade kelter. Dock visar sig en olikhet såväl i språk som lynne hos befolkningen i N och S.¹

Fransmännen äro ett synnerligen arbetsamt och sparsamt folk. De hafva utmärkt god smak och utföra omsorgsfullt sina arbeten, hvarför de öfverträffa alla folk i konstindustri. I handel ochandel äro de skickliga och pålitliga. De hafva fördenskull förvärfvat ett allmänt välstånd. Fransmännen äro kända för sitt artiga och fina umgängessätt, men äfven för sin flärdfullhet. För sitt lands ära offra de gärna allt, men deras ombytliga, ostadiga lynne har mången gång medfört olycka åt fäderneslandet.

Näringar och samfärdsel. Mer än hälften af landets befolkning lifnär sig af åkerbruk, frukt- och vinodling. Den odlade jorden upptager $\frac{3}{4}$ af landets yta. Hvete odlas öfverallt, hafre mest i Ö och majs i S. Odlingen af

¹ Den nordfranska munarten, som är gemensamt skriftspråk för alla fransmän, kallas *langue d'oïl* eller *langue d'oui* [lang-doi], emedan ordet „ja“ där heter „oui“; den sydfranska eller provençalskan *langue d'oc*, emedan ordet „ja“ där heter „oc“.

hvitbetor och grönsaker är betydlig, men framför allt af frukter och vin. De förnämsta vindistrikten äro: det sydvestra med bordeauxviner [bårdå-], det sydöstra med söta muskatviner och det nordöstra med eldiga champagne- och bourgogneviner. I södra Frankrike odlas aprikoser och persikor samt i medelhafsområdet sydfrukter, mest oliver.¹ Där planteras äfven mullbärsträdet för silkesodlingens² skull. — *Boskapsskötseln* drifves med skicklighet och goda ostsorter utföras. Betydande *fisk-* och *ostronfångst* idkas vid kusterna.

Bergsbruket frambringar nyttiga mineralier och metaller af flere slag. Främst stå stenkol och järn i de östra bergstrakterna, men de förslå icke för landets högt utvecklade *industri*. Alstren däraf äro mångfaldiga och utmärkta, såsom siden-, bomulls- och ylleväfnader, spettar, handskar, porslin, stålvaror m. m. Franska modevaror äro eftersökta i hela världen, ty fransmännen förstå bättre än andra folk att gifva sina varor ett fint och smakfullt utseende. — *Handeln* är så betydande, att den i Europa öfverträffas endast af Englands. *Utförseln* består förnämligast af industrivaror, vin och frukter, *införseln* af säd, kolonial- och råvaror.

De goda naturliga samfärdsmedlen äro ökade genom många och långa kanaler samt ett synnerligen vidsträckt järnvägsnät, hvilket från Paris som medelpunkt förgrenar sig i täta maskor öfver hela landet och bort till grannländerna. — Mynt: 1 franc = 100 centimes = *Fmf* 1. Frankrikes mynt är antaget i många länder, dess mått och vikt, det s. k. metriska systemet i ännu flere.

¹ Af oliver pressas matolja och bomolja.

² *Silke* fås af den puppa, kallad kokong (cocon), som silkesfjärilns larv, den s. k. silkesmasken, spinner omkring sig. Den lifnär sig af mullbärsträdets blad.

Statsskick och **krigsväsende**. Frankrike är en republik och styres af en på 7 år vald president i samråd med ministrar. För den inre förvaltningen är landet deladt i 87 departement [-mang], hvilka styras af prefekter (= guvernörer). Riksförsamlingen är delad på två kamrar.

Frankrike är en af Europas stormakter. Krigshären, grundad på allmän värnepligt, är näst Rysslands den största. Gränsen i NO försvaras utaf en rad af starka fästningar. Örlogsflottan är näst Englands den största i världen.

Indelning och **städer**. Frankrike var före den stora revolutionen för 100 år sedan (1789) indeladt i provinser eller landskap med olika storlek och rättigheter. De kunna lämpligast ordnas efter de i landet så betydelsefulla flodsystemen i 6 grupper. — I Frankrike finnas 10 städer med mer än 100,000 inbyggare samt ett stort antal medelstora och mindre städer. De flesta äro mycket gamla och hafva vackra minnesmärken från äldre tider. De nyare städerna och stadsdelarna äro ofta prydda af byggnadskonstens mästerverk.

1. Landskapen längst i N kring Somme och Schelde, på franska *Escaut*: **Flandre** [flangdr], **Artois** [arto'a] och **Picardie** [pikardi], belägna utmed Nordsjön, Pa-de-Calais [pa-dö-kalä'] och Engelska kanalen, på franska kallad *La Manche*. — Städer:

Lille [lill] nära belgiska gränsen. Stark fästning. Medelpunkten för ett fabriksdistrikt med ofantlig väfnadsindustri. — **Roubaix** [robä'] nära belgiska gränsen. Stor fabriksstad med 300 väfverier. — **Calais** [kalä'] och **Boulogne** [bolånj] vid smalaste delen af sundet, öfverfartsorter till England. — **Amiens** [amiä'ng] vid Somme. Betydlig fabriksstad.

Valenciennes [valangsiänn] vid Schelde. Berömd spetstillverkning. — **Dunkerque** [döngkärk] vid Nordsjön. Sjöhandelsstad och stort hafsfiske.

2. Landskapen kring Seine: **Normandie** vid nedre Seine och La Manche, **Isle de France** [il-dö-frangs] kring mellersta Seine och **Champagne** [sjangpanj] kring öfre Seine och Marne. — Städer:

Le Havre [lö-åvr] vid Seines utlopp. Frankrikes förnämsta sjöhandelsstad vid Atlanten; uthamn för Paris. Liflig handel på Amerika, därifrån massor af hvete och bomull införas. Utvandringssort samt stor utförsel af fabriksalster. — **Rouen** [roång] vid Seine. Medelpunkten för ett fabriksdistrikt med storartad bomullsindustri. — **Paris** [pari] vid Seine. Frankrikes sköna hufvudstad. Det är i alla afseenden en medelpunkt för landet och en samlingsplats för kunskapssökande, konstälskande och njutningslystna menniskor från olika trakter af världen. Frankrikes viktigaste inre handelsstad och en af världens största fabriksstäder, isynnerhet bekant för sina smakfulla modevaror, hvilka tjena som mönster i alla land. I Paris finnas storartade inrättningar för vetenskap och konst. Efter det olyckliga kriget 1870 har Paris gjorts till en ointaglig fästning. Det är näst London jordens största stad med $2\frac{1}{3}$ mill. inb., d. v. s. lika mycket som i hela Finland.

Paris är den vackrast byggda stad i världen. Utmed norra Seinestranden sträcka sig i en lång rad det praktfulla Louvren med världsberömda konstsamlingar, det vidsträckta, delvis förstörda slottet Tuilerierna [tyleri-], det vackra torget Place de la Concorde [plas-dla-kångkård] med en Egyptisk obelisk i midten, det bekanta Champs Elysées [sjangselisé] med sina trädgårdar och förlustelseställen. Bland praktfulla byggnader märkas vidare Nya operan, Hôtel de ville m. fl. Ståtliga monument finnas i olika delar af staden, såsom Triumfbågen, Vendomekolonnen [vangdåm-] o. a. På öar i Seine låg den äldsta staden *La Cité* och där finnes den vördnadsvärda domkyrkan Notre dame. Över floden leda talrika vackra broar till det gammalmodigt och trångt byggda studentkvarteret, Quartier latin [kartié latäng]. Men på sidorna därom hafva nyare stadsdelar med präktiga byggnader uppvuxit. Här märkas det stora Luxembourg palatset, den sköna Invaliddomen, som innesluter Napoleons graf, m. m. Marsfältet, en stor exercisplats, begagnas vid utställningar och folkfester. — Rörelsen på gatorna är utomordentligt lif-

lig. Isynnerhet vimlar det af gående och åkande på bulevarderna, hvilka i en krans omgifva den inre äldre delen af staden. Vid dem ligga många, praktbyggnader, teatrar, granna butiker och kaféer. — Rundtomkring Paris finnas talrika mindre städer, bland dem **Versailles** [värsaj] å SV med ett praktfullt slott och en storartad park.

Rheims [rängs] N om **Marné**. Betydliga yllefabriker. Champagnetillverkning och utförsel. Praktfull götisk domkyrka, där de franska konungarna fordom kröntes.

Sedan [södang] vid Maas. Fältslag 1870, däri kejsar Napoleon III och hans här tillfångatogs af tyskarna.

3. Af landskapen kring Loire äro de viktigaste: **Bretagne**, som omfattar halfön och landet kring Loires mynning, **Anjou** [angsjo] kring nedre Loire, **Poitou** [poatö] S om dem, **Orléanais** kring Loirekröken, **Auvergne** [ävä'rnj] kring öfre Loire och Allier. — Städer:

Brest, på halfön Bretagne vid en vik af Atlanten. Frankrikes förnämsta örlogshamn. — **Nantes** [nangt], i fjortjusande läge vid nedre Loire. Betydlig handels- och fabriksstad. — **Orléans** [orleäng] vid Loirekröken. Gammal öfvergångsort från norra till södra Frankrike. Bekant genom Jungfrun af Orleans och många strider.

Öfriga landskap: **Touraine** [torä'n] kring nedre Loire, **Maine** [män] N om Anjou, **Berry** [bärrí], **Nivernais** och **Bourbonnais** [borbännä'], alla tre kring Loire, **Marche** [marsj] och **Limousin** [limosü'ng], bägge kring sydliga tillflöden till Loire. — Städer:

Tours [tor], vid Loire i en fruktbar trakt, rik på grönsaker, frukter och vin. — **Clermont** [klärmäng], gammal, vackert belägen stad i Auvergne.

4. Landskap kring Garonne: **Guyenne** [gijä'nn] kring nedre Garonne och **Gascogne** [gaskonj] S därom vid foten af Pyrenéerna och vid Biscaya bugten. — Stad:

Bordeaux [bårdä'] vid Garonne. Betydande handelsstad med stor utförsel af vin, kognak och torkad frukt. Välbyggd och stor stad med 240,000 inb.

5. Landskapen kring Rhône: **Languedoc** vid Rhones högra strand och Medelhafvet, **Provence** [provängs], **Dauphiné** [dåfiné] och **Savoie** [savoá] eller **Savoyen** vid den högra stranden; **Lyonnais** [liännä'] vid högra stranden af Rhône och

Saône samt **Bourgogne** [borgånj] och **Franche Comté** [frangsj kängté] kring Saône och dess tillflöden. — Städer:

Toulouse [tolóš] vid Garonnekröken, därifrån sydkanalen utgår till Medelhafvet. Allt sedan romartiden blomstrande handelsstad. — **Marseille** [marsü'j], vid Medelhafvet strax Ö om Rhônes delta. Frankrikes förnämsta sjöhandelsstad. Regelbunden ångbåtsförbindelse icke blott med Medelhafshamnarna, utan äfven med Ostindien och Kina. Därför rör sig på stadens kajer ett brokigt vimmel af meniskor från olika världsdelar. Talrika tvålfabriker. Staden omgifves af vinberg och vackra villor. Marseille är en af Europas äldsta städer. 376,000 inb. — **Toulon** [tolång], vid Medelhafvet. Starkt befäst örlogshamn med en stor sjöarsenal. — **Nice** [nis] eller **Nizza**, i härligt läge vid Medelhafvet bland rosengårdar, orange- [åransj = apelsinträäd] och palm-lundar. För sitt milda och goda klimat som kurort besökt af tusentals främlingar. Befolkningen är italiensk. — **St. Etienne** [sängt-etiä'n], i nordliga änden af Cevennerna, hvilka här äro rika på järn och stenkol. Betydande fabriksstad med storartad tillverkning af stålvaror. — **Lyon** [liång], vid Rhônes och Saônes sammanflöde. Frankrikes förnämsta fabriksstad med ofantliga siden- och sammetsfabriker. Betydliga vetenskapliga inrättningar. Vacker och välbyggd stad med 400,000 inb.

Dessutom märkas: **Cette** [sätt], vid Medelhafvet. Utför mycket vin. — **Montpellier** [mångpeljé], nära Lion bugten. Kurort med en sedan äldre tider berömd medicinsk fakultet. — **Grenoble** [grünåbl], vid Isère. Stark fästning. Stor handsktillverkning. — **Le Creuzot** [lö-kröså], i en bergstrakt med rika järn- och stenkolsgrufvor. Stor järn- och stålindustri. — **Dijon** [disjång]. Handel med bourgognevin. Fabriker. — **Besançon** [besangsång], vid en biflod till Saône. Stark fästning. Stor urtillverkning.

6. Landskap kring Maas och Mosel: **Lorraine** [lårä'n] eller **Franska Lothringen**. — Städer:

Nancy [nangsj], vid en biflod till Mosel. Fabriksstad. Vacker och välbyggd stad.

Verdun [värdöng], vid Maas. Stark gränsfästning.

7. Corsica, högbergig ö i Medelhafvet; stad:

Ajaccio [ajättjä] på vestkusten. Napoleons födelseort.

Ett stycke Ö om Nizza ligger underskönt på en klippudde i Medelhafvet det lilla *furstendömet Monaco*, som står under Frankrikes öfverhöghet. Inbyggarne [12,000] äro italienare och fransmän. En sorglig ryktbarhet har spelbanken i *Monte Carlo*.

Biländer. Frankrike eger betydliga besittningar och skyddsstater i Asien och Afrika samt mindre områden i Amerika och Australien. Dessa öfver alla världsdelar spridda länder hafva en ytvidd, som är ungefär 6 gånger moderlandets med 25 mill. inbyggare.

Sydeuropa.

Läge. Sydeuropa består af tre stora halföar jämte en mängd omkring dem liggande större och mindre öar. Halföarna benämnas efter sina förnämsta bergskedjor: *Pyreneiska halfön*, *Apenninska halfön* och *Balkanhalfön*. I N afskiljas Pyreneiska och Apenninska halföarna skarpt från Mellaneuropa genom Pyreneernas och Alpernas väldiga fjällmurar, medan nordgränsen för Balkanhalfön bäst kan dragas längs Donau och dess biflod Save. I öfriga väderstreck omgifvas halföarna för det mesta af Medelhafvet, men ytterst i V af Atlanten och i Ö af Svarta hafvet.

Natur och klimat. Sydeuropa skiljer sig flere afseenden från de öfriga delarna af denna världsdel. Det utgöres nästan uteslutande af högländ, dels vida högslätter, dels betydande bergland. Där finnas flere ännu verksamma vulkaner och starka jordbäfningar förekomma ej sällan. Af lågländ finnas, utom Lombardiska slätten, endast små kustslätter och floddalar.

Klimatet är väsentligen olika i Sydeuropa. Somrarna äro mycket varmare och torrare, vintrarna mycket mildare och fuktigare. Man kan där tala icke om fyra årstider, utan om två: en torrtid och en regntid. Som-

maren om blåsa öfver de sydeuropeiska halföarna nordliga vindar, hvilka göra himmelen ständigt klar, så att solstrålarna starkare kunna upphetta jorden. Hettan är därför vanligen stark om dagen; endast natten erbjuder svalka. Vintern är så mild, att frost och snö mera sällan förekomma utom i de nordligare och högländare trakterna. För dessa blida vintrar har Sydeuropa i främsta rummet att tacka Medelhafvets varma vatten¹. Regnet faller hufvudsakligen om vintern och ofta i strida strömmar.

Olikheten i klimatet gör, att äfven växtvärlden i flere afseenden är olika i Medelhafslanden. Vissa löfträd och buskar bibehålla här sina blad hela året om. Sådana ständigt gröna löfträd äro: korkeken, järneken, oliven, lagern, myrten m. fl. De hafva mörkgröna, vanligen glänsande blad, hvilkas inre byggnad är sådan, att de utan att vissna kunna uthärda den starka hettan och torkan om sommaren. Dvärgpalmen växer vild i de sydligare trakterna. Af barrträd förekomma egendomliga granar, talar, bland dem pinjen, och smärta cypresser. Utmärkande för Medelhafslanden äro vidare de täta törnsnåren, kaktus och agave. Däremot saknas Mellaneuropas ljusa, mjuka gräsmattor. — Af sädesslagen odlas utom hvete mycket majs och flerstädes ris. Vin och sydfrukter äro allmänna i Sydeuropa. Tillochmed sockerröret och bomullsbusken trifvas här².

Djurvärlden är icke så mycket olika i Europas skilda

¹ Medelhafvets vatten har djupare ned ständigt en temperatur af $12\frac{1}{2}^{\circ}$. Om vintern sjunker det afkylda och därför tyngre vattnet från ytan ned och det varmare stiger upp i stället, hvarför ytans vatten då är ungefär $12\frac{1}{2}^{\circ}$ varmt och luften ofvanför får samma medelvärme. Så är t. ex. januaritemperaturen på Maltesiska öarna just $12\frac{1}{2}^{\circ}$. Men längre inåt landet är den lägre.

² Anmärkningsvärdt är, att icke blott de odlade, utan ock många af de vilda växterna ursprungligen äro främmande för Sydeuropa. De flesta hafva sitt hemland i Asien, men några hafva kommit från Amerika, t. ex. majs, tobak, kaktus och agave.

delar. I vissa trakter af Sydeuropa förekomma det vilda fåret eller mufflon, piggsvinet, sjakalen och sköldpaddan. I de nakna högfjällen vistas gamen. Kräldjuren och insekterna äro synnerligen talrika. Husdjuren äro desamma, blott att åsnan och buffeln allmänt användas.

Pyreneiska halfön.

Nordligaste udden ungefär 44° och sydspetsen *Kap Tarifa* 36° nordl. bredd. Europas vestligaste udde *Kap da Roca* 9 1/2° vestl. längd.

Läge och kuster. Pyreneiska halfön är den vestligaste af de tre stora Sydeuropeiska halföarna. Den omgifves af Atlantiska hafvet i N, V och delvis S, af Medelhafvet i Ö och S. De bägge hafven förenas genom det smala *Gibraltars sund*, som endast 14^{km} skiljer Europas sydligaste udde *Kap Tarifa* från Afrikas kust. I NO sammanhänger halfön med det öfriga Europa.

Pyreneiska halfön utgöres af en stor fast landmassa utan djupare inskärningar. Endast i N och NV bildas på de höga, bergiga kusterna mindre vikar och uddar. De öfriga kusterna äro vexelvis låga och flacka eller branta och klippiga samt hafva blott på få ställen goda hamnar. Vid kusterna finnas några få och obetydliga öar, men längre österut i Medelhafvet ligger ögruppen *Baleúrererna* med de stora öarna *Mallorca* [maljårka] och *Menorca*.

Ytbildning. Hela den inre och största delen af Pyreneiska halfön upptages af ett vidsträckt högland, den *Spanska högslätten*. Dess medelhöjd är 700^m. Nordranden däraf bildas af *Cantabriska bergen*, hvilka i V förlora sig i *Galiciens bergland*. Sydranden utgöres af det något lägre *Sierra Morena*¹. Högslätten sänker sig småningom åt V

¹ *Sierra Morena* betyder det „mörka berget“ och kallas så för de dystra, ständigt gröna buskar och låga skogar, som betäcka dess sluttningar.

till det *Portugisiska terrasslandet*¹ vid kusten af Atlanten. I den högre östliga delen af högslätten saknas randberg och där höja sig blott två på alla sidor afskilda berggrupper. Midt öfver slätten sträcker sig åt SV *Sierra de Guadarrama*, som delar den i två stora afdelningar *Gamla Castiliens högslätt* i N och *Nya Castilien högslätt* i S. Vesterut fortsättes Sierra de Guadarrama utaf en rad af särskilda bergskedjor, bland dem *Sierra da Estrella* [esträ'ljja].

Åt NO sänker sig det inre höglandet till *Aragoniens lågland*. Detta omgifves dessutom i SO af *Cataloniens kustberg* och i N af *Pyrenéerna*, hvilka sträcka sig i vestlig riktning från Medelhafvet till Biscaya bugten. Pyrenéerna utmärka sig genom höga, smala bergkammar, tvärbranta, ofta fruktansvärdt söndersplittrade klippväggar, samt trånga klyftlika dalar. Nära midten uppstiger en väldig berggrupp *Maladetta* till en höjd af 3,400^m. Pyreneerna höja sig således öfver snögränsen, men hafva endast på nordsidan mindre snöfält och jöklar. De äro i bredd med Alpena vilda och ödsliga. Endast få farbara pass finnas, hvarför de järnvägar, som nu förbinda Frankrike med Spanien, äro dragna vid ändarna af berget, tätt invid kusterna.

S om Sierra Morena utbreder sig *Andalusiens lågland*. Men Ö och S därom uppstiger *Andalusiens högland*, vid hvars sydrand *Sierra Neváda*² höjer sig öfver snögränsen med toppen *Mulahacen*, den högsta på halfön [3,500^m].

Få land i Europa ega en så stor mångfald af bergarter som Pyreneiska halfön. Den har sedan de äldsta tider varit bekant för sin rikedom på metaller. Det är isynnerhet Sierra Morena och dess utlöpare samt Andalusiens högland, hvilka gömma skatter däraf, såsom bly, silfver, qvicksilfver, koppar och zink. Järn finnes mest i östra delen af Cantabriska bergen, hvilkas vestligare delar

¹ *Terrassland* är ett högland, som i breda afsatser sänker sig ned.

² *Sierra Neváda* betyder den „snöbetäckta bergskedjan“.

åter innesluta mäktiga läger af stenkol. Stora saltlager finnas flerstädes och salt vinnes äfven med lätthet ur hafvet. Vidare förekomma marmor, alabaster och andra nyttiga mineralier i öfverflöd. Tillochmed ädla stenar saknas icke.

Insjöar och floder. Pyrenéiska halfön eger endast några få och helt små landsjöar. I följd af markens sluttning flyta de flesta större floder i riktning åt V och SV till Atlanten. Sådana äro: *Minho* [minjá] från Cantabriska bergen åt SV, *Duero* [doérá] åt V; *Tajo* [tachá] åt V och SV; *Guadiána* [goa-] åt V och S, samt *Guadalquivir* [goadalkivír] åt SV.

Dessa floder hafva utgrävt en djup strömfåra med branta stränder i högplatån, äro i följd af den starka af-dunstningen i det heta och torra klimatet om sommaren vattenfattiga och bilda i terrasslandettal rika forsar, hvarför de blott på små sträckor äro segelbara. Endast Guadalquivir är farbar ganska högt upp från mynningen.

Till Medelhafvet flyta: *Ebro* från Cantabriska bergen åt SO och *Segura* från höglandet åt SO och Ö. — Ehuru Ebro mottager många tillflöden från begge sidor, är den icke vattenrik. Långs dess högra strand löper den långa *Kejsarkanalen*. Äfven några andra segelbara kanaler finnas, men viktigast äro dock de talrika bevattningskanaler, med hvilkas tillhjälp de sydöstra kusttrakterna af Pyreneiska halfön gjorts till paradisiska nejder, där fälten gifva flere skördar om året.

Klimat, växt- och djurvärld. På nordsidan af Cantabriska bergen är klimatet sådant som i Mellaneuropa: har måttligt varma somrar och milda vintrar. Nederbörden är där i följd af landets bergiga natur och hafvets närhet ymnig samt tämligen jämt fördelad på årets olika tider. Men i den öfriga delen af Pyreneiska halfön herskar ett medelhafsklimat. Det är dock något olika i skilda trakter. Vid vestkusten mildras sommarens hetta af de

vestliga hafsvindarna och nederbörden, som mest faller på senhösten och våren, är synnerligen riklig. Vid Medelhafskusten i S och Ö är sommarhettan stark och nederbörden mindre, ställvis ringa. Högslätterna hafva ganska kalla vintrar, heta somrar och lida af torka, emedan randbergen därifrån afstänga fuktigheten ¹.

Växt- och djurvärlden har i följd af klimatets beskaffenhet på nordkusten ett mellaneuropeiskt utseende med stora skogar af bok, ek och gran äfvensom saftiga ängar. Men i öfriga delar af landet, där medelhafsklimatet råder, är den väsentligen olika. Stora skogar finnas icke, utan endast mindre skogsbestånd i bergdalarna; men de högre bergslutningarna äro vanligen kala. Bland skogsträn äro korkeken och kastanjen allmänna. För öfrigt växa här såväl de i Sydeuropa vanliga ständigt gröna löfträden och barrträden som äfven många sommargröna löfträd. [Se Syd- och Mellaneuropa!] På högslätten upptagas stora sträckor af stepper, täckta med långt, hårdt espartogräs, ² eller af ljunghedar. De yppersta vindrufvor, hvaraf dels pressas vin dels beredes russin, äfvensom sydfruktur af alla slag gifva den bästa inkomst. I södra Spanien finnas vackra palmlundar och där odlas sockerröret och bomullsbusken.

På Gibraltars klippudde lefver magoten, den enda aparten i Europa. Bland husdjuren böra framhållas den vackra andalusiska hästen samt de utmärkta spanska mulåsnorna. De berömda merinosfåren (vandringsfåren) hafva aftagit, men hållas ännu i stora hjordar på hedarna i höglandet. I några bergstrakter hållas vilda tjurar för de omtyckta tjurfäktningarnas skull.

¹ Vid nordvestkusten utgör den årliga nederbörden 1700 mm eller nästan lika mycket som i sydvestra Norge, men i Madrid endast 380 mm, således mycket mindre än i Finland.

² Espartogräs nyttjas vid mattflätning och tillverkning af papper.

Inbyggare. Pyreneiska halföns hufvudbefolkning utgöres af tvenne närbeslägtade romaniska folk, spanjorer i Ö och portugiser i V. Dessutom bor ett litet antal basker¹ [$\frac{1}{2}$ mill.] i bergstrakterna vid Biscaya bugten samt morisker¹ och zigenare i de södra delarna af landet.

Den romersk-katolska kyrkan är nästan allena herskande och folkupplysningen är så låg, att endast en liten del af folket kan läsa och skriva. Under en bättre styrelse ha i våra dagar dock talrika folkskolor inrättats och skoltvång införts. Äfven den högre bildningen är mindre god och universiteten, däraf 7 i Spanien och 1 i Portugal, stå liksom äfven de högre läroanstalterna efter sin tid. Och likväl var Pyreneiska halfön för århundraden sedan prisad och mångbesökt såsom ett hem för vetenskaper och sköna konster.

Spanjorerna och portugiserna äro af blandad härkomst. Pyreneiska halfön beboddes ursprungligen af kelter i V och iberer i öfriga delar af landet. Dessa sammansmälte till ett folk, keltiberer. Under ett långvarigt romarvälde antogo de småningom romerskt språk och romerska seder. Senare intågade germaniska folk, mest vestgoter, och gjorde slut på romarnes välde, men antogo deras språk och lefnadsätt. Slutligen eröfrades hela halfön utom nordkusten af araberna, hvilka hufvudsakligen bosatte sig i S.

Emedan Spanien länge var deladt mellan olika riken, åtskilda genom bergskedjor, äro språket, folklynnnet och sederna ganska olika i olika delar af landet. I de nordliga kusttrakterna af Medelhafvet och på Balearerna talar folket icke ens spanska, utan ett med den provençalska franskan beslägtadt språk, catalanska. Castilianskan är dock skriftspråk och de bildades vanliga samtalspråk. Catalonierna äro kraftfulla och mera företagsamma än spanjorerna i öfrigt, hvarför industrin och handeln drifvas bättre hos dem. Castilianerna äro kända för sin stoltighet och ridderlighet. De äro mera allvarsamma och tystlåtna. Andalusiererna äro däremot lifliga, pratsamma och vänliga. Alla spanjorer utmärka sig genom lidelsefullhet och synnerlig tapperhet. — Baskerna

¹ Baskerna äro afkomlingar af landets urinvånare ibererna, och moriskerna härstamma från araberna, hvilka i flere hundra år herskade på Pyreneiska halfön, där de kallades morer.

bilda en skild språk- och folkgrupp för sig. De äro ett arbetsamt, frihets- och fosterlandsälskande folk, som troget bevarat många egendomliga seder och bruk samt flere fri- och rättigheter från förfädrens dagar.

Näringsar och **samfärdsel**. Större delen af befolkningen har sitt uppehälle af åkerbruk, vin- och fruktodling och alstren däraf äro landets förnämsta utförsvaror. — *Fårafveln* är af vikt i höglandet, äfven i Portugal, men hornboskap hålles ej mycket. — *Bergsbruket* har väl gått framåt, men är ännu i förhållande till landets rika tillgångar obetydligt. [Hvilka metaller och nyttiga mineralier finnas?] — Med den stora *industrin* sysselsätter sig befolkningen endast i NO något mera, hvarför fabriksvaror i mängd införas. — *Handeln* och *sjöfarten* hafva varit försummade och ligga ännu hufvudsakligen i händerna på engelsmännen, men i Spanien hafva dessa näringsfång i våra dagar raskt tilltagit. Också har den *inre handeln* mycket utvecklat sig i samma mån, som järnvägar blifvit byggda. I Spanien förgrena sig nu sådana från hufvudstaden som medelpunkt åt alla håll till hamnplatserna samt till grannländerna. — Mynt: I Spanien: 1 peseta = 100 céntimos = *Smk*. 1; i Portugal: 1 milreis = 1,000 reis = *Smk*. 5,60.

Stater. Pyreneiska halfön är mycket ojämt fördelad mellan Spanien och Portugal sålunda, att det förra riket innehar den östra och större delen af halfön, det senare den vestra och mindre delen däraf.

Spanien.

Konungarrike. 500 t. □ km = $1\frac{1}{3}$ gång Finland; $17\frac{1}{2}$ mill. inb. 35 på □ km.

Statsskick och **försvar**. Landet styres af konungen med biträde af ministerrådet. För den inre förvaltningen är landet deladt i 49 provinser, styrda af guvernörer. Riksförsamlingen, kallad Cortes, är delad på två kamrar.

Indelning och städer. Spanien har en gammal historisk indelning i landskap, hvilka förut voro skilda riken eller riksdelar. — Städerna äro i allmänhet mycket gamla och ega märkliga minnesmärken från en förgången tid. I södra Spanien hafva husen i många städer efter österländsk sed platta tak och pelargångar mot de med vattenkonster och vackra blommor smyckade gårdarna.

Landskapen vid nordgränsen: **Galicien** i nordvestra hörnet, **Asturien** vid nordkusten, **Gamla Castilien** kring Duero från nordkusten till Sierra de Guadarama, **Baskiska provinserna** vid Biscaya bugten, **Navarra** mellan Pyreneerna och Ebro, **Aragonien** kring mellersta Ebro. — Städer:

Santandér, handelsstad på nordkusten; Madrids uthamn. — **Zaragoza** [saragossa] vid Ebro. Aragoniens forna hufvudstad. Universitet. — **Bilbáo**, bergsstad nära nordkusten. Utförsel af järnmalm, som brytes i trakten.

La Coruna [kárúnja] vid Atlantiska hafvet. Handelsstad.

2. Vid ost- och sydkusten: **Catalonien**, **Valencia**, **Murcia** och **Granada**, alla utmed kusterna af Medelhafvet, ögruppen **Balearena** i nämnda haf samt **Audalusien** vid Gibraltars sund och Atlantiska hafvet kring Guadalquivir. — Städer:

Barcelona, vid Medelhafvet. Spaniens förnämsta fabriks- och handelsstad. Universitet. Starkt befäst. 270,000 inb. — **Valencia**, nära Medelhafvet i en utomordentligt fruktbar nejd. Siden- och sammetsfabriker. Universitet. — **Murcia**, vid Segura i en yppigt fruktbar dal. Sidenfabriker. — **Cartagéna**, vid Medelhafvet. Sjöfästning. — **Granáda**, på en härlig slätt vid foten af Sierra de Nevada. Universitet. Därinvid den storartade moriska konungaborgen *Alhambra*. — **Malaga**, vid Medelhafvet. Största utförsel af vin, russin och sydfrukt. — **Cadiz**, på en ö vid kusten af Atlanten. Handel med vin, sydfrukt och salt. Befäst örlogshamn. Urgammal stad. — **Sevilla** [sevilja], vid Guadal-

quivir, uppför hvilken sjöfartyg och ångbåtar kunna nå staden. Liflig handels- och fabriksstad med stora tobaksfabriker. Universitet. Vacker stad med många praktbyggnader. — **Córdova**, vid Guadalquivir. Fordom det moriska väldets hufvudstad med $\frac{1}{2}$ mill. inb. och 600 moskéer; nu vittna blott ruinerna om denna storhetstid. Den stora moskéen, prydd med hundratals pelare, är nu en katolsk katedral.

3. Landskapen i det inre af halfön: **Nya Castilien** midt i landet kring Tajo, **León** vid vestra gränsen kring Duero och **Estremadura** kring Guadiana. — Städer:

Madrid, midt i landet på en ödslig högslätt. Spaniens hufvudstad. Knutpunkt för järnvägsnätet och medelpunkt för den inre handeln. Landets förnämsta universitet. Utmärkta tafvelsamlingar. Modernt och praktigt byggd stad med ett praktfullt slott. Nära $\frac{1}{2}$ mill. inb.

Escoriál, ett stortadt slott och kloster, beläget i ödemarken NV från Madrid. — **Toledo**, vid Tajo. Förut hufvudstad, där efter hvarandra vestgötiska, moriska och spanska konungar residerade. — **Almadén**, på norra sluttningen af Sierra Moréna. Rik quicksilversgrufva. — **Salamanca**, vid en sydlig biflod till Duero. Fordom berömdt universitet.

På en hög kalkklippa vid Gibraltars sund ligger den starka fästningen **Gibraltar**. Fästet utgör „nyckeln till Medelhafvet“. I den rymliga hamnen vid den liknämnda staden samlas ofta en mängd fartyg för att invänta ostlig vind, ty i sundet går en stark ström inåt Medelhafvet.

I östra delen af Pyrenéerna ligger i en bergdal den lilla herderepubliken **Andorra** [6,000 inb.], som står under skydd af Frankrike och en närboende spansk biskop.

Biländer. Af de stora och rika kolonier, som Spanien till början af vårt århundrade egde i främmande världsdelar har det nu ringa återstoder i behåll, hufvudsakligen i Amerika och Asien. Tillsammans äro de ungefär så stora som moderlandet och ha en folkmängd af omkring 8 mill.

Portugal.

Konungarike. 90 t. □km; ungefär $\frac{1}{4}$ af Finland; $4\frac{1}{3}$ mill. inb.; 50 på □km.

Statsskick. Landet styres af en konung med biträde af ministerråd. För förvaltningen är landet deladt i 17 distrikt, styrda af guvernörer. Riksförsamlingen, äfven kallad Cortes, består af 2 kamrar.

Indelning och städer. I historiskt afseende är Portugal ir.deladt i 6 landskap. — Städerna äro små.

Landskapen äro: **Minho** [minjá] och **Tras os Montes** N om Duero, här kallad *Douro* [dorá]; **Beira** mellan Douro och Tajo, här benämnd *Tejo* [tesjá]; **Estremadura** kring nedre Tejo; **Alemtejo** vid Tejo och Guadiana, samt **Algarve** på sydkusten.

Lissabon, på portugisiska *Lisboa*, nära mynningen af Tejo, som bildar en ypperlig hamn. Portugals hufvudstad och förnämsta handelsstad. Praktfullt och modernt uppbyggd efter en förfärlig jordbäfning, som (år 1755) förstörde största delen af staden. — **Porto**¹, nära Douros mynning. Stor utförsel af vin (portvin) och kork.

Dessutom: **Coimbra** [kåingbra], nära vestkusten. Universitet. — **Setúbal**, af sjömän kalladt *S:t Ybes*, vid Atlanten. Utförsel af salt.

Biländer. Portugals fordom stora kolonier hafva för det mesta gått förlorade. I Afrika eger riket ännu några större kuststäckor och ögrupper, i Asien några små orter. Tillsamman hafva de omkring 5 mill. inb.

Italien.

Konungarike. 290 t. □km = $\frac{4}{5}$ af Finland; 31 mill. inb.; 103 på □km. — Ungefär mellan 47° och 37° nordl. bredd.

Läge och kuster. Italien utgör den mellersta delen af Sydeuropa och omfattar den *Apenninska halfön*, äfven kallad den *Italienska*, samt de stora öarna *Sicilien* och *Sar-*

¹ *Porto* hette förut *Portus Cale*, hvaraf namnet *Portugal* uppstått.

*dinien*¹. Landet ligger utmärkt fördelaktigt midt i Medelhafvet och mellan tre världsdelar. Gränser, se kartan!

Apenninska halföns kuster äro för det mesta låga och på många ställen åtföljda af sumpmarker, de s. k. *maremerna*. Isynnerhet hafva på Adriatiska hafvets nordvestra kust stora och grunda strandsjöar, laguner², och kärr bildat sig. Vid Genua bugten och på halfön Calabrien träda däremot bergen ut till hafvet och här finnas djupare hamnar. Af de många bugterna på vestkusten är *Neapel* eller *Nápoli bugten* vidtberömd för sin utomordentliga naturskönhet. Vid dess inlopp ligga de vackra öarna *Ischia* [iskia] och *Capri*. Bland de öfriga är *Elba* störst.

Den triangelformiga ön Sicilien bildar en fortsättning af Calabrien och skiljes därifrån endast genom det smala *Messina sundet*. Nord- och östkusterna äro höga, med goda hamnar, men sydkusten är låg. N om Sicilien ligga de *Lipariska-* och S därom de *Maltesiska öarna*.

Ytbildning. Vid nordändan af den Apenninska halfön utbreder sig den vida och jämna *Lombardiska slätten*. Den omgifves i N och V af Alperna, hvilka på denna sida stupa brant ned mot låglandet, samt i S af *Hafsalperna* och *Apenninerna*.

Själftva halfön uppfylles till största delen af Apenninernas bergland och har med rätta fått sitt namn af dem. Denna långa bergskedja tager sin början invid den innersta delen af Genua bugten, den närmar sig därpå Adriatiska hafvet, löper en lång sträcka parallelt därmed, vänder sig sedan mera åt S och utlöper i Calabrien. I midten bilda Apenninerna ett vildt högland, *Abruzzerna*, och där finnes den högsta toppen *Gran Sasso d'Italia* [2,900^m]. På sidorna

¹ I geografiskt och etnografiskt afseende (d. v. s. med hänsyn till naturbeskaffenhet och folk) hör äfven *Corsica* till Italien, ehuru det politiskt tillhör Frankrike.

² *Lagunerna* bildas sålunda, att hafströmmar uppkasta sandvallar utanför en vik.

om hufvudkammen fylla talrika utlöpare och lägre bergskedjor landet. En sådan strax Ö om Genua bugten, innehåller den världsberömda Carrara marmorn. Närmare Tyrrhenska hafvet finnas i mellersta och södra Italien mycket vulkaniska trakter med heta källor, dyvulkaner, kratersjöar och ännu verksamma vulkaner. Mest omtaladt är *Vesuvius* [1,300^m], vid Neapel bugten. Märklig är ock den synnerligen verksamma vulkanen *Stromboli* på den nordligaste af Lipariska öarna. Men väldigast är den snöbetäckta vulkanen *Etna* [3,300^m] på Siciliens ostkust. Den vulkaniska verksamheten visar sig äfven genom fruktansvärda jordbäfningar. Såväl Sicilien som Sardinien äro uppfyllda af berg.

Sjöar och floder. På sydsluttningen af Alperna ligga flere långsträckta, djupa och för synnerlig naturskönhet prisade sjöar: *Lago Maggiore* [maddjåre], *Lago di Como* och *Lago di Garda*. De hafva sitt aflopp genom bifloder till Po.

Italiens största flod är *Po*, som har sina källor högt uppe på Monte Viso. Den strömmar åt NO och Ö genom Lombardiska slätten och utrinner genom flere mynningar till Adriatiska hafvet. *Po* bildar ett stort deltaland, som ovanligt starkt tillväxer¹. Genom ett stort antal bifloder uppsamlar *Po* vattnet från de omgifvande bergstrakterna. De största komma från de vattenrika Alperna och infalla från venster: *Ticino* från St Gotthard genom *Lago Maggiore*, *Adda* från Ortler genom *Lago di Como* och *Mincio* [mintjä] från *Lago di Garda*. — Strax N om *Po* utfaller *Adige*, på tyska *Etsch*, också från Alperna.

Dessutom flyter från Apenninerna dels åt NO till Adriatiska hafvet dels åt V och SV till Medelhafvet och Tyrr-

¹ Så t. ex. låg den gamla staden *Adria*, som gifvit åt Adriatiska hafvet dess namn, alldeles vid hafskusten, men är nu belägen 20 kilometer upp i torra landet.

henska hafvet ett stort antal små kustfloder. Bland de senare märkas *Arno* och *Tiber*.

Lombardiska slätten har i tiden utgjort den innersta delen af Adriatiska hafvet och de nuvarande stora sjöarna äro återstoder af forna fjordlika vikar. Genom massor af slam, som nedfördes af de talrika alpfloderna, fylldes det grunda hafvet och genom en långsam höjning uttorkades det ytterligare.

Apenninerna bestå för det mesta af kalk. Men i de vulkaniska södra delarna af landet utgöres marken mångenstädes af lava och vulkanisk aska eller tuff. Nära Neapel finnas svafvelgas- och kolsyregaskällor, hvilkas giftiga ångor döda djur. Mest bekant är Hundgrottan strax V om Neapel.

Klimat, växt- och djurvärld. Emedan Lombardiska slätten är omgifven af höga berg, hvilka utestänga den varma fuktiga hafsluften, råder där ett fullkomligt fastlandsklimat med ganska kalla vintrar och varma somrar. Först S om Apenninerna är klimatet sydeuropeiskt. I södra Italien är snö någonting sällsynt. Om sommaren är himmelen nästan ständigt klar och djupblå. Luften är ovanligt genomskinlig och skuggorna synas så mörka mot det bländande soljuset. Men i den starka värmen uppstiga ur maremmerna giftiga ångor, hvilka alstra sumpfebern, malaria. På Sicilien och i Syditalien blåser stundom en tryckande het ökenvind, kallad scirocco.

Lombardiska slättens af naturen bördiga jord har genom otaliga bevattningskanaler gjorts till en af de fruktbaraste och bäst odlade trakter i världen. Åkrarna gifva tvenne skördar och ängarna slåsex gånger om året. Utmed de ändlösa majs-, hvete-, och risfälten äro mullbärsträn och almar planterade i långa rader och mellan dem slingra sig vinrankor.

Skogarna äro starkt sköflade och finnas qvar endast i de högre bergstrakterna. På Apenninernas lägre sluttningar växa i mängd äkta kastanjer, hvilkas rostade frukt begagnas i stället för bröd. Alla slags sydfrukt odlas mycket. Man ser hela lundar af oranger och oliver.

Vin af utmärkt beskaffenhet fås öfverallt. På maremmerna har man med framgång planterat det feberfördrivande australiska jättegummiträdet (*Eucalyptus*).

Bland djuren förtjenar det vilda fåret, Mufflon, i Sardiniens bergstrakter nämnas. I mellersta Italien finnas hjordar af tama bufflar, hvilka om somrarna beta i bergen, men om vintrarna af beridna herdar drivas ned till maremmerna. Åsnan och mulsåsnan hållas mer än hästen.

Inbyggare. Italien är ett af de tätast befolkade land i Europa och bebos nästan uteslutande af italienare. De härstamma från de gamla romarne och deras språk, italienskan, liknar mycket grundspråket, latinet.

Den romerk-katolska kyrkan är nästan allena rådande. Dess öfverhufvud, påfven, bor i Rom och betraktas af alla katoliker som Guds ståthållare på jorden. Han har numera ingen världslig makt, men genom talrika prester och munkar har han stort inflytande på folket såväl uti Italien som i andra katolska land.

Folkbildningen står i södra Italien så lågt, att blott en ringa del af befolkningen är läskunnig. Rövveri och mord äro ännu allmänna på Sicilien. Norrut är det något bättre, men öfverallt råda grof vidskepelse och ett förnedrande tiggeri. Här liksom annanstädes göres dock i våra dagar mycket för upplysningens höjande och sedernas mildrande. — Den högre bildningen har allt sedan forntiden blomstrat uti Italien. För vetenskapernas främjande finnas 21 universitet och de sköna konsterna, för hvilka italienarna hafva en hög begåfning, vårdas af många betydande läroanstalter. Italiens härliga konstskatter locka dit konstnärer och konstälskare från alla trakter af världen.

Italienarne äro icke oblandade afkomlingar af forntidens romare. Norra Italien innehades tidigare af kelter, senare af germaner. Södra Italien och Sicilien beboddes tidigare af greker och Sicilien senare af araber, här kallade saracener. En olikhet i språk och folklyne är därför väl märkbar mellan nord- och syditalienaren.

Italienarne är ett af naturen välbegåfvadt folk. De hafva skarpt förstånd och liflig inbillningskraft; därför hafva de i sköna konster, i vetenskaper, i handel och industri varit andra folks läromästare. Men de sakna uthållighet och ihärdighet. Efter en häftig kraftansträngning följer djup afmattning. De hafva små behof, och blott de hafva sin makaróni med olja till och litet frukter, äro de tillfredsställda. Egendomlig är deras sed att förrätta allehanda sysslor utom hus, ja på gatan. Förmögenheten är ytterst ojämt fördelad. I bredd med stor rikedom råder stor fattigdom. Skaror af arbetare söka därför sitt bröd i grannländerna eller utvandra till Sydamerika.

Näringar och samfärdsel. Befolkningens flertal lifnär sig af *åkerbruk, vin- och fruktodling*. Lombardiska slätten och Campagna felice [kampanja felitje] vid Neapel bugten äro odlade som den yppigaste trädgård, men på många ställen ligga odlingsbara sträckor öde. *Silkesodling* drifves uti Italien mer än i något annat land i Europa. *Boskaps-skötseln* är betydande endast i Po-dalen, där utmärkt ost [parmesanost] beredes. I Apenninerna hållas får och getter. *Fisket* är af vigt vid kusterna. Tonfiskar och sardeller, men isynnerhet koraller upptagas.

Italiens berg äro fattiga på metaller. Något järn fås från Elba samt bly och zink från Sardinien, men mycket metaller måste årligen införas. Svafvel och marmor utgöra viktiga utförsvaror. — *Industrin* sysselsätter sig förnämligast med silkesspånad och sidenväfveri samt tillverkning af glas [„venzianska speglar“] och fajansarbeten. Af brist på stenkol är dock den stora industrin mindre betydande. Med utmärkt smak förfärdigas för hand fina stråhattar, mosaik- och korallarbeten m. m. Italienarne voro en tid jordens förnämsta handelsfolk. Men efter upptäckten af sjövägen till Indien och af Amerika gick de italienska städernas *handel* hastigt tillbaka. Nu har den åter uppblomstrat, sedan Suezkanalen gjort Medelhafvet till en stråkväg för världshandeln.

Samfärdsmedlen hafva mycket förbättrats. På Lombardiska slätten finnes ett nät af kanaler och järnvägar

och långa kusterna sträcka sig långa linier från sydspetsarna ända upp till gränserna, där de genom Mont Cenis och S:t Gotthards tunlarna samt Brennerpasset förbindas med det europeiska järnvägsnätet. — Mynt: 1 lira = 100 centesimi = *Fmg* 1.

Statsskick och **krigsväsende**. Italien var i århundraden splittradt i en mängd mindre stater och till en stor del beherskad af utlänningar, men har i våra dagar blifvit återförenadt till ett rike. Konungens makt är inskränkt. Riksförsamlingen kallas vanligen parlamentet och är delad på två kamrar. För den inre förvaltningen är landet deladt i 69 provinser.

Italien är Europas minsta stormakt. Hären är grundad på allmän värnepligt. Flottan är tämligen stark.

Indelning och **städer**. Historiskt indelas Italien i 16 landskap. — Städerna uti Italien äro gamla och talrika. Hvarje stad har en mängd historiska minnen och härliga konstverk att uppvisa. Ehuru förfallna, väcka de konstrika praktbyggnaderna, ännu hos de många främlingar, som besöka Italien den lifligaste beundran. Och med undran betraktar isynnerhet den lugna nordbon det brokiga, larmande folklif, som rör sig på de trånga, krokiga gatorna.

1. Norra Italien omfattar landskapen: **Piemont** kring öfre Po, **Lombardiet** N om mellersta Po mellan Ticino och Mincio, **Venetien** N om nedre Po och kring Adige, **Ligurien** kring Genua bugten och **Emilien** S om nedre Po. — Städer:

Turin, på italienska *Torino*, vid öfre Po. Siden- och fajansfabriker. Betydande universitet. Præktigt byggd stad med 300,000 inb. — **Milano**, knutpunkt för Lombardiska slättens järnvägsnät och hufvudort för dess sidenindustri. Praktfull domkyrka af hvit marmor, prydd med tusentals bildstoder. 400,000 inb. — **Venedig**, på ital. *Venezia*, vid Adriatiska hafvet. Kalladt „la bella“ (= det sköna) för sitt

sköna läge och sina marmorplats. Staden ligger på små holmar vid lagunerna och är genomskuren af kanaler, hvilka tjena i st. f. gator. Man nyttjar därför ej hästar och vagnar utan färdas i tältbåtar, gondoler. Utmärkt vackert är det stora San Marco-torget med den kupolprydda och guldskimrande San Marco-kyrkan, Dogepalatset [dådsje] m. fl. Betydande tillverkning af glaspärlor och guldsmedsarbeten. Stadens handel har vuxit, men är en obetydlighet mot fordom, då Venedig var den rikaste och mäktigaste stad i världen. — **Genua**, ital. *Genova* [dsjénåva], vid den liknämnda bugten. Kalladt „la superba“ (= det stolta) för sitt ståtliga läge på Apenninernas höga sluttning och sina talrika marmorpalats, hvilka erinra om forntida rikedom och makt. Italiens förnämsta sjöhandelsstad med en rymlig befäst hamn. Siden- och sammetsfabriker. Universitet. 200,000 inb. — **Bologna** [bälå'nja], på Poslätten i en utomordentligt fruktbar nejd. Urgammal stad med Europas äldsta universitet.

Dessutom märkas: **Pavía**, vid Ticino. Universitet. Gammal präktig domkyrka. — **Mantua**, ital. *Mantova*, på en ö i Mincio. Stark fästning. — **Verona**, vid Adige. Stark fästning. Ståtliga ruiner från romartiden. — **Padua**, ital. *Padova*, på slätten österut. Gammalt, berömdt universitet. — **Parma** och **Módena** på Poslätten. Förut hufvudstäder i liknämnda hertigdömen. Vackra äldre byggnader. — **Spezzia** med en ypperlig hamn, station för krigsflottan.

Kustrakten vesterut från Genua, den s. k. rivieran, är för sitt milda klimat mycket besökt af sjuka.

2. Mellersta Italien omfattar landskapen: **Toscana** kring Arno och **Latium** kring Tiber, bägge utmed vestkusten; **Umbrien** inuti Apenninernas bergstrakter; **Markerna** och **Abruzzerna** utmed östkusten. — Städer:

Florens, ital. *Firénze*, i en härlig dal vid Arno. En af de vackraste städer med utmärkta medeltida palats, kyrkor och konstsamlingar. Sidenfabriker och flätning af „italienska halmhattar“. — **Livorno**, vid Medelhafvet. En af Italiens mest betydande handelsstäder. — **Rom**, på italien-

ska *Roma* [råma], på bägge stränderna af Tiber. Italiens hufvudstad, konungens och påfvens residens. Rom har två gånger varit medelpunkten för ett världsvälde: under de romerska kejsarne i forntiden och under påfvarne i medeltiden. Därför är Rom rikare än någon annan stad på storartade historiska minnen, ruiner och konstskatter, hvilka ditlocka konstnärer och resande från alla håll. Där finnas äfven de rikaste bokskatter och ett gammalt universitet. Det nutida Rom upptager endast en liten del af det forntida och har 400,000 inb. — Bland forntida minnesmärken kunna nämnas: lemningar af Forum romanum, där folksamlingar höllos; Colosséum, en amfiteater, som inrymde 100,000 åskådare; Pantheon, ett hedniskt tempel, som nu är en kristen kyrka; flere triumfbågar, minnen af kejsarnes segrar m. m. Från den medeltida glansperioden finnas talrika palats och kyrkor, såsom Vatikanen, påfvens palats, det största i världen, med de dyrbaraste konst- och boksamlingar: Quirinalen, konungens palats; S:t Peterskyrkan, den största och vackraste kyrka på jorden m. fl. Det nutida Roms märkligaste gata är Corson, där under karnevalstiden ett brokigt, stojande folkliif rör sig.

Staden omgifves af en ödlig, steppartad slätt, *Campagna romana*, där man ser ruiner af villor, grafvårdar, vattenledningar m. m.

Dessutom: **Pisa**, vid Arno. Liksom Venedig och Genua fordom en mäktig handelsrepublik. Stor domkyrka och det världsberömda lutande tornet. — **Carrara** åt NV med stora marmorbrott och en bildhuggareakademi. — **Ancona** vid Adriatiska hafvet. Befäst sjöstad.

3. Södra Italien omfattar landskapen: **Campanien** och **Calabrien** på vestra sidan, **Basilicata** i midten vid Táranto viken, och **Apulien** på östra sidan. — Städer:

Neapel, ital. *Nápoli*, i underskönt läge vid den liknämnda bugten. Därför säger italienaren stolt: „Se Neapel och sedan dö!“ Betydande handels- och fabriksstad. Italiens största stad med öfver $\frac{1}{2}$ mill. inb.

Neapel omgifves af den yppigt bördiga *Campagna felice* och vid den natursköna bergiga kusten ligga täcka småstäder och villor i myckenhet. Midt för bugten höjer Vesuvius sin rykande bergkägla, och vid foten däraf ligga ruinerna af fornromerska städer, hvilka vid ett fruktansvärdt utbrott år 79 e. Kr. begrofvos under lavaströmmar och askregn.

Pompeji är nu nästan fullständigt nppgräfdt och gifver med sina under askan väl bibehållna gator, torg och byggnader, på hvilka knappt annat än taken saknas, en god föreställning om romarnes lif för 1800 år sedan.

Brindisi, vid Adriatiska hafvet. En uppblomstrande hamnstad, hvarifrån ångbåtslinier utgå till Levanten och genom Suezkanalen till Indien och Australien.

4. **Sicilien** och **Sardinien**; städer:

Palermo, på nordkusten. Siciliens hufvudstad och en vigtig handelsstad. Universitet. Vackert byggd stad med österländskt utseende. 260,000 inb. — **Messina**, vid sundet af samma namn. Stark utförsel af apelsiner och andra sydfrukter. — **Catania**, vid östkusten och foten af Etna, hvars lavaströmmar flere gånger förstört staden. Betydlig sidenindustri. Universitet.

Cagliari [káljari], på södra kusten af Sardinien. Urgamml stad. Utför hafssalt och spannmål. Universitet.

Biland. Italien har i våra dagar tagit i besittning några små hamnplatser vid Röda hafvet i Afrika.

Inom Italien ligger på gränsen mellan Emilien och Markerna vid foten af Apenninerna den lilla republiken **San Marino** [8,000 inb.], som i 1,400 år bevarat sin själfständighet.

I geografiskt afseende måste till Italien dessutom räknas *Corsica* och *Maltesiska öarna*, men den förra ön hör, såsom redan blifvit omtaladt, till Frankrike, de senare till England.

Balkánhalfön.

Ungefärligen mellan 45° och 36° nordl. bredd.

Läge och **kuster**. Den östligaste af Sydeuropas tre stora halföar är *Balkánhalfön*. Den sammanhänger i N på en lång sträcka med det öfriga Europa och åtskiljes därför endast genom Save och Donau. Gränserna ses af kartan.

Den nordliga delen af Balkánhalfön bildar en ganska stor fast landmassa, men den sydliga är smal och synnerli-

gen starkt inskuren af hafvet. Den klippiga vestkusten utmed Adriatiska hafvet åtföljes på en lång sträcka af de *Dalmatiska öarna*. Längre söderut vid kusten af Joniska hafvet ligga de *Joniska öarna*, bland hvilka *Korfú* och *Zakynthos* äro de förnämsta. *Lepanto viken* nästan afskiljer halfön *Moréa*, så att den endast genom det smala *Korintiska näset* sammanhänger med fastlandet. Från *Moréa* utskjuta åt S tre mindre halföar och på den mellersta af dem ligger *Kap Matapan*, en af Europas sydligaste uddar.

Östkusten är ännu starkare sönderdelad af hafvet. Bland de många vikar, som från Egeiska hafvet här intränga, märkas *Nauplia*, *Egina* och *Saloniki vikarna*. I *Egina viken* ligga de märkliga öarna *Salamis* och *Egina* samt utmed kusten den långsträckt ö *Eubea*. N om Kreta är Egeiska hafvet öfversålladt af *Kykladerna*,¹ hvilka bilda liksom en brygga mellan Europa och Asien. I nordligaste delen af Egeiska hafvet ligga spridda flere stora öar. Där utskjuta den treuddiga halfön *Kalkidike* och den smala *Keronesos*. Balkánhalföns kuster äro i allmänhet höga och branta. I de talrika vikarna och sunden finnas goda hamnplatser, från hvilka floddalar lemna tillträde till det bergiga inlandet.

Ytbildning. Balkánhalfön är till allra största delen ett högland. Detta består i de vestra delarna af högplåtar. Däröfver sträcka sig smala och branta bergkammar i riktning åt SO, jämnsides med kustlinien. Bland dem märkas *Dinariska alpernas* parallelkedjor. I detta högland finnas mångenstädes bördiga slättbygder. Längre åt S fyller *Pindos* den midtersta delen af halfön. Ö därom höjer sig vid kusten af *Saloniki viken* det mäktiga „*gudaberget*“ *Olympos* [3,000 m] och söderut på norra stranden af *Lepanto*

¹ *Kykladerna* = kretsöarna (af grekiska ordet *kyklos* = krets, ring), emedan de ligga liksom i en ring.

viken det berömda *Parnassos*. S därom uppstiger *Arkadiens högländ*, som uppfyller Morea.

Den mellersta delen af halfön upptages af smärre högslätter med fruktbar jord, hvilka här bildas i stor mängd mellan de i två hufvudriktningar, från N till S och V till Ö löpande bergskedjorna. I den östra delen af landet sträcker *Balkán* sin väldiga fjällmur från Svarta hafvet i Ö upp emot NV, där den förenar sig med Transsylvanska alperna. Norrut sänker sig *Balkán* långsamt mot Donaudalen. S därom höja sig *Rodope bergen*, hvilka närma sig Egeiska hafvet.

Öarna äro alla mycket bergiga, och delvis vulkaniska. Märkligast är den genom vulkaniska utbrott bildade och ofta förändrade ön *Santorin*.

Liksom kustbildningen är rikt utvecklad och mångfaldig, är äfven jordgrundens daning på *Balkán*halfön mycket omväxlande. Hela den vestliga bergmassan består till en betydlig bredd af kritkalksten och har liksom Karst rikedom på försvinnande floder, grottor o. d. I mellersta och östra delarna utgöres berggrunden af gneis och granit. Nyttiga mineralier och metaller finnas i riklig mängd, men upptagas obetydligt.

Sjöar och floder. *Balkán*halfön eger icke så få vackra bergsjöar och ganska talrika floder, men de äro för samfärdseln af ringa betydelse. Vigtigast är gränsfloden *Donau*, som från bägge sidorna mottager talrika tillflöden, bland dem *Moráva*. Näst *Donau* kunna nämnas *Maritza*, som flyter åt Ö och S till Egeiska hafvet, och *Vardar*, som rinner åt SO till Saloniki viken. Dalen kring *Maritza* är yppigt fruktbar.

Klimatet är mycket olika i olika delar af landet, och i allmänhet gynnsamt. I de nordliga och östliga trakterna, som icke äro skyddade för de kalla nordostvindarna, äro vintrarna kalla och snörika. Svartahafshamnarna och *Donau* ligga flere veckor tillfrusna. Redan på sydsidan af

Balkan är luftstreckets mycket mildare, men ett sydeuropeiskt klimat med frostfria vintrar och regnlösa somrar råder endast i de sydliga och vestliga delarna af halfön. Hafvets närhet och de höga bergen göra klimatet i allmänhet fuktigt, så att äfven där somrarna äro utan regn en riklig dag faller. Obeskrifligt skön är Greklands klara himmel och utomordentligt genomskinliga luft.

Växt- och djurvärld. Balkánhalfön är mycket skogrikare än det öfriga Sydeuropa. Utom längst i S, där skogarna blifvit uthuggna, äro bergssluttningarna beklädda med stora skogar af ek och bok samt högre upp af barrträd. Äfven kastanjen och valnötsträdet bilda skogsbestånd. De bördiga slätterna gifva, ehuru dåligt odlade, rika skördar af hvete, majs, hirs och andra sädesslag. Odlingen af plommon är betydande i N, af vin och sydfrukter i S. Tobak af utmärkt beskaffenhet odlas mycket öfverallt och på sydsluttningen af Balkán äro stora fält planterade med rosor, hvaraf beredes rosenolja. Bomullsbusken trifves väl i S.

Utom de i Mellan- och Sydeuropa vanliga djuren märkas här sjakalen och den grekiska sköldpaddan. Får och getter hållas i ovanlig myckenhet i bergstrakterna söderut, medan i de vidsträckta ekskogarna norrut stora hjordar af svin beta.

Inbyggarna på Balkánhalfön äro af olika härstamning och språk. Hela den nordvestra delen af landet bebos af serber. Den östra delen af halfön på ömse sidor om Balkán till Donau i N och kusttrakterna af Egeiska hafvet i S är bebodd af bulgarer. Dessa höra liksom serberna till den sydslaviska stammen och deras språk liknar mycket ryskan. I Adriatiska hafvets sydliga kusttrakter till Pindos i Ö bo albaneser eller, som de själfva kalla sig, schkipetarer. Den sydliga delen af Balkánhalfön, alla öar samt kustbrämen af Egeiska och delvis af Svarta hafvet innehafvas af greker. Bägge det sistnämnda

äro beslägtade med de romaniska folken. Slutligen äro turkar af den osmanska stammen spridda hufvudsakligen bland bulgarerna i Ö. Af de många folk, som dessutom i mindre antal bo på Balkánhalfön, kunna judar och zigenare nämnas.

Flertalet af befolkningen bekänner sig till den grekisk-kristna kyrkan, men turkarna, de flesta albaneser och en del serber hylla den mohamedanska läran eller islam. — Folkbildningen står ytterst lågt hos alla dessa folk, och den högre bildningen är föga tillfredsställande. Men i de kristna staterna, hvilka i våra dagar befriats från Turkiets herravälde, har man gjort mycket för bildningens höjande. I detta afseende går Grekland i spetsen. Dess universitet och skolor äro de förnämsta på halfön.

Mohamedanska religionen stiftades af araben *Mohamed* på 600-talet. Han lär, att det finns blott en Gud (Alláh), och att Mohamed är hans profet. Hvad Gud har uppenbarat, är samladt i Koránen, mohamedanernas heliga skrift. Gud skall tjenas med böner, allmosor och vallfärder till heliga orter. Men allra helst vill Gud tjenas genom strid mot de otrogna, och de som stupa komma till ett paradys, fullt af jordiska njutningar. Därför hafva de förnämsta mohamedanska folken varit eröfrande. De tro på ett oundvikligt öde, hvilket ger mod och dödsförakt i striden, men äfven åstadkommer lojhet och oföretagsamhet i det dagliga lifvet.

Bulgarerna äro ett ursprungligen finskt folk, som invandrat till landet S om Donau från trakterna af Volga och därunder antagit slaviskt språk och slaviska seder. De äro ganska flitiga, men fattiga åkerbrukare, hvilka hittills hållits i hårdt förtryck af turkarna och det grekiska prestskapet. Nu hafva de med Rysslands hjälp befriat sig från det turkiska oket, men jäsning och oro råda i landet.

Albaneserna eller schkipetarerna äro ett starkbyggdt, vackert folk med skarpt markerade anletsdrag. De äro mycket krigiska och bilda den tappreste, men också blodgirigaste delen af den turkiska hären.

Grekerna härstamma från de världsberömda hellenerna, men äro uppblandade med slaviskt och albanesiskt blod. Deras språk, nygrekiskan, liknar mycket forngrekiskan. Grekerna äro vackra, välbildade människor, hvilkas skönhet förhöjes af en egendomlig och prydlig folkdrägt. Deras goda andliga begåfning visar sig i deras vackra folksånger, men

också i den slughet, hvarmed de drifva sin handel. De hafva visat de vackraste prof på kärlek till friket och fosterjord.

Turkarna äro ett asiatiskt folk, ursprungligen tillhörande mongoliska rasen. De äro måna om sin värdighet och ordkarga, nyktra och gästfria menniskor. Liksom de flesta österländska folk, begagna turkarna mycket vida kläder. Männen bära på hufvudet en röd mössa, fez, kring hvilken de emellanåt vira en duk, turbán. Qvinnorna få ej visa sig ute med obetäckt ansigte; största delen af sitt lif tillbringa de i en särskild del af huset, som kallas harem. Turkarna hafva vanligen flere hustrur (månggifte).

Näringar och samfärdsel. Det öfvervägande flertalet af Balkánhalföns inbyggare har sitt uppehälle af *jordbruk, fruktodling* och *boskapskötsel*, Och ehuru dessa näringar bedrifvas utan skicklighet och omsorg, utgöra alstren af dem de förnämsta utförsvärorna. Sådana äro: säd och plommon från Donauländerna; tobak, korinter, vin och sydfrukt, mest fikon, från de sydligare trakterna, samt boskapsprodukter från hela halfön. Grekerna hafva af gammalt varit sysselsatta med *fiske* och *dykning* efter badsvamp. — För *sjöfart* och *handel* ega de synnerlig fallenhet och de hafva slagit under sig dessa näringar äfven i Turkiet. — *Bergsbruket* och den *stora industrin* drifvas endast obetydligt, men bland den lilla industrins alster äro flere omtyckta, såsom turkiska mattor, saffianläder och rosenolja. Samfärdseln är endast till sjös någorlunda god. I det inre landet saknas dugliga landsvägar och järnvägar finnas blott på få ställen. De viktigaste äro de alldeles nyligen fullbordade järnvägslinier, som midt igenom halfön förbinda Konstantinopel och Saloniki med det europeiska järnvägsnätet. — Mynt: i Turkiet: 1 piaster = 40 para = *Fr.* 0,22; i Grekland: 1 drakme = 100 lepta = *Fr.* 1.¹

Stater. Ännu i början af vårt århundrade tillhörde nästan hela Balkánhalfön Turkiet, men under medverkan

¹ Den franska myntenheten, 1 franc, är således under olika benämningar antagen i följande länder: Finland, Belgien, Schweiz, Italien, Spanien, Rumänien och Grekland.

af stormakterna, isynnerhet Ryssland, hafva de olika folken tillkämpat sig en själfständig ställning och bildat skilda riken. Därtill har Österrike-Ungern utom sitt gamla område på halfön, *Dalmatien*, under sin förvaltning tagit *Bosnien* och *Herzegowina*. Dessa områden oräknade, är således Balkánhalfön delad mellan följande 5 stater: *konungariket Serbien*, *furstendömet Montenegro*, *furstendömet Bulgarien*, *sultandömet Turkiet* och *konungariket Grekland*. Dock är Bulgarien ännu till namnet ett lydland under Turkiet.

Konungariket Serbien.

50 t. □^{km} ungefär $\frac{1}{7}$ del af Finland. — 2 mill. inb.; 40 på □^{km}. Serbien ligger kring Morava S om Donau och Save.

Konungens makt är inskränkt. Riksförsamlingen, skuptsjinan, består af en kammare. — Hufvudstad:

Belgrad vid Saves utflöde i Donau. Fästning.

Furstendömet Montenegro eller Crnagora

[tjärnagåra].

Det lilla riket är beläget i Sydänden af Dinariska alperna och med en kort kuststräcka vid Adriatiska hafvet. De serbiska inbyggarna, kallade montenegriner [$\frac{1}{4}$ mill.], äro ett krigiskt, halfvildt bergsfolk, som lefver af boskapskötsel. Hufvudort: **Cettinje** [tjetinje].

Furstendömet Bulgarien med Ostrumilien.

100 t. □^{km} ungefär $\frac{1}{4}$ af Finland. — 3 mill. inb.; 30 på □^{km}.

Landet kallas äfven *Nord-* och *Sydbulgarien*, hvaraf det förra ligger på nordslutningen af Balkan till Donau i N, det senare på sydsidan af berget kring öfre Maritza. Utom bulgarer bor här något turkar.

Furstens makt är inskränkt och han är skattskyldig under Turkiet. Hans ställning är osäker, och de inre förhållandena oordnade. Städer:

Sofia, i en bergdal på sydsidan af Balkan. Hufvudstad.

Filippopol, vid Maritza. Något väfnadsindustri. — **Varna**, hamnstad vid Svarta hafvet.

Sultandömet Turkiet.

Europeiska Turkiet 175 t. □km; nära $\frac{1}{2}$ af Finland. — 4 $\frac{1}{2}$ mill. inb.; 26 på □km.

Turkiets omedelbara besittningar i Europa omfatta numera endast mellersta delen af Balkanhalfön. Gränserna, se kartan!

Statsskick. Riket styres af en storsultan. Han är på en gång despotisk herskare öfver Turkiet och alla rättrogna mohamedaners andliga öfverhufvud. Riket, som äfven kallas Höga porten eller blott Porten, är för förvaltningen deladt i vilajet (ståthållaredömen). De högsta embetsmännen ha titeln pascha. De äro godtyckliga och bestickliga, så att allmän rättslöshet råder. Därför har Turkiet allt mer försvagats och med rätta blifvit kalladt „den sjuke mannen“.

Indelning och städer. I historiskt afseende kan landet indelas i 3 hufvuddelar:

1. **Rumelien**, östra delen af landet utmed Svarta-, Marmara- och Egeiska hafven, omfattar det forna *Trakien* med några större öar i Ö och *Makedonien*¹ i V. Städer:

Konstantinopel, på turkiska *Stambul*, i härligt läge vid en vik af Bosporen, kallad „Gyllene hornet“. Turkiets hufvudstad och en betydande handelsstad. Med sina trånga och smutsiga gator, sina öppna basarer och kaféer och sitt brokiga folkliif har staden en österländsk prägel. En märklig byggnad är den stora Sofiamoskén, som förr var en kristen kyrka. 870,000 inb. — **Adrianopel**, vid Maritza. Viktig industri- och handelsstad. Bland industrialster mest

¹ *Makedonien* är bebodt af många olika folk och man har antagit, att hufvudmassan däraf utgöres af bulgarer. Emellertid är förhållandet sådant, att nära $\frac{2}{3}$ af befolkningen består af serber. Därnäst komma turkar, albaneser, bulgarer (ungefär $\frac{1}{10}$), greker m. fl.

lädervaror. — **Saloniki**, vid den liknämnda viken. Betydlig sjöhandelsstad.

2. **Albanien**, vestra delen utmed Adriatiska och Joniska hafven.

3. **Kreta** [äfven kalladt Kandia], vid inloppet till Egeiska hafvet, fordom ett väl odladt land, nu i ytterligt förfall.

Biländer. Det turkiska rikets kärna bildas af dess stora omedelbara besittningar i Asien, men det eger därtill betydande områden i Afrika. Alla de land, som i verkligheten och till namnet lyda under sultanens spira, äro nästan så stora som halfva Europa med 33 mill. inb.

Konungariket Grekland.

65 t. □km = $\frac{1}{6}$ af Finland. — 2 mill. inb.; 30 på □km.

Grekland eller *Hellas*, såsom grekerna själfva kalla landet, omfattar den sydligaste delen af Balkanhalvön jämte de flesta öar.

Konungens makt är inskränkt. Nationalförsamlingen har blott en kammare.

Indelning och **städer.** Historiskt indelas landet i 4 delar. Städerna äro alla små och de flesta hafva fornminnen att uppvisa.

1. **Livadien** [fordom Hellas], utmed nordkusterna af Lepanto och Egina vikarna, utgör mellersta delen af landet. Dit föres ock den stora ön *Eubea*, som endast genom ett smalt sund skiljes från fastlandet och är därmed af gammalt förenad genom en bro. Stad:

Atén, på nygrekiska *Atine*, nära Egina viken. Landets hufvudstad. Universitet. Öfverallt påträffas ruiner af det forna Atén mellan den nya stadens byggnader. På berget Akropolis präktiga ruiner af templet Partenon. 100,000 inb. — Hamnstaden *Piréus* är genom järnväg förbunden med hufvudstaden.

2. **Tessalien**, en bördig slätt N om Livadien. Stad:

Larissa, vid floden Salamvria. Saffiantillverkning och stora färgerier („turkiskt rött“).

Moréa [fordom Peloponnesos], längst i S och genom Korintiska näset förenadt med Livadien; stad:

Patrás på nordkusten. Vigtig handelsstad med stor utförsel af korinter.

4. **Öarna**. De utgöra två hufvudgrupper:

a) *Joniska öarna*, mycket fruktbara samt rika på olivolja, vin och korinter; städer:

Korfu och **Zakynthos** eller **Zante**, på östra kusterna af de liknämnda öarna.

b) *Kykladerna* äro dels yppigt bördiga och väl odlade, dels ligga de öde. De äro kända för sitt duktiga sjöfolk. Stad:

Syra eller **Hermúpolis**, vigtig station för ångbåtslinierna på Egeiska hafvet. Betydligt skeppsbyggeri.

Öfversigt af Europa.

Gestalt. Europa är den af hafvet mest sönderdelade af alla världsdelar. Af dess 10 mill. \square km upptages $\frac{1}{3}$ af halföar och öar, endast $\frac{2}{3}$ af fastland. Därtill bilda kustlinierna otaliga mindre inskränningar och utböjningar, hvarigenom allt samfärdseln i hög grad underlättas. Europas fasta landmassa har endast i Ö större omfång och där finnas orter mer än 700km aflägsna från hafvet; men den smalnar mer och mer åt V.

Emellertid har Europas gestalt icke alltid varit sådan som nu. De Britiska öarna sammanhängde med Frankrike, Pyreneiska och Apenninska halföarna med Nordafrika och Balkanhalfön med Asien. Genom senare timade insänkningar bildades Nordsjön, Engelska kanalen, Gibraltars sund, Egeiska hafvet o. s. v. De nordliga och sydliga halföarna och öarna äro således de högsta, bergiga resterna af land, som sjunkit i hafvet.

Ytbildning. Mer än hälften af Europas yta upptages af lågland. Den Osteuropeiska slätten bildar tillsammans med det vågformiga Mellaneropeiska låglandet och den Valackiska slätten ett stort sammanhängande lågland. I förbindelse därmed stå äfven de backiga låg-

landen i Finland samt östra och södra Skandinavien. Men i de sydligare delarna af Europa finnas utom Ungerska och Lombardiska slätterna endast små kust- och floddalar.

Det största sammanhängande högland i Europa bildas af de tre Melaneuropeiska höglanden jämte Alperna, Apenninerna och Balkanhalvöns berg. Kärnan i detta högland utgöres af Alpernas väldiga fjällmassa. Denna uppnår sin största höjd i Mont Blanc (4800m). Kring denna kärna sluta sig de lägre berglanden, hvilkas högsta toppar nå en höjd af omkring 3000m. I vestra Europa finnas tre enstaka högland: Skandinaviens högland, Brittiska öarnas berg och Pyreneiska halvöns högland. Det Skandinaviska höglandet består af vidsträckt bergplatåer. Pyreneiska halvön upptages till största delen af den vida Spanska högslätten, men dess högsta berg äro Pyreneerna och Sierra Nevada, hvilka uppnå alphöjd. Längst i Ö sträcka sig de långa Uralbergen från N till S på gränsen mot Asien.

Den vulkaniska verksamheten har fordom varit vida mera utbredd i Europa än nu. Därom vittna de många slocknade vulkankäglorna i Auvergues högland och Rheinska skifferbergen äfvensom de i Mellan- och Sydeuropas högland allmänt spridda basalt- och trakytbergen, hvilka äro af vulkaniskt ursprung. Ännu verksamma vulkaner finnas endast vid kusterna af Medelhafvet och på Island. De förnämsta äro: Etna, Vesuvius och Hekla. — Starka jordbävningar hemsöka ofta de sydeuropeiska halvöarna och öarna. Ett märkligt jordbävningssområde sträcker sig utmed sydranden af Alperna från trakterna af Adriatiska bortåt Egeiska hafvet.

Sjöar och floder. Europa är rikt på insjöar. De upptaga tillsammans en yta af omkring 200 t. □km. Talrikast utbreda de sig i länderna kring Östersjön. Främst står Finland och därefter Skandinaviska halvön. Sjöarna i nordvestra Ryssland äro icke så många, men stora, hvar emot de på den Baltiska landryggen i norra Tyskland äro många, men små. De största sjöarna, Ladoga, Onega, Vänern och Vättern, äro rester af forntida sund¹, som förbundit Nordsjön med Hvita hafvet. Ett annat sjöområde bildas af Alperna, där de vackra, klara sjöarna isynnerhet äro lägrade vid Alpernas fot.

För utbildningen af stora flodområden har endast Osteuropa tillräckligt utrymme. *Volga* är Europas största flod med en längd af 3,200km och ett flodområde af 1 1/2 mill. □km. Därefter kommer *Donau*, Melaneuropas största flod, hvars längd är 2,500km, men hvars område blott är något mer än hälften af Volgas. I bredd med andra världsdelaers äro Europas floder ej stora. Men de äro till en stor del segelbara och deras

¹ Sådana sjöar kallas reliksjöar. Se allmänna geografien!

anordning är synnerligen gynnsam. De rinna nämligen åt olika håll och vattenledarena äro på de flesta ställen så smala och låga, att de utan svårighet kunnat genombrytas medels kanaler. Sålunda äro de omgifvande hafven på många ställen midt igenom Europas kontinent förbundna med hvarandra. Vigtiga för samfärdseln äro äfven Storbritanniens korta, men vattenrika floder. Däremot äro Nord- och Sydeuropas strida strömmar af mindre betydelse.

Klimat. Europa är den enda världsdela, som icke sträcker sig till den heta zonen. Det tillhör nästan helt och hållet den tempererade zonen, eller måttligt varma bältet, och den obetydliga del däraf, som ligger inom kalla zonen, har ett af hafvet mildradt klimat.

Det är främst hafvet, som Europa har att tacka för sitt ovanligt gynnsamma och blida klimat. Från den af Golfströmmen uppvärmda Atlantiska oceanen föres den varma luften af de isynnerhet under vintern förhärskande sydvestvindarna långt in i landet, utan att hindras af de mest från V till Ö löpande bergskedjorna. I vestra och mellersta Europa råda därför ganska milda vintrar och måttligt varma somrar. — I Osteuropa, som ligger längre från hafvet, äro vintrarna mycket kalla och somrarna heta. Därför sänka sig års-isotermerna¹ starkt åt SO. Så t. ex. hafva Lofotens öar samma årsvärme som Kristiania, Moskva och Orenburg. Dublin har samma medeltemperatur för året som Wien, Odessa och Astrachan. — I Medelhafsländerna äro vintrarna mycket milda och somrarna äro heta.

Angående nederbörden i Europa gäller en ungefär dylik tredelning, som för värmeförhållandena. I vestra Europas kusttrakter är nederbörden störst och faller under alla årstider. Dock falier den rikligast om hösten, emär landet redan afskylts, medan hafsluften ännu är sommarvarm, och minst om våren, emedan ett motsatt förhållande då råder. — I mellersta och östra Europa är nederbörden minst, och blir allt mindre ju längre österut och således ju aflägsnare landet är från hafvet. Där faller den mesta nederbörden om sommaren, då luften innehåller den största mängd vattengas och vid uppstigandet från den heta jorden hastigt afskyles. — Den sydligaste delen af Sydeuropa har ett subtropiskt klimat med en regntid om vintern och en torrtid om sommaren. Den starkt upphettade och därför lätta luften öfver Afrikas och Arabiens öknar undantränges af den svalare och tyngre luften i Medelhafsländerna, hvarför nordliga, torra vindar äro förhärskande om sommaren. — Öfverallt i världen är nederbörden störst i bergstrakterna, där luftmassorna hastigt afkylas, då de stiga

¹ *Isoterm*er kallas de linier, som förbinda orter med samma medeltemperatur med hvarandra. Man brukar använda års-isometer, juli-isometer och januari-isometer.

uppför bergens sidor, minst i vidsträckta lågland och på slätter, omgifna af bergshöjder eller på läsidan af dem.

Växtvärlden rättar sig i högsta grad efter klimatet. Dock äro växterna icke så mycket beroende af medelvärmens för åtet, som af växttiden samt af värme- och nederbördsförhållandena under de olika årstiderna.

Längst i NO utmed Norra Ishafvet sträcker sig ett smalt tundra-bälte och längst i SO utmed Svarta och Kaspiska hafven utbreder sig ett något större Steppområde, men hela den öfriga delen af Nord-, Mellan- och Osteuropa bildar ett stort skogsområde. Detta består, där icke odlingen undanträngt skogen, norrut af öfvervägande barrskogar, annars af blandade barr- och sommargröna löfskogar. Ekens nordgräns går från Trondhjem öfver Kristiania och St Petersburg till trakterna strax N om Volga. Märkligare är bokens nord- eller rättare nordostgräns, som från sydvästra Skandinavien går öfver Königsberg till Krim. Boken trifves ej längre inåt det kallare nordöstra Europa. I Osteuropa bildar äfven linden skogar. — Sydeuropa skiljer sig väsentligen från det öfriga Europa genom sina mörka, ständigt gröna löfträd och buskar och sådana främmande växter som kaktus och agave. På höjderna, hvilka emellanåt uppriskas af regn, finnas skogsbestånd af sommargröna löfträd, såsom äkta kastanjen och boken.

I allmänhet förhåller det sig med växternas utbredning uppför höjderna ungefär på samma sätt som med deras utbredning från S åt N. Skogsgränsen är dock olika i olika bergstrakter. Den är liksom snögränsen allt högre, ju längre åt S samt inåt fastlandet man kommer. Så ligger trädgränsen (björken) i Skotska höglandet under 1000 m, i Sudeterna (granen) 1,200 m, och i Alperna (granen och lärkträdet) 1,900 m.

Af sädeslagen äro råg, hafre och korn de allmännaste i nordliga Europa. Hvetet har samma nordgräns som eken, men går i Ö längre åt N. Majsens behöfver lång växttid samt varma somrar med regn; odlas därför mest i de af Po och Donau genomflutna låglanden. Nordgränsen för vinrankan går från Loires mynning till Posen och därifrån åt SO till Asovskasjön. Längre åt NV är sommaren ej tillräckligt varm och åt NO är vintern för kall för dess trefnad. Tvenne äkta subtropiska fruktträd, oliven och orangen, tillhöra endast sydanden af Europa.

Djurvärlden erbjuder mindre olikheter i skilda delar af Europa. Björnen, vargen och räfven träffas ifrån Pyreneiska halfön ända upp till norra Ural. Dock äro vissa djur inskränkta till särskilda trakter. Endast i höga norden lefva järfven och fjällemeln. Rådjuret följer bokskogen och saknas därför, liksom äfven kronhjorten, i Osteuropa. Endast på Kaspiska steppen lefver saigaantilopen. Gemsen uppehåller sig i högfjällen från Karpaterna till Cantabriska bergen och gamen bor

helst i Sydeuropas nakna fjäll, där han i den genomskinliga luften på långt håll kan spana sitt rof. Annars är Sydeuropa rikast på insekter och kräldjur, såsom ödlor, sköldpaddor m. fl.

Bland husdjuren tillhör renen endast höga nordén, kamelen Osteuropas stepper och mulåsnan Medelhafsländén. Åsnan och buffeln användas också mest i de sydligare delarna af Europa.

Inbyggare. Europas befolkning utgör 350 mill. Den är hufvudsakligen sammanträngd i den sydvästra delen. Tätast befolkadt är Melaneuropa och däreft Sydeuropa.

Största delen af Europas folk hör till den *kaukasiska rasen*, som står högst af alla menniskoraser. Den utmärker sig genom en välbildad, kraftfull och vanligen stor gestalt, samt ett regelbundet, ovalt ansigte med stora, uttrycksfulla blå eller bruna ögon, hög näsa och lagom stor mun med tunna läppar. Hudfärgen är ljus, rödlätt och håret lent, gult eller brunt; dock äro hos flere folk, isynnerhet i S, ansigtetsfärgen gulbrun, håret svart och ögonen mörkbruna. Den kaukasiska rasens folk delas i fyra hufvudafdelningar, af hvilka två förekomma i Europa, nämligen *indoeuropeiska folk* och *semitiska folk*.

Till de *indoeuropeiska folken* i Europa höra tre hufvudstammar:

1. Germaniska folk, som bo i norra och mellersta Europa; dit höra: tyskar jämte flämer, holländare och frieser, engelsmän och skandinaver (svenskar, norrmen, danskar och islänningar).

2. Romaniska folk, som bo i SV: till dem höra: fransmän med valloner, spanjorer, portugiser, italienare med ratoromaner, samt rumäner.

3. Slaviska och lettiska folk, som bo i östra Europa. Nordslaver äro: ryssar, polakar och tschecker; sydslaver: slovener, serber och bulgarer. Till lettiska stammen höra: letter och littauer. — Hvar och en af dessa tre hufvudstammar har en folkmängd af ungefär 100 mill.

Till de indoeuropeiska folken höra dessutom: greker, albaneser och kelter, beslägtade med de förut nämnda stammarna, zigenare, beslägtade med Asiens hinduer, samt möjligen baskerna, hvilkas härkomst är okänd.

Af *mongoliska rasens* folk bor ett mindre antal, omkring 12 mill., i norra och östra Europa. De fördelas i tre afdelningar: finsk-ugriska folk, till hvilka äfven magyarerna räknas, turkiska folk och mongoliska folk.

Till de *semitiska folken* höra slutligen judarna, hvilka äro spridda i nästan alla land och tillsammans utgöra $5\frac{1}{4}$ mill.

De tre hufvudstammarna bekänna sig till den kristna religionens tre hufvudläror sålunda, att germanerna mest hylla den protestantiska

romanerna den romersk-katolska och slaverna den grekisk-kristna läran. — De finsk-ugriska folken äro dels lutheraner dels grekisk-kristna, de turkiska äro mohamedaner och kalmykerna bekänna den hedniska buddhaläran.

Folkupplysningen står högst i de protestantiska länderna, lägre i de öfriga. Den högre bildningen har hunnit längst hos de germaniska och romaniska folken.

Näringsar och samfärdsel. Näringsarna äro närmast beroende af naturförhållandena. Europas merendels fruktbara jord och gynnsamma klimat göra, att åkerbruket i de flesta trakter utgör en hufvudnäring. Export af säd kan dock ske endast från de östliga slättbygderna, Ryssland, Ungern och Rumänien. Den stora mängd säd, som Mellan- och Sydeuropa alstra, fyller ej behovet i de tätt befolkade länderna. Men frukt- och vinodlingen lemnar där ett betydligt öfverskott. I Nord-europa och några bergstrakter af Mellaneuropa är skogsbruket en vigtig inkomstkälla. — Boskapsskötseln står i allmänhet vid sidan af jordbruket, men utgör hufvudnäring i polartrakterna, i högfjällen, på steeperna och hedarna. — Fiske och jagt äro de förnämsta näringsfången vid Ishafskusterna. Fiske bedrifves äfven annanstädes i kusttrakterna och vid floderna samt jagt i Rysslands stora skogar.

Bergsbruk idkas mest i lågbergiga trakter, sällan i högfjällen eller på slättlandet, utom stenkolsdriften. — Industrin har vunnit den största utveckling i de länder, som äro rika på stenkol och järn. På denna grund hafva de tre förnämsta fabriksområdena i Europa uppstått, näml. ett i mellersta England, ett annat omfattande norra Frankrike, södra Belgien och vestra Tyskland (Rheinprovinsen och Westfalen), samt ett tredje i sydöstra Tyskland (Sachsen och Schlesien). På några ställen hafva dock mindre fabriksdistrikt uppkommit, där såväl bränn- som råmateriet måste på längre håll anskaffas. Ett sådant är norra Schweiz, och sådana äro de stora hufvudstäderna i Europa. — Den största sjöfarten drifves i de länder, som hafva vidsträckta kuster och där hafsvikar eller flodmynningar bilda goda hamnar. Sådana land äro England, Nederländerna, Norge, Grekland. — Handeln är ett viktigt näringsfång i hvarje kulturland. Den största handel drifva England, Tyskland och Frankrike, men i förhållande till invånarantalet äro Nederländerna den förnämsta handelsstaten näst England.

Samfärdsmedlen hafva vunnit en stor utveckling i Europa. Prätiga oceanångare underhålla en regelbunden förbindelse med andra världsdelar, och den ångbåsflootta, som förmedlar trafiken mellan de europeiska hamnplatserna, räknar fartyg i tusental. Den inre samfärdseln befordras af ett stort antal kanaler, men framför allt af ett järnvägsnät, hvars maskor år för år spännas allt tätare öfver Europa. Det täta-

ste järnvägsnätet finnes i Belgien samt i vissa delar af England, Tyskland och Frankrike.

Städerna äro isynnerhet talrika och stora i de tätt befolkade fabriksområdena. I England och Skottland bor mer än hälften, i Tyskland nära hälften och i Frankrike mer än $\frac{1}{3}$ af hela befolkningen i städerna. Men i länder med hufvudsakligen jordbrukande befolkning äro städerna mindre och ligga glesare. I Finland, Ryssland och Ungern bor knappt $\frac{1}{10}$ af folket i städer. De förnämsta handelsstäderna äro belägna i kusttrakterna, antingen vid vikar eller ännu oftare vid flodmynningar. Europas mest betydande handelsstäder äro London, Liverpool, Hamburg och Marseille. En särskild betydelse hafva de europeiska hufvudstäderna, i det de såsom medelpunkter för förvaltningen och vanligen äfven för det literära lifvet i de särskilda rikena draga massor af folk till sig. Fem af dem hafva redan öfver en million inbyggare.

Stater. Liksom i odling och bildning står Europa i politisk makt främst bland alla världsdelarna. Ja, en stor del af den öfriga världen lyder under dess herravälde. Främst stå de sex stormakterna Ryssland, Tyskland, England, Frankrike, Österrike-Ungern och Italien. De underhålla enivar stora och välöfvade härar och krigsflottor för att bevara och vidare utvidga sin makt. De flesta af Europas riken äro inskränkta monarkier; endast Ryssland och Turkiet styras af oinskränkta själfherskare. Frankrike, Schweiz, San Marino, Andorra och de fria städerna i Tyskland äro republiker. — Schweiz, Belgien och Luxemburg äro neutrala stater.

Asien.

Gränser. Asien är den största af alla världsdelar och nära $4\frac{1}{2}$ gång så stort som Europa. Det omgifves af *Norra Ishafvet* i N, *Stora oceanen* eller *Stilla hafvet* i Ö, *Indiska hafvet* i S, dess vik *Röda hafvet* i SV samt af *Meditelhafvet*, *Egeiska hafvet* och *Svarta hafvet* i V. För öfrigt sammanhänger Asien i V med Europa utefter en lång landgräns och med Afrika genom det smala *Suez näset*. Detta är numera genomgräfdt medels *Suez kanalen*. Längst i NO och SO är Asien endast genom sund skildt från Amerika och Australien.

Kuster. Vid Asiens kuster, liksom vid Europas, bildas en mängd stora randhaf¹, vikar, halföar och öar, men, ehuru i sig själfva stora, äro de en obetydlighet i förhållande till Asiens ofantliga fastlandmassa.

Norra Ishafvet bildar vesterut *Kariska hafvet* och *Objviken*, mellan hvilka *Samojedhalfön* utskjuter. Asiens nordligaste udde är *Kap Tsjeljuskin*. Ö om den ligga de obebodda ögrupperna *Nya Sibirien* och *Wrangels land*. Hela nordkusten är låg och långgrund. Norra Ishafvet står i förbindelse med Stilla hafvet genom det smala och grunda *Berings sundet*, som skiljer Asien från Amerika. Här utskjuter från *Tsjuktsjer halfön* Asiens östligaste udde, *Ostkap*.

Utmed Stilla hafvets kust sträcker sig en märklig rad af stora randhaf, åtskilda från hvarandra genom halföar eller öar samt från det öppna världshafvet genom långa

¹ *Randhaf* benämnas vida hafsbugter, hvilkas gränser mot öppna världshafvet bildas af örader.

bågar af öar. Sådana randhaf äro: *Berings haf*, *Ochotska hafvet*, *Japanska hafvet*, *Ostkinesiska hafvet* med *Gula hafvet* samt *Syd kinesiska hafvet* med *Tong-king viken* och *Siam viken*. De åtskiljas från hvarandra genom halfön *Kamtsjatka*, ön *Sachálin*, halfön *Korea* och ön *Formosa*. Mot Stilla hafvet begränsas de af *Aleuterna*, hvilka dock räknas till Amerika, *Kurilerna*, *Japanska öarna*, *Liu-kiu öarna* samt *Filippinerna* och en del af *Sundaöarna*. De sistnämnda delas i de 4 Stora Sundaöarna: *Bórneo*, *Celébes*, *Java* och *Sumátra*, samt de Små Sundaöarna. Ö om Celebes ligger ögruppen *Molukkerna*. Helt nära kusten utanför Tongking viken märkes den stora ön *Hainan*. Ostkusten är för det mesta högländ, flerstädes högbergig.

Mot Indiska hafvet i S utskjuta de tre stora halföarna *Bortre Indien*, *Främre Indien* och *Arabien*. De åtskiljas af *Bengaliska viken* och *Arabiska hafvet*. Bortre Indien utsänder åt S den långa och smala halfön *Malakka* med Asiens sydligaste udde *Kap Buru*. Nämnda halfö skiljes från ön Sumatra genom *Malakka sundet*, som utgör den mest anlidade farvägen mellan Indiska och Stilla hafven. SO om Främre Indien ligger den stora ön *Ceylon*, skild från fastlandet genom *Palks sund*, och i SV ögrupperna *Lakkadiverna* och *Malediverna*, hvilka bestå af små korallöar. Från Arabiska hafvet inskjuta *Oman viken*, *Ormus sundet* och *Persiska viken* på östra sidan samt *Aden viken* [ädn], sundet *Bab-el-Mandeb*¹ och *Röda hafvet* på södra och vestra sidan af halfön Arabien. Indiska hafvets kuster äro dels höga och djupa dels låga och grunda.

Mot V sträcker sig halfön *Mindre Asien*, som omgifves af *Medelhafvet*, *Egeiska hafvet*, *Dardanellersundet*, *Marmara sjön*, *Bosporen* och *Svarta hafvet*. S om Mindre Asien ligger den stora ön *Cypern* och vid halföns vestra kust en

¹ *Bab-el-Mandeb* betyder „tårarnas port“ och kallas så i följd af de många skeppsbrott, som där timat.

mängd mindre öar, bland dem *Rodos*. Medelhafvets ostkust är mest låg och grund, men Mindre Asiens kuster äro höga och rika på hamnar.

Ytbildning. Asien öfverträffar icke blott i längd och bredd, utan äfven i höjd och djup alla andra världsdelar. Stora högslätter, omgifna af väldiga, bågformiga randberg och därinvid djupa lågland, äro utmärkande för Asien. Genom världsdelen sträcker sig från V åt Ö ett höglandsbälte, som genom en hopträngning på midten naturligt fördelas i ett smalare vestligt och ett vidare östligt höglandsområde. Skildt för sig ligga höglanden i de två vestligare af de sydliga halföarna äfvensom den stora övärlden i Ö. På grund af sin naturbesskaffenhet kan Asien således indelas i 5 hufvuddelar.

1. **Vestasiatiska höglandet** består af tre fortlöpande högland: *Mindre Asien*, *Armenien* och *Iran*. Till dessa sluta sig i S *Syriens högland* och i N *Kaukasus*. Mindre Asiens högslätter omgifvas i S af *Taurus*, i N af *Pontiska bergen*. — I SO står Mindre Asien i förbindelse med Syriens högland. Här sträcka sig jämsides med Medelhafvets kust och med hvarandra tvenne bergskedjor: *Libanon* och *Antilibanon*. S om dessa berg ligger *Palestinas högplatå* och ännu sydligare halfön *Sinai* med det liknämnda, namnkunniga berget. — Armeniens högland utgöres af flere mindre högslätter, åtskilda af kala bergskedjor. På norra sidan höja sig många vulkankäglor och högst bland dem *Ararat* [5,200 m]. — Den branta nordranden af Armeniens högland, kallad *lilla Kaukasus*, förenas genom en lägre bergskedja i N med stora *Kaukasus*. Detta bildar ett vildt alpland med taggiga kammar och trånga dalklyftor. Af de många topparna är *Elbrus* högst [5,600 m]. Det är en numera utslöcknad vulkan. — Irans högland omgifves af betydande randberg. På sydsidan sträcker sig en båge af höga paral-

lelkedjor, hvilka i NV fortsättas af Armeniens berg, i NO af *Solimánbergen*. Vid nordranden af högslätten resa sig de väldiga alplanden *Elburs* vid sydkusten af Kaspiska hafvet och *Hindukusj* längre åt Ö. Sistnämnda berg bildar en föreningslänk mellan de stora asiatiska höglanden.

2. **Ostasiatiska höglandet** kan fördelas i två hufvuddelar: *Centralasien* och *Ostasien*. Under namnet Centralasien förstår man de vidsträckta stepp- och ökenartade högslätter, som, omgifna af höga randberg, upptaga den mellersta delen af Asiens stora fastland. Dessa randberg äro: *Himálaya* i S, *Pamir's högslätt* i V, *Tien-sjan*, *Altáj*, *Sajanska bergen* och *Transbajkaliens alpland* i N samt *Kingan bergen* i Ö och *Kinesiska alplandet* i SO. De stora högslätterna delas genom en mäktig alpkedja, *Kuen-lun*, i två delar: *Tibet* i S samt *Tarimbäckenet* och *Gobi* eller *Sja-mo* öknen i N. Tibet är det högsta alpland på jorden. Dess slätter ligga i samma höjd som toppen af Mont Blanc, och de omgifvande fjällen ha ej sin like. På Himalaya ligger jordens högsta bergstopp, *Gaurisankar*, som är 8,800 m hög. Men *Karakorúm*, en kort alpkedja, som inskjuter i vestra Tibet, är den högsta bergsrygg i världen, 7,300^m i medelhöjd. Äfven *Kuen-lun* har en kamhöjd af 6,000^m. *Tarimbäckenet* och *Gobi* eller *Sja-mo* äro åtskilda genom lägre berg. De äro ej hälften så höglända som Tibet och hafva i tiden utgjort ett stort innanhaf. Också äro de nordliga och östliga randbergen ej så höga som de sydliga; dock täfla de med och öfverträffa Europas Alper. Mellan randbergen finnas endast på två ställen öppningar, som leda från det inre Centralasien, nämligen den *Dsjungariska porten* mellan *Tien-sjan* och *Altáj* och en smalare öppning, som vid *Hoang-Ho* leder inåt Kina.¹ För öfrigt kan man endast öfver höga bergspass komma in i Centralasien.

¹ Genom dessa naturliga portar hafva i tiden mongolernas vilda ryttarhorder stormat in i Europa och Kina.

Ostasien är äfven ett betydligt bergland, som i de flesta delar har alphöjd. Genom Transbajkalien stryker en hög bergskedja, *Jablonoj bergen*, hvilka fortsättas af *Stanovoj bergen* åt NO upp emot Ostkap. Långa kusterna af Japanska hafvet löpa långa alpkedjor åt S ut i halfön Korea. Det inre af Mandsjuriet utgöres af högstepper, och norra Kina bildar ett stort, helt och hållet odladt lågland. Men hela det öfriga Kina är ett bergland, som i V har alpkaraktär och sammanhänger med Tibets alpland.

3. **Lågländerna.** I stark motsats till det väldiga höglandet stå de vidsträckta lågland, som på flere sidor omgifva det. Dessu äro: *Sibiriska* och *Turanska låglanden* i NV, *Mesopotamiens lågland* i SV, *Hindoståns lågland* i S och *Kinesiska låglandet* i Ö. Störst är låglandet i NV. Sibiriska låglandet ömfattar hela vestra Sibirien mellan *Uralbergen* i V och *Ostsibiriska höglandet* i Ö. *Turåns lågland* utbreder sig kring *Arålsjön*. Hela detta lågland var fordom ett haf, som förenade Medelhafvet med Norra Ishafvet.

4. **Halföarna** i S. *Arabien* bildar en mellanlänk mellan Asien och Afrika, men afskiljes från hvardera världsdelen genom djupt inträngande hafsvikar. Från Armeniens högland skiljes landet genom Mesopotamiens lågland. Så vidt man känner, består Arabien i det inre af höglända sandöknar i N och S, men i midten af ännu högre steppartade bergplatåer. I kusttrakterna finnas högre randberg med fruktbara sluttningar. — I *Främre Indien* upptages själfva halfön af *Dekans högland*, hvars inre utgöres af högslätter. Det omgifves i V och Ö af randberg, kallade *Vestra* och *Östra Ghats* [gåts]. Landet sänker sig åt SO mot kustslätten vid Bengaliska viken. Dekans högland är fullkomligt afskildt från Himalaya genom Hindostans lågland, som förr varit ett sund. — *Bortre Indien* står däremot alldeles i förbindelse med det Ostasiatiska höglandet. Från östra änden af Himalaya, där Tibets och södra Kinas

alpland sammanstöta, utgå många bergskedjor åt SO och S inåt Bortre Indien och Malakka. De åtskiljas af floddal- lar, hvilka söderut vidga sig till kustslätter.

5. **Asiens öar** äro nästan alla höga och bergiga. En kedja af vulkaner sträcker sig längs sydkusterna af Su- matra och Java, utmed Små Sundaöarna och vidare norrut längs den ostasiatiska ökedjan ända upp till Kamtsjatka. På denna halfö finnas verksamma vulkaner af Mont Blancs höjd. Denna vulkankedja utgör vestra delen af den ofant- liga krets af vulkaner, som omgifver Stilla hafvet.

Sjöar och floder. Asiens stora utsträckning gör, att vattendragen där kunna vara vida större än i Europa. Ut- märkande för Asien äro de stora inlandsområden, hvil- kas sjöar och floder sakna aflopp till hafvet. De största äro dock de floder, hvilka från höglandets randberg ut- rinna åt alla håll till de omgifvande världshafven. [Beskrif närmare efter kartan följande floder!]

1. Till Norra Ishafvet flyta:

Obj från Altáj, med *Irty'sj* och dess biflod *Toból*.

Jenisej från Sajanska bergen, med *Öfre* och *Nedre Tunguska*. Den förra heter i öfre loppet *Angará* och kom- mer från sjön Bajkál.

Lená [ljäna] från Bajkálbergen, med *Aldan*; den bil- dar ett stort deltaland.

Dessa floder äro vida större än Volga och under en betydlig del af sitt lopp segelbara. De äro därför de bä- sta samfärdslederna i det ödsliga Sibirien. Därtill äro de synnerligen fiskrika.

2. Till Stilla hafvet flyta:

Amúr från Transbajkalien; den befares af stora ångare på en betydlig sträcka.

Hoáng-ho („Gula floden“) från Tibets alpland. Flo- den gör en stor båge åt N och utrinne åt NO till en inre vik af Gula hafvet. Den är mycket strid och för med sig massor af gult slam, hvaraf den fått sitt namn. Flo-

den har flere gånger förändrat sitt lopp och anställt förhärjande öfversvämningar i det välodlade låglandet, hvarför den af kineserna blifvit kallad „Kinas olycka“.

Jang-tse-kiang („Blå floden“) från **Kuen-lun**. Floden gör en stor båge åt S. Den genomrinner i sitt nedre lopp Kinas bördigaste och tätast befolkade bygder och befares där icke blott af tusental kinesiska farkoster, utan äfven af stora europeiska och amerikanska ångare. *Jang-tse-kiang* står genom **Kejsarkanalen** i förbindelse med **Ho-ang-ho** och *Pei-ho*, vid hvilken Kinas hufvudstad ligger.

Si-kiang från Kinesiska alplandet.

Mekong från Tibets alpland. Floden är mycket vattenrik och bildar ett vidsträckt, fruktbart deltaland.

Menam genom mellersta delen af Bortre Indien till Siam viken.

3. Till Indiska hafvet flyta:

Saluén från Tibets alpland och

Iravadi från höglandet, genom vestra delen af Bortre Indien. *Iravadi* bildar ett stort delta.

Brahmapútra från norra sidan af **Himálaya**, hvars östra ände floden i en lång båge kringflyter. Den utrinne slutligen åt S till Bengaliska viken.

Ganges från sydslutningen af **Himálaya**. Floden störta sig brusande från de högt belägna källorna ned i låglandet, vidgar sig där, isynnerhet sedan den t. h. upptagit *Djamna*, och strömmar majestätiskt genom Bengalens bördiga, folkrika slättbygd åt SO till Bengaliska viken. *Ganges* bildar tillsammans med *Brahmapútra* ett ofantligt deltaland.

Indus eller *Sind* från norra sidan af **Himálaya**. Floden rinner först åt NV, sedan åt SV kring vestra änden af berget. Den upptager t. h. *Kábul* och t. v. fem med hvarandra förenade bifloder. *Kábuldalen* är vigtig såsom öfvergångsställe till vestra Asien. *Indus* har mycket grunda mynningar och ett stort delta.

Euftrat och *Tigris*, tvenne tvillingsfloder, hvilka från Armeniens högland rinna genom Mesopotamiens lågland i hufvudriktning åt SO. Deras gemensamma utloppsarm heter *Sjat-el-arab*. *Tigris* (= „pilen“) har ett snabbare lopp än *Euftrat*; bägge äro på en lång sträcka segelbara.

4. Insjöar och kontinentala floder: ¹

Det vattenrikaste bland de afloppslösa områdena i Asiens stora kontinent är Turans lågland. Där ligga *Kaspiska hafvet*, *Aralsjön* och *Balkasj*, hvilka alla äro att betrakta såsom rester af ett forntida haf. Kaspiska hafvet emottager från Asien endast mindre floder, bland dem *Kurá* från Armeniens högland. I *Aralsjön* utrinna de betydliga floderna *Syr-darjá* från *Tiensjan* och *Amu-darjá* från *Pamir*. *Balkasj* upptager *Ili* från *Tien-sjan*. — De stora högslätterna i Centralasien sakna aflopp för sina vattendrag. På den inre sidan af randbergen ligga här många sjöar med sina tillflöden. Den största floden är *Tarím*, som utfaller i steppsjön *Lob-nor*. — Afloppslösa vattenområden med saltsjöar och saltträsk finnas vidare uti Irans, Armeniens, Mindre Asiens, Syriens och Arabiens högland. Märkelig är den dalsänka i Syrien, där *Döda hafvet* ligger, ty det är den djupaste dal på jorden, 400^m lägre än *Medelhafvets* yta. I *Döda hafvet* utflyter floden *Jordán*, som kommer från *Antilibanon* och genomrinner sjön *Genezaret*.

I alla dessa och dylika sjöar, som mottaga tillflöden utan att hafva något aflopp, bortgår vattnet genom en stark afdunstning. Alla sådana sjöar hafva salt vatten, många till och med vida saltare än hafvet. *Döda hafvets* vatten är tjockt af salt och andra fasta beståndsdelar, och från dess botten välla massor af jordbeck, asphalt. Därför är det öde och dödt vid dess stränder.

Asien saknar ingalunda sötvattensjöar. I *Himalaya*, *Tien-sjan* och andra alpländ finnas nog djupa och klara

¹ Kontinentala floder äro sådana, som sakna aflopp till hafvet.

fjällsjöar, men de äro jämförelsevis små. Längre i NO ligger den stora, härliga alpsjön *Bajkál*.

Klimat. Asien ligger till största delen inom norra tempererade eller medelvarma zonen; endast de nordligaste och sydligaste trakterna tillhöra den kalla och heta zonen. Dock inverka andra omständigheter mycket på klimatet. Man kan indela Asien i tre stora klimatområden, nämligen det nordasiatiska tundra- och skogsområdet, det mellan- och vestasiatiska stepp- och ökenområdet samt det sydostasiatiska monsunområdet.

Den nordasiatiska klimatzonen har till sydgräns en linie dragen från Tobóls mynning åt SO till sydspetsen af Bajkál och vidare åt Ö till Sachálin. Den sammanfaller med isotermin för 0° , hvilken således i Asien berör 60° och 50° . Här råder ett hårdt fastlandsklimat med mycket stor skillnad mellan vinterköld och sommarvärme. I trakterna af nedre Lená är januari-temperaturen -40° och alkoholtermometern visar ofta 50° köld. Luften är stilla och torr och snötäcket därför tunt. Vestra Sibiriens klimat är litet mildare och utmärker sig genom häftiga omkastningar i väderleken. Vid ostkusten är vintern icke så kall,¹ men sommaren afkyles af hafsvindarna.

I den mellan- och vestasiatiska klimatzonen råder också ett utprägladt fastlandsklimat, utmärkt genom stark torra och mycket heta somrar. Vintrarna äro i höglanden, isynnerhet i Centralasien, isande kalla, men i de lägre och sydligare trakterna mildare. Dock äro i Turans lågland vattendragen länge isbetäckta och svåra snö-

¹ Dock göra de kalla nord- och nordvestvindarna, som blåsa här om vintern, klimatet mycket kallare än vid motsvarande breddgrad i Europa. I Vladivostók vid midten af Japanska hafvet, d. v. s. vid samma bredd som Rom, är ännu januaritemperaturen -15° , således kallare än i Torneå.

stormar, buraner, rasa där ofta. Mindre Asiens och Syriens kustnejder hafva ett sydtropiskt klimat, likt Sydeuropas, med heta och torra somrar samt milda och regniga vintrar. Vissa delar af Arabien, södra Mesopotamien och Iran samt den indiska ökentrakten Ö om Indus höra till de hetaste trakter på jorden.

Det sydostasiatiska monsunområdet utmärker sig genom en regelbunden omvexling mellan en het sommar med oupphörliga, starka regnflöden och en klar, regnlös vinter. Sommarregnen framkallas af de från hafvet blåsande fuktiga monsunvindarna,¹ vintertorkan af då herskande landvindar. Temperaturen är öfverallt hög om sommaren, men om vintern något olika. I norra Kina, Korea och vestra Japan äro vintrarna så svala, att vattnen tillfrysa, i södra Kina och nordliga Indien äro vintrarna milda, men sydligare är hettan om vintern ej stort mindre än om sommaren.² I sydöstligaste Asien råder således en beständig het sommar. Här liksom annanstädes är dock klimatet i bergstrakterna olika allt efter olika höjd.

Växtvärlden kan i hufvudsaklig öfverensstämmelse med klimatet delas i flere områden.

Utmed Ishafvets kuster, där marken under sommaren endast på ytan upptinar, sträcker sig ett bredt bälte af ödsliga *tundror*. De äro betäckta med mossor, lafvar och dvärgbjörkar. Endast vid flodstränderna höja sig buskar af al och vide. — S om tundrabältet utbreder sig Sibliens ofantliga *skogsområde*. Det består af barrskogar med granar,

¹ Monsun betyder „årstidsvind“ och kommer af arabiska ordet „mausim“ = „årstid“. Läs närmare om monsunerna och deras uppkomst i kapitlet Om lufttryck och vindar!

² I Madrás på sydkysten af Främre Indien har den varmaste månaden 31° och den kallaste 25°, i Bangkok i Bortre Indien äro de motsvarande gradtalen 28° och 24°, i Batavia på Java 26° och 25°.

cembratallar och lärkträd, mängda med nordiska löfträd, mest björk. I områdets sydligaste delar och särskildt i Amurlandet finnas präktiga löfskogar med ekar, almar, valnötsträd m. fl. Endast i floddalarna har odlingen vunnit insteg.

Steppområdet har en oerhörd vidd i Asien. Det sträcker sig öfver 90 längdgrader, från det inre af Mindre Asien i V till Mandsjuriet i Ö, samt på midten öfver mer än 40 breddgrader, från Irtysj i N till Aden viken i S. Steppgräset växer vanligen i tufvor och intager alla de högre fälten, medan de lägre ställena äro växtfattiga öknar. Bergstrakterna, där nederböörden är större, äro äfven här skogbeklädda. I floddalarna, där konstgjord bevattning kan åstadkommas, finnas yppigt fruktbara oaser. — Mindre Asiens, Syriens och Armeniens inre högslätter tillhöra det asiatiska steppområdet, men kusterna och bergstrakterna likna så till växtvärld som till klimat Sydeuropa. — Arabiens och Indiens ökentrakter öfverensstämma däremot närmast med Sáhara i Afrika.

Ostindiens växtlighet är utomordentligt yppig. Präktiga urskogar täcka sydsluttningarna af Himalaya, vestra Dekan, vida sträckor af Bortre Indien samt större delen af övärlden. De bestå af en stor mängd olikartade träd, hvilkas stammar äro omslingrade af klängväxter, lianer. Dekans högslätter ha mindre nederbörd och äro därför steppartade. I Gangesdalen har skogen till en god del fått gifva rum åt härliga, odlade fält och fruktgårdar. Af Ostindiens många nyttiga trädslag äro palmarterna de förnämsta. Af kokospalmens stora nötter har folket mångenstädes sin hufvudföda, af sagopalmens märe fås sago-gryn, af palmyra- eller vinpalmen fås palmvin o. s. v. Märkliga träd äro banianerna inne i landet och mangroveträden vid kusterna, hvilka bägge medels sina luftrotter utbreda sig öfver stora ytor. Mycket användbart är

bamburöret, ett trädartadt jättegräs, hvaraf infödingarna förfärdiga sina hus, vapen, husgeråd m. m. Det hårda tikträdet lemnar det bästa skeppsvirke, ebenholz- och sandelträden det finaste möbelvirke. — De odlade växterna äro talrika, såsom ris och andra sädesslag, läckra och närande frukter, té, kaffe, socker, allehanda kryddor, bomull, tobak m. m.

Den *kinesisk-japanesiska* andelen af monsunområdet har en fuktigt het tropisk sommar och en kall nordisk vinter samt förenar därför söderns och nordens växtvärld. Palmer, kameliaträd och ständigt gröna löfträd växa i närheten af barrträd, lönnar och bokar. Den ovanligt regelbundna nederbörden gör dessa trakter särdeles lämpliga för odling. Också finnas här odlade fält, som ej hafva sin like på jorden. Af de odlade växterna böra främst nämnas: ris, te, bomull och frukter. Mullbärsträdet, som behöfves för silkesodlingen, och fernissträdet för de lackerade arbetena uppdragas i mängd.

Slutligen bör nämnas, att många af de förnämsta odlade växterna äro hemma från Asien. Därifrån härstamma bland sädesslagen: ris, hvete och korn; bland frukter: vindruffvor, persikor, apelsiner, bananer m. fl.; bland njutningsväxter: te och många slags kryddor; bland beklädnadsväxter: lin, hampa och bomull.

Djurvärlden är liksom växtvärlden fattig i de nordliga och mellersta delarna af Asien, men synnerligen rik i de skogiga delarna af det sydöstra monsunområdet.

Vid Ishafvets kuster lefva isbjörnen, hvalrossen och själen; på tundrorna ströfva vildrenen och polarräfven. I Sibiriens stora skogar finnas många pelsdjur, och dess floder äro rika på fisk. De dyrbaraste skinnen lemna zobeln, hermelinen och bäfvern.

Turans stepper äro djurfattiga. Vigtigast äro där några antiloparter. Men på inre Asiens högstepper hafva våra förnämsta husdjur sitt ursprungliga hem, och i flere

trakter ströfva än i dag hjordar af vilda hästar, oxar, åsnor, getter och får. En särskild oxart, den långhåriga jaken eller grymtoxen lefver dels vild, dels tam i Tibets alpland. Också den tvåpuckliga kamelen förekommer i vildt tillstånd, men mest hålles den som ett outhärligt husdjur i Centralasiens ökentruktur. I västra Asien nyttjas däremot den enpuckliga kamelen. I södra Iran och Indiska öknen, där djurlifvet påminner om Afrika, träffas lejonet, hyenan och sjakalen.

Ostindiens djurlif är sannolikt det rikaste på jorden; endast på fåglar och insekter synes Sydamerika hafva större rikedom. Af apor finnas många slag, bland dem den stora orangutangen, den s. k. „skogsmenniskan“, som lefver på Borneo och Sumatra. Kungstigern är störst och farligast bland rofdjuren. Bland tjockhudingar kunna nämnas elefanter, noshörningar och tapirer. Elefanterna förekomma som vilda i stora hjordar på Ceylon och några andra ställen; men de hållas också allmänt tama uti Indien. Af idislarna finnas hjortar, vildoxar m. fl. Såsom husdjur hålles den puckliga zebun. Fågelvärlden utmärker sig genom lysande färger. Grannast äro påfåglarna och fasanerna. Farliga kräldjur finnas i mängd. Tusental människor falla årligen offer för giftiga ormar, bland dem glasögonormen. I floderna lefva väldiga krokodiler.

I det välodlade Kina äro de vilda djuren till stor del utrotade. Endast fisk förekommer rikligt i floderna. Det viktigaste djuret är troligen silkesfjäriln, som äfven är hemma här. I Mandsjuriet och Japan visar sig en blandning af de tropiska och de nordiska skogarnas djurlif.

Folk och stater. Asien eger mer än hälften af hela jordens folkmängd eller omkring 800 millioner inbyggare. Befolkningen är i Asien ännu ojämnare fördelad än i Europa, ty den är så starkt sammanpackad på det sydöstliga

monsunområdet, att på mindre än $\frac{1}{3}$ af världsdelens hela yta $\frac{9}{10}$ af dess inbyggare äro bosatta.

Asiens folk tillhöra hufvudsakligen tre raser: den *kaukasiska*, den *mongoliska* och den *malayiska*. Den kaukasiska rasens folk bo i sydöstra Asien, den malayiska längst i SO på Malakka och de Ostindiska öarna, men den mongoliska rasen är utbredd öfver nästan hela den öfriga världsdelen. Inom hvar och en af dessa raser finnas många särskilda folkstammar och folk.

Ehuru i Asien långt tidigare än i Europa ett ordnad samhällslif utbildade sig, innehafva f. n. högst få af de asiatiska folken själfständiga riken. De europeiska lydländerna upptaga vida mer än hälften af världsdelens yta.

Ryska Asien.

Mer än $1\frac{1}{2}$ gång Europa; 18 mill. inb.; 1 på \square km. — Mellan 78° och 35° nordl. bredd.

Rysslands besittningar i Asien omfatta hela norra och en del af mellersta Asien. De utgöra mer än $\frac{1}{3}$ af denna ofantliga världsdel. Med afseende å naturbeskaffenhet och befolkning kan det Ryska Asien fördelas i tre hufvuddelar: *Sibirien* med *Amurlandet*, *Turan* med *Kirgisersteppen* och *Kaukasien*.

1. Sibirien med Amurlandet.

Sibirien med Amurlandet omfattar hela norra Asien från *Urál* i V till *Stilla hafvet* i Ö. I N utbreder sig *Norra Ishafvet*. [Beskrif sydgränsen efter kartan!]

Landet är ytterst glest befolkadt, så att på ett område, större än Europa, blott $4\frac{1}{2}$ mill. människor bo (d. ä. lika mycket som i London). Den ursprungliga befolkning-

gen tillhör mongoliska rasen och utgör tillsammans kanske $\frac{1}{2}$ mill. På tundrorna kring Objs och Jeniséjs mynningsvikar kringströfva *samojederna*. S om dem bo tvenne finska folk: vogulerna på östra sluttningen af Ural, samt ostjakerna mellan Obj och Jeniséj. Ö om dessa uppehålla sig *tunguserna* i skogsmarkerna från Jenisej i V till landet kring Amur och Ochotska hafvet. N om dem bo de turkiska *jakuterna* kring Lená och de ostsibiriska polarfolken, *tsjuksjerna* och *kamtsjadalerna*, på de liknämnda halföarna.

Alla dessa folk lefva mest af jagt, fiske eller renskötsel. De bo i flyttbara tält eller kojor af trä och torf samt kläda sig i djurhudar. Hunden är deras dragare och spännes för höga slädar. De flesta äro ännu råa hedningar, hvilka tro på onda makter, dem deras trollkarlar, sjamaner, föregifva sig kunna förjaga med trolltrummor och besvärjelser och dem de med offer söka blidka. — Jakuterna stå högre än de andra och hafva antagit kristendomen. De hålla hornboskap och hästar samt idka litet åkerbruk.

Största delen af befolkningen utgöres nu af *ryssar*, hvilka allt talrikare bosatt sig i södra Sibirien och längs de stora floderna, isynnerhet Jeniséj och Amúr. Äfven hafva straffångar från Ryssland, Polen och Finland i mängd diförts. Alla dessa lefva dels af jordbruk och boskapskötsel, dels af handel och bergsbruk. Landet är mycket rikt på metaller, såsom guld, silfver, järn och koppar, samt andra nyttiga mineralier, såsom stenkol och grafit¹. Märklig är rikedomens på fossilt elfenben², som påträffas i norra Sibiriens isiga jord.

¹ Grafit är den stenart, hvaraf blyerts pennor göras.

² Fossilt elfenben, så kalladt därför, att det är uppträdd (= fossum) ur jorden, fås af betarna af en nu utdöd, hårbeklädd, ofantligt stor elefantart, mammut, som fordom jämte ett slags noshörning lefde i Sibirien.

Landet indelas i två hufvuddelar:

Vestsibirien, kring Obj, utgöres af guvernementen **Tobólsk**, kring nedre Obj, Irtysj och **Toból**, samt **Tomsk**, kring öfre Obj. — Städer:

Tobólsk, vid Tobóls utflöde uti Irtysj. Handel fisk och pelsvaror. — **Tomsk**, vid en östlig biflod till Obj. Vigtig handelsstad. Nyligen inrättadt universitet. — Söderut flere bergverksorter i Altaj.

Tjumén, vid en segelbar biflod till Toból. Järnväg till Perm. Vigtig handelsplats.

Ostsibirien består af följande guvernement: **Jenisejsk** kring Jenisej, **Irkútsk** V om Bajkál kring Angará, **Jakútsk** kring Lená, **Transbajkalien** Ö om Bajkál till öfre Amúr, **Amurområdet** N om mellersta Amúr och **Kustområdet** från Berings sund till midten af Japanska hafvet; städer;

Irkútsk, vid Angará. Säte för generalguvernören öfver Ostsibirien. Landets största stad och hufvudort för handeln på Kina. 45,000 inb.

Jeniséjsk, vid Jeniséj, med ångbåtsfart på floden. — **Jakútsk**, vid Lenakröken. Handel med pelsverk och fossilt elfenben. — **Nertsjinsk**, vid en källflod till Amúr, i en trakt rik på metaller af många slag. — **Nikolajevsk**, nära Amúrs mynning. Ångbåtsfart på Amur. — **Wladivostok**, vid Japanska hafvet. Örlogshamn. Telegraf till S:t Petersburg.

2. Turan med Kirgisersteppen.

Detta område omfattar landet mellan *Kaspiska hafvet* och *Uralfloden* i V samt *Pamir* och *Tien-sjan* i Ö. Nordgränsen bildas af en linie, dragen från Jekaterinburg åt SO till Altaj, sydgränsen af en linie, dragen från Jekaterinburg åt SO till Altaj, sydgränsen af en linie mellan syd-kusten af Kaspiska hafvet och södra Pamir.

Landet upptages mest af stora stepper och öknar. Men vid floderna finnas de härligaste oaser, där med tillhjälp af konstgjord bevattning rika skördar erhållas af säd, frukter, vin samt till och med bomull och silke. Här

fås de raraste meloner och arbuser¹ i världen. I de östliga bergstrakterna är klimatet mindre torrt, hvarför växtvärlden af naturen där är rikare.

På de stora stepperna ströfva de turkiska *kirgiserna* eller *kasakerna*, såsom de kalla sig själfva, omkring med sina hjordar af får, hästar och kameler. De äro fredliga menniskor, som bo i runda filtält och hafva sitt uppehälle af hjordarna. I de sydligare ökentrakterna uppehålla sig deras stamförvandter *turkmenerna*. De äro fega röfvere, som under nattliga öfverfall plundra sina grannar. Ett tredje turkiskt folk, *usbekerna*, är bosatt i städerna eller åkerbrukare i floddalarna. De hafva hittills varit det herskande folket, som underkufvat den ursprungliga, ännu mest betydande stadsbefolkningen, *perserna*, här kallade *tadsjiks*. Dessa idka åkerbruk, industri och en betydande karavanhandel. — Alla dessa folk äro stränga mohamedaner.

Landets hufvuddelar, **Kirgisersteppen** och **Turan** eller **Vestturkestan**, äro indelade i flere guvernement. — Städer:

Tasjkent, ett stycke Ö om mellersta Syr-darjá. Säte för den ryska styrelsen i landet. Viktig handels- och industristad med bomulls- och sidenväfverier.

Samarkánd, SV om Tasjkent i en fruktbar dal. Sidenindustri. Fordom den store mongolhöfdingen Timurs residens. Storartade ruiner. — Härifrån leder numera en järnväg genom det Transkaspiska området till ostkusten af Kaspiska hafvet.

Dessutom ligga här i Amu-darjás dal de ryska lydstaterna **Bokhara** och **Khiva**, styrda af inhemska regenter med titlarna emir och khan. — Städer:

Bokhara, i en oas N om Amu-darjá. Karavanhandel. — **Khiva**, i en fruktbar oas S om Amu-darjá.

3. Kaukasien.

Kaukasien omfattar det breda näset mellan Svarta och Kaspiska hafven. Det genomstrykes från NV åt SO af det

¹ Dessa saftiga frukter ersätta dricksvatten, hvarpå här är brist, emedan vattnet mest är salt.

väldiga *Kaukasus*. S om Kaukasus ligga tvenne floddalar, den breda men korta *Riondalen* vid Svarta hafvet och den vida *Kurádalen* vid Kaspiska hafvet. De åtskiljas genom en lägre bergskedja, som förbinder stora Kaukasus med *Armeniens högland*, hvars branta nordrand kallas *lilla Kaukasus*. Landet N om Kaukasusfjällen utgör en fortsättning af *Osteuropeiska slätten* och genomflytes af *Kubán* till Svarta och *Terék* till Kaspiska hafvet.

I Kaukasusfjällen äro klimatet och växtvärlden olika på olika höjd. Lägre ned finnas präktiga löfskogar, bildade af ekar, almar, kastanjer m. fl. löfträd, och där upptagas dalbottnarna af majs- och hveteåkrar samt vingårdar. Därpå följer bokskogen och högre upp barrträdsregionen med granar på sydsidan och tallar på nordsidan af fjällen. Därofvan växer ännu björkskog och frodigt alpgräs, men sist kommer den eviga snöns område. Riondalen täckes af saftiga gräsmattor och vackra löfskogar, där vinrankan växer vild och jemte murgrönan slingrar sig kring träden, men den torra nedre Kurádalen är en solstekt stepp.

Den fruktbarare vestra och mellersta delen af landet N om Kaukasus bebos af *ryssar*, medan i de torrare stepptrakterna i N och Ö mongoliska *kalmyker* samt turkiska *kirgiser* och *tatarer* kringströfva med sina hjordar. I fjälltrakterna samt i Rion- och öfre Kurádalen lefva många kaukasiska stammar, bland hvilka *georgierna* eller *grusinerna* äro de förnämsta. Nedre Kurádalens stepptrakter bebos af *tatarer*.

Några af de kaukasiska folken äro mohamedaner, andra kristna. De lefva mest af åkerbruk, frukt- och vinodling. Bergsboarna äro krigiska och bo i stora byar med befästa hus. I allmänhet äro kaukasierna kända för sin skönhet.

För förvaltningen är landet indeladt i flere guverne-

ment och styrelseområden. Städerna äro små och hafva en brokig befolkning.

Tiflis, vid Kurá. Säte för ryska styrelsen öfver Kaukasien. Betydande fabriks- och handelsstad. Här korsas den stora handelsvägen, som från inre Asien leder öfver Kaukasus passet, af järnvägen mellan Svarta och Kaspiska hafven. Besökta svafvelbad. 100,000 inb.

Vladikaukás, vid Terék och norra änden af hufvudpasset öfver Kaukasus samt sydligaste ändpunkten af europeiska Rysslands järnvägar. — **Bakú**, vid Kaspiska hafvet. Befäst örlogshamn. Rika petroleumkällor.

Turkiska Asien.

Något mindre än Mellaneuropa; 16 mill. inb.; 9 på □ km. — Melan 42° och 12° nordl. bredd.

Turkiets asiatiska besittningar omfatta större delen af vestra ellär *Främre Asien* och begränsas i Ö af *Kaukasien*, *Persien* och *Persiska viken*. [Öfriga gränser, se kartan!] I dessa trakter hade redan i en aflägsen forntid en högre bildning utvecklats sig och de voro då väl odlade och delvis tätt befolkade. Men de hafva undergått svåra härjningar och senast har den usla turkiska styrelsen bidragit att ödelägga dem. Endast ruiner af förstörda städer och byar vittna om en förgången bättre tid. Det Turkiska Asien består af 5 i många afseenden skilda områden: *Mindre Asien*, *Armenien*, *Mesopotamien*, *Syrien* och *Arabien*.

1. Mindre Asien.

Mindre Asien, af turkarna kalladt *Anádoli*, påminner i mycket om Pyreneiska halfön. Det är en stor fyrkantig halfö och upptages i det inre af ett högland, som sänker sig åt V. Dess medelhöjd är 1,000 m. Kusttrakterna ha många slocknade vulkaner och skakas ofta af starka jordbäfningar.

Ett torrt fastlandsklimat gör det inre till ett skoglöst steppland, där stora fårhjordar beta. Men randbergen i de norra och södra kusttrakterna äro skogbevuxna. Här hafva körsbärsträdet och äkta kastanjen sitt hem och på Taurus växer rikligt den ståtliga cedern. I det breda vestliga kustlandet blåser en mild och fuktig hafsvind inåt floddalarna och gör dem bördiga. Här är landet mest odladt. Ris, majs och hvete, men framför allt sydfrukt-er och vin äro föremål för odlingen. Äfven bomull, tobak och vallmo¹ odlas i mängd. Silkesodlingen är här af vigt, liksom i allmänhet i de varmare delarna af Asien.

Hufvudbefolkningen utgöres af *turkar* eller *osmaner*, hvilka här liksom annanstädes äro mohamedaner samt lefva af jordbruk och boskapsskötsel eller äro embetsmän och krigare i städerna. Öarna och kustnejderna bebos öfverallt af *greker* hvilka främst idka sjöfart och handel, därefter frukt- och vinodling. Längst i Ö ströfva nomadiserande *kurder*.

Liksom i Europa indelas Turkiet i Asien för den inre förvaltningen i Vilajet. — De österländska städerna äro vidsträckta och oregelbundet byggda med ostenlagda gator och små hus. Egendomliga äro deras basarer eller långa räckor af öppna handelsbodas, deras karavanserajer, härbergen för karavanerna, talrika moskéer, minaret m. m. Ett brokigt virrvarr af menniskor med olika ansigtstyper och klädedrägter, af kameler, åsnor, hästar och hundar i förening med larm och rop möter oss här. — Städer:

Smyrna, på vestkusten. Den viktigaste handelsstaden i Levanten. Stor utförsel af sydfrukt („Smyrna fikon“). Två korta järnvägslinier föra till det inre. 180,000 inb.,

¹ Ur vallmoblommans omogna fröhus flyter en mjölksaft, hvaraf beredes *opium*. Det användes som medicin, men förtäres och rökes af österländska folk äfven såsom rusgifvande medel.

däribland talrika europeer, kallade franker. — **Skútari**, vid Bosporen. Förstad till Konstantinopel. De förnäma turkarnas begravningsplats i en vacker cypresslund. — **Brussa**, i bergstrakten S om Marmara sjön, dit en kort järnväg leder. Fordom hufvudstad. Väfnadsindustri. — Åt SO rika sjöskumsgrufvor.

Angóra, på högslätten. Kändt för sina finhåriga getter och sjalväfnader. — **Trébison**d [fordom Trapezunt], på nordöstra kusten. Vigtig handelsstad. Ändpunkt för den stora karavanvägen till Persien.

Ön **Samos** bildar ett skattskyldigt furstendöme under sultanen.

Den stora ön **Cypern** S om Mindre Asien var förr berömd för sin rikedom på koppar och vin, men är nu vanskött. Turkiet har nyligen afträdt ön åt England.

2. Armenien.

Det betydliga högland, som utbreder sig mellan Kurá-dalen i N och Mesopotamiens lågland i S, benämnes vanligen med ett gemensamt namn *Armenien*, men kallas i södra delen ock *Kurdistán*. Höga, nakna bergsryggar stryka i olika riktningar genom landet och mellan dem ligga små högslätter. — Vintern räcker 6 månader samt är kall och snörik; sommaren är däremot het och torr. Skogar finnas blott på få ställen men vid flodstränderna odlas fruktträd och säd. Aprikosen är hemma härifrån.

De ursprungliga inbyggarna, *armenierna*, utgöra numera knappt hälften af befolkningen. De hafva mycket öfvergifvit sitt land och likt judarna spridt sig omkring öfverallt i Främre Asiens och sydöstra Europas städer, där de som bankirer och handelsmän ofta förvärfvat rikedom. De äro alla kristna. — Nu ströfva mest halfvilda stammar af *kurder* som nomader och röfvere omkring i landet. Bägge dessa folk höra till den ariska grenen af indoeuropeiska rasen samt äro vackra, välbildade menniskor.

Landet är deladt mellan Ryssland, Turkiet och Persien. I den turkiska andelen ligger staden:

Erserúm, på en högslätt [2,000^m]. En föreningspunkt för flere betydande karavanvägar. Starkt befäst och mest bebodd af turkar.

3. Mesopotamien.

Landet är nu, sedan bevattningskanalerna fått förfalla en solbränd stepp och ställvis öken. Endast vid floderna och de få återstående kanalerna odlas säd, grönsaker och sydfrukt. Sydligare finnas lundar af dadelpalmer, nordligare af oliver. En svår landsplåga bilda tallösa gräshoppsvärmar, hvilka milsvidt förtära all grönska, där de slå ned.

Hufvudbefolkningen består af *araber*. De fördela sig här liksom i sitt hemland, Arabien, i bofasta åkerbrukande *fellahs-araber* och nomadiserande *beduin-araber*. — Städer:

Mosul, vid den strida Tigris. — Nära intill ruinerna af det forna *Ninive*.

Bagdád, vid mellersta Tigris. Var under medeltiden hufvudstad för det arabiska världsriket, hvars beherskare kallades kalifer. — Söderut vid Euftrat finnas lämningar af det forna *Babylon*.

4. Syrien.

Det östliga kustlandet vid Medelhafvet benämnes med ett gemensamt namn *Syrien*, men den sydliga delen däraf kallas vanligen *Palestina*. Syrien är ett högland, som från en smal kustslätt småningom höjer sig åt Ö. Därpå stupar det brant ned mot en lång och bred dalgång, som nästan utan afbrott sträcker sig genom landet från N till S. Ö därom uppstiger höglandet åter hastigt och sänker sig långsamt mot den *Syriska öknen* och Eufratdalen. Landet uppnår i mellersta delen sin största höjd i *Libanon* och *Antilibanon*. De äro höga kalkberg med branta afsatser. Palestina utgöres mest af vågiga kalkplatåer med klyftlika dalar och enstaka berg. Den långa dalgången

genomflytes af floderna *Orontes* och *Jordán*, hvilka bägge upprinna på Antilibanon. *Orontes* rinner åt N och sist åt V till Medelhafvet, medan *Jordan* flyter åt S genom den ödsliga dalen *el Ghor* till Döda hafvet.

I landet råder ett medelhafsklimat med milda, regniga vintrar och heta, torra somrar. Skogar finnas endast på några bergssluttningar och af Libanons berömda cedrar återstå blott några trädgrupper. Jordan är af naturen bördig och de sydeuropeiska sädesslagen och frukterna, isynnerhet oliver, gifva god skörd. Men många fordom fruktbara fält ligga nu öde och betesmarker upptaga de största sträckorna.

Befolkningen består af *araber* eller rättare *syrier*, som antagit det arabiska språket. Utom dem bor endast ett fåtal *turkar*, *européer* och *judar* i landet. Islam är hufvudreligion. Märklig är en kristen sekt, *maroniterna*, som bibehållit sig i Libanons bergdalar och där med omsorg odlat landet. — Städer:

Haleb eller **Aleppo**, i det inre af norra Syrien vid karavanvägen från Eufkrat till Medelhafskusten. Viktig industri- och handelsstad. — **Beirut**, vid Medelhafvet. God hamn och liflig ångbåtsförbindelse med Europa. Hamnplats för Damaskus, dit en god landsväg leder öfver bergen. — **Damaskus**, Ö om Antilibanon i härligt läge mellan vingårdar och palmlundar vid randen af Syriska öknen. Betydlig industri och handel. Här samlas Mekkapilgrimerna, hvilka ända till 50,000 bilda den heliga karavanen. Andra viktiga karavanvägar gå till Bagdad och Haleb. 150,000 inb. — **Jerusalem**, på en högplatå. En helig ort för de kristna och judarna, men äfven för mohamedanerna.¹ Vid påsktiden samlas där tusentals kristna pil-

¹ Således för de tre religioner, som hylla tron på *en* gud. Deras bekännare kallas *monoteister* af grekiska orden *mónos* = en och *teós* = gud.

grimmer från de katolska och grekiska länderna för att bedja i den heliga grafvens kyrka, som tros vara uppförd öfver Kristi graf.

De heliga orterna **Betlehem** och **Nazaret** äro små förfallna städer.

Genom kustens uppgrundning hafva de under medeltiden viktiga sjöstäderna *Jaffa* och *Akka* förlorat all betydelse. Likaså äro de forna fenikiska handelsstäderna *Tyrus*, *Sidon* m. fl. nu usla byar.

Arabien.

Ungefär $\frac{1}{3}$ af Europa; 5 mill. inb.; 2 på □ km. Mellan 34° och 12° nordl. bredd.

Arabien är den största halfö på jorden. [Gränser, se kartan!] Det inre landet upptages, så vidt man känner, mest af öknar och stepper. I midten finnas dock bergstrakter med odlingsbara ställen. Bäst lottade äro randbergen i SV och Ö där genom konstgjord bevattning ris, durra och frukter af alla slag odlas. Dadelpalmen ger åt araben en viktig del af hans föda, kaffeträdet¹ och rökelseväxterna de förnämsta utförsvärorna.

Beduinerna, „öknens söner“, ströfva omkring i de inre öken- och stepptrakterna med sina hjordar af får, getter och kameler. Det yppersta husdjuret är dock den vackra, vindsnabba och uthålliga arabiska hästen. *Beduinerna* bilda talrika stammar med sjeiker i spetsen. Flere stammar äro förenade under emirer. Stammarna ligga i ständiga fejder med hvarandra om brunnarna och betesmarkerna. Dessa araber äro kända för sin förnöjsamhet och ridderlighet.

De bofasta och jordbrukande *fellahsaraberna* bo i kusttrakterna.

¹ Kaffeträdet är hemma från östra Afrika, men triffes förträffligt i Arabien, hvars mokkakaffe anses vara det bästa. Kaffebönan är kärnan i en köttig frukt, som liknar körsbäret.

Med Mohameds uppträdande som religionsstiftare begynte för araberna en lysande tid. Mohamed hade befallt dem att med svärdet utbreda hans lära. De lydte och grundade ett af de största och mäktigaste världsriken, som funnits. Men araberna voro icke blott eröfrare; i deras rike, isynnerhet på Pyreneiska halfön, blomstrade åkerbruk, handel och andra näringar, och de voro sin tids mest bildade folk, som räknade ibland sig många namnkunniga vetenskapsmän och skalder.

Hela vestkusten vid Röda hafvet och norra delen af ostkusten vid Persiska viken tillhöra Turkiet. Bland landskapen märkas: **Hedsjas** och **Jemén** eller „lyckliga Arabien“, bägge vid Röda hafvet. — Städer:

Medina, bland palmlundar vid randen af öknen. Profetens och de första kalifernas grafvar. Vallfartsort. — **Mekka**, i en ödslig trakt. Mohameds födelseort, dit hvarje rättrogen muselman¹ en gång i sitt lif bör vallfärdas för att förrätta sin bön i det heliga templet Kaaba och kyssa den heliga stenen. En sådan vallfärd kallas hadsj och den, som företagit den, får hederstiteln hadsji.

Mokka, liten stad vid Röda hafvet, förr berömd för sitt kaffe.

På sydkusten ega engelsmännen området och staden **Aden** [ädn] vid den liknämnda viken. Stark fästning, som jämte den befästa ön *Perim* i Bab el Mandeb sundet beherskar ingången till Röda hafvet. Vigtig kolstation för ångbåtsfarten mellan Europa och Indien. Utförsel af Mokkakaffe.

I SO vid kusterna af Persiska och Oman vikarna samt Ormus sundet ligger i Arabiens skönaste trakt riket **Omán**. Det styres af en imam, d. ä. på en gång andligt och världsligt öfverhufvud, som residerar i *Maskát* vid östra kusten. Härifrån drifves stor handel på Afrikas ostkust. I Persiska viken fiskas pärlor.

Midt i Arabien ligger landskapet **Nedsjid**, där Vahabiternas² renläriga sekt bildat ett eget rike.

¹ Muselman, förvrängning af det arabiska moslim, d. ä. troende (nämligen på Mohamed och koränen).

² Vahabiterna förkasta profetens förgudande. De hålla strängt Allahs (= Guds) bud och föra ett enkelt och ärbart lefverne.

Längst i NV utskjuter mellan *Suéz* och *Akaba vikarna* halfön **Sinaj** med det liknämnda namnkunniga berget. Det består af nakna granitklippor och högt uppe ligger där ett gammalt, berömdt kloster, omgifvet af starka murar. — Halfön lyder under Egypten.

Iran.

Mellan 40° och 27° nordl. bredd.

Irans högland utbreder sig mellan *Kaspiska hafvet* och *Turans lågland* i N samt *Persiska viken*, *Oman viken* och *Arabiska hafvet* i S. Det begränsas i V af *Mesopotamiens lågland* och i Ö af *Indusdalen*.

Irans högland omgifves af betydande randberg, med toppar vida högre än Montblanc. Det inre af landet består af tre hufvudbäcken. Af dessa upptaga de två vestliga hela nordöstra *Persien* och skiljas genom en rad af höjder från det östra bäckenet, som omfattar södra *Afganistán* och norra *Beludsjistán*.

Det inre landet upptages af saltstepper och öknar. Äfven sydkusten är, oaktadt hafvets närhet, torr och het. Skogar finnas blott i de högre bergen och framför allt på nordsidan af Elburs, där en riklig nederbörd framkallar yppig växtlighet. Vinrankan och valnötsträdet hafva här sitt hem, medan persike- och mandelträdet äro hemma i de sydligare bergen. Från höjderna nedrinna talrika mindre floder och bäckar, hvilka genom att afledas i en mängd kanaler bevattna härliga åkerfält och trädgårdar i bergdalarna. Därefter försina de själfva i ökensanden eller utrinna i något saltträsk på steppen.

Hufvudbefolkningen utgöres af *perser*, *afganer* och *beludsjer*, alla tillhörande den ariska afdelningen af de indoeuropeiska folken. Perserna äro afkomlingar af

de forna perserna och mederna, men mycket uppblandade med andra folk. De äro vänner af skaldekonst, praktälskande och hafva ett artigt umgängessätt, hvarför de blifvit kallade „Asiens fransmän“, men de äro tillika listiga och bedrägliga. De lefva af åkerbruk, fruktodling, industri och handel. Persiska sjalar, mattor och sidenväfnader äro allmänt eftersökta. — Afganerna och beludsjerna äro råa och krigiska herdefolk. I flere delar af Persien bo äfven *turkiska folk*, hvilka mest lefva som nomader. Från dem härstammar det nu regerande konungahuset. — Alla dessa folk äro mohamedaner, men tillhöra olika sekter. Perserna och de turkiska folken äro nämligen sjiiter, afganerna och beludsjerna sunniter.¹

Iran består af tre skilda länder: *Persien*, *Afganistán* och *Beludsjistán*. — Persien har talrika städer, men de äro förfallna, och praktfulla ruiner vittna om förgången storhet.

1. Persien.

Konungarike. $4\frac{1}{2}$ gång Finland. — 8 mill. inb.; 5 på □ km.

Gränser, se kartan! Konungen kallas sjah och har oinskränkt makt. — Städer:

Teherán, vid södra foten af Elburs bergen. Landets hufvudstad. En knutpunkt för karavanvägar. 200,000 inb. — Under den osunda och heta sommaren flytta hofvet och de förnäma upp till bergen. — **Täbris**, i persiska Armenien. Landets förnämsta handelsstad, i hvars bazarer varor från Europa och Asien äro hopade. — **Ispahán**, på en fruktbar högslätt nästan midt i landet. Förut rikets glänsande hufvudstad.

Sjiras, söderut från Ispahán bland cypresslundar, rosen- och vingårdar. Förut de persiska skaldernas hem. — Nära intill ruinerna af *Persepolis*.

¹ Sjiiter kallas mohamedaner, som endast erkänna koránen och icke de under de första kaliferna gjorda tilläggen, kallade Sunna, hvaraf benämningen sunniter.

Afganistán. [4 mill. inb.]

Gränser, se kartan! Landet lyder under emiren af Kabul. — Städer:

Kabul, vid den liknämnda floden. Viktig öfvergångs-ort till Indien. — **Herát**, vid floden Heri Rud, hvars dal jämte Kabuls bildar genomgången från Turán och Persien till Indien. Därför viktig handelsstad och ett stridsäpple mellan engelsmännen och ryssarne.

Beludsjistán. [$\frac{1}{2}$ mill. inb.]

De sinsemellan krigande folkstammarna i landet lyda blott till namnet under khanen af Kelat. Denne är åter beroende af engelsmännen. — Hufvudstad: *Kelat*.

Främre Indien.

Något mer än $\frac{1}{3}$ af Europa. — 250 mill. inb.; ungefär 70 på \square km. — Mellan 36° och 8° nordl. bredd.

Främre Indien omfattar den stora halfön mellan *Ara-biska hafvet* i V, *Indiska oceanen* i S och *Bengaliska viken* i Ö samt dessutom landet norrut till *Himálaya* i N och *Solimán bergen* i V.

Landet består af två olika delar: *Hindostáns lågland* i N och *Dékans högland* i S. Hindostans lågland fördelar sig åter i tvenne stora slätter med väsentligen olika natur, nämligen *Indusdalen* och *Indiska öknen* i V samt Ganges- och nedre *Bramapútradalen* i Ö. Indusdalen får ringa del af sommarmonsunens regn och är därför ett stepp- och ökenland. Endast i flodernas närhet och så långt bevattningskanalerna sträcka sig ser man odlade fält och lundar af dadelpalmer. Gangesdalen är utomordentligt bördig och till en god del odlad. Men deltalandet är betäckt af sumpmarker, i hvilkas täta skogs- och grässnår (djungler) ti-

gern gömmer sig, och hvilkas osunda luft utgör en härd för koleran och andra pestartade sjukdomar. På Himälasyas skogrika sydsluttning kan man på en kort sträcka genomvandra jordens alla växtzoner från den tropiska urskogen genom de ständigt gröna löfträdens och kastanjernas, samt de sommargröna löfträdens och de nordiska barrträdens regioner till polarvärldens förkrympta buskar, mossor och lafvar.

Befolkningen är synnerligen talrik samt tätast i Gangesdalen, kustlanden och södra Dékan. Indiens hufvudbefolkning, *hinduerna*, utgör en blandning af två olika folkafdelningar: de ljushyade *arierna*, hvilka i en aflägsen forntid intågade i landet från NV, och de tidigare där bosatta svarthyade *drávidafolken*. Därför hafva hinduerna ett ganska olika utseende. De högre folkklasserna eller kasterna äro mera oblandade arier och hafva ett europeiskt utseende, det lägre folket, som mest består af drávida, har mörk hy och mindre ädel ansigts- och kroppsbildning. Hinduerna tala olika språk i olika trakter. De allmännast talade språken äro hindi och hindostani. I Dékan och på Ceylon äro drávidaspråken förherskande.

Största delen af hinduerna bekänner sig till brahmaläran, så kallad efter öfverguden, alltings skapare Brahma. Därnäst äro mohamedanerna talrika [50 mill.], hufvudsakligen i Hindostans lågland, hvaremot de kristna uti Indien äro fåtaliga. På Ceylon hylla invånarne buddhaläran.

Brahmalärens bekännare antaga utom de tre hufvudgrenarna Brahma, skaparen, Visjnu, uppehållaren, och Sjiva, förstöraren men också återuppväckaren, ett ofantligt antal högre och lägre gudar. Dessutom dyrka de flere djur såsom heliga. De förtära ej kött samt anse försakelse och själfplågeri som en dygd. I sin vidskepliga fromhet anse de sig vinna salighet genom att dränka sig i Ganges heliga böljor eller låta sig krossas af gudavagnens hjul. Med brahmaläran är en sträng kastindelning¹

¹ Kaster äro afskilda folkklasser, mellan hvilka en öfvergång icke är tillåten, d. v. s. att sonen alltid måste hafva samma yrke som fadern.

förbunden. Högst stå presterna, brahminerna, hvilka hafva stora företrädesrättigheter och stort inflytande. Utom alla kaster stå parias, med hvilka hvarje beröring anses som en besmittelse. Denna kastindelning utgör det svåraste hindret för kristendomens och den europeiska bildningens utbredande uti Indien.

Hinduerna äro ett af de äldsta bildade folk i världen. Deras heliga skrifter, Vedaböckerna, äro affattade på sanskrit, ett numera utdödt språk, hvilket är det äldsta af de sinsemellan beslägtade indoeuropeiska språken. De frambragte betydande vetenskapliga arbeten och skaldeverk. De uthöggo storartade grott-tempel med konstrika gudabilder i klippan. De väfde de finaste bomullstyg och drefvo en liflig handel. Men de hafva af sin religion och af främmande eröfrares ok hindrats att utveckla sig och stå nu ej högre än för 1,500 år sedan.

Det allra största flertalet af Främre Indiens inbyggare har sitt uppehälle af åkerbruk och fruktodling, hvaremot boskapsskötseln är obetydlig. De viktigaste sädesslagen äro ris, majs och hvete. Pisangen eller bananen och brödfrukträdets äro jämte vissa palmer de förnämsta fruktträd. Kaffe odlas mycket på Ceylon och sockerrör i Gangesdalen. Af krydder förekomma mest kanel och peppar. Vidare te, bomull, jute¹ [djute], tobak, opium och indigo² i mängd. — Af ålder är Indien bekant för sitt guld och sina ädelstenar; nu sysselsätter sig bergsbruket mest med upptagande af järn och stenkol. Den inhemska industrin har sjunkit genom den starka införseln af engelska fabriksvaror, men ännu förfärdigas fina väfnader samt smakfulla guld- och silfverarbeten. Handeln ligger mest i engelsmännens händer och går öfver Suezkanalen till Europa. Ett betydande järnvägsnät förbinder de förnämsta städerna med hvarandra från sydspetsen ända till nordvestra hörnet af landet. En bana går tillochmed högt upp till Himálaya. — Mynt: 1 rupie = Fmf. 2,40.

¹ Jute användes till säckväf, möbeltyg, tågverk m. m.

² Indigo är en färgväxt, som gifver en vacker blå färg.

Främre Indien lyder numera nästan helt och hållet under England och engelska drottningen har titeln „kejsarinna af Indien“. Ursprungligen eröfrades landet af ett stort engelskt handelssällskap, „Ostindiska kompaniet“, af hvilket det för icke länge sedan öfverlemnades åt engelska kronan. Största delen af landet förvaltas nu omedelbart af en engelsk vicekonung och engelska embetsmän. Men därjämte finnas åtskilliga större eller mindre områden, styrda af inhemska furstar, hvilka stå under Englands skydd och öfverhöghet. Engelska regeringen underhåller uti Indien en betydande krigsstyrka, som dock till största delen består af indiska trupper, *seapoys* [sippåjs]. — Städerna äro talrikast och störst i Gangesdalen, där icke mindre är 20 städer hafva öfver 100,000 inbyggare. De förnämsta äro:

a) I Gangesdalen:

Kalkutta, vid Ganges' största och djupaste mynningsarm *Hugli* i landskapet Bengalen. Säte för vicekonungen och de högsta embetsverken. Universitet och flere vetenskapliga sällskap. Stor handelsstad. 680,000 inb. — Staden består af tre delar: den modernt och praktfullt byggda europeiska stadsdelen, det starka fästet Fort William och den af bambu- och lerkojor bestående hinduiska stadsdelen. — **Benares**, vid Ganges, hinduernas heligaste stad, med en brahminsk högskola. — Vid floden höja sig präktiga marmortrappor, där skaror af pilgrimer två sig i den heliga Ganges böljor. Praktfulla pagoder¹ och moskeer pryda staden. På gatorna vimlar det af heliga djur, fromma tiggare och själfplågare, s. k. fakirer. — **Allahabad**, vid sammanflödet af Ganges och Djamna. Vallfartsort. — **Lakno**, vid en biflod till Ganges. Sidenfabriker. Stor stad med 260,000 inb. — **Delhi**, vid Djamna. Fordom residens för Indiens mongoliska herskare, hvilka buro titeln „Stor Mogul“. Storartade palats och moskeer från den tiden.

¹ Pagoder kallas de ofta mycket stora templen, tillhörande brahma- och buddhaläran.

b) Uti Indusdalen:

Lahor, i landskapet Pandjab¹ vid knutpunkten, där de långa järnvägarna i Ganges- och Indusdalen förenas med den till den viktiga Kabuldalen ledande linien. — **Pesjáver**, vid Kabul. Stark gränsfästning och ändstation för järnvägen.

I nordvestra Himalaya ligger den härliga högdalen **Kasjmir**, känd för sina dyrbara och fina sjalar.

c) I Dekan:

Bombay, på en ö vid Málabar kusten. — Indiens förnämsta handels- och fabriksstad. Stor utförsel af bomull. Järnväg till Kalkutta och Madrás. Regelbunden ångbåtsförbindelse med Europa. 770,000 inb. — *Elefanta* och *Salsette*, två öar nära Bombay, med ryktbara indiska klipptempel. — **Haidrabád**, på inre Dekans högslätt. Hufvudstad för en liknämnd skyddsstat. — **Madrás**, på Koromandelkusten. Oaktadt dess öppna redd, viktig införselhamn. Handel med diamanter och pärlor. 400,000 inb.

d) Ön Ceylon lyder icke under vicekonungen uti Indien, utan dess guvernör står omedelbart under regeringen i London. — Städer:

Kolombo, på öns vestra kust. Handel med kaffe och kanel. — **Point de Galle** [på'ng-dö-gall]. Viktig station för ångbåtsfarten mellan Europa, sydöstra Asien och Australien.

På Koromandelkusten eger Frankrike några små kolonier, bland dem **Pondichéry** [pångdisjéri].

På Malabarkusten eger Portugal af sina fordom stora besittningar i dessa trakter endast de små städerna **Goa** och **Diu**.

På södra sluttningen af Himálaya ligga två oafhångiga riken **Nepál** och **Bhután**, bebodda af mongoliska *himálayafolk*, hvilka utgöra en blandning af tibetaner och hinduer.

¹ Pandjab = femflodslandet af de fem bifloder, hvilka slutligen förenade infalla uti Indus t. v.

Bortre Indien.

Ungefär $\frac{1}{4}$ af Europa; 45 mill. inb. 17 på □ km. — Mellan 27° och 1° nordl. bredd.

Bortre Indien utgör den stora halfön mellan *Sydkinesiska hafvet* i Ö, *Malakka sundet* i S samt *Bengaliska viken* i V. Halfön Malakka är omgifven af en mängd kustöar, bland dem *Singapur* vid sydspetsen. Längre vesterut ligga de vulkaniska ögrupperna *Andamanerna* och *Nikobarerna*.

Det inre af Bortre Indien är uppfyllt af höga, skogbeklädda bergskedjor, hvilka stryka genom halfön i sydlig och sydostlig riktning. Mellan dem öppna sig yppigt fruktbara floddalar, hvilka vidga sig söderut till breda kustslätter. Klimatet är där ytterst hett och fuktigt och därför osundt, men gynnsamt för växtvärlden. Rikedomen på ris och de läckraste frukter är här större än annanstädes i världen.

Bortre Indiens hufvudbefolkning kallas *indo-kineser* och höra till den mongoliska rasen, men egentligen äro de en blandning af hinduer, kineser och malayer. Indo-kineserna tala liksom kineserna och tibetanerna enstafviga språk. De förnämsta indo-kinesiska folken äro: *barmaner* i V, *siameser* i midten, *annamiter* i Ö och *laos* i de nordliga inre delarna. De lefva af jordbruk, men äro lata och oföretagsamma, hvarför flitiga och företagsamma *kineser* talrikt bosatt sig i kusttrakterna, där de utgöra en hufvuddel af stadsbefolkningen och hafva tagit handeln och industrin i sina händer. På södra Malakka bo *malayer*. Ehuru *européerna* här hafva stora besittningar, äro de fåtaliga, emedan de icke kunna fördraga det heta klimatet. — Befolkningens flertal bekänner sig till buddhaläran och läskunnigheten är allmän. Malayerna äro mohamedaner, de kristna få.

Buddhaläran har ursprungligen utgått ur brahmaläran och har med den gemensam tron på själavandringen. Men buddhaläran förkastar kastindelningen och lär, att alla människor äro lika, och bära älska och bistå hvarandra. Den har många andra goda föreskrifter, hvarför den hidragit att mildra sederna hos de mongoliska folken i östra och mellersta Asien. Den har därför blifvit kallad „Asiens kristendom“. Också har buddhaismen genom sitt talrika presterskap, sina munk- och nunnekloster, sina fastor och processioner, sina lysande tempel m. m. en viss yttre likhet med katolicismen. Bland hedniska religioner står onekligen buddhaläran högst och har ungefär lika många bekännare som kristendomen.

Hela den vestra och östra delen af landet lyder under engelsmännen och fransmännen, medan den mellersta och södra delen upptages af inhemska välden. — Städerna bestå mest af bambuhyddor, öfver hvilka några europeiska hus, palats och framför allt tornprydda mångbrokiga pagoder höja sig.

Britiska besittningar.

1. Britiska Barma omfattar utom vestra kustlandet det förut sjelfständiga riket *Barma* kring Irávadi. — Städer:

Rangún, uti Irávadis delta. Handelsstad med stor utförsel af ris. — **Mandale**, vid mellersta Irávadi. Förut hufvudstad i riket Barma.

2. **Straits séttlements** [strät], spridda kolonier på halfön Malakka och dess kustöar vid sundet af samma namn. — Stad:

Singapúr, på den liknämnda ön vid Malakkas sydspets. Frihamn, mycket besökt af alla sjöfarande nationers fartyg, emedan sjövägarna från Europa, södra och östra Asien och Australien här sammanlöpa. 140,000 inb., mest kineser.

4. **Andamanerna och Nikobarerna**. Andamanerna äro en engelsk straffkoloni.

Franska besittningar och skyddsstater.

a) Under fransk förvaltning:

1. **Nedre Kotkinkina** [kåtjintjina] på Bortre Indiens sydkust i Mekongs delta. — Stad:

Saigón, vid en liknämnd flod. Hufvudort för de franska besittningarna. Risutförsel.

2. **Tong-king** kring floden Song-ka vid Tong-king viken. Egentligen nordliga delen af riket Annam. — Stad:

Ha-noi, vid Song-ka. Tong-kings hufvudstad.

b) Franska skyddsstater:

Kambodja vid nedre Mekong och Siamviken samt

4. **Annam**, kustlandet vid Sydkinesiska hafvet. — Stad:

Hué, nära östra kusten. Annams hufvudstad; starkt befäst af fransmännen.

Siam

omfattar den inre delen af Bortre Indien kring Menam och Mekong samt norra delen af halfön Malakka. Landet har en ganska ordnad styrelse under en konung. Regeringen har afslutit handelsfördrag med europeiska makter och Nordamerikas Förenta stater. Hufvudstad:

Bangkok, nära mynningen af Menam. 600,000 inb., hvaraf hälften kineser. — Till skydd mot öfversvämningarna äro bambuhyddorna uppförda på pålar eller på flottor i floden. De ståtliga palatsen och pagoderna intaga små höjder.

Malaystater på Malakka.

De muhamedanska malayerna hafva i södra Malakka bildat många oberoende småstater, styrda af sultaner.

Ostindiska övärlden.

Ungefär $\frac{1}{5}$ af Europa; 35 mill. inb.; 18 på \square km. Mellan 20° nordlig och 10° sydlig bredd.

Den ofantliga ostindiska övärlden utbreder sig mellan

sydöstra Asien och norra Australien. Den omgifves i Ö af *Stora oceanen* eller *Stilla hafvet*, i S af *Indiska oceanen* samt skiljes från Asiens fastland genom *Sydkinesiska hafvet* och *Malakka sundet*. [Hvilka äro de förnämsta ögrupperna och öarna?]

Alla öarna äro uppfyllda af berg, men hafva större eller mindre kustslätter. Långs den högbergiga sydranden af Sumátra och Java samt vidare öfver Små Sundaöarna, Molukkerna och Filippinerna sträcker sig en rad af fruktansvärda, verksamma vulkaner. Ön Java ensam har 45 vulkaner. Jordbäfningar och starka vulkaniska utbrott inträffa därför ofta. Jordmånen är utmärkt bördig, klimatet hett och fuktigt. Växtvärlden är i följd häraf utomordentligt yppig och stora urskogar betäcka de flesta öar från kusterna ända högt upp på bergen. Rikedomen på kryddor är mycket stor. Molukkerna äro bekanta för sina kryddnejlikor, muskotnötter m. fl. — Djurvärlden är på de vestligare öarna rik och lik den i Asien, men på öarna öster om det djupa sundet mellan Bórneo och Celébes är djurvärlden fattigare och påminner om Australiens. Märkliga äro där de många slagen af papegojor.

Hufvudbefolkningen utgöres af *malayer*, hvilka bilda en skild menniskoras, den malayiska rasen, och äro delade i en mängd stammar. De förnämsta äro *javaneserna*, hvilka i många århundraden varit ett bildadt folk samt hafva ett eget skriftspråk och en rik literatur. De mottogo först sin bildning och religion från hinduerna, men hafva sedan af araberna förmåtts att antaga islam, som nu är den mest utbredda religionen. De lefva af jordbruk. Märkliga äro *batta* i det inre Sumátra, hvilka lefva af jordbruk och ha en egen skrift, men äro menniskoätare. *Dajakerna* på Bórneo äro kända för sin grymhet, *tagalerna* på Filippinerna äro kristna jordbrukare. Många halfvilda malayfolk lefva ännu, såsom de flesta malayer förut, af fiske, sjöhandel och sjöröfveri. — De inre urskogarna på Luzón, den största af Filippinerna, och Celébes befol-

kas af svarta, krushåriga *negritos*, beslägtade med austral-negrerna. I städerna och kustnejderna äro inflyttade *kineser* talrika, de herskande *européerna* däremot fåtaliga.

Den Ostindiska övärlden tillhör hufvudsakligen Nederländerna, Spanien och England. Portugal innehar ett obetydligt område.

Nederländska besittningar.

Holländarne göra anspråk på Sundaöarna och Molukkerna, men med undantag af Java är det blott till kusttrakterna, som de sträcka sitt herravälde. Det inre af Borneo är till och med ännu föga känt. Kärnan i det holländska kolonialväldet bildas af Java, där $\frac{2}{3}$ af hela övärdens befolkning bo. Med stor klokhets hafva holländarne inrättat sin förvaltning så, att distrikten och provinserna styras af inhemska ädlingar och furstar, i hvilkas namn alla påbud utgå, men vid deras sida stå holländska embetsmän, hvilka i själfva verket leda förvaltningen. Äfven göra holländarne intet intrång på javanesernas religion. Nederländerna hafva därför stor inkomst af sina kolonier. De viktigaste handelsartiklarna äro: kaffe, socker, tobak och indigo från Java, kryddor från Molukkerna och tenn från ön *Banka*¹ vid Sumátras ostkust. — Stad:

Batavia, på nordvestra kusten af Java. Hufvudstad för det nederländska kolonialväldet och en vigtig handelsplats. 100,000 inb. I följd af det osunda klimatet vid den heta, sumpiga kusten bo de flesta europeer på villor i bergsbygden söderut.

Spanska besittningar.

Spanjorerna ega Filippinerna, hvilka äro mycket rika på naturprodukter af alla slag. De viktigaste utförsvarorna äro: tobak, socker och hampa („Manilahampa“) men han-

¹ *Banka* har de rikaste tenngrufvor i världen.

delen har förhindrats genom höga tullar och dålig förvaltning. Hufvudstad:

Manila, på vestkusten af Luzón. Stora cigarrfabriker. 180,000 inb.

Britiska besittningar.

Engelsmännen ega den lilla ön **Labuan** vid nordvestra kusten af Borneo samt protektoratet öfver en stor kuststräcka i norra delen af ön.

Labuan utgör kolstation för den engelska ångbåts- och krigsflottan i dessa vatten.

Portugiserna innehafva den nordöstra delen af ön **Timor**, den största bland de Små Sundaöarna.

Kina.

Kejsardöme. Hela *Kinesiska riket* något större än Europa. 400 mill. inb. *Egentliga Kina* med *Mandjuriet* = $\frac{1}{2}$ af Europa; 380 mill. inb.; 80 på □ km. — Mellan 52° och 18° nordl. bredd.

Med *Kina* menas här det s. k, *Egentliga Kina*, hvar till det nästan uteslutande af kineser bebodda *Mandjuriet* blifvit fördt. Härvid tages icke i betraktande den långa och smala landremsa, hvilken såsom en del af *Egentliga Kinas* nordvestliga provins sträcker sig nästan midt igenom *Centralasien*. [Gränser, se kartan!]

Med afseende å naturbeskaffenheten kan man i *Egentliga Kina* särskilja tre olika delar.

Den största delen utgöres af södra och mellersta Kinas bergland. Det är ett vackert land, där skogbeklädda eller odlade höjder omvexla med fruktbara dalar, genom hvilka fiskrika och segelbara floder slingra sig i alla riktningar. Den höglända kusten har goda hamnar och en rik skärgård.

I det stora kinesiska låglandet är hvarje fläck trä-

gårdsligt odlad och tätare bebyggd än något annat ställe på jorden. Otaliga bevattnings- och samfärdskanaler genomfåra landet. Mellan låglandet och Gula hafvet höjer sig den bergiga halfön *Sjan-tung*, som är rik på ädla metaller.

Nordvestra Kina utgöres af stora högslätter, bildade af en fin, bördig dammjord, i hvilken den strida Hoang-ho djupt inskurit sin flodbädd, och hvaraf flodens vatten färgats gult.¹ Genom konstgjord bevattning hafva dessa högslätter gjorts till de rikaste åkerfält. De åtskiljas från låglandet genom bergskedjor, hvilka innehålla de största stenkolslager i världen. — Mandjuriet är i det inre ett slätt steppland, hvilket omgifves af alprika randberg. I S är landet af kineserna väl odladt, i N skogrikt.

Klimatet är mycket gynnsamt, i det att under sommaren en sydostmonsun medför stark värme och riklig nederbörd. I nordliga Kina uteblir dock regnet någon gång, bevattningskanalerna uttorka och millioner människor dö af hunger. Under vintern blåser åter en nordvestmonsun, som medför köld och klar himmel, isynnerhet åt norra Kina. Där odlas därför hufvudsakligen hvete och hirs, medan i de mellersta och södra delarna risodlingen är hufvudsak. Kina frambringar mer te² och silke än något annat land i världen. Dessutom odlas betydligt socker, sydfrukt, bomull och tobak.

Egentliga Kina och Mandjuriet bebos nästan helt och

¹ Denna dammjord kallas af kineserna „gula jorden“. Den har bildats sålunda, att det finaste stoftet från de omgifvande bergstrakterna af vinden förts öfver steppen och där qvarhållits af steppgräset. Under årtusendens lopp hafva på det sättet stoftmassor aflagrat sig och hafva nu en mäktighet af ända till 1000 m.

² *Tebusken* har sitt hem i södra Kina. Örtbladen afplockas tre gånger om året, torkas, och färgas. De spädaste bladen äro de bästa. Det är dock endast sämre sorter, som komma till Europa, ty det mesta och bästa teet förtäres i landet sjelft. Där nyttjas te vid hvarje mål och af alla människor från kejsaren till hans ringaste undersäte.

hållet af *kineser*. Endast i alplandet längst i S finnas kvarlefvor af landets urbefolkning och ostsidan af Formosa bebos af oberoende malaystammar. *Mandjuerna*, hvilka eröfrat landet och från hvilka Kinas herskarehus stammar, hafva fullkomligt uppgått i kineserna. Desss tillhöra den mongoliska rasen. Deras språk består af idel enstafviga stamord, hvaraf sedan andra ord blifvit sammansatta. Skriften utgöres af ordtecken, hvilka sålunda äro lika många som orden i språket. Skriftecknen uppgå ända till 80,000, men man kan reda sig med 5,000. Så mycket märkvärdigare är det, att läs- och skrifkunnigheten äro allmänna. Också aktas kunskaper högt i Kina och den ringaste man kan genom skicklighet uppstiga till de högsta embetsmän, mandariner. Men för religionen äro kineserna likgiltiga. De bildade hylla Konfutses lära, hvilken består af moraliska föreskrifter utan gudstjenst och presterskap. Massan af folket bekänner sig till buddhaismen, här kallad Fos lära.

Allt arbete utföres af kineserna med flit och ordentlighet. De äro skickliga jordbrukare, handtverkare och handelsmän. Vidt bekanta industrialster äro: porslinsvaror, lackerade arbeten, sniderier i trä och elfenben; tusch, bomulls- och sidentyg m. m. Den inre handeln är betydande, kanal- och flodfarten mycket lifliga. Men kineserna äro dåliga sjömän, hvarför europeerna, sedan numera många hamnar öppnats för dem, drifva en stor ångbåtsfart på Kina.

Kineserna äro ett af jordens äldsta kulturfolk. De hade redan långt förr än europeerna uppfunnit krutet, kompassen, och boktryckerikonsten. De hafva en gammal literatur, rik isynnerhet på historiska och geografiska arbeten. I allmänhet hålla kineserna strängt fast vid fädernearfda vanor och förakta allt främmande. Därför hafva de ännu många egendomliga seder och bruk. Karlarna raka hufvudet och kvarlemnna endast en hårpiska; de rika bära långa naglar med fodral till tecken på att de ej behöfva arbeta och deras qvinnor hafva förkrympta fötter, så att de knappt kunna gå o. s. v. Och likväl äro kineserna ovanligt arbetsamma.

De äro tillika förnöjsamma, ordentliga och sparsamma, hvarför de som värderade arbetare hafva spridt sig i landen kring Stilla hafvet. Bland kinesernas förnämsta dygder böra vidare nämnas deras vördnad för lagen, föräldrarna och ålderdomen. Deras fel äro feghet och bakslughet. De hafva liksom perserna ett artigt umgängessätt, men man kan ej lita på deras ord. I våra dagar hafva kineserna emellertid lärt mycket af europeerna, de „rödhåriga barbarerna“, som de föraktfullt kalla dem, och de kunna kanske ännu liksom i forna dagar vinna eu ofantlig förkofran, sedan de lärt sig använda de oerhördt rika stenkolslagren uti industrins och samfärdselns tjänst.

Kina eller „Midtens rike“, såsom kineserna själfva kalla det, styres af en kejsare. Han benämnes „himmelens son“, folkets fader och moder“ m. m. och betraktas med stor vördnad. Dock måste han rätta sig efter bruket och är mycket beroende af embetsmännen. — I Egentliga Kina finnas många stora städer, men de äro föga inbjudande: husen äro låga bambukojor, gatorna trånga och smutsiga. Mångenstädes äro floderna uppfyllda af simmande hus.

1. Egentliga Kina; städer:

Pe-king, („nordens hof“), nära Pei-ho. Landets hufvudstad och kejsarens residens. Kanske 1 mill. inb. — De kejsarliga palatsen med trädgårdar upptaga en stadsdel. Däröfkring ligger mandjustaden, omgifven af en ringmur, och där bor mandjuadeln. Utanföör denna ligger den kinesiska staden. — **Tien-tsin**, nära mynningen af Pei-ho, Pe-kings hamnstad och därmed förbunden genom kanaler. 1 mill. inb. — **Nan-king** („söderns hof“), vid Jang-tse-kiang. Hufvudsäte för kinesisk lärdom. Stor bomulls och sidenindustri. — **Han-kau**, vigtig inre hamnplats vid Jang-tse-kiang, tillgänglig för stora ångfartyg. — **Sjang-hai**, vid kusten. Kinas vigtigaste sjöhandelsstad, besökt af mer än 2,000 ångare om året. Stor utförsel af te och silke. — **Kanton**, vid Si-kiang. Den första för europeer öppnade hamn; nu mindre besökt än Sjang-hai. 1½ mill. inb.

Vid Si-kiangs mynningsvik ligga tvenne europeiska kolonier:

Hongkong, en klippö med den betydande handelsstaden **Victoria**, till-

hör engelsmännen; — **Macáo**, en liten sjöstad på en udde, tillhör portugiserna.

2. **Mandjuriet**; hufvudort:

Mukden, i landets sydliga del. De kinesiska mandjukejsarnes begravningsstad.

3. **Biländer** i Centralasien äro: *Tibet*, *Mongoliet* och *Ost-Turkestan*.

Centralasien.

Ungefär $\frac{2}{3}$ af Europa. — 9 mill. inb.; 1 på \square km. — Mellan 50° och 28° nordl. bredd.

Centralasien består af tre hufvuddelar: *Tibet*, *Mongoliet* och *Ost-Turkestan*. De äro hufvudsakligen bebodda af tre mongoliska folkstammar: tibetaner, hvilka liksom kineserna tala ett enstafvigt språk, mongoler och turkiska folk. Dessutom finnas inflyttade kineser samt längst i V perser, här kallade tadsjiks.

Tibet

omfattar alplandet mellan Kuen-lun i N och Himalaya i S. På de nordliga högslätterna bor en gles herdebefolkning. Endast i Bramaputra- och Indusdalarna finnes en bofast befolkning, som lefver af jordbruk. Tibet är buddhalärens hufvudland, och där bor dess högsta andliga öfverhufvud dalai-lama, hos hvilken gudomen tros hafva tagit sin boning. Presterna och munkarna äro särdeles talrika i landet. Tibet är en vasallstat under Kina, hvars sändebud har stort inflytande. Hufvudstad:

Lasa, ej långt från Bramaputra. Dalai-lamas residens. Buddhaistisk vallfartsort. Mer än hälften af befolkningen utgöres af prester och munkar.

Mongoliet

omfattar, utom Gobi eller Sja-mo öknen, stepplandet *Djungariet* mellan Altaj och Tien-sjan. På stepperna ströfva *egentliga mongoler* och i *Djungariet mongoliska kalmyker* omkring med sina hjordar af fettsvansade får, kameler och hästar. Mongolerna bekänna sig till buddhaläran och äro kraftfulla, härdade människor. Deras ryttareskaror under egna höfdingar äro Kinas förnämsta krigare. I forna dagar hafva de utgjort kärnan i mongolhärar, som stormat fram öfver världen. Hufvudstad:

Urga, vid nordranden af Gobi, där den genaste karavanvägen går fram mellan Kina och Sibirien. Äfven säte för en buddhaistisk öfversteprest och vallfartsort. Utom några tempel samt kinesiska och ryska hus har staden mest tält.

Ost Turkestan

omfattar Tarimbäckenet och dess randberg. Landet bebos af kraftfulla turkiska ryttarefolk, hvilka lefva som nomader och äro mohamedaner. Tadsjiks och kineser äro talrika i de odlade floddalarna. Ost-Turkestan är nu en kinesisk provins. — Städer:

Jarkand och **Kasjgar**, vid liknämnda källfloder till Tarim. Här gå de förnämsta karavanvägarna från östra till västra Asien. — **Kuldsja**, vid Ili i *Djungariet*. Staden med område återlemnades nyligen af Ryssland åt Kina.

Korea.

Nära $\frac{2}{3}$ af Finland. — 10 mill. inb. — Mellan 43° och 34° nordl. bredd.

Halfön Korea utskjuter mellan *Japanska hafvet* i Ö, *Ostkinesiska hafvet* i S och *Gula hafvet* i V. I N gränsar landet till Kina, hvarifrån det skiljes genom en alpkedja. Liksom Italien, genomstrykes Korea af en bergskedja från

N till S. Denna har snöhöljda toppar och stupar brant ned mot ostkusten. På vestra sidan finnas fruktbara dalar och utanför kusten utbreder sig en betydlig skärgård. Bergen äro rika på metaller och för det mesta skogbeklädda. Dalarna äro odlade med ris, majs, bomull och tobak.

Koreanerna äro ett blandningsfolk af mongoliska rasen och med flerstafvigt språk. De hafva sin odling från Kina och konungen i Korea betalar årligen en tribut åt kinesiska kejsaren, men annars hålla sig koreanerna alldeles afskilda från Kina. Nu hafva flere europeiska magter konsuler i Korea. Hufvudstad:

Seul, nära vestkusten. $\frac{1}{4}$ mill. inb.

Japan.

Litet större än Finland; 38 mill. inb.; 100 på □ km. — Mellan 50° och 24° nordl. bredd.

Det Japanska öriket sträcker sig utmed Asiens ostkust. Hufvudgruppen utgöres af de 4 stora Japanska öarna: *Jeso*, *Nipon*, *Sikok* och *Kjusiu*, hvartill kommer en stor mängd af små öar. Till Japan höra äfven *Kurilerna* och *Liu-kiu* öarna.

Alla dessa öar äro bergiga. De högsta bergen utgöras af ännu verksamma eller utslocknade vulkaner. En sådan är det härliga, snöbetäckta *Fudsziejåma* på Nipons ostkust. Bergen äro rika på metaller, såsom guld, silfver och isynnerhet koppar, och jordmånen är utmärkt bördig. — Klimatet är godt och behagligt. Sommaren är varm och regnrik och vintern är mild, emedan de Japanska öarnas kuster sköljas af en varm hafsström Kuro-sjió.¹ I ett

¹ Denna hafsström i Stilla hafvet liknar Golfströmmen i Atlantiska oceanen. Äfven i Kuro-sjió är vattnet varmt, saltigt och mörkblått, däraf dess japanska namn, som är bildadt af orden kúro = mörkblå, och sjió = salt- eller hafsvatten.

sådant klimat är naturligtvis såväl växt- som djurvärlden rik. Där odlas ris, te, socker, bomull och många sydfrukter. Silkesodlingen är betydande och silke jämte te utgöra de förnämsta utförsvarorna.

Japaneserna tillhöra den mongoliska rasen och deras språk är ett flerstafvigt böjningsspråk. De äro ett blandningsfolk af öarnas ursprungliga befolkning, de långskäggiga *ainos*, hvilka ännu bo i det inre af Jeso och på Kurilerna, samt senare inflyttade folk, isynnerhet kineser. Af de sistnämnda hafva japaneserna också mottagit sin bildning, men de hafva i mycket öfverträffat sina lärare. Genom sin renlighet, sin tapperhet och sin ifver att tillegna sig den europeiska odlingen stå japaneserna främst bland Asiens mongoliska folk. De ha skaffat sig telegraf och järnvägar; deras flotta och krigshär äro inrättade efter europeiskt mönster. Årligen studera talrika japanesiska ungdomlingar vid Europas och Nordamerikas högskolor, och i Japan finnas en mängd goda skolor. Många bildade japaneser bära till och med europeisk klädedrägt. Men kristendomen har ännu vunnit ringa insteg och den allmänna religionen är ett slags buddhaism.

De flesta människor i det fruktbara landet hafva sitt uppehälle af *jordbruk* och landet är trädgårdsligt odladt. *Fiske* bedrifves mycket, ty ris, fisk och te utgöra hufvudfödan. Japanesernas industrialster, såsom sidentyg, lackerade arbeten, metallvaror, sniderier i trä och elfenben m. m. äro eftersökta handelsartiklar. *Handeln* är liflig.

Riket styres af en mikado eller kejsare och vid hans sida finnas ett statsråd och en rådgifvande senat, bestående af adelsmän.

Landet är ungefär lika tätt befolkadt som Italien och har många betydande städer. De största äro:

Tokio, vid en vacker vik på ostkusten af Nipon. Landets hufvudstad. 1 mill. inb. — **Jokohåma**, hamnstad till

Tokio och därmed förbunden genom en järnväg. Hufvudort för den utländska handeln. — **Kioto**, i det inre af södra Nipon. Hufvudort för japanesisk lärdom. Utmärkta industrialster. $\frac{1}{4}$ mill. inb. — **Osaka**, på södra kusten af Nipon. Stor handelsstad. — **Nagasaki**, på vestkusten af Kiu-siu. Den första hamn, som öppnades för europeerna. Betydlig handel på Kina.

Återblick på Asiens inbyggare.

Såsom uti inledningen nämndes, höra Asiens inbyggare hufvudsakligen till tre särskilda människoraser: den *kaukasiska*, den *mongoliska* och den *malayiska*. En linie, dragen från Kaukasus till Bramapútras mynning, skiljer ungefärligen det af kaukasiska rasen bebodda området i sydvestra Asien från det af mongoliska rasen befolkade nordöstra Asien. Den malayiska rasen bor endast på Ostindiska öarna och södra Malakka.

Kaukasiska rasens folk i Asien tillhöra tre af dess hufvudafdelningar, nämligen *indoeuropeiska*, *semitiska* och *drávida* folk. Asiens indoeuropeiska folk kunna åter fördelas i tre grupper: ariska folk, kaukasiska folk och europeer. Till de ariska folken höra hinduerna i Främre Indien, perserna, afganerna och beludsjerna uti Iran samt armenierna och kurderna i Armeniens högland. De kaukasiska folken äro många, men små, och bosatta i Kaukasien. Det förnämsta är georgierna eller grusinerna. Af europeerna hafva grekerna sedan urminnes tider innehåft kusttrakterna af Mindre Asien. De öfriga europeerna finnas spridda öfverallt i kolonialbesittningarna. — Semitiska folk äro araberna i Arabien, Syrien och Mesopotamien samt judarna i vestra Asiens städer. — Drávida folken äro mycket uppblandade med hinduerna samt bebo större delen af Dékan och ön Ceylon.

Flertalet af Asiens inbyggare tillhör den *mongoliska rasen*. De till denna ras hörande folken kunna med afseende å språket fördelas i två hufvudgrupper: folk, som tala flerstafviga språk och folk, som tala enstafviga språk. Till de förra höra: de turkiska folken, såsom osmaner i Mindre Asien, kirgiser och turkmener i Turan, jakuter i Sibirien m. fl.; de mongoliska folken, egentliga mongoler och kalmyker i Centralasien; de finsk-ugriska folken ost-

jaker och voguler i vestra Sibirien; de tungusiska och ostsibiriska folken i östra Sibirien, samt japaneser och koreaner. Enstafviga språk tala: kineserna, indokineserna och tibetanerna.

Den mongoliska rasen utmärker sig genom en medelstor, tämligen välbildad gestalt, rundt ansigte med något utstående kindknotor, mörkbruna ögon med smal öppning och vanligen snedt ställda, mera låg näsa med breda näsborrar och bred mun. Hudfärgen är mest gul eller gulbrun (hos de högre klassernas kvinnor ofta hvit), håret svart och sträfft, skäggväxten svag. Den andliga begåfningen är ganska god.

Malayiska rasens folk bo på halfön Malakka och Ostindiska öarna. Det förnämsta bland dem är javaneserna på Java.

Malayerna kännetecknas genom medelstor gestalt, hög panna, tämligen stor näsa med breda näsborrar, framstående käkar och bred mun med litet utstående läppar. Hudfärgen är brun, håret svart. Till utseendet påminna malayerna något om mongolerna, men hafva ett helt annat lynne.

Bland de olika folken herska i skilda delar af Asien hufvudsakligen fyra religioner, De råa fiskare- och jägarefolken i Nordasien äro ännu för det mesta tillgifna sjamanismen med dess tro på onda makter och trolldom. I vestra Asien ända bortom Pamir och Indus är islam den herskande religionen. Också den Ostindiska övärldens bebyggare hafva antagit dess läror. I Främre Indien är Brahmäläran den allmännaste. Största antalet anhängare har likväl den därifrån utgångna Buddhas lära, som är utbredd öfver nästan hela östra Asien och Centralasien. Märkligt är att, ehuru kristendomen utgått just från Asien, denna den högsta af alla religioner har endast få bekännare där. Af de inhemska asiatiska folken är det blott armenierna och georgierna, som redan länge varit kristna. Det har väl lyckats ryssarna att förmå ett par af de sibiriska folken att antaga kristendomen, men detta har skett blott till namnet. Uti Indien och Kina predikas kristendomen ifrigt af talrika missionärer, men också där är de omvändes antal ringa.

Det ofantliga höglandsbälte, med dess snöhöljda randberg, dess öfverskådliga öde stepper och öknar, som sträcker sig midt igenom Asien, har starkt afskilt Nordasien från Sydasien och betingar de olikheter i klimat, växt-, djur- och menniskolif, som i årtusenden varit utmärkande för denna världsdel. Liksom fordom ströfva än i dag råa fiskare- och jägarefolk utmed de nordliga hafskusterna och i de stora skogarna eller flytta renherdar med sina hjordar omkring på tundrorna vid skogsgränsen. På samma sätt drifva steppernas nomader sina hjordar af får, kameler och hästar från ställe till ställe. I de vestliga kust- och floddalarna, men framför allt i det sydöstra monsunområdet hafva människorna tidigare än annanstädes odlat jorden och vunnit en ej ringa bildning

Utom jordbruk och fruktodling idkades redan i äldsta tider betydande handel och industri samt något bergsbruk. Men flere af de forna kulturfolken finnas ej mera till, och de andra hafva stannat kvar på nästan samma bildningsgrad, som de redan för många århundraden sedan innehade. Det är i våra dagar främst de europeiska kolonisterna, som gifvit upphof åt ett nytt framåtskridande i gamla Asien. Odlade fläckar börja visa sig i Nordasiens floddalar och nya kulturväxter äro införda i de från fordom odlade landen. Bergsbruket har allt mer och mer uppdragat Asiens stora mineralrikedom. Man får nu icke blott ädelstenar och ädla metaller från Asien, utan man har äfven upptäckt rika lager af stenkol och järn, hvilka i en framtid kunna träda uti industrins och handelns tjänst. Också för dessa näringsfång hafva med ångmaskinernas, ångbåtarnas och järnvägarnas införande en ny tid grytt i Asien.

Väl färdas ännu de sibiriska folken för det mesta med sina slädar och hundspann genom obanade ödemarker, väi tåga karavanerna långsamt fram genom mellersta och vestra Asiens stepper och öknar; men man ser också redan ångbåtar ryka på Sibiriens floder och Turans steppsjöar, och nyligen har i sistnämnda trakter själfva öknen börjat genljuda af lokomotivets ånghvisla. I vestra Asien äro ännu karavanvägarna de allmännaste samfärdslederna; endast någon sjöfart drifves och några små järnvägslinier finnas i Kaukasien och Mindre Asiens kusttrakter. I de sydöstra kulturlanden finnas af gammalt talrika landsvägar, och flod- och sjöfarten är rätt lifvig, men utom några mindre banor i Japan och Kina finnas betydande järnvägar blott i Främre Indien. Där hafva emellertid järnvägslinierna redan en längd af 25,000 km.

Städerna äro naturligtvis små i norra och mellersta Asien. Många af vestra Asiens fordom folkrika städer ligga nu i grus. Några få större handelsstäder träffas ännu dels vid kusterna, dels vid knutpunkter af karavanvägarna. Men i de starkast odlade trakterna af Indien, Kina och Japan finnas talrika stora städer, ställvis på ringa afstånd från hvarandra.

I Asien hafva under tidernas lopp världsräliden uppstått och åter fallit i spillror. Af inbemska riken är det blott tvenne, som i våra dagar äro fast ordnade och ha en större betydelse, nämligen kejsardömena Kina och Japan. Konungarikena Korea och Siam hafva först på senare tider trädt i större beröring med den öfriga världen. Konungariket Persien är fortfarande stadt i förfall, medan Afganistán och Beludsjistán äro föga ordnade. Afganistán ligger inkiladt mellan Rysslands och Englands besittningar och utgör därför ett stridsäpple mellan dessa makter. Af de europeiska kolonialbesittningarna hafva visserligen de ryska det största omfånget, men en ringa befolkning i förhållande till de britiska. Uppräknade i ordning efter folkmängden äro

europernas besittningar och lydländer i Asien följande: britiska, nederländska, franska, ryska, turkiska, spanska och portugisiska.

Asien har med rätta blifvit kalladt „den menckliga odlingens vagga“. Det kan ock blicka tillbaka på tider af storhet och glans. Men Asien eger ännu så stora, ja outtömliga naturliga tillgångar, att då en gång dessa i större mått tillgodogöras, en ny tid af rikedom och makt kan gry för dess folk.

Afrika.

Läge och kust. Afrika utsträcker sig på ömse sidor om eqvatorn mellan $35\frac{1}{2}^{\circ}$ nordlig och 35° sydlig bredd. Det är den tredje i ordningen af världsdelarna och har en ytvidd af 30 mill. \square km. Världsdelens bildar en stor fastlandmassa utan djupare inskärningar, utan utskjutande halföar och kustöar. Afrika sammanhänges genom *näset vid Suez*, som likväl numera är genomskuret af *Suezkanalen*, med Asien och skiljes från Europa genom det smala och grunda *Gibraltars sund*. Annars omgifves det på alla sidor af vida haf: i N af *Medelhafvet*, i V af *Atlantiska oceanen* samt i Ö och S af *Indiska oceanen*.

Medelhafskusten är vesterut högländ och klippig, österut sandig och långgrund. Här utskjuter Afrikas nordligaste udd *Kap Blanco*. På midten bildas de öppna vikarna *Lilla* och *Stora Syrten*. Hela den långa vestkusten är långgrund och dels sandig dels sumpig och skogrik. Här bildas den vida *Guinea bugten*, som omgifves af *Öfre* och *Nedre Guineakusten*. Efter de olika produkter, som hemtats från Öfre Guineakusten ha olika delar deraf kallats *Pepparkusten*, *Elfenbenskusten*, *Guldkusten* och *Slafkusten*. Den vestligaste udden är *Kap Verde* och på vestra sidan ligger på en bergig halfö *Goda-hopps-udden*. Afrikas sydligaste udde är den af farliga sandbankar omgifna *Kap Agulhas* [aguljås]. Ostkusten är mest brant och hög, men på

midten är den låg och betäckt med sumpiga skogsmarker. Indiska oceanen bildar tre vida, grunda bugter och på midten af ostkusten utskjuter *Somali halfön*, den enda af någon betydelse i Afrika. På den ligger ostspetsen *Kap Guardafui*. — Alla kusterna äro fattiga på goda hamnar.

Afrika är också fattigare på öar än någon annan världsdel. I Atlanten ligga ögrupperna *Azorerna*, *Madeira*, *Kanarerna*, *Kapverdeöarna* samt långt ute i hafvet de små klippöarna *Ascension* [asä'nsjen] och *S:t Helena*. Uti Indiska oceanen finnes den stora ön *Madagaskar*, som åtskiljes från fasta landet genom den breda *Mozambique kanalen* [måsangbik]. I dess norra del ligga *Komorererna* och Ö om Madagaskar *Maskarenerna*. Utanför *Kap Guardafui* ligger ön *Sokótra*.

Ytbildning. Afrika upptages till största delen af ofantligt vidsträckta högplatåer. De äro i allmänhet omgifna af randberg, hvilka hastigt sänka sig i terrasser ned mot smala kustslätter. Man kan dela Afrika i tre hufvuddelar.

1. **Nordafrika** omfattar landet N om 15° nordl. bredd. Längst i NV höja sig de betydliga *Atlasbergen*, hvilkas sydvestliga och högsta del kallas *Höga Atlas*. Dess toppar nå en höjd af 4,000 m. Ö om Stora Syrten uppstiger *Barkas högländ* med gräsrika högslätter och skogbeklädda sluttningar mot hafvet. S om dessa högländ utbreder sig *Sáhara*, det största ökenland på jorden, från Atlantiska hafvet i V till Röda hafvet i Ö. *Sáhara* upptages såväl i vestra som östra delen, hvilken kallas *Libyska Sáhara*, af vida sandhaf, där den lösa flygsanden mångenstädes blifvit hopad i vågrika dyner. Där äro de i kittelartade insänkningar kring källor och brunnar belägna oaserna glest sådda. Men i mellersta *Sáhara* äro sandfälten mindre, den mörka, höglända klipp- och stenöknen, kallad *hammáda*, har större utbredning och där finnas till och med betydliga

bergland, af hvilka det högsta är *Tibesti*. Oaserna ligga närmare hvarandra, hvarför de förnämsta karavanvägarna här gå fram från Medelhafskusten till det inre Afrika. Vid nordranden af öknen finnas dalsänkor med uttorkade flodbäddar, kallade vadi, hvilka af vinterregnen klädas gröna. Och V om Lilla Syrten finnas saltträsk, s. k. schott, hvilka äro rester af forna insjöar¹. Mångenstädes isynnerhet i de sydligare delarna af öknen är sanden betäckt med en saltskorpa och stora saltlager gömma sig i jorden.

2. **Sudán** („De svartes land“) omfattar mellersta Afrika från Atlanten i V till *Abessinians alpland* i Ö. Detta är ett öfvergångsområde från Sáhara till det tropiska Afrika. Den vestra delen, kallad *Högsudán*, består af *Senegambians högslätt*. Mellersta eller *Lågsudán* utgör en sänka kring den grunda, säfbevuxna sjön *Tsad*, dit vattnet samlar sig från de omgifvande bergstrakterna. Östra eller *Egyptiska Sudán* kring Nilfloden upptages af steppartade högslätter, hvilka i *Nubien* i form af breda terrasser uppstiga till *Abessinien*, ett vildskönt alpland, hvars toppar täfla i höjd med Montblanc.

3. **Sydafrika** utgör den högsta delen af Afrika och bildar vidsträckta högslätter med höga randberg i kuststrakterna. Vid östra randen af den sjörika ostafrikanska högplatån reser sig den slocknade vulkanen *Kilima-Ndjáro* [5,700 m] öfver snögränsen, ehuru den är belägen strax S om eqvatorn. Vid vestkusten uppstiga *Kamerúnbergens* likaledes utbrunna vulkankäglor till alphöjd. Längre söderut bilda högplatåerna vida stepper och öknar. Störst är öknen *Kalahari*, som genomskäres af Stenbockens vändkrets. Den vexlar utseende med årstiderna och utgör endast på få ställen verklig sandöken. Vid ostranden uppstiga *Drakebergen* i starka branter från det låga, fruktbara kustlan-

¹ Emedan några af dem ligga lägre än Medelhafvets yta, har man tänkt på att genom en kanal ditleda vatten från hafvet och sålunda göra kringliggande trakter fruktbara.

det. Därifrån utgår åt V *Nieuweveld* [niefelt] och nära sydkusten, parallelt därmed, *Swartefeld* [-felt]. Mellan dessa bergskedjor utbreder sig högsteppen *Karru*. Ute på Godahopps-udden höjer sig *Tafelberget* med branta väggar och platta toppar.

De Afrikanska öarna äro för det mesta vulkanöar med ännu verksamma vulkaner. Märkligast är *Pic de Teyde* på den Kanariska ön Teneriffa [nära 4,000 m]. På Madagaskar äro vulkanerna utslocknade liksom på Afrikas fastland, men annars är ön med undantag af smala kustslätter uppfylld af berg.

Emedan Madagaskar till sin naturbeskaffenhet starkt skiljer sig från Afrikas fastland, men har många drag gemensamma med Ostindien, har man antagit att denna ö i tiden stått i landförbindelse med Asien och utgör återstoden af en världsdal, som sjunkit i hafvet. Saknaden af de stora däggdjuren på ön visar i alla händelser, att Mozambique kanalen redan tidigt uppstått. Hela Sydafrika har ock länge varit fastland. Jordgrunden består där väsentligen af urberg, hvilka på vida sträckor äro betäckta af sandsten. I Nordafrika har däremot hafvet senare betäckt, om icke, såsom man förut trodde, hela Sahara, så åtminstone stora sträckor däraf. Mångenstädes hvilat sandstensbädden på lager af lera, på hvilka grundvattnet samlar sig. Atlasbergen öfverensstämma till sin natur med Apenninerna och Sierra Nevada, med hvilka de fordom varit förenade.

Sjöar och floder. Emedan nederbörden längst i N och S är ringa, äro vattendragen i dessa delar af Afrika obetydliga. I mellersta delen finnas däremot stora både sjöar och floder.

Med undantag af *Tsad* äro af Afrikas sjöar högt belägna och djupa. De största äro *Ukeréve* eller *Victoria Nyanza*, *Mvutan* eller *Albert Nyanza*, *Tanganjika*, *Bangveolo* och *Niassa*, alla i ostafrikanska höglandet.

Afrika har flere stora floder, men de äro endast på korta sträckor segelbara, emedan de besväras af forsar och vattenfall ända nära mynningarna.

1. Till Medelhafvet flyter:

Nilen, hvilken är en af världens längsta floder. Den uppkommer ur Ukereve och upptager vattnet ur Mvutan. Den heter i sitt öfre lopp *Bahr-el-Abiad* [„Hvita floden“] och upptager t. h. *Bahr-el-Azrek* [= blå floden]. Nilen flyter i hufvudriktning åt N och bildar vid mynningen i Medelhafvet ett stort och fruktbart delta. — Sedan Nilen inträdt i Egyptiska Sudan, rinner den med lugnt lopp genom vida sumpmarker, betäckta med tätta snår af papyrus, ett slags säf, hvaraf fordom bereddes papper. Floden skär sig därpå en djup fåra i Nubiens sandstenterrasser och bildar flere forsar, s. k. katarakter. I Egypten framkallade floden en tidig odling genom sina fruktbringande öfversvämningar, hvilka äro en följd af ymniga regn i källtrakterna. Flodvattnet stiger från juli till oktober och förvandlar dalen till en sjö, ur hvilken de på kullar byggda städerna och byarna stiga upp. När floden i december återgått i sin vanliga bädd, kvarstannar på fälten en synnerligen fruktbar gytta.

2. Till Atlanten flyta:

Senegál och *Gambia*, bägge från Högsudán åt NV.

Niger från Högsudán; den rinner först åt NO, sedan åt SO till Guinea bugten, där den bildar ett fruktbart och skogrikt, men högst osundt deltaland.

Kongo, en af de vattenrikaste floder i världen, kommer från Bangveolo och rinner i en stor båge först åt NV, sedan åt SV. Kongo upptager en mängd betydande bifloder samt bildar äfven aflopp för den stora sjön Tanganjika:

Oranjestoden från Drakebergen åt V. Den är i motsats till Kongo vattenfattig. Biflod t. h. *Vaal* [fal].

3. Till Indiska oceanen flyter:

Sambési [„Fiskfloden“], som uppkommer på högslätten i det inre. Den rinner åt SO, NO och åter åt SO till Mozambique kanalen. Floden bildar ungefär vid midten af sitt lopp de storartade *Victoriafallen* och vid mynningen ett med urskogar betäckt deltaland.

Afrika eger två betydande sjö- och flodbäcken utan aflopp. Det ena upptages af den grunda saltsjön *Tsad*,

hvars största tillflöde är den betydande floden *Sjari* från SO; i det andra ligger sjön *Ngami*.

Klimat. Afrika ligger till allra största delen inom den heta zonen, medan endast den yttersta nord- och sydranden tillhöra den varmare delen af den tempererade zonen eller den subtropiska zonen. Afrika är därför den hetaste af alla världsdelarna. De hetaste trakterna med en medeltemperatur af 30° äro belägna icke under eqvatorn utan N därom i låga och egyptiska Sudán, emedan landmassan norrut har den största utsträckning, klimatet där är torrare och landets höjd mindre än i eqvatorialtrakterna. Skillnaden i temperaturen mellan den varmaste och kallaste årstiden är icke synnerligen stor, men efter en dag så het, att ägg kokas hårda blott genom att läggas i öken-sanden, följer ej sällan en natt så kall, att vattnet fryser. Längst i N och S är värmegraden ungefär sådan som i Sydeuropa.

Såväl värmen som nederbörden är i Afrika liksom annanstädes beroende af vindarna. Förherskande äro passadvindarna¹, hvilka blåsa från kallare trakter till varmare och därför mest medföra torka. Det är den nästan ständigt blåsande torra nordostpassaden, som gör Sáhara till en regnfattig öken. I sydöstra Afrika kommer sydostpassaden från det af den varma Mosambiqueströmmen uppvärmda hafvet och medför regn vid stigandet upp för de höga randbergen, men V om dessa är nederbörden ringa och där ligger Kalahari öknen. Ökenområdet sträcker sig vid vestkusten längre åt N, emedan på den sidan en kall polarström gör luften mycket torr. Det starkt upphettade inre Afrika åstadkommer på Öfre Guineakusten en nästan ständigt blåsande varm, fuktig sydvestmonsun, som där framkallar en yppig växtvärld, men också farliga

¹ Läs närmare om passadvindarna, monsunerna och vindstillans bälte i kapitlet om „Luftkretsen eller atmosfären“!

febersjukdomar. På midten af ostkusten vexla liksom i Sydasien en sydvest- och en nordostmonsun. I öknarna blåser stundom en torr, glödhet vind, i Sáhara kallad samúm, som upphvirflar moln af sand, igensopar vägarna, uttorkar källorna och plågar menniskor och djur.

Inom den heta zonen inträffar regntiden, då solen står högst uppe på himmelen, d. ä. om sommaren. Närmare vändkretsarna råder en kort regntid och en lång torrtid. I Sáhara uteblir regntiden stundom i åratal. Men närmare eqvatorn varar regntiden längre och vissa trakter hafva regelbundet två regntider och två torrtider årligen. Regnet faller i starka strömmar. Alldeles invid eqvatorn i vindstillans område regnar det hela året om och svåra oväder rasa ofta. Längst i N och S falla subtropiska vinterregn liksom i Sydeuropa.

Växtvärlden är i Afrika mycket olika, beroende af vattentillgången. Man kan därför särskilja flere växtområden.

Atlasområdet med skogar af kastanjer, ständigt gröna ekar och dvärgpalmer påminner om Sydeuropa. De torra stepperna med halfgräs¹ likna alldeles espartostepperna i Spanien. På de fruktbara slutningarna mot Medelhafvet, kallade *tell*, odlas majs och hvete, godt vin och läckra sydfrukt.

I *Sáharas* vadi växa sparsamt torra, läderartade saltörter, hvilka ätas af dromedaren, och på hammádan träffas här och där låga, taggiga buskar, men odling förekommer blott på oaserna. Där är hvarje fläck, som kan bevattnas, med omsorg odlad. Dadelpalmen är allra viktigast och gifver åt menniskor och djur hufvudfödan. I palmernas skugga växa några andra fruktträd, såsom fikon, granatäpplen m. fl. samt litet grönsaker och

¹ *Halfgräset* nyttjas liksom espartogräset till mattflätning och pappersberedning.

durra. — *Nildalen* är en större oas, som har att tacka Nilens öfversvämningar för sin utmärkta fruktbarhet. Om sommaren odlas ris, sockerrör och bomull, om vintern de europeiska sädesslagen och grönsakerna. Där finnas inga skogar, endast planterade dungar af palmer.

S om Sáhara utbreder sig de *tropiska sommarregnens område* med en likartad växtvärld ända till trakterna af Sambési. I N, Ö och S upptages detta område mest af vida grässlätter, savanner. Gräset växer i tufvor och ofta så högt, att betande elefanhjordar döljas däraf. Savannerna, hvilka under regntiden likna böljande sädesfält, ligga under den torra tiden förbrända af solen. Spridda på savannerna växa Afrikas jätteträd baobab eller apbrödträdet och syskomoren, hvilka icke äro höga, men hafva väldiga stammar och en ofantlig krona. Äfven afbrytas savannerna i trakter kring rinnande vatten af ljusa akasiaskogar¹ och palmlundar. Men i hela vestra delen af det tropiska Afrika finnas stora urskogar, där träden dock icke stå synnerligen tätt och merendels fälla sina blad under den torra tiden. De vanligaste träden äro här akasior, tamarinder och palmer samt vid kusterna mangrove-träd. Vigtigast är oljpalmen, af hvars fruktkött fås palmolja, och därför milsvidt odlas i Öfre Guinea. I Súdán växer kaffeträdet vildt och odlas allmänt. En handelsartikel är kopalharz, ett slags kåda. Bland flere odlade frukter står bananen främst; den utgör jemte durra och yamsrot infödingarnas hufvudföda.

Sydafrika S om Sambési har endast på den fuktigt varma ostkusten skogar, annars mest stepper. Märkvärdigt är barrträdet *Welwitschia* med en underjordisk stam och två ofantliga hjärtblad. Märkliga äro ock de trädartade ljungväxterna och saftplantorna, bland dem aloeträd. Synnerligen rik är Kaplandets blomstervärld, och

¹ Af akasiaträdens kåda får man gummi arabicum.

flertalet af våra vackraste trädgårdsblommor och krukväxter hafva där sitt hem. Där odlas införda sydeuropeiska sädeslag, frukter och vin.

De *östliga öarnas* växtvärld utgör en blandning af indiska och afrikanska växter. Märkeligast äro pandanerna och „de resandes träd“, hvilket i sina bladveck samlar godt dricksvatten. På Madagaskar odlas ris, majs, socker, frukter m. m., på Maskarenerna för det mesta socker. — De *vestliga öarna* hafva hufvudsakligen Sydeuropas ständigt grönskande löfträd och sydfrukt af alla slag. Äfven där odlas mycket socker.

Djurvärld. *Medelhafskusten* har ungefär samma djur som Sydeuropa. Dock förekomma här lejonet och hyenan. Anmärkningsvärd är rikedom på simfåglar och vadare, bland dem ibis, flamingo och pelikaner. Dessutom öfvervintra i Nildeltat tallösa skaror af våra sjöfåglar.

Sáharas djurvärld är ytterst fattig. Skaror af snabbfotade gazeller och strutsar, hyenan och sjakalen äro dess hufvudsakliga vilda djur. Bland husdjuren har den från Asien införda enpuckliga kamelen eller dromedaren den allra största betydelse. Den kallas „öknens skepp“, och utan den vore det stora sandhafvet omöjligt att öfverfara. Näst dromedaren äro fåret och hästen, alla af utmärkt god ras, Nordafrikas förnämsta husdjur.

Sudán och *Sydafrika* hafva en ganska likartad och rik djurvärld. Talrikast äro idislare och tjockhudingar. På savannerna anträffas tallösa skaror af antiloper, och där kringströfva giraffer, bufflar, sebror m. m. Där lefva ock hjordar af elefanter, flere arter af noshörningar och den klumpiga flodhästen. Den afrikanska elefanten nyttjas ej som husdjur, utan jagas för betarnas skull. I skogarna bo talrika apor, bland dem de stora, menniskan liknande aparterna sjimpansen och gorillan. Öfverallt uppehålla sig lejonet och leoparden. Bland de lägre djuren

böra nämnas krokodilen, jätteormen, den giftiga tsetseflugan och de stackbyggande termiterna. — Flere af de afrikanska folken hålla hjordar af hornboskap, får och getter, men i det tropiska Afrika finnas inga lastdjur, utan alla varor transporteras där vanligen på hufvudet af menniskor. — *Madagaskar* saknar alldeles de stora vilda däggdjuren. Egendomliga för ön äro halfaporna.

Inbyggare. Afrika antages hafva 200 mill. inbyggare, hvilket på en yta af 30 mill. \square km gör nära 7 på \square km. Världsdelen är således betydligt glesare befolkad än Europa och Asien. Tätast är naturligtvis befolkningen i de fruktbarare Sudán och mellersta Afrika, glesast i öken-trakterna.

Nordafrika beboddes tidigare från Röda hafvet till Atlantiska oceanen af *hamitiska folk*, hvilka till sitt yttre mycket likna indoeuropeiska och semitiska folk. Till dem hörde de gamla egypterna, hvilkas afkomlingar, de mohamedanska fellahs och de kristna kopterna, ännu likna dem, men hafva antagit det arabiska språket. I Atlasländerna benämnas de hamitiska folken med ett gemensamt namn berber, i vestliga Sáhara *tuárik*. Dessutom finnas i Nordafrika talrika blandningsfolk af hamiter och negrer. Sådana äro: *teda* eller *tibu* i mellersta och östra Sáhara, *bedsja* kring mellersta Nilfloden, *galla* S om Abessinien och *somali* Ö om dem. Kopterna äro kristna, och de öfriga folken för det mesta mohamedaner. De lefva dels af åkerbruk och fruktodling, dels af boskapsskötsel.

Näst de hamitiska folken utgöra de *semitiska araberna* och *judarna* en vigtig del af Nordafrikas befolkning. Under Mohameds efterträdare, kaliferna, eröfrade araberna hela norra Afrika samt utbredde där sitt språk och sin religion. De lefva dels som köpmän och handtverkare i städerna och kallas då morer, dels som jordbrukande fellahs, dels som röfvare eller nomader, beduiner, i nordligaste och vestligaste Sáharas vadi. *Abessinierna* äro äfven ett semitiskt

folk, men uppblandade med hamiter och negrer. De antogo tidigt kristendomen, men den har hos dem i hög grad urartat. Ett annat blandningsfolk är *fulbe* eller *fellata* i Sudán kring Niger och Tsad. De ha ljusbrun hudfärg och långt, ofta slätt hår. De lefva mest af boskapsskötsel, gå klädda som araberna och äro ifriga mohamedaner.

Afrikas hufvudbefolkning tillhör *negerrasen*, som beror hela Sudán och Sydafrika. Den sönderfaller i två stora afdelningar, *sudannegrer* i Sudán och *bantunegrer* i Sydafrika. Bägge äro åter fördelade i en mängd stammar. Sudannegrerna lefva mest af jordbruk, bantufolken af boskapsskötsel. Men ehuru de i allmänhet äro bofasta, är deras bildningsgrad ytterst låg och deras religion är en rå fetisjism¹ Dock har genom araberna islam vunnit en stor utbredning i östra och mellersta Afrika. En muhamedansk religiös orden, som eger stor magt, arbetar med kraft på att sprida Muhameds läror bland negerfolken. Äfven kristendomen har börjat vinna anhängare bland negrerna. Den predikas med ifver och oförskräckt nit af talrika missionärer. I södra Afrika äro många missionsstationer upprättade, till hvilka missionärer komma från många håll, tillochmed från Finland. Genom dem har kunskapen om Afrikas inre mycket vidgats.

Negerrasen skiljer sig mer än någon annan till utseende från den indoeuropeiska. Negrerna hafva för det mesta stor eller medelstor gestalt. Pannan lutar bakåt, käkarna äro stora och framträdande. Ögonen äro små, näsan bred och platt eller klumpig, munnen stor med framåtskjutande tänder och tjocka läppar. Håret är ulligt och kort, skäggväxten ringa. Hudfärgen är svart eller mörkbrunn. Till sitt lynne äro negrerna barnsliga och lättsinniga. De hafva intet skriftspråk och ingen historia. De hafva aldrig åstadkommit några större och varaktigare byggnadsverk. Deras bo-

¹ *Fetisjismen* liknar *sjamanismen*, men står ännu lägre. Det är en afgudadyrkan af allehanda ting, såsom djur, stenar, klumpiga träbilder m. m., kallade fetisjer, åt hvilka presterna genom trolleri tros kunna gifva gudomlig kraft. Visar sig fetisjen kraftlös, uppiskas den eller bortkastas och en ny anskaffas.

ningar äro bikupformiga kojor af lera och halm, och de gå nästan nakna. Mångenstädes hafva negrerna bildat stater, där styrelsen vanligen är despotisk och herskaren godtyckligt kan förfoga öfver sina undersåtars lif och egendom. Slafveriet är allmänt hos negrerna, och den skändligaste slafjagt och slafhandel ha länge af araber och till och med af europeer drifvits i Afrika. I våra dagar har det lyckats engelsmännen att göra nästan slut därpå i Vestafrika, men i Ostafrika bedrifvas de ännu.

Till negerrasen kunna dessutom räknas *hottentotter* och *buschmän* i sydvestra Afrika, ehuru de till utseende och språk något skilja sig från negrerna. De äro småväxta, fula menniskor med smutsgul eller brun, skrumpen hy och det korta ullhåret växande i spridda tofvor. Språket utmärker sig genom egendomliga smackljud. Hottentotterna lefva af boskaps- och fårskötsel, medan buschmännen såsom jägare i små horder genomströfva Kalaharis ödemarker.

På Madagaskar utgöra *malayfolken* på östra sidan öns hufvudbefolkning. Det herskande folket är *hova*. I V bo *negrer*.

Europeerna äro icke talrika i Afrika, ehuru de här hafva vidsträckta kolonier. Mest bo de längst i N, där fransmän, italienare och greker äro talrikast, samt längst i S, där holländarnes afkomlingar, kallade *boers* [bürs], utgöra hufvudbefolkningen och därefter engelsmän äro bosatta.

Det inre Afrika har ända till de sista årtiondena förblifvit ganska obekant för europeerna. Att färdas där är förenadt med de största svårigheter och faror. Likväl hafva afrikafärderna blifvit allt talrikare. Modiga män, beredda att offra tillochmed lifvet för att sprida ljus öfver hittills okända trakter, hafva genomtågat det inre Afrika i olika riktningar. Många hafva satt lifvet till, men andra hafva segrande återvändt och berättat om allt det nya, som de sett. Så hafva de toma fläckarna på Afrikas karta blifvit fyllda med teckningar af berg, sjöar, floder m. m., hvarom man förut var alldeles okunnig. Man har upptäckt Nilens källor, fått reda på Sambésis och Kongos lopp o. s. v. Som de namnkunnigaste bland de många afrikaforskarne kunna nämnas engelsmännen Livingstone och Stanley.

Stater och städer. I Afrika äro än i dag endast kusttrakterna närmare bekanta och där intaga de europeiska besittningarna den största ytvidden. De själfständiga staterna äro i bredd därmed obetydliga. I afseende å dessa områdets gränser och storlek råder ännu mycken osäkerhet.

A. *Europeiska besittningar och lydländer.*

1. *Turkiska lydländer och besittningar.* [8 mill. inb.]

1. **Egypten** bildar tillsammans med halfön Sinai en tributstat under Turkiet styrd af en kediv. Denne är dock föga beroende af Turkiet, men väl af England. E-huru landet är så bördigt, är folket mycket fattigt, emedan det tryckes af tunga skatter.

Egypten är ett af de land, där naturen redan i en aflägsen forntid drifvit människorna till odling och ett ordnadt samhällslif. Storartade byggnadslemningar, delvis väl bibehållna i Egyptens torra luft, vittna ännu om en förgången storhetstid. Det mesta är dock förstördt, ty det bördiga Egypten har ofta varit utsatt för främmande eröfrares plundringar.

Egypten delas af ålder i *Nedre* och *Öfre Egypten*. — Städer:

a) I Nedre Egypten:

Alexandria, vid Medelhafvet V om Nilmynningen. Nordafrikas förnämsta sjöhandelsstad. Järnväg till Öfre Egypten och Röda hafvet. Modernt byggd och mycket bebodd af europeer. 230,000 inb. — Alexandria grundlades af Alexander den store och var i forntiden en världshandelsstad och ett lärdomens hufvudsäte. Efter upptäckten af sjövägen till Indien förföll staden, men har nu hastigt höjt sig. — **Port Said** och **Suez**, uppblomstrande handelsstäder vid hvar sin ände af den viktiga Suezkanalen. — **Kairo**, vid Nilfloden. Egyptens hufvudstad. En af den mohamedanska världens förnämsta städer med en mohamedansk högskola. Afrikas största stad med 370,000 inb. — Staden har ett österländskt utseende med talrika moskeer och minaret, kaffehus, basarer och trånga gator. — Nära intill höja sig de tre stora pyramiderna, hvilka äro 6,000 år gamla konungagrafvar, samt jättesfinxen. — Längre vesterut i öknen ligger oasen *Siva* i en depression, rik på dadelpalmer.

b) I Öfre Egypten:

Siút, vid Nilfloden. Utgångspunkt för karavanvägar och en järnväg till Kairo. — Söderut vid Nilfloden finnas ruinerna af den forntida hufvudstaden, det „hundraportade“ *Tebe*. V därom i Libyska bergen vidsträckta klippgrafvar med mumier.

2. **Tripolis** och **Barka**, två turkiska vilajet, således under Turkiets omedelbara styrelse. Tripolis består af kustlandet mellan Syrterna och oaslandskapet **Fessán**. — Städer:

Tripolis, vid Medelhafvet. Karavanhandel med Sáhara och Sudán. **Mursuk**, i Fessán vid den viktigaste karavanvägen från Medelhafskusten till Tsad.

2. **Franska besittningar och skyddsstater.** [11 mill. inb.]

1. **Tunis**, ett fruktbart land mellan Medelhafvet och Lilla Syrten. Landet styres af en bey eller furste, som står under Frankrikes skydd. — Stad:

Tunis, nära en vik af Medelhafvet. Betydlig industri och handel. 125,000 inb., däribland talrika judar och europeer. — Nära intill ligga ruinerna af det gamla *Kartago*.

2. **Algeriet** [alsjäriet] omfattar kustlandet vid vstra delen af Medelhafvet, östliga Atlasbergen och nordranden af Sáhara. Landet styres af en generalguvernör och delas i 3 provinser med hvar sin prefekt. Flere järnvägar förena de viktigaste orterna med hvarandra. — Städer:

Alger [alsjé], vid Medelhafvet. Starkt befäst hamn. Viktig handelsstad. Regelbunden ångbåtsförbindelse med Marseille. Stor utförsel af grönsaker och halfgräs. — **Oran**, vid Medelhafskusten och **Constantine** i berglandet med järnväg till Alger.

3. Områden i **Senegambien** och **Nedre Guinea**. Fransmännen ega i Senegambien kuststräckan N och S om Kap Verde jämte en lång landremsa längs södra stranden af Senegal ända till öfre Niger. I Nedre Guinea inneha fransmännen ett bredt kustland från Kongo i S till trakten strax N om eqvatorn. — Stad i Senegambien:

S:t Louis [säng-loi], vid Atlanten utanför Senegals mynning. Nederlagsplats för handeln längs Senegal. Betydlig utförsel af gummi arabicum.

4. **Réunion** [reyniång], en af de vulkaniska Maskarenerna med en brokig blandning af malajer, araber, negrer, fransmän m. fl. God handel och utförsel af socker. — Dessutom ega fransmännen några af de sydliga Komorerna samt protektoratet öfver Madagaskar.

3. **Britiska besittningar.** [4 mill. inb.]

1. **Britiska Vestafrika** består af spridda kolonier på kusterna af Senegambien och Öfre Guinea. I små handelsplatser uppsamlas här den viktigaste handelsvaran, palmoljan. — Stad:

Lagos, vid Guineabugten på Slafkusten. Största kolonistaden på Afrikas västkust. Stor utförsel af palmolja.

Vesterut på Pepparkusten ligger den lilla republiken Liberia, befolkad af frigifna negrer från Nordamerika.

2. **Britiska Sydafrika** består af Kaplandet, Port Natal m. fl. kolonier, hvilka omfatta sydligaste Afrika till Oranjerfloden i N. Landet indelas i två provinser under hvar sin guvernör. Reformerta läran är hufvudreligion, men negerfolken, hvilka bilda befolkningens flertal, äro ännu mest hedningar. De rika diamantgrufvorna vid Oranjerfloden hafva lockat kolonister dit. Annars utgöra ull, vin och strutsfjädrar (strutsen hålles här äfven tam) de förnämsta utförsvarorna. — Städer:

Kapstaden, vid en bugt af Atlanten nedanför Tafelberget. Sydafrikas förnämsta handelsstad med en brokig befolkning. Universitet. — **Port Elisabet**, på sydkusten. En uppblomstrande handelsstad i järnvägsförbindelse med Kapstaden och det inre landet.

Då engelsmännen intogo Kaplandet, flyttade en del af boers [burs] norrut och anlade Oranjerflods-republiken mellan Oranjerfloden och dess biflod Vaal samt senare den Sydafrikanska republiken mellan Vaal i S och Limpopo i N. Efter flere krig med engelsmännen har det lyckats boers att bevara sin själfständighet. Såväl boers som de under dem lydande ba:tunegrerna lefva mest af boskapsskötsel.

3. **Öar.** Vigtigast bland öarna uti Indiska oceanen är **Mauritius**, en af Maskarenerna, hvars befolkning utgöres af *hinduer*, därefter af *negrer*, *malayer*, *engelsmän* m. fl. Liflig handel och betydlig utförsel af socker. I Atlanten äro de små klippöarna **S:t Helena** och **Ascension** [asänsjen] viktiga såsom kolstationer.

Nyligen har England förvärfvat sig protektoratet öfver *Sansibar*.

4. Portugisiska besittningar. [4 $\frac{1}{2}$ mill. inb.]

1. **Öar** i Atlanten: **Azorerna**, hvilka äfven pläga räknas till Europa, **Madeira**, **Kapverdeöarna** och ett par små öar i **Guinea bugten**. Azorerna och Madeira äro bördiga och rika på socker, vin och allehanda frukter. Inbyggarna äro *portugiser*. Kapverdeöarna och Guineaöarna äro mest befolkade af *negrer* och *mulatter*.

2. **Angola**, strax S om Kongo på Nedre Guinea-kusten. Portugisisk förbrytarekoloni. — Stad:

San Paolo de Loanda, handelsstad vid Atlanten.

3. **Sofala** och **Mozambique**, vidsträckta områden utmed kusten af Mozambique kanalen.

5. Spanska besittningar. [1 $\frac{1}{2}$ mill. inb.]

1. **Öar** i Atlanten: **Kanarerna** samt två af **Guineaöarna**. Mest bekanta bland Kanarerna äro *Tenerifa* och *Ferro*. De äro fruktbara öar, bebodda af *spanjorer* och *blandfolk*.

6. Tyska besittningar. [1 $\frac{1}{2}$ mill. inb.]

1. **Kamerinområdet** kring Kamerunberget vid innersta delen af Guinea bugten.

2. En lång kuststräcka vid Atlanten N om Oranjeffoden.

3. Dessutom har det tyska ostafrikanska kompaniet förvärfvat ett stort område innanför Sansibarkusten till de stora sjöarna Ukereve, Tanganjika och Niassa.

7. **Kongostaten.** [25 mill. inb.]

Kongostaten omfattar ett vidsträckt område kring Kongofloden till Tanganjika i Ö. Kongostaten upprättades nyligen af den berömda afrikaforskaren Stanley och står under öfverhöghet af belgiska konungen. Långs floden äro upprättade handelsplatser, s. k. stationer.

B. **Inhemska völden.**

1. **Marokko.** [6 mill. inb.]

Marokko upptager kustlandet längst i nordvest, Höga Atlas och nordvestligaste Sáhara. Landet styres af en sultan. Det oroas beständigt af inre strider och stor osäkerhet råder. — Städer:

Fez, i en nordlig bergdal. Under en del af året sultanens residens. Mohamedansk högskola. Industri- och handelsstad. Stor tillverkning af röda mössor (fesser). — **Marokko**, vid foten af Atlas. Hufvudstad, nu förfallen. — **Tanger** [tändjer], strax V om Gibraltars sund. Hufvudort för handeln på Europa.

2. **Ökenstammar i Sáhara.**

De ridderliga *tuárik* i V och *teda* eller *tibustammarna* i Ö äro alldeles oberoende. De kringströfva öknen med sina snabba ridkameler, dromedarer, och antingen leda de karavanerna mot en viss afgift genom öknen eller, om afgiften nekas, plundra de dem. Längst i V ströfva *arabstammar*.

3. **Riken i Sudán.**

I trakterna kring mellersta Niger hafva fellata grundlagt flere riken, bland dem **Massina** och **Sókoto**. Kring Tsad ligga de mohamedanska negerrikerna **Bornu**, **Bagirmi** och Ö därom **Vadai**. **Darfór**, **Kordofán** och **Sennár**, hvilka ännu nyligen tillhörde Egypten, äro nu lösryckta därifrån

och i Kartum herskar en arabisk mahdi, d. ä. en mohamedansk profet. Städer:

Timuktu, i Massina nära Nigers nordligaste krökning. Där mötas karavanvägarna från Medelhafslanden och Sudan vid randen af öknen. Stark salthandel. — **Kuka**, i Bornu nära vestra stranden af Tsad. Sultanens residens. Viktig marknadsplats. — **Kartum**, i förra Egyptiska Sudan vid sammanflödet af Hvita och Blå Nilen. Nederlagsort i Ö för Sudans handelsvaror: gummi, strutsfjädrar och elfenben.

4. Riken i Öfre Guinea.

Bland negerrikerna här äro Asjanti och Dahóme, ryktbara för sina grymma despotiska herskare, sina menniskooffer och Dahóme särskildt för sina qvinliga krigare.

5. Abessinien.

Landet var förut splittradt i en mängd småriken, men nu är det förenadt under en herskare med titel negus. Rövareväsende och osäkerhet till lif och egendom råda i landet. I våra dagar hafva blodiga strider utkämpats mot italienarne, hvilka bemäktigat sig staden *Massáua* och ett par andra orter vid Röda hafvet. Landet står nu under Italienskt protektorat.

6. Sansibar

består af den liknämnda ön samt en smal kuststräcka mitt emot. Landet styres af en arabisk sultan och det herskande folket är *araberna*, men det står nu under engelskt protektorat. Hufvudstad:

Sansibar, på ön af samma namn, östra Afrikas förnämsta handelsstad, där arabiska, indiska och europeiska köpmän mötas. Utförsel af elfenben och kopal.

7. Madagaskar.

Det herskande folket på ön, *hova*, är ett malayfolk, som antagit kristendomen till statsreligion och inrättat

skolor efter europeiskt mönster. Landet styres af en drottning, hvilken står under franskt skydd. Hufvudstad:

Tananarivo, i höglandet midt på ön.

Amerika.

Emedan Amerika på alla sidor omgifves af stora världshaf: i V af *Stilla hafvet*, i Ö af *Atlanten*, i N af *Norra Ishafvet*, och ligger långt aflägsset från de öfriga världsdelarna, har det sent blifvit bekant. Visserligen kommer Amerika längst i NV vid *Berings sund* Asien ganska nära och *Aléuterna* bilda en öbrygga mellan dem, men dessa ogästvänliga trakter äro föga bebodda och de få vildar, som ströfvat dit, hafva icke stått i någon beröring med den civiliserade världen. På andra sidan är det äfven längst i N, som Amerika öfver Island mest närmar sig Europa. Från denna ö gjordes också den första upptäckten af Amerika i slutet af tionde århundradet. Men denna upptäckt råkade sedan i glömska och först efter det Kristoffer Kolumbus vid uppsökandet af den kortaste sjövägen till Indien ånyo år 1492 upptäckte Amerika, har den „Nya världen“ blifvit allt mer bekant och är nu för det mesta befolkad af invandrade europeer.

Amerika utmärker sig framför de andra världsdelarna genom sin ofantliga utsträckning i N och S. Den nordligaste bekanta punkten är vid 83° nordl. bredd och sydspetsen ligger vid 56° sydl. bredd. Hela världsdelens således en längd af 15,500 km. Amerika är näst Asien den största världsdelens med en ytvidd af ungefär 40 mill. □ km. Det består af två hufvuddelar: *Nord-* och *Sydamerika*, hvilka äro förenade genom det smala *Panamánäset*. De äro tämligen lika stora och hafva bågge formen af en rätvinklig

trehörning, hvaraf den långa sidan är vänd mot Stilla hafvet i V. Äfven däruti hafva de en likhet, att de äro högbergiga och vulkaniska i V, i midten upptagas af vidsträckta lågland samt i Ö hafva lägre berg och lågland i vexling.

I. Nordamerika.

Kust. Nordamerikas kuster äro ganska mycket sönderdelade af hafvet, isynnerhet i N och Ö. Utanför nordkusten ligger en ofantligt vidsträckt arkipelag, de *Arktiska öarna*, af hvilka *Grönland* och *Baffinland* äro de största. De åtskiljas genom *Baffin viken* och *Davis sund* [daviss]. S om de Arktiska öarna inskjuter den stora och grunda *Hudson viken* [höddsn] djupt in i landet. Denna vik är åt Ö genom *Hudson sundet* förenad med Atlanten, men den står äfven norrut i förbindelse med Norra Ishafvet, hvarifrån ismassor och kalla strömmar föra med sig köld åt de kringliggande landen.

Mellan Hudson viken och Atlantiska oceanen utskjuter den breda halfön *Labradór*. Dess sydöstra kust sköljes af *S:t Lawrence viken* [sánt-lårens], hvilken dessutom omslutes af halföarna *New Brunswick* [nju-brönsoick] och *New Scotland* [nju skåttlånd] i V och den stora ön *New Foundland* [nju-föndlånd] i Ö. SO om ön utbreda sig de vidsträckta *New Foundland bankarna*, där de norrifrån kommande isbergen aflagra sina grusmassor, då de smälta vid mötet med Golfströmmens varma vatten. Emedan dessa bankar utgöra en lekplats för omätliga fiskstim, bedrifves där årligen ett storartadt hafsfiske. Mellan New Brunswick och New Scotland inskjuter den smala *Fundy viken*, i hvilken tidvattnet når en ovanlig höjd. Nordamerikas ostkust är mest låg, men den eger talrika goda hamnar, bildade dels af djupa vikar dels af vattenrika flodmynningar. Längre åt S upptages kusten af låga, osunda sumpmarker och grunda strandsjöar, nästan

utan dugliga hamnar. Midt för ostkusten ligga långt ute i Atlanten *Bermuda öarna* [bärmjuda-], de nordligaste korallöar i världen.

I SO intränger den vida *Mexico golfen* [mechikå-]. Den skiljes i Ö från Atlanten genom den ytterst låga, af sjöar och sumpmarker uppfyllda och af korallref omslutna halfön *Florida*. Förbi denna flyter Mexico golfens varma vatten i snabb ström genom *Florida sundet* ut i Atlanten och ger upphof åt *Golfströmmen*. Åt SO står Mexico golfen genom *Yucatan sundet* mellan *Yucatan halfön* och ön *Cuba* i förbindelse med *Caribiska hafvet*. Detta är ett stort innanhaf mellan *Central-* och *Sydamerika* i V och S samt *Vestindiska*¹ *övärlden* i N och Ö.

Den Vestindiska övärlden består af tre grupper: 1. Stora Antillerna: *Cuba*, *Jamaica*, *Haiti* och *Puertorico*; 2. Små Antillerna, hvilka vid ostranden af Caribiska hafvet sträcka sig först åt S, sedan åt V längs Sydamerikas nordkust; samt 3. Bahamaöarna N om Cuba och Haiti.

Nordamerikas vestkust är mest högländ, här och där afbruten af låga kustslätter. Här sträcker sig utmed kusten den långa och smala halfön *Californien* och innanför den ligger *Californiska viken*. Den höga nordvestra kusten, där vestliga vindar medföra riklig nederbörd och starkt vågsvall, är mycket sönderskuren. Bland de talrika kustöarna märkas *Vancouver* och *Drottning Charlottas ö*. Från sydvestra spetsen af den breda halfön *Alaska* sträcker sig den vulkaniska öraden *Aléuterna*, hvilka i S begränsa *Berings haf*. Mot Berings sund utskjuter Amerikas vestligaste udde *Kap Prins Wales*.

Ytbildning. I Nordamerika intager höglandet något större vidd än låglandet. Det vidsträckta vestliga högland-

¹ *Vestindien* benämnes så, emedan Kolumbus, då han anlände till dessa öar, trodde sig hafva kommit till målet för sin färd, Indien, eller som det nu kallas Ostindien. Därför fingo äfven Amerikas inbyggare namnet indianer.

det, med ett gemensamt namn kalladt *Nordamerikas Córdillerer* [kårdiljärer], består af tvenne jämsides från NV åt SO löpande bergssystem och mellan dem utbredda högplatåer. Den östliga höjdedjan kallas *Klippbergen*. De hafva i den högsta mellersta delen nästan samma höjd som Europas Alper samt äro skogbeksädda liksom de, men sakna större jöklar, emedan klimatet är torrt. Märkvärdig är en vacker bergstrakt, kallad *Yellostowne-park*, för dess dyvulkaner och heta springkällor, liknande Islands Geysir. Den vestliga bergranden löper nordligare tätt invid kusten under namn af *Sjölperna* med den höga vulkanen *S:t Elias* [6000 m]. Dessa äro i det fuktiga hafsklimatet betäckta med vida snöfält och jöklar. Från Vancouver ön åt S stryker tätt invid Stilla hafvet en lägre „kustkedja“ samt åtskilda därifrån genom långa dalgångar de höga, snöbeksädda *Cascadbergen* och *Sierra Nevada*. De vestliga bergen äro kända för sin stora rikeöm på ädla metaller: guld, silfver, qvicksilfver och koppar. De äro därjämte mycket vulkaniska. De vida stepp- och ökenartade högslätter, som fylla rummet mellan det östliga och vestliga berglandet, äro genom höjder delade i flere delar. Så åtskiljas genom en betydlig bergskedja *Utah platån* [jútah] från *Colorado platån*. Genom den sistnämnda bana sig *Colorado floden* och dess källfloder i djupa klyftor med lodräta bergväggar, kallade *cañons* [kanjens], en väg till hafvet.

Söderut fortsättas dessa platåer af *Mexikos högslätt*, hvilken omgifves af randberg i V och Ö samt småningom höjer sig åt SO. På högslättens södra kant sträcker sig en rad af vulkaner. Längre i Ö reser sig den höga vulkankägglan *Orizaba* [årissava; 5,400 m]. Landet är rikt på ädla metaller, isynnerhet silfver. Slutningarna äro härligt grönskande, men de låga kustslätterna odrägligt heta och osunda. *Centralamerikas Córdillerer* äro högst nära kusten af Stilla hafvet och sänka sig norrut till platåer. Snedt genom landet går en djup dalgång, i hvilken *Nicaragua*

sjön ligger. I fortsättning af Mexikos vulkanräcka höja sig utmed sydkusten af Centralamerika talrika verksamma, fruktansvärda vulkaner.

Långt skilda från Cordillererna resa sig i Ö *Alleghanybergen* [alligäni] ganska brant från den låga kustslätten vid Atlanten. De bestå af flere i riktning från NO åt SV jämsides löpande kedjor, åtskilda genom längddalar. Dessa berg äro betydligt lägre än Klippbergen, men rika på nyttiga mineralier af många slag, främst järn, stenkol och petroleum.

Den mellersta delen af Nordamerika upptages af en ofantlig vågig slätt, som kan delas i två afdelningar: *Arktiska låglandet* i N och *Mississippislätten* i S. Mississippislätten är endast närmare floden ett lågland, och höjer sig småningom åt Ö och V till betydliga högslätter vid foten af Alleghany- och Klippbergen.

Vestindiens öar äro mest af vulkaniskt ursprung och därför bergiga. Endast Bahamaöarna äro låga korallöar.

I motsats till Gamla världens berg, hvilka mest stryka från V åt Ö, hafva Nya världens bergskedjor sin hufvudriktning i N och S. Den omständigheten, att berglanden ligga i kusttrakterna på ömse sidor om ett i midten beläget lågland, gör att stora flodsystem blifvit bildade och inverkar starkt på klimatet. Liksom annanstädes äro högslätterna här fulla af sprickor och starka förkastningar¹ ha egt rum. Strax N om Californiska viken finnes en depression 100 m under hafvets yta. *Dödsdalen* i södra delen af Sierra Nevada ligger lika lågt under hafsytan och omgifves af bergväggar af flere tusen meters höjd. Däremot finnes knappt på jorden ett regelbundnare veckadt kedjeberg än Alleghanybergen.²

Under istiden var en stor del af Nordamerika betäckt af jöklar, hvilka lemnat starka spår efter sig i det Arktiska låglandet. Öfverallt träda här liksom i Finland urbergen och de äldsta bergbildningar i dagen, fälten ligga fullströdda af flyttblock och landet är utomordentligt rikt på sjöar.

¹ Läs närmare om förkastningar ur kapitlet om „Landet på jorde“!

² Läs om bergveckningen i kapitlet om „Landet på jorden!“

Sjöar och **floder**. Nordamerika är en af de sjö- och flodrikaste delar af världen.

1. De arktiska sjöarnas och flodernas område:

Mackenzie [mackénsi], upprinner på Klippbergen samt flyter under flere namn åt N och NV till Norra Ishafvet, där den bildar ett stort delta. Den utleder vattnet från *Atabaska*, *Stora Slafsjön* och *Stora Björnsjön*.

Saskátsjevan flyter från Klippbergen åt Ö till *Winnipeg sjön* [oimnipeg], hvars utlopp till Hudson viken bildas af *Nelson*.

De arktiska sjöarna och floderna ligga i föga bebodda trakter och äro en stor del af året isbetäckta, hvarför de hafva ringa betydelse för samfärdseln.

2. Den Canadiska sjögruppen:

Öfre sjön, *Michigan* [misjigän], *Huron* [jüren], *Erie* [iri] och *Ontario* [ántäriå] bilda tillsammans den största sötvattenssamling på jorden, hvilken närmar sig Finland i storlek. De stora sjöarna stå i förbindelse med hvarandra, men de ligga på olika höjd. Mellan Erie och Ontario bildas det världsberömda vattenfallet *Niagara* [nejäggara]. Den väldiga vattenmassan har sitt aflopp genom den breda och djupa *S:t Lawrence floden* [sänt-lårens], som utfaller i den liknämnda viken.

Uppför S:t Lawrence floden gå sjöfartyg och de stora sjöarna, isynnerhet de sydliga, genomkorsas af talrika ångare. Förbi Niagara leder en kanal och en annan går från Erie sjön åt Ö till *Hudson floden*, den förnämsta af de många korta, men vattenrika kustfloder, som från Alleghany bergen rinna söderut till Atlanten.

3. Mississippislättens floder:

Mississippi uppkommer från sjörika kullar V om Öfre sjön och flyter åt S till Mexiko golfen. Bifloder t. h.: *Missouri*, som är längre än hufvudfloden, men mindre vattenrik, *Arkansas* och *Red River* [„Röda floden“] samt t. v. *Ohio*

[åhåjå]. Mississippi har gulbrunt vatten och den rycker ofta med sig hela stycken af de låga, sumpiga stränderna, hvarför flodens delta starkt tillväxer och redan skjuter långt ut i golfen. Mississippi och Ohio äro under största delen af sitt lopp segelbara. Äfven gå flatbottniga ångbåtar långt uppför den grunda Missouri, men Arkansas och Red River äro mindre segelbara.

Rio grande del Norte [„Nordens stora flod“] kommer från Klippbergen och rinner för det mesta i bergstrakter åt SO till Mexiko golfen.

4. Till Stilla hafvet flyta:

Rio Colorádo med ett brusande lopp genom djupa cañons åt SV till Californiska viken.

Columbia åt S och V till Stilla hafvet. Floden bildar stora vattenfall, där den genombryter Cascadbergen.

Yukon åt NV och SV genom Alaskas ödemarker till Berings haf.

Alla dessa floder upprinna på Klippbergen och äro af ringa betydelse för samfärdseln.

Flere af höglätterna i V sakna aflopp och hafva saltsjöar. Mest bekant är *Stora Saltsjön*.

Klimat. Största delen af Nordamerika ligger inom den tempererade eller måttligt varma zonen. Endast mindre områden äro belägna N om polcirkeln och S om Kräftans vändkrets.

Ett kallt polarklimat sträcker sig emellertid i Amerika långt S om polcirkeln, ja ända bort till 60⁰, d. v. s. Helsingfors' breddgrad. I den Arktiska övärlden råder ofta om vintern en köld af mer än 40⁰, och Grönland är nästan helt och hållet betäckt af jöklar, den s. k. inlandsisen. Dessa jöklar skrida långsamt ned mot kusterna och brytas där i storå stycken, hvilka som simmande isberg af strömmar och vindar föras söderut. De ismassor, som under vintern bildat sig på Hudson viken, smälta långsamt upp samt

göra våren och sommaren kyliga i dess kustnejder. Längre åt V i trakterna kring Mackenzie är sommaren varmare, och där går skogsgränsen ända bort till polcirkeln.

I mellersta delen af Nordamerika råder utom på vestkusten ett utprägladt fastlandsklimat med mycket kalla vintrar och mycket heta somrar. Detta beror därpå, att vestliga vindar äro förherskande under hela året. Isynnerhet blåsa om vintern ohindradt öfver det vida slättlandet nordvestliga vindar, hvilka medföra köld från polartrakterna och åstadkomma frost ända bort vid nedre Mississippi. I de nordligare delarna af ostkusten bidraga därtill kalla polarströmmar att starkt afkyla luften. Därför råder en stor skillnad mellan klimatet på Amerikas ostkust och Europas vestkust. Orter, hvilka ligga vid samma breddgrad som norra Italien hafva samma vinterköld som södra Finland. Vid staden New-York är Hudson floden årligen tre månader isbetäckt, ehuru den är lika sydligt belägen som Neapel, där köld och snö äro sällsynta. Däremot råder en ringa olikhet mellan klimatet vid ostkusten och i det inre landet.

Med afseende å nederbörden och växtligheten kan man dela mellersta Nordamerika i två olika hälfter, ett ostligt skogsområde med riklig nederbörd och ett vestligt steppområde med ringa fuktighet. Den stora regnmängden i Ö förorsakas däraf, att landet ligger öppet för fuktigt varma sydliga vindar från Mexiko golfen, hvilka tidtals, isynnerhet om sommaren, afbryta, de torra vestanvindarna. Regnet faller då i strida strömmar och häftiga oväder rasa. De fuktiga sydvindarna stiga icke upp till högslätterna på ostsidan af Klippbergen, hvarför där regnar sällan. Men än mera sällan faller regn i de af höga randberg fullkomligt omslutna vestra högslätterna, hvilka därför äro ännu ödsligare. I kusttrakterna vid Stilla hafvet V om Sierra Nevada och Cascadbergen framkalla däremot de vestliga hafsvindarna riklig nederbörd och växtlighet.

I de sydligaste delarna af Nordamerika är luftens värme hufvudsakligen beroende af höjden öfver hafvet. De låga kuststräckorna utgöra odrägligt heta sumpmarker, hemsökta af gula febern. På sluttningarna och högslätterna råder en evig vår. Nederbörden är för det mesta riklig och faller där under sommaren. Den Vestindiska övärldens af naturen annars rikt välsignade nejder lida ej sällan af förfärliga, ödeläggande orkaner.

Växtvärlden i Amerikas polartrakter är i mycket lik den i Gamla världen. Vida tundror, täckta med lavar, bär och låga buskar utbreda sig här ända till 60°.

S om tundraregionen sträcker sig Nya världens stora barrskogsbälte, där bland granar och furor, björkar och alar bilda dungar. Odlade bygder finnas redan på några ställen. Kring Ontario och St:t Lawrencefloden finnas stora fält, besådda hufvudsakligen med hvete.

I öfverensstämmelse med klimatet finnas i mellersta Nordamerika tvenne skogsområden: ett större östligt område från Atlanten till trakterna strax V om Mississippi och ett mindre vestligt område vid Stilla hafvets kust. Mellan dem ligger ett vidsträckt steppland med några ökenfläckar. De bägge skogsområdena hafva öfvervägande löfskog, på sina ställen blandad med barrskog. Lofträden äro här af mångfaldiga slag, såsom ekar, lönnar, valnötsträn, plantaner m. fl. äfven i Europa vanliga löfträd. Därtill komma härligt blommande magnolior och tulpanträd. Märklig är den brokiga färgprakt, som löfskogen under den milda hösten här utvecklar. Barrträden utgöras utom af granar och furor äfven af cypresser. — I de vestliga bergstrakterna, där vintrarna äro blida, trifvas ständigt gröna löfträd och där resa sig väldiga barrträd, bland dem mammutträdet, jordens största träd, som når en höjd af 140 m.

I det östra skogsområdet har odlingen redan intagit vida fält. Majs är det förnämsta sädeslaget, hvarjämte nordligare odlas hvete, sydligare ris. Potäter och träd-

frukter m. m. odlas i N, sydfruktar, socker, bomull och tobak i S. I det vestra skogsområdet är odlingen mindre utbredd. Jämte öfriga sydeuropeiska växter odlas här med framgång vin.

V om Mississippi utbreda sig vida, vågiga gräsfält, kallade prärier. Längre åt V hafva högslätterna på bägge sidorna om Klippbergen en torftig växtlighet och i de nästan regnlösa trakterna på ömse sidor om nedre Colorado är landet en öken. Inom hela det stora steppområdet träffas skogar endast högt uppe i Klippbergen och landet är litet odladt.

Mexikos högslätt är äfven ett torrt steppland, som utmärker sig genom egendomliga kaktusväxter och agaver. Men på sluttningarna af randbergen och i Centralamerika är växtvärlden mycket rik. Här växa lägre ned palmer, samt mahogni-, kautjuk-, kakaoträd m. fl. Här odlas ris, tropiska frukter och kryddor, bland dem den dyra vaniljen. Högre upp ser man ständigt gröna löfträd, ekar, kastanjer m. m. I denna trakt trifvas säd och läckra frukter af många slag förträffligt. Majsen och tobaken hafva här sitt ursprungliga hemland.

Vestindiska öarna hafva en yppig växtvärld. Isynnerhet äro de mot nordostpassaden vända bergssluttningarna rikligt skogbeklädda. Socker, kaffe, sköna frukter och utmärkt tobak äro öarnas viktigaste produkter.

Djurvärlden på tundrorna är fattig. Isbjörnen, vildrenen och myskoxen äro de förnämsta vilda landdjuren, eskimåhunden det enda husdjuret.¹ Men desto rikare äro de nordliga hafven på själar, hvalrossar och hvalar, sjöfågel och fisk, isynnerhet torsk och sill. I Stilla hafvet fångas sjölejon och sjöuttrar.

I barrskogsregionen finnes god tillgång på pelsdjur och matnyttigt villebråd, hvarför den utgör ett af världens

¹ Anmärkningsvärdt är, att renen här förekommer endast i vildt tillstånd.

förnämsta jagtområden. De mest jagade djuren äro: bäfvern, bisamrättan, tvättbjörnen, mården och lodjuret. De amerikanska skogarnas väldigaste rofdjur är gråbjörnen.

Ett allmänt utbreddt rofdjur är puman och sydligare uppehåller sig jaguaren, bägge beslägtade med lejonet och tigern, men vida mindre. Flere slag af hjortar och antiloper finnas, men främst bland idislarne står den präktiga bisonoxen, hvilken uppehåller sig i hjordar på prärierna och i de närmast belägna skogsmarkerna. Fågelvärlden är mycket rik. Märkliga fåglar äro kalkonen, vandringsdufvan, hvilken i flockar af millioner slår sig ned och anställer förödelse, samt de ytterst små glänsande kolibri. Bland de många kräldjuren kunna nämnas skalderormen på stepperna och krokodilen eller kaimanen i de sydliga floderna och sjöarna. Vestindien saknar alldeles större vilda djur.

Nordamerika egde icke ett enda större husdjur, då europeerna först kommo dit. Nu finnas där våra vanliga husdjur i mängd. Isynnerhet hållas flerstädes stora hjordar af hornboskap och svin, hvarför kött och fläsk utföras i massor till Europa. Endast kalkonen har Europa fått från Amerika. — I Mexiko odlas på kaktus cochecillinsekten, hvaraf en vacker röd färg beredes.

Inbyggare. Nordamerikas hela befolkning kan anslås till nära 90 mill., hvilket på en yta af 22 mill. □^{km} gör ungefär 4 på □^{km}. Men folkmängden stiger hastigt genom den starka invandringen från Europa. Äfven här är befolkningen ytterst ojämt fördelad, i det att största flertalet bor längst i Ö och S, medan stora sträckor i V och N äro nästan obebodda.

Inbyggarna kunna fördelas i 4 grupper: *urinwånare*, *invandrade europeer* och *negrer* samt *blandfolk*. Urinwånarne åter utgöras dels af *eskimåer*, dels af *indianer*.

Eskimåerna eller *innuit* bebo en smal kustremsa vid

Beringshafvet och Norra Ishafvet från Aléuterna i V till Grönland i Ö. De räknas vanligen till mongoliska rasen och likna mycket de ostsibiriska folken, men deras språk är beslägtadt med indianernas. Eskimåerna äro ett äkta polarfolk. De bo om vintern i snöbetäckta jordhålor, om sommaren i skinntält och kläda sig från topp till tå i skinn. I sina lätta skinnbåtar, kajaker, jaga de sjölar och hvalrossar eller fånga de fisk och hafva däraf hela sitt uppehälle. Under utsägliga mödor och faror kämpa de modigt för sin tillvara. På Grönland och nordkusten af Labrador hafva de antagit kristendomen.

Indianerna utgjorde ursprungligen Amerikas hufvudbefolkning. För närvarande bilda de knappt $\frac{1}{10}$ af Nordamerikas hela folkmängd. De kunna med afseende å lefnadssätt och bildning delas i två hufvudgrupper: vilda jägarefolk, hvilka i en mängd små stammar äro spridda i det nordliga skogsområdet och i „den stora Vestern“, samt civiliserade jordbrukare i Mexiko och Centralamerika. — De vilda indianerna bo i riskojor eller flyttbara tält och äro kända för sin skarpa syn och hörsel. De tro på ett högsta väsende, som de kalla „den store anden, samt på ett lif efter detta; men med denna tro är förbunden en rå vidskepelse och deras gudsyrdkan består mest i besvärjelser. Genom förfärliga utrotningskrig, men ännu mer genom smittosamma sjukdomar och brännvinet, hvilket allt europeerna fört med sig, har de vilda indianernas antal starkt aftagit. — I Mexiko och Centralamerika hade indianerna redan vid europeernas ankomst uppnått en icke ringa odling. De drefvo åkerbruk och trädgårdsodling, hade ordnade samhällen och stora städer med praktbyggnader. Nu hafva dessa civiliserade indianers afkomlingar antagit kristendomen och europeiskt lefnadssätt, men deras tröghet tillåter dem ej att förvärfva något välstånd och de låta sig beherskas af ett fåtal europeer.

Indianerna bilda en egen människoras, *Indianrasen*. Den utmär-

ker sig genom en stor, välbildad gestalt, ett femkantigt ansigte med låg, bakåtlutande panna, små mörka ögon, stor, ofta krokig näsa och bred mun med tunna läppar. Håret är sträft, becksvart och skäggväxten ringa. Hudfärgen har olika skiftningar i brunt, från alldeles ljusbrunt till kopparrött och svartbrunt. Indianerna hafva ett lugnt och dystert lynne och äro mycket ordkarga. De äro i allmänhet tröga och likgiltiga, men om de förolämpas, äro de hämndgiriga och blodtörstiga. Besegrade fiender behandlas af de vilda indianerna med upprörande grymhet, i det att de med sina skarpa stridsyxor, tomahawker, skalpera dem, d. v. s. afdraga hufvudsvålen och fästa den som ett segertecken vid sitt bälte.

Flertalet af Nordamerikas befolkning utgöres af *invandrade europeer*. Bland dem äro de germaniska folken och isynnerhet *engelsmännen* de talrikaste. Desse grundlade här för omkring 250 år sedan nybyggen, hvilka hastigt tillväxte i antal och välstånd. Deras efterkommande, de s. k. *yankees*, frigjorde sig för 100 år sedan från England och bildade en republikansk förbundsstat, „Nordamerikas Förenta stater“, hvilka nu omfatta hela mellersta delen af Nordamerika. Sedan hafva icke blott *engelsmän* och *irländare*, utan äfven andra europeiska folk, isynnerhet *tyskar* och *skandinaver* i stora skaror invandrat. Årligen strömma fortfarande skaror af „emigranter“ från Europa till Amerika och slå sig ned hufvudsakligen i staterna vid de Canadiska sjöarna och i „den stora Vestern“. Invandrarne antaga vanligen det allmänt rådande engelska språket och deras afkomlingar blifva engelska amerikaner. — I de södra delarna af Nordamerika hafva romaniska folk, mest *spanjorer* invandrat. Deras afkomlingar, *kreolerna*, äro i denna dag det herskande folket och spanskan det allmänna språket i Mexiko, Centralamerika och Vestindien. *Fransmän* finnas i mindre antal i landet kring nedre S:t Lawrence floden, i staterna vid Mexiko golfen och i Vestindien.

Negrerna inkommo ursprungligen i landet som slafvar, men äro nu öfverallt frigifna. Talrikast äro de i de sydöstra staterna och i Vestindien, där de på flere stäl-

len utgöra den största delen af befolkningen och starkt tillväxa.

I de sydliga delarna af Nordamerika äro *blandfolken* isynnerhet talrika. *Mulatterna*, hvilka utgöra en blandning af hvita och negrer, bilda en god del af befolkningen i de sydöstra staterna, men förekomma i de flesta stater. *Mestizerna*, hvilka uppkommit af hvita och indianer äro talrika i Mexiko och Centralamerika. — Slutligen böra *kineserna* nämnas, hvilka under namn af kulis till ganska stort antal inkommit som arbetare till staterna vid Stilla hafvet.

Stater och kolonier. Största delen af Nordamerika tillhör själfständiga riken med republikansk regeringsform. De hafva alla utgått från europeiska kolonier. Endast i nordliga delen och i Vestindien ega europeiska riken ännu besittningar.

Grönland [10,000 inb.]

är en dansk koloni, bebodd af kristna *eskimåer* och ett fåtal *danskar*. Landets förnämsta produkter äro: tran, själsskinn och ejderdun.

Britiska Nordamerika.

Något mindre än Europa. — $5\frac{1}{2}$ mill. inb.

Gränser, se kartan! Landet består af tre särskilda delar, en hvar styrd af en engelsk guvernör.

1. **Dominion of Canada** [dåminjen ov kännädä] utgör ett statsförbund med egen styrelse, eget parlament och egen krigshär. Det består af flere provinser, bland hvilka *Ontario* vid den liknämnda sjön och *Quebec* [koibäck] vid nedre S:t Lawrence floden äro de förnämsta. Äfven förtjena näm-

nas den sädesrika provinsen *Manitoba* söder om Winnipeg sjön och det guldrika *British Columbia* vid Stilla hafvet. — Utom *engelsmän* bo i landet *fransmän*, hvilka här först anlade kolonier, vilda *indianer* och *eskimåer*. Handeln är liflig och de förnämsta produkterna äro: pelsvaror, skogsprodukter och säd. Landet har flere järnvägar, bland dem den Canadiska pacifikbanan, som förbinder Atlantiska och Stilla hafven med hvarandra. — Städer:

Montreal [mäntriäl], vid S:t Lawrence floden. Stor handelsstad med utförsel af hvete och trävaror. Universitet. 190,000 inb. — **Quebec** [koibäck], vid S:t Lawrence floden. Liflig handelsstad. Skeppsbyggeri. — **Halifax**, vid Atlanten. Liflig ångbåtsförbindelse med England. — **Ottawa**, vid en liknämnd biflod till S:t Lawrence floden. Landets hufvudstad.

2. **New Foundland**, bekant för de storartade torskfiskerierna på de stora bankarna utanför kusterna.

3. **Bermuda öarna**, hvilka begagnas som förvisningsort och äro rika på sydfrukter.

Nordamerikas Förenta stater.

Något mindre än Europa. — 63 mill. inb.

Gränser, se kartan! Nordamerikas Förenta stater bilda en förbundsstat af 42 själfständiga stater. I spetsen för hela förbundsstaten står en på 4 år vald president. Hvarje enskild stat styres af en guvernör. Dessutom finnas 6 territorier, hvilka lyda omedelbart under förbundsregeringen.

Fullständig religionsfrihet råder, hvarför här finnes en mängd olika kyrkor och sekter. Största antalet anhängare hafva de protestantiska lärorna; dock äro äfven katolikerna talrika. Församlingarna tillsätta och aflöna själfva sina prester.

Folkupplysningen är allmän och för den högre

undervisningen finnas goda högre skolor och flere universitet.

Den ihärdighet och arbetslust, som utmärker den amerikanska yankeen, hafva gjort, att alla näringar bragts till en hög utveckling. I början lefde de engelska kolonisterna helt och hållet som jordbrukare, farmers, men sedan landets rikedom på ädla metaller, järn och stenkol blef bekant, hafva vid sidan af jordbruket, bergsbruk, industri och handel blomstrat upp, så att Förenta staterna äro ett af de mest betydande kulturland. I frihetens hägn går framåtskridandet där med jättesteg. Detta synes äfven af de storartade arbeten, som blifvit utförda för samfärdselsens befrämjande. Mest betydande äro de kanaler, som förbinda de stora Canadiska sjöarna med Hudson, Ohio och Mississippi, äfvensom de tre „Pacifikbanorna“, hvilka föräna Österns och den „fjärran Vesterns“ stater med hvarandra. — Mynt: 1 dollar = 100 cents = *Smf.* 5:35.

Stater och städer. Genom industrins och handelns uppblomstring hafva städerna vunnit en oerhördt snabb tillväxt. De äro ytterst regelbundet byggda och hafva ett enformigt utseende. Staterna kunna efter läget delas i 4 grupper, hvartill komma territorierna.

a) Staterna utmed Atlanten:

Dessa äro tillsamman 17, fördelade i två underafdelningar: aa) Nya Englands stater i N: *Maine* [män], *Vermont* [värmönt], *New Hampshire* [nju-hämpsjir], *Massachusetts* [massatjüsets], *Rhode Island* [råd-ajlånd], *Connecticut* [kännättikett], bb) vid mellersta och södra delen af ostkusten: *New York* [nju-järk], *New Jersey* [njudjärsi], *Pennsylvania* [-vä'nia], *Delaware* [delaoär], *Maryland*, *Virginia* och *Vest-Virginia*, *Nord- och Syd-Carolina*, *Georgia*, *Florida* samt förbundsdistriktet *Columbia*.

De viktigaste stater och städer i detta område äro:

Massachusetts [massatjüsets] med staden:

Boston [båstn], vid Atlanten. Stor handels- och fabriksstad. Framstående läroanstalter. 400,000 inb.

New York [nju-järk] med städerna:

New York, vid mynningen af Hudson. En af världens förnämsta handels- och fabriksstäder. Hufvudort för invandringen från Europa. 10,000 fabriker, isynnerhet för maskiner och lädervaror. Amerikas folkrikaste stad med $1\frac{1}{2}$ mill. inb. På den förnämsta gatan, Broadway [brådoä], herskar en rörelse och trängsel, lik den i London. — Alldeles invid New York ligga flere stora städer, bland dem:

Brooklyn [brücklin], på ön *Longisland* [långajländ], förenadt med New York genom en storartad hängbro. — **Buffalo** [büffalå], vid Erie sjön och den liknämnda kanalen. Viktig inre handelsplats.

Pennsylvania [pennsylvä'nia], med städerna:

Philadélphia, vid floden Delaware. Stor fabriksstad och utförsel af petroleum. Medelpunkt för bokhandeln. Många betydande läroinrättningar. 1 mill. inb. — **Pittsburg**, vid Ohio. Medelpunkt i ett område med rika järn- och kolgrufvor samt petroleumkällor. Stora fabriker för järn- och stålvaror.

Maryland [märiländ] med staden:

Baltimore [bältimår], vid en djup vik af Atlanten. Betydlig handelsstad med stor utförsel af tobak.

Columbia, förbundsdistrikt med staden:

Washington [oåsjingtn], vid Potomacfloden. Förenta staternas hufvudstad. Flere praktbyggnader, såsom Hvita huset, presidentens bostad, och Capitolium, kongressens samlingsplats.

Virginia [uttalas på engelska värdsjinnä] med staden:

Richmond [ritjmönd], inne i landet. Stora tobaksfabriker. — Sydstaternas hufvudstad under inbördeskriget 1861—65.

Syd-Carolina med staden:

Charleston [tjarlsten], vid Atlanten. Betydlig utförsel af ris och bomull.

Florida med staden:

Pensacola, vid Mexico golfen. Mycket besökt hamnplats.

b) Golfstaterna på sydkusten:

Dessa äro 4, näml.: *Alabama*, *Mississippi*, *Louisiana* och *Texas*.

Den viktigaste staten är:

Louisiana med staden:

New Orleans [nju-år-lins], i Mississippis deltaländ. Stor utförsel af bomull. 250,000 inb. — Staden har ytterst osundt läge och är ett hem för „gula febern“.

c) Staterna i det inre landet:

Dessa äro tillsammans 17, näml.: aa) Ö om Mississippi: *Wisconsin* [oiskånsin], *Michigan* [mittjigänn], *Ohio* [ähäjå], *Indiana*, *Illinois* [illinåjs], *Kentucky* [kentöcki], *Tennessee* [tenässi]; bb) V om Mississippi: *Minnesota*, *Iowa* [äjåova], *Missouri*, *Arkansas*, *Dakota*, *Montana*, *Nebraska*, *Kansas*, *Colorado* och *New-Mexiko*.

De viktigaste stater och städer i detta område äro:

Cleveland [klivländ], i en bördig trakt vid Erie sjön. Stor, hastigt tillväxande handels- och fabriksstad. — **Cincinnati**, vid Ohio med ofantliga svinslagterier.

Illinois [illinåjs] med staden:

Chicago, vid södra änden af Michigan sjön. Största utförsel af säd och boskapsprodukter. Stora sjöfartyg kunna gå ända hit uppför S:t Lawrencefloden och Niagarakanalen och på andra sidan är staden genom en kanal förbunden med Mississippi. Knutpunkt för 14 järnvägslinjer. — Såväl i Chicago som i de närmast åt V liggande städerna och staterna har det största antalet utvandrare från Skandinavien och Finland slagit sig ned. Här utgifvas svenska och finska tidningar.

Missouri med staden:

S:t Louis [sent-lóis], nära Missouris inflöde i Mississippi. Storartad flodfart. Hufvudstation vid mellersta pacificbanan. 450,000 inb.

d) Staterna vid Stilla hafvet eller Pacificstaterna:

Dessa stater äro 4: *Washington*, *Oregon*, *Nevada*, och *California*.

Den förnämsta staten och staden är:

California med staden:

San Francisco, vid en bugt af Stilla hafvet, som bildar en utmärkt hamn. Synnerligen viktig handelsstad. Ändpunkt för den äldsta pacificbanan och utgångspunkt

för en liflig ångbåtsfart på Ostasien och Australien. 320,000 inb. — Efter upptäckten af de rika guldfälten i Californien har staden oerhördt snabbt tillvuxit. Guld, silfver och qvicksilfver utföras, men älnu mer säd och industrialster. En stor del af Kinas te och silke kommer nu öfver San Francisco till Europa.

e) Territorierna äro nästan alla belägna på högslätterna invid Klippbergen.

aa) De 4 ordnade territorierna äro: *Idaho*, *Wyoming* [oajåming], *Utah* [juta] och *Arizona*; bb) De 2 oordnade territorierna: *Indianterritoriet* vid mellersta Arkansas och Red River, endast befolkadt af indianstammar, och *Alaska*, bebodt af indianer och eskimåer samt ett fåtal ryssar.

Märkligast är *Utah* [juta], där mormonsekten byggt en stad vid den Stora Saltsjön.

Mexiko.

Ungefär 5 ggr Finland; 11 $\frac{1}{2}$ mill. inb.

Gränser, se kartan! Mexiko var förut en spansk koloni, hvarför ännu spanjorernas afkomlingar, *kreolerna*, deras språk, spanskan, och deras religion, den katolska läran, äro herskande i landet. Men befolkningens flertal utgöres af *indianer* och *mestizer*. I början af vårt århundrade lösryckte sig Mexiko från Spanien och bildade efter Förenta staternas mönster en förbundsrepublik, men sedan dess ha beständiga inbördeskrig och oroligheter rasat i landet. Allmän osäkerhet till lif och egendom, grof okunnighet och vidskepelse råda därför. I förening härmed gör bristen på dugliga hamnar och vägar samt framför allt på företagsamhet, att alla näringar stå lågt i det af naturen så rikt utrustade landet. Dock hafva på senaste tider några järnvägar blifvit anlagda. Silfver utgör den förnämsta utförsvaran, därefter guld, kaffe och vanilj. — Städer:

Mexiko, på högslätten i en kitteldal mellan två sjöar. Hufvudstad med universitet. Vålbyggd stad med många

präktiga kyrkor. Järnvägar till hamnstaden *Vera Cruz* och Stilla hafvet. — I närheten finnas ruiner, hvilka erinra om det formexikanska kulturfolket *atztekerna*. — **Guanajuato** [goanachoatå], på högslätten NV om Mexiko. Rika silfvergrufvor.

Centralamerikas republiker.

Tillsamman något större än Finland. — 2½ mill. inb.

Det smala landet mellan Caribiska hafvet i N och Stilla hafvet i S upptages af 5 republiker, hvilka också förut tillhörde Spanien. De äro hufvudsakligen befolkade af *indianer* och *mestizer*; *kreolernas* och *européernas* antal är ringa. Det heta, osunda klimatet och moskitosvärmor göra stora sträckor af landet norrut obeboeliga, hvarför befolkningen och städerna mest finnas vid sydkusten. Inre oroligheter och oföretagsamhet hafva äfven här hindrat näringarnas utveckling, hvarför det metall- och skogrika landet har ringa utförsel, bestående hufvudsakligen af virke, mest mahogni, kaffe, indigo och cochenill; vidare hudar och ädla metaller.

De 5 republikerna äro:

1. **Guatemala**, längst i NV, med den största folkmängden.
2. **San Salvadór**, S om Guatemala, vid Stilla hafvet, den minsta, men tätast befolkade och bäst odlade staten.
3. **Honduras**, vid den liknämnda viken af Caribiska hafvet.
4. **Nicaragua**, kring den stora, liknämnda sjön.
5. **Costarica**, invid Panamá viken.

England har tagit i besittning **Britiska Honduras**, en smal kuststräcka V om viken af samma namn, för att därifrån hemta mahogni.

Vestindien.

Alla öarna tillsammans = $\frac{2}{3}$ af Finland. — $4\frac{1}{2}$ mill. inb.

Då Kristoffer Kolumbus kom till Vestindiska öarna, voro de betäckta med urskogar och befolkade af *indianer*. Men när europeerna där införde plantageodlingen, utrotades indianerna, hvilka icke kunde uthärda det hårda trälarbetet, helt och hållet, samt skogarna på vida sträckor. Indianerna blefvo sedan ersatta med negerslafvar från Afrika, men i skogarnas ställe finnas nu flerstädes torra stepper. I de spanska kolonierna utgöra ännu de „hvita“ något mer än hälften af befolkningen, men i de öfriga europeiska besittningarna är deras antal obetydligt och öarnas inbyggare bestå hufvudsakligen af fria *negrer* och *mulatter*, hvilka nästan alla äro kristna. De viktigaste utförsvarorna från alla öarna äro: socker, kaffe och tobak.

1. **Spanska besittningar** [2 mill. inb.] äro: Cuba och Puertorico; stad:

Habana [avanna], på nordvestra kusten af Cuba. Berömda cigarrfabriker.

2. **Britiska besittningar** [$1\frac{1}{4}$ mill. inb.] äro: Jamaica, flere af Små Antillerna, bland hvilka den största är Trinidad, samt Bahamaöarna.

3. **Franska besittningar** [350,000 inb.] äro: Guadeloupe [guadloup] och Martinique [martinick].

4. **Holländska besittningar** [40,000 inb.]: Curaçao m. fl. af de Små Antillerna.

5. **Danska besittningar** [35,000 inb.]: S:t Thomas och två andra små öar. S:t Thomas har en förträfflig, mycket besökt hamn.

Ön Haiti är delad mellan två själfständiga republiker med nästan uteslutande neger- och mulattbefolkning, näml.:

1. Haiti, på vestra sidan, som innehafves af franska talande negrer, och
2. San Domingo på östra sidan af ön, där det herskande folket är spanska talande mulatter.

II. Sydamerika.

Kust. Sydamerika består liksom Afrika af en stor landmassa, som småningom smalnar åt S. Den sydliga delen bildar sålunda en utdragen halfö, *Patagonien*. Kusterna äro mycket litet inskurna af hafvet. Den största viken, *Maracaibo viken*, bildas af *Caribiska hafvet* på nordkusten. Atlantens kuster äro för öfrigt mest långgrunda samt åtföljda af slambankar och laguner. Men ungefär på midten är kusten högländ och där bildas den vackra *Rio Janeiro bugten*, vid hvilken Sydamerikas näst största stad är belägen. Stilla hafvets kuster äro mest höga och branta, men jämna och med få dugliga hamnar. Längst i N bildas *Panamá viken* och på midten den öppna *Arica bugten*. Men längst i S, där kusten sänker sig och vestliga vindar beständigt drifva väldiga vågor mot land, hafva bergen splittrats och *Patagoniens skärgård* bildats, hvilken med sina branta, snöklädda fjäll och djupa fjordar därinnanför påminner om Norge. Genom *Magalhaes sund* [magaljaings] afskiljes den stora ön *Eldlandet*, utanför hvilken Amerikas sydspets *Kap Horn* ligger på en klippö. Österut i Atlanten träffas de låga *Falklands öarna* [fäkländs-].

Ytbildning. Efter att starkt hafva sänkt sig på *Panamá näset*¹ uppstiga *Cordillererna* i Sydamerika under namn af *Anderna* till ännu större höjd än i Nordamerika.

¹ I den endast 85 m höga sänkan går nu en järnväg och man håller på ett bygga en kanal mellan de bägge världshafven, ett företag vida svårare än byggandet af Suezkanalen.

De sträcka sig tätt utmed vestkusten genom hela världsdelen och stupa brant mot Stilla hafvet, men sänka sig långsammare mot låglandet i Ö. Längst i N förgrena sig Anderna i flere kedjor, af hvilka den östligaste bildar *Venezuelas kustberg* vid Caribiska hafvet. Annars bestå Anderna i de nordligare och mellersta delarna af två eller tre jämsides löpande hufvudkedjor, åtskildæ af högslätter, men på sina ställen förenade i bergsknutar. De märkligaste högslätterna äro: *Quitos högslätt* [kitå] under eqvatorn och *Titicacas högslätt* [4,000 m] Ö om Arica bugten. Längre åt S bilda Anderna endast en hufvudkedja, hvilken ånyo uppstiger på Eldslandet. På Anderna höjer sig en lång rad af väldiga dels slocknade dels ännu verksamma vulkaner och andra toppar högt öfver snögränsen. Vid randen af Quitos högslätt resa sig de vackra *Chimborazo* [tjimbårasså; 6,400 m] och *Cotopaxi* [kåtåpatji], den förra en slocknad, den senare en verksam vulkan, och sydligare *Aconagua* [6,800 m], Sydamerikas högsta bergstopp. Ingenstädes i världen äro jordbäfningar så vanliga som i Sydamerika.

Sydamerika upptages i Ö till stor del af tvenne skilda högland, *Guayanas* och *Brasiliens högland*. De bestå bägge af vidsträckta högslätter, på hvilka bergskedjor äro uppsetta och löpa hufvudsakligen i kustlinjens riktning.

Sydamerikas berg äro synnerligen rika på metaller och andra dyrbara mineralier. Andra äro af ålder bebanta för sin rikedom på guld, silfver och koppar; Brasiliens högland hyser skatter af guld och diamanter.

I den mellersta och inre delen af Sydamerika utbreder sig det största sammanhängande lågland på jorden. Det fördelar sig i tre stora flodområden, mellan hvilka vattendelarne äro ytterst låga, ja delvis saknas. At Ö sträcker sig låglandet kring flodmynningarna ända ut till Atlanten, men afstänges från Stilla hafvet genom Andernas fjällmur.

Sjöar och floder. På Andernas högslätter och deras ostsluttning finnas talrika sjöar, af hvilka många sakna utlopp och hafva salt vatten. Störst är *Titicaca*.

Till Stilla hafvet kunna från de närbelägna Anderna endast brusande fjällbäckar utfalla. Men så mycket större äro de floder, hvilka uppsamla vattnet dels från Andernas ostsida dels från de östliga berglanden och utföra det till Atlanten. De största äro:

Orinoco, som kommer från Guayanas högland, flyter i en båge vid dess vest- och nordrand samt bildar ett stort, sumpigt deltaland.

Amazonfloden upprinner på Anderna, flyter först en lång väg åt N i en trång fjälldal, genombryter bergen i starka forsar och rinner sedan åt Ö, beständigt förstorad af bifloder, af hvilka många äro större än Rhein, samt utfaller genom två breda trattformiga mynningar i Atlanten. Floden är på många ställen fullströdd med holmar. Bland de talrika stora bifloderna märkas: t. v. *Rio Negro*, som genom en bifurkation¹ står i förbindelse med Orinoco, och t. h. *Madeira*.

Amazonflodens vattenområde är det största på jorden och närmar sig Europa i storlek. Floden har redan långt från mynningen en bredd af 10 km och befares af ångbåtar på en sträcka af 4,000 km. I den vida mynningen liknar den mer en hafsvik än en flod och tidvattnet stiger högt uppför floden. Märkvärdig är den strid, som vid flodtiden utkämpas mellan det utåt strömmande flodvattnet och det från hafvet med då inrullande tidvattnet.

Rio de la Plata utgör den vida, gemensamma utloppsarmen för de stora floderna *Paraguay*, *Paraná* och *Uruguay*, hvilka alla komma från Brasiliens högland. *Paraguay* upprinner i det rika diamantdistriktet och kan befares af ångare ända dit.

¹ Bifurkation är en af naturen bildad förbindelse mellan två floder.

Utom dessa låglandsfloder böra ett par stora höglandsströmmar nämnas:

Magdalena rinner i en härlig dal mellan två af Andernas parallellkedjor åt N till Caribiska hafvet.

San Francisco genomflyter Brasiliens högland först åt NO, sedan åt SO och utfaller i Atlanten.

Klimat. Sydamerika ligger med sin största landmassa inom den heta zonen och endast med den smala sydliga delen inom den södra tempererade zonen. Klimatet är nordligare hett och längst i S mycket rått och fuktigt. Högt uppe på Anderna råder i eqvatorialtrakterna en evig vår, därför finna vi där de största städerna.

I det stora låglandet vid Amazonfloden och på ostslutningen af Anderna i trakterna kring eqvatorn äro sommarregnen långvariga och ymniga. Fuktigheten ökas och underhålles här af de från hafvet blåsande passadvindarna äfvensom af den starka afdunstningen från de stora floderna och de vidsträckta urskogarnas saftiga grönska. Rikligast faller regnet på randbergen vid de östra kusterna, men åt de innanför dem belägna högslätterna i Brasilien och slätterna vid Orinoco ha passadvindarna icke tillräcklig fuktighet kvar, hvarför de bilda savanner.

Den mellersta delen af vestkusten är nästan regnlös och ökenartad, emedan en kall polarström afkyler luften och gör den torr. Men i N och S är nederbörden riklig och landet betäckt med täta skogar. Och emedan i Patagonien beständigt blåsa vestliga vindar, hvilka förlora sin fuktighet, då de öfverstiga Anderna, är den östra delen af landet regnfattig och utan skog.

Växt- och djurvärld. På grund af olika höjd- och klimatförhållanden äro växt- och djurvärlden ganska olika i skilda trakter, men för det mesta äro de rika.

Andesbergens nordliga delar täckas af härliga tropiska skogar med palmer, mahogni-, kakaoträd m. fl. På den fuktiga ostsidan finnas äfven stora skogar och där äro

kinaträden hemma. Men högfjällen äro täckta med alpörter och gräs och där beta flockar af laman, hvaraf en art hålles tam. Där spanar ock den väldiga kondoren efter rof. I den södra skogsregionen äro ständigt gröna bokar de allmännaste löfträden. Högre upp växer barrskog. Låglandet har i de tre flodområdena olika natur och olika namn.

Llanos [ljanos] benämnas de jämna, skoglösa slätterna N och V om Orinoco. Under regntiden täckas de af högt gräs och där beta stora hjordar af förvildade hästar och oxar. Men under den torra tiden förvandlas Llanos till en förbränd öken.

Selvas kallas de oerhördt vidsträckta urskogar, som betäcka låglandet kring Amazonfloden. I yppighet liksom i vidd sakna de sin like. Träden, bland hvilka många olika palmarter förekomma, äro där utomordentligt höga och löfkronorna sammansluta sig till ett tätt löfhvalf. Luften därunder är qvalmig och en ständig skymning råder. Kring de i sig själfva kala stammarna slingra sig vackert blommande klängväxter, lianer, och bilda ogenomträngliga snår. Marken är lerig och slipprig. — I dessa skogar trifvas bäst klättrande, flygande och krälände djur. Uppe i träden vimlar det af apor och papegojor, hvilka hålla en förfärlig konsert. Där smyger sig jaguaren och där slingra sig jätteormar. Brokiga fågelskaror och glänsande insekter fladdra omkring. Egendomialiga för Amerika äro: trögdjuret, bältan och myrsloken.

Pampas kring La Platafloden består liksom Llanos af vida gräsfält, där hjordar af förvildad boskap tumla omkring. — *Patagoniens stepper* äro täckta med grus och rullstenar från istiden, bland hvilka taggiga buskar och tistlar växa. — På stepperna uppehålla sig vikunjan, en lamaart, och den amerikanska strutsen.

Odlingen har ännu ringa utbredning i Sydamerika. Det är hufvudsakligen i kusttrakterna, som man träffar de

odlade fläckarna. Mest betydande är odlingen af kaffe och socker, därefter af kakao, vanilj, bomull och tobak, hvilka sistnämnda i Amerika hafva sitt hemland. Vigtiga näringsämnen för inbyggarna äro rotfrukterna potäter och batater samt mjölet af maniök- eller cassavebuskens rötter. Dessa växter äro äfven hemma här. Det förnämsta sädesslaget är majs, men äfven europeiska sädesslag odlas med framgång. Bananer och andra läckra frukter utgöra en del af födan.

Det enda husdjur, som indianerna hade före europeernas ankomst till Amerika var *laman*, som ännu hålles tam. Den förser infödingarna med mjölk, kött och grof ull samt är deras lastdjur. Nu äro de europeiska husdjuren allmänt införda och hafva förökats så, att stora hjordar af förvildade oxar och hästar genomströfva Llanos och Pampas.

Inbyggare. Ehuru Sydamerika har en stor rikedom på naturprodukter ej mindre ur mineral- än växtriket, är befolkningen gles. Man anslår hela folkmängden till ungefär 30 mill., hvilket på en ytvidd af nära 18 mill. □^{km} gör icke fullt 2 på □^{km}. Tätast är befolkningen på de närmast de låga och osunda kustbrämen belägna högslätterna, glesast i de stora urskogarna.

Liksom i Nordamerika kan man här indela befolkningen uti *indianer*, *invandrade europeer* och *negrer* samt *blandfolk*.

Indianerna voro äfven i Sydamerika vid europeernas ankomst dels vildar dels civiliserade åkerbrukare och äro så än i dag. I de inre delarna lefva indianerna af jagt och urskogens vilda frukter. I stepptrakterna hafva de blifvit skickliga ryttare, hvilka med lasso, en lång rännsnara, fånga den förvildade boskapen eller laman. *Eldsländarne*, hvilka äro bland jordens lägst stående folk, lefva af fiske och svepa sig i djurskinn. — Uti nordvestra Sydamerika hade indianerna, bland dem *quichua folket* [kitjua] i Peru bil-

dat ett ordnadtt samhälle, hvarom präktiga byggnadsverk än i dag vittna. Dessa civiliserade indianers afkomlingar lefva ännu i samma trakter som åkerbrukare och hafva antagit kristendomen.

De *invandrade europeerna* äro mest *spanjorer* och *portugiser*, hvilkas afkomlingar äfven här kallas *kreoler*. Spanjorerna intogo och bosatte sig i större delen af Sydamerikas kusttrakter, och där är spanskan ännu det herskande språket. Portugiserna intogo på världsdelens östra sida det nuvarande Brasilien och där utgör portugisiskan skriftspråk och allmänt samtalspråk. I SO hafva senare talrika invandrare från Italien och Frankrike slagit sig ned. Med de romaniska folken har den romersk-katolska kyrkan blifvit förherskande i Sydamerika.

Negrerna förekomma endast i det tropiska Sydamerika och talrikast i de nordöstra kusttrakterna. De äro numera fria utom i Brasilien, och äfven där afskaflas slafveriet efter hand.

Blandfolken, bestående mest af *mestizer* däreft af *mulatter* och andra, utgöra flertalet eller ungefär hälften af befolkningen.

Stater och städer. Liksom i Mexiko och Centralamerika, gjorde sig de spanska kolonierna i Sydamerika i början af vårt århundrade fria från moderlandet och bildade republiker efter Förenta staternas mönster. Brasilien skildes vid samma tid från Portugal och bildade en monarki, hvars regent antog titeln kejsare, men äfven där har helt nyligen republiken proklamerats. För närvarande finnas 10 själfständiga stater eller statsförbund och ett europeiskt kolonialområde i Sydamerika. I det inre äro gränserna ännu ganska osäkra och underkastade beständiga tvister. Inre oroligheter hindra i många stater de af naturen rika ländernas utveckling.

A. *Själfständiga Stater.*

1. **Venezuela**¹ [2 mill. inb.],

ligger kring Orinoco. Gränser, se kartan! Landet utgör en förbundsrepublik, *Venezuelas Förenade stater*, styrd af en president. Inbyggarna äro ett *blandfolk* af negrer, indianer och hvita. Förnämsta produkter äro: kaffe, kakao, virke, boskap och hudar. — Hufvudstad:

Caracas, i en hög bergdal, ofta hemsökt af jordbäfningar. — Järnväg till hamnstaden **La Guayra** vid kusten af Caribiska hafvet. Stor utförsel af kaffe.

2. **Columbia**² [4 mill. inb.],

kring Magdalena floden. Gränser, se kartan! Landet utgör en republik. Af inbyggarna äro $\frac{2}{3}$ *mestizer*, det mindre antalet *hvita*, *negrer* och vilda *indianer*. Hufvudprodukter äro: tobak, kinabark, kautjuk,³ hudar, pärlor och ädla metaller. — Städer:

Bogotá, på en högslätt. Hufvudstad. — **Panamá**, på det liknämnda näset vid Stilla hafvet. Järnväg öfver näset till **Colon** vid Caribiska hafvet.

3. **Ecuador** [1½ mill. inb.]

vid Stilla hafvet kring eqvatorn, hvaraf namnet. Gränser, se kartan! Landet utgör en republik. Inbyggarna äro *indianer* och *blandfolk*. Dess mest betydande produkt är kakao. Hufvudstad:

Quito, på den liknämnda fruktbara högslätten. Ofta hemsökt af jordbäfningar. — Hamnstad: **Guayaquil** [goajakil], vid Stilla hafvet. Utförsel af kakao.

¹ *Venezuela* = „lilla Venezia“. Så benämndt efter en på pålar vid kusten byggd indianby, åt hvilken landets första upptäckare gäfvö detta namn.

² Uppkallad efter Amerikas upptäckare Kristoffer Kolumbus.

³ Kautjuk är den torkade saften af ett tropiskt träd.

4. **Peru** [3 mill. inb.],

utmed vestkusten och kring öfre Amazonfloden. Gränser, se kartan! Republik. Inbyggarna äro till mer än hälften *indianer*; vidare *blandfolk* och *kreoler*. Vigtigaste produkterna äro: guano, salpeter, socker, lamauil och ädla metaller. — Städer:

Lima, nära kusten. Landets hufvudstad. Universitet. Järnvägar till flere städer. — **Callao** [kaljåå], Limas hamnstad. — **Cuzco**, vid en bergsknut. Inkas forna residens. I närheten präktiga ruiner.

5. **Bolivia**¹ [2 mill. inb.],

beläget på Andernas högslätter och kring öfre Madeira, som är segelbar ända hit. Gränser, se kartan! Republik. Befolkningen utgöres af *indianer*, *hvita* och *mestizer*. Hufvudprodukter äro: ädla metaller, kinabark och ull. — Städer:

La Paz, på Titicacas högslätt, strax Ö om sjön. — **Potosí**, stad med silfvergrufvor, belägen lika högt som toppen af Jungfrau.

6. **Chile** [tjile; 3 mill. inb.],

ett smalt, mycket långt kustland vid Stilla hafvet. Gränser, se kartan! Chile är den bäst ordnade och mest blomstrande af de sydamerikanska republikerna. Inbyggarna äro mest *blandfolk*, *spanska kreoler* och *invandrade europeer*, bland dem många *tyskar*. Hufvudprodukter äro: salpeter, hvete, metaller, isynnerhet koppar, ull och hudar. Upplysningen står ganska högt och välmågan är stor. — Städer:

Santiago, på en högslätt. Landets hufvudstad. Universitet. 200,000 inb. — Järnväg både till Atlanten i Ö och Stilla hafvet i V. — **Valparaiso** [„Paradis dalen“], vid Stilla hafvet. Förnämsta handelsstaden på vestkusten. Regelbunden ångbåtsförbindelse med Hamburg och Liverpool.

¹ *Bolivia*, uppkalladt efter friheshjälten Simon Bolivar.

7. **Argentina**¹ [4 mill. inb.],

kring nedre loppet af Paraná till Anderna i V. Till Argentina hör äfven östra och större delen af *Patagonien*. Närmare gränser, se kartan! Landet är en förbundsrepublik. Befolkningen utgöres af *mestizer* och *invandrade europeer*, bland hvilka talrika *italienare*. Märkligt är bland folket *gauchos* [gautjås], ett halfvildt herdefolk, som vaktar hjordarna på Pampas och tillbringar största delen af sitt lif på hästryggen. Boskapsprodukter, såsom: ull, talg, hudar och kött samt säd äro de förnämsta utförsvaror. Förbundshufvudstad:

Buenos Ayres [„God luft“], vid den breda La Plata. Universitet. Stor handelsstad med $\frac{1}{2}$ mill. inb. -- Regelbunden ångbåtsförbindelse med Europa och 8 järnvägslinjer till det inre. Staden har ett modernt europeiskt utseende.

8. **Uruguay** [$\frac{1}{2}$ mill. inb.],

mellan Uruguay och Atlanten. Republik. Befolkningen utgöres af *gauchos* och *invandrade europeer*, mest *italienare* och *fransmän*. Boskapsprodukter. Hufvudstad:

Montevideo, på norra stranden af La Plata. Betydlig handelsstad med utförsel af boskapsprodukter.

9. **Paraguay** [$\frac{1}{2}$ mill. inb.]

mellan Paraguay och Paraná. Republik. Inbyggarna äro *mestizer* och *indianer*. Produkter: paraguayté och tobak. Hufvudstad:

Asuncion, vid Paraguay. En gammal stad, grundlagd af jesuiter.

10. **Brasilien** [14 mill. inb.],

omfattar större delen af Amazonflodens vattenområde och hela Brasiliens högland. Gränser, se kartan! Riket har

¹ *Argentina* = silfverlandet.

helt nyligen ombildats till en förbundsrepublik. Befolkningen består af *portugisiska kreoler*, *blandfolk*, både *mestizer* och *mulatter*, *negrer* samt omkring $\frac{1}{2}$ mill. *vilda indianer*. Landets hufvudprodukter äro: kaffe, lika mycket som hela den öfriga världen tillsamman, socker, tobak, färgträ, hudar, ädla stenar och metaller. — Städer:

Rio Janeiro [sjanéirå], i ett härligt läge vid den liknämnda bugten, som bildar en utmärkt hamn. Landets hufvudstad. Synnerligen viktig handelsstad med den största kaffemarknad. 400,000 inb. — **Bahia**, vid Atlanten. Betydlig handelsstad, mest bebodd af negrer. — **Pernambuco**, vid Atlanten. Utförsel af bresilja, ett slags färgved, hvaraf namnet Brasilien. — **Para**, vid Amazonflodens mynning. Mycket besökt hamnstad.

B. *Europeiska kolonier.*

Guayana [350,000 inb.],

beläget på nordkusten vid Atlanten. Landet är deladt mellan England, Franrike och Nederläderna, hvilka dock hafva ringa nytta däraf, sedan plantagerna efter slafveriets upphörande förfallit. Inbyggarna äro mest *negrer*, vidare *kineser*, *indianer* och ett litet antal *européer*. Hufvudprodukten är kryddor.

Australien.

Australien ligger icke långt från Gamla världens kontinent, utan står fastmer genom en öbrygga i förbindelse med sydöstra Asien. Men från Europa är Australien längre aflägsset än någon annan världsdel, och förut kunde man endast på långa omvägar kring Goda-hopps-udden eller

Kap Horn komma dit sjövägen. Därför blef Australien sist bekant för europeerna. Också är det först i våra dagar, efter upptäckten af Australiens guldfält, som en starkare invandring från Europa uppstått. Redan nu utgöra europeerna på Australiens fastland den allra största delen af befolkningen och de ökas hastigt genom invandringen. Nu har äfven genom Suezkanalen en kortare väg öppnats mellan Europa och Australien och en ännu lättare förbindelse mellan dessa världsdelar skall med Panama kanalens fullbordande komma till stånd.

Australien består af tvenne olikartade och olika stora hufvuddelar: *Australiens fastland* jämte därtill höranda kustöar, bland hvilka *Tasmania* är störst, samt *Australiens övärld* eller *Polynesien*. Tillsamman hafva Australiens fastland och dess övärld en storlek af 9 mill. \square km; således är Australien endast obetydligt mindre än Europa.

I. Australiens fastland.

Kust. Australiens fastland bildar en stor, föga inskuren landmassa mellan Indiska oceanen i N, V och S samt Stilla hafvet i Ö. På nordsidan intränger den breda *Carpentaria viken* och Ö därom utskjuter *halfön York*, som genom *Torres sund* skiljes från *Nya Guinea*. På sydsidan finnas den öppna *Australbugten* och det grunda *Bass-sundet*, som afskiljer *Tasmania* från fastlandet, hvarmed ön förut sammanhängde. — Med få undantag äro Australlandets kuster höglända och hafva talrika goda hamnar, isynnerhet på östra sidan. Men utanför den nordliga hälften af ostkusten sträcker sig en lång rad af korallref, hvilka försvåra tillträdet till kusten.

Ytbildning. Hela den vestra och större delen af *Australiens fastland* upptages af vida ökenartade slätter,

hvilka hafva en medelhöjd af 300 m. Mot kusterna höjer sig landet i breda plataer, på hvilka berggrupper och kortare bergskedjor höja sig. Mest bergiga och höglända äro kusttrakterna i Ö och där uppstiga längst i SO *Australalperna* till en höjd af 2,200 m. Bergen äro rika på mineraliska skatter, isynnerhet guld och stenkol. — *Tasmania* är ett fruktbart bergland, äfven det rikt på guld och stenkol.

Sjöar och floder. Emedan klimatet i Australien i allmänhet är mycket hett och nederbörden särdeles ojämt fördelad, inträffar i Australien mer än annanstädes i världen, att sjöarna och floderna endast under en del af året innehålla vatten. I Sydaustralien finnas stora lågland med vidsträckta, men grunda saltsjöar, hvilka under sommaren äro uttorkade och hafva bottnen betäckt med en tjock saltskorpa. De flesta floder bilda under torrtiden en rad af gyttjiga vattenpölar; sådana floder kallas creeks [kriks]. De enda större floder i Australien äro *Murray* [mörre] och dess biflod t. h. *Darling*, hvilka ha sina källor i de högre, vattenrikare bergen i Ö.

Klimat. Australiens fastland genomskäres nästan på midten af Stenbockens vändkrets, hvadan dess norra hälft ligger inom heta, dess södra hälft inom den tempererade zonens subtropiska del. Klimatet är därför i N hett som Afrika, i S varmt som i Sydeuropa. Köld och snö äro sällsynta här. — Längst i N medför en nordvestmonsun ihållande regn under sommarhalfåret, d. v. s. från april till oktober, hvaremot vinterhalfåret under påverkan af en sydvestmonsun har beständig torra. I sydöstra kustens bergstrakter medför sydostpassaden regn under alla tider, men mest om sommaren. I de södra och vestra kusttrakterna herskar subtropiska vinterregn samt ytterst heta och torra somrar. Det inre upptages af regnfattiga öknar och stepper, öfver hvilka sydostpassaden, som i de östra bergstrakterna förlorat sin fuktighet, nästan beständigt blåser.

Växtvärlden är ganska egendomlig. Utom ytterst vid kusterna och vid flodstränderna, där tätare snår förekomma, äro skogarna glesa, parkartade. Träden gifva ringa skugga, emedan bladen äro smala och stå lodrätt nedåt. Därför saknas där underskog och marken är täckt med en frodig gräsmatta. De vanligaste träden äro jättegummiträdet, eukalyptus, som uppnår en höjd af 130 m, och akasior. Märkligt är grästrädet. Längre inåt landet äro stora sträckor betäckta med täta buskar, scrub [skröbb], eller med taggigt piggsvinsgräs. — Med undantag af litet bär och rötter funnos inga ätbara växter i landet, förrän med europeerna inkommo europeiska sädesslag, främst hvete, samt vin och sydfrukter. Numera odlas norrut med stor framgång äfven sockerrör och bomull.

Djurvärlden är måhända ännu egendomligare. De stora däggdjuren saknas alldeles. En hundart, dingo, är det enda verkliga rofdjuret. Pungdjuren äro synnerligen talrika. Störst bland dem är en art känguru. Märkvärdigt är näbbdjuret. Den största mångfald och prakt visar fågelvärlden. Bland stora fåglar märkas emu eller australiska strutsen och den svarta svanen. Kaka-duorna, lyrstjärten m. fl. hafva lysande och vackra färger. Före europeernas ankomst fanns intet enda husdjur i landet. Nu trifvas de europeiska husdjuren förträffligt och Australiens hjordar af får räkna flere tiotal millioner, af hornboskap många millioner stycken. En förfärlig landsplåga har kaninen blifvit.

Inbyggare. Urinvånarne i Australiens fastland utgöras af de s. k. *australierna* eller *austral-negrerna*. De bilda en del af papuasrasen och äro bland jordens lägst stående folk. De ströfva i små hopar omkring i landet, där de jaga, fiska eller samla rötter, maskar, musslor och annat, som tjenar dem till föda. Till en del äro de ännu menniskoätare. Utan gemensam styrelse, utan hem, ja utan hvarje slag af boning och utan kläder på kroppen, föra de

ett eländigt lif. Deras religion består i en dunkel tro på onda andar och spöken. Alla försök att omvända dem till kristendomen och ett ordnad lefnadssätt hafva misslyckats. Af europeerna ha de knappt mottagit annat än smittosamma sjukdomar och många laster, så att de nu hålla på att utdö. Detta har redan skett med infödingarna på Tasmania.

Papuarasen liknar i flere afseenden negerrasen, men har ock många olika drag. Det utmärkande för papuarasen är följande: medelhög gestalt med magra armar och ben, utskjutande panna, trubbig, ofta hög näsa med breda näsborrar, tjocka läppar, framskjutande käkar och tänder. Håret är svart, långt och krusigt, skäggväxten riklig, hudfärgen svart eller brun.

Medan de ursprungliga infödingarna allt mer aftaga i antal och för närvarande anses utgöra endast omkring 50,000, ökas europeerna raskt för hvarje år och uppgå nu till 3 mill. Det är hufvudsakligen *engelsmän*, som invandrat till Australien, hvarför det engelska språket och den reformerta läran här äro rådande. För undervisningen har gjorts mycket. Folkbildningen är till och med bättre än i moderlandet. För den högre undervisningen finnas många skolor och 3 universitet.

Flertalet invandrare lockades först till Australien af de rika guldfälten. Ännu är arbetet där lönande och ganska mycket guld utföres. Men år för år har man börjat egna mer uppmärksamhet åt de rika stenkolslagren. Landets största rikedom ligger dock i de stora får- och boskapshjordarna och de viktigaste utförsvarorna äro ull, talg och andra boskapsprodukter. Äfven säd, främst hvete, skördas redan öfver behovet. Handeln är liflig och främjas genom regelbunden ångbåtsförbindelse med Europa, Indien och Amerika. Från de stora hamnstäderna leda järnvägslinjer inåt landet så långt en tätare befolkning finnes.

Kolonier och städer. På Australiens fastland med Tasmania hafva de engelska kolonisterna upprättat 6 kolonialstater, hvilka själfständigt sköta sina inre angelägen-

heter, men hvilkas högsta styresmän, kallade guvernörer, utses af britiska regeringen. Dessa kolonialstater äro:

1. **Queensland** [koinsländ], som omfattar nordöstra delen med *halfön York*.

Brisbane, nära ostkusten. Hufvudort.

2. **Nya Syd-Wales** [oäls] på östra kusten. — Stad:

Sidney [siddni], vid en bugt af Stilla hafvet. Australiens förnämsta handelsstad. Universitet. 300,000 inb. Australiens första stad, grundlagd för 100 år sedan.

3. **Viktoria**, längst i SO; den minsta men folkrikaste och mäktigaste af Australstaterna. — Stad:

Melbourne [mällbörn], vid en vik på sydkusten. Handels- och fabriksstad. Universitet. Modernt byggd. Australiens största stad med 350,000 inb.

4. **Sydaustralien**, som tillsamman med *Alexandraland* och *Nordterritoriet* omfattar mellersta delen af fastlandet från Australbugten i S till Indiska oceanen i N. — Stad:

Adelaide [adeläd], vid en vik af Australbugten. Universitet. Häri från går en telegraflinie öfver Ostindien till Europa.

5. **Vestaustralien**, som omfattar hela den vestra delen af landet. Den största, men folkfattigaste staten.

6. **Tasmania**, den stora ön S om Bass-sund.

II. Australiens övärld.

Läge och natur. Australiens övärld ligger spridd öfver en ofantlig yta i södra delen af Stilla hafvet, kallad *Söderhafvet*. Efter öarnas läge i förhållande till Australiens fastland delas övärlden i tre afdelningar: *den inre öraden*, *den yttre öraden* och *de spridda öarna*. De viktigaste ögrupperna inom dem äro:

1. Den inre öraden: *Nya Guinea*, *Bismarck-arkipelagen*, *Salomon-öarna*, *Nya Hebriderna*, *Nya Caledonien* och

Fidjiöarna, alla med ett gemensamt namn kallade *Melanesien* [„De svartes öar“], samt dessutom *Nya Zeeland*.

2. Den yttre öraden: *Marianerna* och *Carolinerna*, tillsammans benämnda *Mikronesien* [„De små öarnas värld“], samt *Tonga-* eller *Vänskapsöarna*, *Samoa-* eller *Skepparöarna*, *Cooks öarna*, *Sällskapsöarna*, *Låga öarna* och *Marquesasöarna* [-kesas-], dessa senare gemensamt kallade *Polynesien* [„De många öarnas värld“].

4. De spridda öarna: *Sandwichöarna* [sandoitj-] och många små öar.

Den inre öraden och de större spridda öarna äro mest högbergiga och vulkaniska. På *Havaji*, den största af *Sandwichöarna*, reser sig vulkanen *Mauna Loa* [4,200 m] med en ofantlig krater, hvilken ständigt är fylld med sjudande lava. *Nya Zeelands* norra ö har verksamma vulkaner och heta källor; på den södra uppstiga de snöhöljda *Sydalperna*.

Den yttre öraden består mest af låga korallöar. Dessa hafva uppkommit sålunda, att på korallrefven uppkastats lösryckta korallblock, musslor, tång o. d. i stora massor. När de höjt sig öfver hafsytan, hafva frön af växter ditförts af vindar och vågor. Träd och buskar hafva uppvuxit, sjöfåglar hafva där byggt sina bon och slutligen har menniskan tagit öarna i besittning. På ringrefven eller atollerna bilda sådana låga öar en större eller mindre krets med en lagun i midten, till hvilken en eller flere kanaler leda.

Ehuru till största delen belägen inom den heta zonen, har denna övärld ett mildt och behagligt klimat, emedan hafvet och särskildt passadvindarna gifva svalka. Där råder en beständig sommarvärme och nederbörden är tillräcklig utom på några af de lägsta öarna, hvilka lida af torka. — Därför är växtligheten i allmänhet frodig, men har ringa omvexling. *Nya Guineas* stora skogar visa ännu en större mångfald, men ju längre man kommer åt Ö, desto färre blifva växterna. De viktigaste odlade växter äro kokos-

palmen, brödfruktträdet och bananen. På Nya Zeeland äro europeiska sädesslag och frukter införda. — Nya Guinea har pungdjur och dingo liksom fastlandet, men annars egde övärlden ursprungligen intet annat däggdjur än fladdermöss. Fågelvärlden är rik och särskildt förtjenar den vackra paradisfågeln nämnas.

Malayerna hade medfört hunden, svinet och hönsen, men nu äro de flesta europeiska husdjur allmänna,

Inbyggarna tillhöra hufvudsakligen tvenne raser: *papuarasen* i Melanesien samt *malayrasen* i Polynesien och Mikronesien. *Papuasfolken* äro råa menniskoätare. — *Malayerna* voro väl också samt äro ännu till en ringa del kannibaler, de plögade tatuera¹ sig och hade många egenomliga bruk, men de hade redan före europeernas ankomst uppnått en viss odling. De idkade jordbruk och hade husdjur, voro duktiga sjömän och fiskare samt förfärdigade sina båtar och husgerådssaker med stor skicklighet. I motsats till papuas hade de ordnade samhällen, styrda af konungar och hos dem fanns ett mäktigt adelsstånd. Nu hafva de på många ställen antagit kristendomen och ett europeiskt lefnadssätt. Tillochmed hafva de på Sandwichöarna efter europeiskt mönster bildat en konstitutionell monarki med ansvariga ministrar och ett parlament. Hufvudstaden **Honolulu** är den viktigaste handelsplatsen i Australiens övärld.

För öfrigt lyda Australöarna för det mesta under europeiska makter.

1. Britiska besittningar: Nya Zeeland, Fidjiöarna och sydöstra delen af Nya Guinea.

Nya Zeeland är en raskt framåtskridande kolonialstat, lik de australiska staterna. I landet råder ett sundt hafsklimat och jordmånen är bördig. De första inbyggarna, maorierna, äro ett kraftfullt och kunnigt malayfolk. De-

¹ Tatuera vill säga att upprista huden och inguida färg i såret, hvarigenom brokiga figurer bildas på kroppen.

ras antal har mycket minskats under långvariga strider, som de utkämpat dels sinsemellan, dels mot de europeiska kolonisterna, hvilkas antal mycket ökats. Från Nya Zeeland utföras nu redan årligen mycket guld, ull, hvete och lin. Långa järnvägar äro byggda, och sjöfarten liflig.

— Städer:

Aukland [åkländ], på Nordöns norra kust. Regelbunden ångbåtsförbindelse med Europa och Amerika. — **Wellington** [oällingtn], på Nordön vid Cooks sund. Hufvudstad. Stor utförsel af ull.

2. Tyska besittningar: nordöstra kuststräckan af Nya Guinea, kallad „*Kaiser-Wilhelm-Land*“, Bismarck-arkipelagen samt några af Salomon-öarna.

3. Nederländska besittningar: vestra delen af Nya Guinea.

4. Franska besittningar: Nya Caledonien, Sällsapsöarna och Marquesasöarna.

5. Spanska besittningar: Marianerna och Carolinerna.

6. Förenta staternas i Nordamerika besittningar utgöras af några små öar.

Södra Polarländerna.

I trakterna af södra polcirkeln har man upptäckt flere land med därinvid liggande öar. Sådana äro *Grahamsland* S om Eldslandet och *Victorialand* S om Nya Zeeland. En bister köld och täta dimmor rufva beständigt öfver landet. Öar, som närma sig 60°, hvilket motsvarar Helsingfors breddgrad, omgifvas af fast is och långt därutanför hopa sig drifmassor och simma isberg. Hvarken växter eller djur trifvas i ett sådant land. Endast i hafvet skönjes lif och rikedomerna på hvalar lockar hvarje sommar många fångstfartyg till dessa ogästvänliga nejder. — På afstånd har man sett en rykande vulkan, som man kallat *Mount Erebus*.

Världshafven.

Hufvuddelar. Nära tre fjärdedelar af jordens yta upptages af en ofantlig sammanhängande vattenmassa, världsoceanen, hvilken på alla sidor omgifver jordens fastland. Denna världsocean plägar man i förhållande till de 5 världsdelarna fördela i 5 världshaf eller oceaner, nämligen:

1. **Norra Ishafvet**, kring nordpolen, omgifvet af Europa, Asien och Amerika;

2. **Södra Ishafvet**, kring sydpolen, utan landgräns; det anses genom södra polcirkeln skiljas från de därmed i N sammanhängande världshafven;

3. **Atlantiska hafvet**, mellan Europa och Afrika i Ö samt Amerika i V;

4. **Stora oceanen** eller **Stilla hafvet**¹, mellan Asien och Australien i V samt Amerika i Ö;

5. **Indiska hafvet**, mellan Afrika i V, Asien i N och Australien i Ö.

Gränserna mellan världshafven äro på flere ställen godtyckliga. Så betraktar man södra polcirkeln som nordlig gränslinie för Södra Ishafvet och norra polcirkeln som gräns mellan Norra Ishafvet och Atlantiska hafvet. Likaså bilda meridianerna för Kap Horn, Kap Agulhas och Sydkap på Tasmania gränslinier mellan de delar af Stilla, Atlantiska och Indiska hafven, som äro belägna S som Amerika, Afrika och Australien.

¹ **Stora oceanen** bär med rätta detta namn, ty detta haf är ungefär lika så stort som alla de andra världshafven tillsammans. Af Magalhaës, som år 1521 först seglade däröfver, nämndes det *Stilla hafvet* och kallas ännu så, isynnerhet af engelsmän och amerikanare. Dess första europeiska upptäckare, Balboa, benämnde det *Söderhafvet*, hvilket namn hos några folk äfven bibehållits.

Hafvets djup är mycket olika på olika ställen. De djupaste hafsbacken har man funnit i de nordliga delarna af Stilla och Atlantiska hafven. Ett stycke Ö om Jeso har sänklodet nått ett djup af 8,500^m och strax N om Puerto Rico 8,300^m. Dessa djup äro belägna mera på sidan af världshafven, men vanligen är hafvet grundare vid kusterna, så att innanhafven och vikarna sällan nå ett större djup. Mycket grunda äro Nordsjön och Östersjön med dess vikar. Enligt regeln sänker sig hafsbottnen vid låga kuster långsamt, vid bergiga och branta hastigare ned mot djupet. De många, ofta vidsträckta, plåtåartade upphöjningar, som påträffats äfven midt ute i världshafven, hafva merendels långsamma sluttningar, och i allmänhet är hafsbottnen mycket jämnare än landet yta, emedan lemningar af växter och djur beständigt nedsjunka och fylla fördjupningarna.

Först i vårt århundrade har man fått bättre kunskap om hafs djupen. Från flere land hafva vetenskapliga expeditioner utgått, hvilka anställt omfattande undersökningar angående världshafven. Ryktbarast är den engelska Challenger-expeditionen [tjälendsjer]. Bäst känt är Atlantiska hafvet, där några vidsträckta underhafsplatåer och ryggar böra nämnas.

En hög underhafsrygg bildar öfver Britiska öarna, Färöarna, Island och Grönland liksom en brygga mellan Europa och Amerika. Utgående från denna sträcker sig en annan midt i världshafvet mellan Nordamerika samt vestra Europa och Afrika i riktning från NO åt SV. På denna befinna sig Azorerna. Vidare löper en underhafsplatå midt emellan Sydamerika och Afrika, liksom den förra, parallelt med kustlinierna först åt SO, sedan åt S.

Hafsvattnets salthalt, värme och färg. Hafsvattnet har en bitter salt smak af de många ämnen, isynnerhet saltarter, som finnas upplösta däri. Världshafvens vatten innehåller i medeltal 3 1/2 delar salt på 100 delar vatten. Uti innanhaf med starkare afdunstning och mindre tillflöde af sött vatten genom floder, såsom i Röda hafvet och Medelhafvet, är salthalten större och uppgår till 4 0/0¹. I den

¹ Tecknet 0/0 betyder procent eller hundradedelar, t. ex. 4 0/0 = 4 delar af 100.

nordligt belägna Östersjön med dess ringa afdunstning och rika sötvattentillflöde är salthalten däremot blott $\frac{1}{2}$ ‰. — Det salta vattnet är tyngre än det söta, hvarför det har större bärkraft och fryser först vid 2 till 3 graders köld.

Hafsvattnets värmegrad visar endast på ytan en större olikhet, i det värmen där dels aftager mot polerna, dels vexlar med årstiderna, dock icke på långt när så hastigt som på land. Men på de större djupen, dit solvärmen icke förmår tränga, är vattnet alltid och i alla världshaf så kallt, att det står nära fryspunkten.

Vattnets värme aftager mycket hastigt från ytan nedåt. I eqvatorialtrakterna är yttemperaturen omkring 20° , men redan på 700 meters djup 5° à 6° och på botten vid ett djup af 4000—5000m ungefär 1° . Den stora mängd varmt vatten, som dels genom afdunstning, dels genom vindar och strömmar afföres från hafsytan i trakten af eqvatorn, ersättes af kallt vatten, som sannolikt på djupet långsamt tränger fram från högre breddgrader, isynnerhet från Södra Ishafvet. Sålunda befinner sig vattnet i världshafven uti beständigt kretslopp. Men innanhaf, belägna i varmare trakter, såsom Röda hafvet och Medelhafvet, hvilkas grunda mynningar hindra det djupt liggande kalla vattnet att intränga, hafva på djupet en värme, som ungefär motsvarar medeltemperaturen för vintern, d. ä. för Röda hafvet 21° och för Medelhafvet $12\frac{1}{2}^{\circ}$.

Hafsvattnets färg är i allmänhet blågrön. Dock har det varmare salta vattnet vid eqvatorn, i Medelhafvet o. s. v. en mera rent blå, ja djupblå, vacker färg. Mångestädes är vattnet på stora sträckor färgadt grönt, rött eller brunt af tallösa små djur och växter.

Hafsvattnets rörelser. Man iakttaga tre slags rörelser ¹ hos hafsvattnet, nämligen vågrörelsen, tidvattnet och hafsströmarna.

1. **Vågorna** framkallas vanligen af vindens tryck på vattenytan, hvarigenom de öfversta vattenlagren tvingas att ömsevis sjunka och stiga. De högsta hafsvågor (12^m) äro

¹ Dessutom röra sig de små vattenpartiklarna beständigt nedåt och uppåt, beroende på ytans temperaturvexlingar och vattnets däraf orsakade olika täthet och tyngd.

uppmätta vid Goda-hopps-udden. Grunda haf, såsom Nord-sjön, uppröras ej sällan ända till bottnen, men i allmänhet sträcka sig verkningarna af vågrörelsen icke till något betydligt djup. Vågrörelsens snabbhet är vid häftig storm mycket stor, ja större än vindens. — Stark vågrörelse framkallas äfven af jordbäfningar. Nyligen gäfvos jordskalf vid kusten af Arica bugten upphof åt vågor, som fortplantade sig öfver hela Stilla hafvet ända till Australien och Japan.

2. **Tidvattnet** är världshafvets regelbundna stigande, *flod*, och fallande, *ebb*, två gånger i dygnet. Det förorsakas af månens dragningskraft. På den sida af jorden, som är vänd åt månen, drager denna till sig den lätt rörliga hafsytan, hvilken därför höjer sig och bildar den breda s. k. flodvågen. På den motsatta sidan af jorden, som är aflägsnast från månen, bildas också en flodvåg. Till dessa bägge ställen strömmar vattnet från de midt emellan liggande delarna af jorden, och där står vattnet fördenskull lägst. Flodvågen rör sig framåt, i det den följer månen under dess skenbara gång kring jorden; dock ändras dess riktning mycket, beroende af kusternas läge och beskaffenhet. Ute på hafvet har den blott en höjd af 1^m å 2^m och är där icke märkbar, men vid kusterna stiger vattnet betydligt under flodtiden och faller under ebbtiden. Vid långgrunda kuster öfversköljer floden en god sträcka af stranden, som under ebben är alldeles torr. I vikar, öppna mot världshafvet, kan floden stiga till en betydlig höjd, t. ex. i Bristol kanalen till 15^m och i Fundy viken till 21^m; äfven uppför floder med öppna mynningar, såsom Thames, Elbe, Amazonfloden m. fl., stiger hafvets flodvåg tiotal kilometer. Uti innanhaf däremot, såsom Östersjön och Medelhafvet, är tidvattnet föga märkbart.

Icke blott månen utan äfven solen åstadkommer genom sin dragningskraft flod och ebb, ehuru icke fullt hälften så starka. Då månen och solen samtidigt utöfva sin dragningskraft i samma riktning, hvilket sker vid ny- och fullmåne, inträffar en starkare flod och ebb, den s. k. *springfloden*.

3. **Hafsströmmarna** utgöras af ofäntliga vattenmassor, hvilka röra sig framåt i bestämda riktningar ute i världshafven. I passadvindarnas område på ömse sidor om eqvatorn bildas *eqvatorialströmmarna*¹, hvilka gå från Ö åt V. Då de stöta mot världsdelenas kuster, dela de sig och böja af i riktning mot N och S samt gifva upphof åt flere varma hafsströmmar, hvilka föra det varma vattnet bort till kallare trakter af världen och i hög grad mildra klimatet vid de kuster, som beröras af dem. De märkligaste äro *Golfströmmen* i Atlantiska hafvet och *Kuro-sjió* i Stilla hafvet. Golfströmmen flyter från Mexiko golfen (däraf namnet) åt Ö och NO öfver Atlanten samt sköljer hela vestkusten af Europa allt intill Island och Spetsbergen i N. Kuro-sjió strömmar i samma riktning förbi Japanska öarna och sköljer vestkusten af Nordamerika. — Från högre breddgrader komma däremot kyliga hafsströmmar, hvilka föra kallare vatten till lägre breddgrader och afkyla luften där. Sådana kyliga strömmar göra klimatet i de sydvästra kusstrakterna af Sydamerika och Afrika jämförelsevis svalt. Från Ishafven komma kalla *polarströmmar*, hvilka medföra massor af drifis, ja hela isberg. En sådan är *Labradorströmmen* vid Nordamerikas ostkust. Mindre kallvattensströmmar från Beringssund och Ochotska hafvet afkyla betydligt klimatet i Asiens nordöstra kusttrakter. — De varma hafsströmmarna skilja sig flerstädes tydligt genom sitt saltare, blåa vatten från det omgifvande hafvet. Polarströmmarna åter hafva grönt vatten. För sjöfarande är det nödvändigt att väl känna hafsströmmarna.

Golfströmmen har i Florida sundet en värme af nära 30° och en hastighet af 133km i dygnet. Men längre fram breder den ut sig och såväl värmen som hastigheten aftager². Den sydligaste armen vänder sig

¹ Äfven kallade *passaddrifterna*.

² Några anse hela Golfströmmen upphöra S om New Foundland samt kalla dess östliga och nordostliga fortsättning *Vestvinddriften* och *Nordatlantiska driften*.

mellan Azorerna och Pyreneiska halfön åt S och förenar sig åter med eqvatorialströmmen. Så uppstår en stor hvirvel, i hvars midt hafvet är lugnt och betäckt med massor af flytande hafstång. Detta är det s. k. *Sargassohafvet*. En dylik hvirvel bildas af Kuro-sjö i förening med Stilla hafvets norra eqvatorialström. — Som hufvudorsaker till hafsströmmarnas uppkomst betraktas dels vindar, som under längre tid verka i en bestämd riktning, dels vattnets olika tyngd. På sistnämnda omständighet bero särskildt de hvarandra motsatta strömmar, en öfre och en undre, som gå i sund, hvilka förena haf med olika tungt vatten. Så t. ex. strömmar Östersjöns mindre salta, lättare vatten på ytan ut genom sunden till Nordsjön, medan Nordsjöns saltare och tyngre vatten som en underström går genom Bältena inåt Östersjön.

Hafvens växt- och djurvärld är i flere afseenden egenomlig. *Växtlifvet* är dock ganska fattigt och består hufvudsakligen af hafstång och hafsgräs. Mångenstädes bildas på hafsbotten präktiga ängar af hafsgräs och vidsträckta undervattensskogar af väldiga tångarter, men de förekomma endast vid kusterna och sträcka sig knappt djupare ned än 300^m. På öppna hafvet och större djup lefva endast små, mikroskopiska hafsväxter.

Djurlifvet är vida rikare och mycket olika på olika ställen. Somliga djur uppehålla sig i grundt vatten vid kusterna, andra ute i öppna hafvet närmare ytan och andra åter på ganska stora djup. I Norra Ishafvet och nordliga Atlanten fångas årligen en myckenhet hvalar, hvalrossar och själar äfvensom massor af torsk och sill. I norra delen af Stilla hafvet uppehålla sig sjölejon och sjöuttrar. Medelhafvet har en mångfald af djur, men rikast är djurlifvet i de tropiska delarna af världshafven. Underbar är den färgprakt och egendomliga de former, som flerstädes i dessa trakter utmärka ej mindre hafvets än landets djurvärld. Där lefva kaskelothvalar, glupska hajar, glänsande flygfiskar och andra mindre fiskar med metallskimrande färger, stora hafssköldpaddor, ätliga sjökorfvar m. fl. I luften kretsas fregattfåglar, tropikfåglar och stormsvalor, medan vid botten de mikroskopiska koralldjuren bygga sina vidsträckta ref. För

Indiska hafvet utmärkande äro giftiga hafsormar samt präktiga snäckor och musslor. I Södra Ishafvet förekomma oerhörda skaror af pingviner, äkta hafsfåglar, hvilka endast för att häcka uppsöka ytterst i S belägna öar och landuddar. Nedåt djupet aftager djurvärlden i mångfald och storlek, dock icke så hastigt som växterna. Ännu på betydliga djup har man funnit åtskilliga kräftdjur, maskar, stråldjur o. s. v. samt längst ner mikroskopiska svampar och blötdjur.

Allmän geografi.

Om jorden och dess rörelser.

Jordens skapnad. I äldsta tider trodde man, att jorden var platt som en skifva. Men redan några århundraden före Kristi födelse framställde grekiske lärde, att jorden hade formen af ett klot. Sedan dess hafva många bevis därpå blifvit anförda. Och då numera flere världsomseglingar och resor i olika riktningar kring jorden blifvit utförda, kan det anses vara klart ådagalagdt, att jorden är ett klot, som fritt sväfvar i rymden. Noggranna mätningar af jordytan hafva dock visat, att jorden icke är fullkomligt klotrund utan något afplattad vid polerna.

Redan den berömda matematikern Newton [njutn; † 1727] antog, att jorden var en s. k. rotationssferoid. Ty em jorden en gång var en flytande massa, måste dess yta under rotationen hafva blifvit mera utbugtad vid eqvatorn, där svängningshastigheten är starkare och således tyngdkraften, d. v. s. den kraft, som drager alla föremål mot jordens medelpunkt, är svagare än vid polerna. För att utröna detta förhållande har man noga uppmätt breddgraderna på olika ställen. Ty då en kortare gradbåge betecknar en starkare bugtning, borde en breddgrad vara kortare vid eqvatorn än vid polerna. Detta har äfven vid alla gradmätningar visat sig vara fallet.

Jordens storlek. Den fläck af jordytan, som vi äfven från den högst belägna punkt kunna öfverskåda, är, ehuru den synes stor nog, försvinnande liten mot jorden i dess helhet. Ty jordens yta har den ofantliga vidden af 510 mill. \square^{km} . Den räta linie, som drages genom jordens medelpunkt och har sina ändpunkter i eqvatorn (eqvatorialdiametern) är $12,755^{\text{km}}$, men i följd af jordens afplattning

är den linie, som förenar polerna (jordaxeln), endast $12,712^{\text{km}}$, d. ä. 42^{km} kortare.

Metermättet. Det i Europas flesta länder använda metersystemet, som nu införes äfven hos oss, har till grund storleken af jordens omkrets genom polerna. Fjärdedelen däraf har blifvit delad i 10 millioner lika stora delar, och hvarje sådan tiomilliondel kallas en meter (af grekiska ordet meter = mått). 1000 meter (1000^{m}) utgöra en kilometer (1^{km}), som är det mest använda större längdmättet. — Det vanliga större ytmättet är en qvadratkilometer ($1 \square^{\text{km}}$), som delas i 100 hektarer.

Jordens rotation. Såsom vi veta, vrider sig jorden under loppet af ett dygn eller 24 timmar ett hvarf omkring sin axel. På denna rörelse beror omvexlingen af dag och natt. Däraf förklaras äfven solens och stjärnornas skenbara dagliga vandring på himlahvalfvet från Ö mot V. När solen på en ort står högst på himmelen, hvilket sker ungefär kl. 12 middagstiden, är den i ortens meridian eller middagslinie. Detta inträffar icke samtidigt på alla orter, utan endast på dem, som ligga i samma meridian. Ostligare belägna orter hafva middag tidigare och vestligare belägna senare, 4 minuter för hvarje grad eller 1 timme för 15° .

Då en himlakropp går genom meridianen, säges den kulminera. Den tid, som solen behöfver för att hinna från en kulmination till en annan, kallas en soldag. Nu äro af flere orsaker alla soldagar icke lika långa, och då det vore olämpligt att vid tidmätning använda en dag af växlande längd, har man som tidsmätt antagit en medelsoldag af ständigt lika längd, kallad ett dygn. — Ett dygn à 24 timmar är således icke jordens verkliga rotation mellan tvenne på hvarandra närmast följande kulminationer af en och samma fixstjärna. Denna tid kallas en stjärndag och är ungefär 4 minuter kortare än ett dygn.

Ortsbestämning På en glob eller en karta kunna vi lätt med ledning af meridianerna och parallelkretsarna angifva en ords läge, men huru skola vi under en resa i obekanta trakter och på de vida världshafven kunna bestämma, hvar vi äro?

Vi hafva funnit, att en ort's läge i Ö och V, d. ä. dess geografiska längd, kan mätas med tidsmått, då ju en längd af 1° motsvarar en tid af 4 minuter. Man kan därfär med tillhjälp af ett säkert ur, en s. k. kronometer, utan svårighet finna, vid hvilken längdgrad man befinner sig. Har man t. ex. ett ur ställdt efter Helsingforstid och iakttar, att solen på den ort, där man befinner sig, går genom meridianen, då uret visar 11^t 35^m, så är man 6° 15' Ö om Helsingfors! På fartygen äro kronometrarna naturligtvis ställda efter Greenwichstid.

En ort's geografiska bredd kan finnas på flere sätt. Enklast är att mäta ortens polhöjd, d. v. s. den vinkel, som antager himmelspolens höjd öfver horisonten på den ort, hvars läge skall bestämmas. Ty då denna vinkel är lika med den, som anger ortens breddgrad, blir således denna genom mätning omedelbart bestämd. Himmelspolens läge utmärkes ganska nära af polstjärnan, men fås säkrast genom att iakttaga öfre och nedre kulminationen hos några cirkumpolarstjärnor, d. ä. sådana, som kretsas omkring polerna utan att sänka sig under horisonten.

Jordens gång kring solen. För en betraktare på jorden ser det ut, som om solen skulle röra sig framåt och sammanträffa med allt ostligare belägna stjärnbilder, tills den efter förloppet af ett år återkommer till samma stjärnbild, hvarifrån den utgick. Denna solens skenbara bana kallas ekliptikan, och den rad af 12 stjärnbilder, som den tyckes genomvandra, kallas zodiaken eller djurkretsen¹. I själfva verket är det dock jorden, som under ett år fullbordar en vandring kring solen. Jordbanan är en ellips, som mycket närmar sig en cirkel. Jordens medelafstånd från solen är ungefär 148 mill. ^{km}, ett afstånd så stort, att ett bantåg med en fart af 150^{km} i timmen skulle behöfva nära 300 år för att från jorden hinna fram till solen.

Emedan jordbanan är en ellips och solen befinner sig i dess ena brännpunkt, är afståndet från jorden till solen icke alltid lika. Närmast solen, i perihelium, är jorden i början af januari, längst afvägsen, i aphelium, är den i början af juli. — Då jordbanans omkrets är 934 mill. km, så ilar jorden fram med en fart af ungefär 2¹/₂ mill. km i dygnet eller 30^{km} i sekunden. Men jordens hastighet är icke alltid lika, utan den är större i trakten af perihelium än vid aphelium.

Kalendern. Jorden behöfver i det närmaste 365¹/₄ dygn för att fullborda ett omlopp kring solen. Af de öfverskjutande fjärdedels dygnen

¹ Emedan de flesta af de 12 stjärnbilderna hafva djurnamn.

bildas hvarvt fjärde år ett dygn, hvilket som en s. k. skottdag lägges till februari månad. Så uppstå skottåren, hvilka bestå af 366 dygn. Denna tidräkning benämnes den *julianska kalendern* eller *gamla stilen* och infördes af den bekanta romaren Julius Caesar år 46 f. Kr. — Men noga taget är jordens årliga omloppstid endast 365 dygn, 4 timmar, 48 minuter och 48 sekunder. Man räknade således 11 minuter och 12 sekunder för mycket, och detta gör 3 dygn på 400 år. Under århundradens lopp blef felräkningen allt större. Detta föranledde påfven Gregorius XIII att år 1582 ur kalendern bortlemna 10 dagar, hvartill felet då redan uppgick. Och för att förebygga det för framtiden förordnade han, att på 400 år alltid tre skottdagar skulle uteslutas. Den *gregorianska kalendern* eller *nya stilen* infördes genast hos de katolska folken och antogs senare af de protestantiska, men ryssarna och andra anhängare af den grekiska kyrkan begagna än i dag den julianska kalendern.

Dagarnas och nätternas längd. Om jordens axel stode vinkelrätt mot ekliptikans plan, skulle solen vid eqvatorn hvarje dag uppnå zenit, d. v. s. den punkt på himmelen, som är rakt ofvan människornas hufvud, hvarjämte dag och natt alltid skulle vara lika långa. Men nu lutar axeln mot detta plan och är under vandrigen kring solen städe parallel med sig själf. Härigenom kommer jorden att luta än det norra än det södra halfklotet mera mot solen, och däraf orsakas dagarnas och nätternas olika längd samt årstidernas vexling.

Ju mer nordpolen lutar sig mot solen, desto högre upp stiger solen öfver norra halfklotet och desto längre blifva dagarna. Detta fortfar till den 21 juni, då solen står i zenit öfver *kräftans vändkrets* och icke alls går ned vid *norra polcirkeln*. Då har norra halfklotet sin längsta dag, och vi säga, att det är sommarsolstånd. Nordpolens lutning mot solen och dagarnas längd aftaga därefter allt mera. Den 23 september står solen midt öfver eqvatorn. Dag och natt äro då lika långa: det är höstdagjämning. Därefter öfvergår det högsta solståndet till södra halfklotet, och dagarna blifva allt kortare på det norra, tills solen den 21 december, då vi ha vintersolstånd, står i zenit öfver *stenbockens vändkrets*. Inom *södra polcir-*

keln är då ständig dag, inom den norra ständig natt. Den 21 mars vid vårdagsjämningen står solen åter midt öfver eqvatorn.

I trakten af eqvatorn äro dag och natt alltid nästan lika långa, och öfvergången från dag till natt och tvärtom sker mycket hastigt. Ju mer man närmar sig polerna, desto större blir skillnaden mellan dagens och nattens längd, och desto längre blir skymningen, som bildar öfvergång mellan dem båda.

Skymningen uppkommer däraf, att solen före sin uppgång om morgonen och efter sin nedgång om aftonen belyser atmosfären, hvarifrån ljuset återkastas till jorden. Detta skymningsljus varsnas, ända till dess solen sänkt sig 16° under horisonten. Det bidrager mycket att förlänga sommardagen och förkorta vinternatten i Norden.

Årstidernas vaxling och klimatzonerna. Jorden mottager från solen ej blott ljus utan äfven värme. Vi veta, att värmen beror såväl af dagens längd som af solens höjd öfver horisonten. Då vid tiden för sommarsolståndet dagen närmar sig sin största längd och solen sin största höjd, inträder den varma, sköna sommaren. Och på samma sätt börjar vid tiden för vintersolståndet den kalla, liflösa vintern. Mellan dessa bildas vid tiderna för vår- och höstdagjämningen öfvergångstiderna vår och höst, under hvilka värme och köld vexla och strida med hvarandra. I eqvatorial- och polarnejderna äro dessa öfvergångstider mindre utvecklade. På norra halfklotet är sommarhalfåret för närvarande 8 dagar längre än vinterhalfåret ¹; för öfrigt äro årstiderna på de båda halfkloten hvarandra motsatta.

På grund af den olika värmekraft som solstrålarna hafva, då de falla lodrätt och då de falla mer eller mindre snedt mot jordytan, indelas denna i 5 *matematiska klimatzoner* eller *värmebälten*:

¹ Detta förhållande förändrar sig, ehuru ytterst långsamt, emedan vårdagsjämningspunkten årligen skrider $50,2''$ tillbaka.

Tropiska eller *heta zonen* mellan vändkretsarna på ömse sidor om eqvatorn;

Norra och Södra tempererade eller *medelvarma zonerna* mellan vändkretsarna, samt

Norra och Södra kalla zonerna inom polcirkelarna.

Heta zonen, som omfattar $\frac{2}{5}$ af jordytan, har året om stark värme. De tempererade zonerna upptaga mer än hälften af hela jorden och ha måttlig värme, olika fördelad på årstiderna. I kalla zonerna slutligen, hvilka intaga blott $\frac{1}{10}$ af jordens yta, vexlar en lång, medelvarm sommardag med en lika lång, kall vinternatt.

Luftkretsen eller atmosfären.

Jorden är på alla sidor omgifven af en luftmassa, som sträcker sig till en betydlig höjd. Luften innehåller beståndsdelar, hvilka äro nödvändiga för uppehållandet af allt lif på jorden. Den skyddar äfven jorden för den omätliga köld, som herskar i världsrymden.

Värmens fördelning Luftens allmänna värmegrad på en ort beror visserligen i främsta rummet af dess afstånd från eqvatorn. Men vore detta ensamt bestämmande, skulle alla orter under samma breddgrad hafva samma medeltemperatur, hvilket ingalunda är fallet. Emedan luften mottager största delen af sin värme från jordytan, utöfvar dess beskaffenhet ett stort inflytande därpå. Landet uppvärms mycket starkare, men kallnar lättare än vattnet, som uppvärms mindre, men bättre bibehåller sin värme. Däraf betingas den stora olikheten mellan ett fastlandsklimat och ett hafs- eller kustklimat. Hvari visar sig denna olikhet, och hvilka orter kunna anföras som exempel därpå? — En olikhet, ehuru i mindre mått, visar sig också mel-

lan luftens värme i en sumpig och en torr, en skogig och en kal trakt.

Vi veta, att luftens värme på en ort ytterligare beror af dess höjd öfver hafsytan. De högre och tunnare luftlagren låta solstrålarna lätt gå igenom och upptaga mindre värme från jordytan. Bergstrakter, hvilka höja sig upp i de kallare luftskikten, hafva därför ett svalare klimat. I allmänhet aftager luftens värme $\frac{1}{2}^{\circ}$ för hvarje 100^m, som man kommer högre. Fördenskull finner man vid uppstigandet i en alptract ungefär samma förändringar i klimatet och växtlivet, som då man reser från S till N. Högst uppe ofvan snögränsen ser man blott snö och is liksom vid polen.

Snögränsens höjd är naturligtvis olika vid olika breddgrader. Dock beror den äfven af klimatets fuktighet, ty ju rikligare vinterns snömängd är, dess lägre ligger snögränsen. Så t. ex. finner man dess höjd vara: i det inre af nordliga Norge 1020^m, men vid kusten 880^m; i Kaukasus 4300^m, i Alpena 2800^m; i Karakorum 5800^m, i Himalaja 4900^m.

Värmen aftager dock icke jämnt med höjden. Lägre ned är värmeminskningen större, högre upp mindre. Också aftager värmen starkare om sommaren och svagare om vintern. Därför är höjdklimatet jämnare, i det att somrarna äro svalare och vintrarna mildare.

En god bild af värmens fördelning på jorden gifva oss *isotermerna*. På hafven löpa de någorlunda jämsides med parallelkretsarna, men där motsatsen mellan haf och land verkar starkare, göra de betydliga krökningar och gå flerstädes vinkelrätt mot parallelkretsarna. Betrakta vi närmare isotermen för 0° på norra halvklotet, finna vi den vid Nordamerikas och Europas vestkuster höja sig till 60° och 70° nordl. bredd, men i Nordamerikas och Asiens stora fastland och vid deras ostkuster sänka sig S om 50° n. br. Isotermerna för de måttliga värmegraderna 10° till 20° bugta sig mindre. Däremot gör isotermen för 15° starka krökningar, men helt annorlunda än den för 0°. Vi se den förra näml. sänka sig öfver såväl Atlanten som Stilla hafvet till 10° nordl. bredd, men höja sig i Afrikas och Asiens fastland öfver 30° n. br. Häraf framgår, att vid högre breddgrader hafsklimatet är varmare än fastlandsklimatet, men att förhållandet är motsatt i närheten af eqvatorn. Gränserna för de verkliga värmezonererna gå således icke längs vänd- och polkretsarna, utan den heta zonen begränsas rättast af isotermen för 20°, de tempererade zonerna af isotermerna för 20° och 0°, och de kalla zonerna omgifvas af sistnämnda

isoterm. Vid en sådan zonfördelning falla i riktigt förhållande till klimatet Främre Indien inom den heta, större delen af Europa inom den tempererade och Sibirien inom kalla zonen.

Men enär hafvets och landets inflytande på värmeförändringen är väsentligen olika om sommaren och vintern, bör man äfven betrakta och begrundat loppet af juli- och januari-isotermerna.

Om lufttryck och vindar. Med lufttryck menas tyngden af den öfver oss befintliga luften. Lufttrycket mätes med barometer.¹ I följd af jordytans olika uppvärmning är lufttrycket mycket ojämt fördeladt, och däraf uppkomma vindarna. Huru detta tillgår, inses bäst af ett exempel.

Vid vackert väder om sommaren uppvärms landet om morgonen raskare än hafvet. Den starkare uppvärmda luften öfver landet utvidgar sig då uppåt och kommer sålunda att stå högre än luften öfver hafvet bredvid. I följd däraf börjar luften från landet högre upp att flyta ut öfver den lägre liggande hafsluften. Öfver hafvet stegras nu lufttrycket betydligt, och detta har åter till följd, att luften nedtill börjar strömma inåt landet, där emellertid lufttrycket minskats. Så uppkommer en sjövind, som blåser under dagens lopp. Men om natten, då landet hastigare afkyles än hafvet, går tvärtom en öfre luftström från hafvet inåt landet, och en undre landvind² blåser utåt hafvet. Sådana sjö- och landvindar aflösa hvarandra dag och natt under långa tider vid kusterna i varmare trakter.

En sjövind i större mått är äfven *sydvestmonsunen* i norra delen af Indiska hafvet. Den långvariga, starka hetan under sommarhalfåret förtunnar i hög grad luften i södra och indre Asien, hvarför den kyliga hafsluften ström-

¹ Emedan lufttrycket på ett bestämdt sätt aftager med höjden, är *barometern* ett godt och vanligen använt instrument för höjdmätningar. Vid ringa höjd öfver hafsytan sjunker barometern 1 mm för hvarje $10\frac{1}{2}^m$, som man uppstiger.

² En sådan landvind är i nyländska skärgården väl känd under namnet *nattnordan*.

mar in dit. Den under vinterhalfåret blåsande s. k. *nordostmonsunen* är egentligen den regelbundna *nordostpassaden*. Monsunartade vindar blåsa för resten vid Asiens ostkust ända bort till norra Kina och Japan samt förekomma äfven annanstädes, ehuru i mindre omfång.

Klarligen bero också *passaderna* på olikheter i lufttrycket mellan de heta eqvatorialtrakterna och de svalare delarna af jordklotet. I *vindstillans bälte* utvidgar och höjer sig den starkt uppvärmda luften och flyter som en öfre luftström under namn af *öfre passaden* åt N och S. Men emedan jordklotets vidd aftager åt polerna, hoptränges den från eqvatorn strömmande luften allt mer och sänker sig till jorden. Ungefär vid 30° n. och s. br. bildar sig sålunda ett bälte kring jorden med högt lufttryck, och därifrån strömmar luften längs jordytan tillbaka till eqvatorn, där lufttrycket genom luftens bortflytande minskats. Så uppkomma *passaderna*. I följd af jordens rotation och hufvudsakligen däraf, att rotationshastigheten är starkare vid eqvatorn än vid högre breddgrader, få dessa vindar en förskjutning på norra halfklotet åt höger och på södra halfklotet åt venster i vindens riktning. De undre *passaderna* blifva därför nordost och sydostvindar, de öfre *passaderna* sydvest- och nordvest- eller vestliga vindar.

En del af den öfre *passaden* fortsätter emellertid sin väg mot polerna och sänker sig därunder närmare jordytan. På södra halfklotet, som vid de högre breddgraderna mest är betäckt med haf, framkallar den en nästan beständigt blåsande vestlig vind. Men på det landrika norra halfklotet kommer den högst oregelbundet ned till marken. Där framkallar för det mesta jordens ojämna uppvärmning vexlande vindar.

Vi kunna således vid jordytan iakttaga 5 skilda vindbälten: ett *vindstillans bälte* strax N om eqvatorn, två *passadbälten* på båda sidor därom till ungefär 30° nordlig och

sydlig bredd samt *två bälten med föränderliga vindar* N och S om 30° .

Man plägar förena orter, som hafva lika lufttryck, medels linier kallade *isobarer*. Isobarkartor uppgöras särskildt för juli och januari, mellan hvilka tider den största olikhet råder i afseende å värmen och lufttrycket. Med tillhjälp af isobarerna kan man tämligen väl bestämma vindarnas riktning och styrka. Man har nämligen funnit, att för vindarna gälla följande lagar: 1:o Vinden blåser alltid så, att om man vänder ryggen mot vinden, man på norra halfklotet har det lägsta lufttrycket något framåt till venster, på södra halfklotet något framåt till höger, samt 2:o Vindens styrka är större, ju mer isobarerna närma sig hvarandra. Är således en ort med lågt lufttryck, d. ä. med ett barometer-minimum, omgifven af orter med högre lufttryck, uppstår i luften en s. k. *cyklonisk* hvirvelrörelse, som går i motsatt riktning mot visarena på ett ur. Är tvärtom ett ställe med högre lufttryck, d. ä. ett barometer-maximum, omgifvet af ställen med lägre lufttryck, rör sig vinden *anticykloniskt*, såsom urets visare. Med kännedom af dessa lagar kan man förklara de vid kontinenternas kuster i alimänhet under året rådande vindarna. Äfven väderleken för dagen på en ort finner merendels sin förklaring i hvirvelvindar, som draga öfver orten. Så t. ex. uppkomma ofta på Atlanten cykloniska hvirvelvindar, hvilka röra sig framåt öfver Europa. Därför kan man, då barometern hastigt sjunker vid Irlands, Skottlands eller Norges kuster vänta oväder i Skandinavien och Finland. Numera utgifvas i Europas flesta länder, äfven hos oss, dagligen väderlekskartor.

I heta zonen uppstå på hafvet, isynnerhet i vindstillans bälte och vid monsunvexlingen, förfärliga *cykloner*, då inom ett litet område barometern plötsligt sjunker. Själftva orkancentrum rör sig äfven hastigt framåt, betecknande sin väg med förlista fartyg, förstörda människoboningar och föspillda lif.

Nederbörd. Från vattenytorna på jorden, äfvensom från fuktig mark, växternas blad o. s. v. afdunstar ständigt vatten. Detta vatten upptages i osynlig form såsom *vattengas* eller *vattenånga* i luften. Nu kan varm luft i sig upptaga en större mängd vattengas än kall luft. Om därför varm, fuktig luft afkyles, afskiljer sig åter vattnet därifrån i form af små vattenblåsor, hvilka göra luften ogenomskinlig eller töcknig. Så uppkomma moln uppe i luften, dimma invid jordytan och dagg eller rimfrost på

marken. Vid ytterligare afkylning nedfaller vattnet från luften i form af regn, snö eller hagel.

För att nederbörd skall ega rum fordras således: 1:o att luften i sig upptagit en viss mängd vattengas, och 2:o att den afkyles. Hvad beträffar det förra villkoret är det klart, att afdunstningen är starkare i de tropiska trakterna och i närheten af hafvet, samt blir svagare åt polerna och längre in i de stora fastlanden. Afkylningen kan åter försiggå på flere sätt. I allmänhet är nederbörden mycket beroende af vindarna.

I vindstillans bälte stiger den upphettade luften, mätad med fuktighet, rakt uppåt och blir där starkt afkyld, hvarför nästan dagligen på e. m. häftiga regnskurar falla. I andra delar af heta zonen inträffa också dylika regnflöden, men endast vid tiderna för det högsta solståndet. Dessa tropiska sommarregn omvexla med fullkomligt torra perioder, framkallade af passaderna, hvilka blåsa från kallare trakter till varmare och därför i allmänhet ej medföra regn. — I monsunområdena inträffar regntiden naturligtvis också under sommaren, då de från hafvet i trakterna af eqvatorn strömmande monsunerna medföra fuktig luft inåt landet. — Där åter passaderna nästan oafbrutet blåsa, såsom i trakten af vändkretsarna, uppkomma lätt öknar. — Strax utom passadernas bälte ligger de subtropiska vinterregnens område. Sommaren är där fattig på regn. Detta regnområde sträcker sig ungefär till 40:de breddgraden och betingas af passadbältenas förskjutning åt N eller S, allt eftersom solen under året närmar sig den norra eller södra vändkretsen. Det ligger om sommaren, men ej om vintern inom det torra passadbältet.

Vi se således, att i de trakter, där periodiska vindar herska, också nederbörden är periodisk. Däremot är i de nordliga och sydliga delarna af jordklotet, där föränderliga vindar råda, nederbörden mer eller mindre jämt fördelad på alla årstider. I allmänhet kan man

säga, att vestkusterna af kontinenterna hafva öfvervägande höstregn, medan i det inre af landet sommarregn äro förherskande.

En vanlig orsak till luftens afkylning och däraf framkallad nederbörd är den, att framströmmande luftmassor stöta på höga berg och tvingas att stiga uppåt. Därför är nederbörden alltid större i bergstrakter än på slätter. I vestra Norge och Högskottland, där hafsvindarna möta höga snöfjäll, regnar det synnerligen mycket. Men ingenstädes i världen är nederbörden så stor som på sydsidan af Himalaya. Är det mötande fjället vidsträckt, faller regnet hufvudsakligen på vindsidan där af, medan läsidan är torr. Länder, hvilka på alla sidor äro omgifna af berg, såsom Spanska högslätten och Centralasien, lida af torka, emedan vindarna i randbergen blifvit beröfvade sin fuktighet.

Regnmängden på en ort mätes lätt och beräknas, som vi veta, vanligen i millimeter. Hvilken är den årliga nederbörden hos oss? Hvilka orter ha den största och hvilka den minsta årliga regnmängd, uttryckt i millimeter? Då emellertid växtlifvet icke så mycket synes bero af riklig nederbörd, hvaraf blott en mindre del kommer växterna till godo, som af en regelbunden och ofta upprepad bevattning, är det viktigt att gifva akt på, hvilka månader och huru många dagar i månaden regn i allmänhet brukar falla. I detta afseende råder en stor skillnad mellan ett hafs- och ett fastlandsklimat.

Landet på jorden.

Fastland och öar. Endast litet mer än $\frac{1}{4}$ af jordens hela yta upptages af land. Det är mycket ojämt fördeladt öfver jordytan. Största delen af landet är beläget på norra

och östra halfklotet, en mindre del på södra och vestra. Man kan därför tala om det landrika nordöstra halfklotet, i hvars midt Storbrittanien ligger, och det vattenrika sydvestra halfklotet, hvars midtpunkt finnes ungefär vid Nya Zeeland. Också äro, som vi veta, de 5 världsdelarna af mycket olika storlek. Huru stora äro de?

Världsdelarnas kustbildning är mycket olika. Mest sönderskurna äro Europas, Asiens och Nordamerikas kuster; minst ledade äro kusterna af Afrika, Australien och Sydamerika. Halföar och öar hafva för det mesta uppkommit genom sänkningar af fastlandet. Emedan de utgöra de högsta delarna af i hafvet sjunkna land, äro de oftast bergiga och höglända. Man plägar indela öarna i kontinentala och oceaniska. De förra ligga radvis ordnade närmare fastlanden, med hvilka de öfverensstämma i afseende å växt- och djurlif. De senare synas vara de sista resterna af försvunna kontinenter och hafva vanligen flere egna djur- och växtslag att uppvisa. Efter deras uppkomst benämnas öar dessutom korallöar och vulkanöar.

Landmassorna på jorden hafva i sin helhet en ringa höjd öfver hafsytan. Medelhöjden anses nämligen uppgå till endast 440 m. Emedan hafsytan öfverallt antages stå lika högt, utgör den utgångspunkt för alla höjdmått på jordytan. 200 m betraktas såsom gräns mellan högland och lågland. Sådana lågland, som ligga lägre än hafsytan, kallas depressioner och finnas blott på ställen, där stark torra råder. [Hvilka äro de mest bekanta depressioner?]

Berg och dalar. Med afseende å jordytans utseende talar man om slättland och bergland. Efter höjden äro de förra lågslätter och högslätter, de senare bergland och alpland. Gränsen mellan de sistnämnda är 2,000 m. Bergen äro antingen hopade i mer eller mindre vidsträckta, oregelbundna massor med jämn eller vågig yta och toppar af mindre höjd och benämnas då massberg eller platå-

berg, eller ock sträcka de sig ut i långa, mera regelbundna linier med ojämna kammar och höga, ofta spetsiga toppar och kallas då kedjeberg eller bergskedjor. Till det förre slaget höra *Skandinaviens fjäll*, *Vogeserna* m. fl., till det senare *Karpaterna*, *Pyreneerna* o. a. Ett tredje slag af berg äro tafelbergen, hvilka hafva jämna, vågräta ytor och branta, terrassformiga sluttningar.

Slutligen ha vi att nämna vulkanerna, hvilkas verksamhet vi känna. De hafva formen af en kägla med infallen topp och äro ofta ordnade i långa rader. Vulkaner finnas i alla delar af världen och tyckas isynnerhet talrikt åtfölja kedjebergen. En storartad krans af vulkaner omgifver Stilla hafvets bergiga kuster. I Europa finnas vulkaner blott uti Italien och på Island. Man har beräknat, att antalet af verksamma vulkaner är omkring 300; de utslucknade vulkanerna äro sannolikt flere.

Jordens väldigaste alpländ är *Himalaya* i Asien, där *Gaurisankar* når en höjd af 8,800^m öfver hafvet. Därefter komma Sydamerikas *Ander* med *Aconcagua*, som är 6,800^m högt. I Europa är den högsta toppen, *Mont Blanc* i *Alperna*, endast 4,800^m. Men huru höga dessa snöfjäll än må synas, äro de en obetydlighet i förhållande till jordens storlek. På en jordglob, hvars genomskärning är 1^m, skulle *Gaurisankar* hafva en höjd af $\frac{2}{3}$ mm, d. v. s. kunna betecknas med ett sandkorn.

De djupa fåror, som i olika riktningar stryka genom bergmassorna, kallas dalar eller, om de äro mycket trånga, klyftor. Vi särskilja mellan längddalar, som följa bergskedjornas riktning, och tvärdalar, hvilkas sträckning är motsatt bergets. Tvärdalarna äro de talrikaste och hafva af vattnet blifvit utgnagda i bergets sidor. Mindre djupa insänkningar tvärsöfver en bergkam, hvilka förbinda dalarna på ömse sidor därom, benämnas pass och äro af stor vikt för samfärdseln.

Med afseende å uppkomsten af bergarterna (så kallas af geologerna alla de fasta massor, hvaraf jordskorpan är sammansatt) kan man skilja mellan två grundformer: de sedimentära eller lagrade och de massformiga. De förra hafva uppkommit genom aflagringar i vatt-net, de senare genom stelning af heta, smälta massor. Bland sedimentära bergarter må nämnas lera, lerskiffer, märgel och sandsten, hvilka bildats och till stor del ännu bildas i närheten af kuster genom afsättning af slam och sand. Kalkstenarna äro af många slag samt hafva snäckor, musslor och andra skaldjur, men isynnerhet de små koralldjuren att tacka för sin uppkomst. Kalkstensbildningen försiggår ännu i hafvet. Af växtaflagringar ha i äldre tider bildats stenkol och uppstå ännu i dag olika slag af torf. Till massformiga bergarter höra graniter, porfyror, trakyter, basalter och många med dem beslägtade bergarter. De tillhöra alla en förgången tid, och en med de massformiga bergens likartad bildning synes i våra dagar försiggå endast vid vulkaniska utbrott.

Jämte de sedimentära och massformiga bergarterna förekommer ett tredje slag, som tyckes intaga en förmedlande ställning mellan dem båda. Detta är de kristalliniska skiffrarna, hvartill höra gneis, glimmerskiffer m. fl. De närma sig genom lagring de sedimentära, men genom sin sammansättning de massformiga bergarterna.

Där de sedimentära bergarterna fått förblifva orubbade, ligga de i vågrätt läge och bilda stora slätter. Men nästan öfverallt i bergiga trakter äro skikten lutande, ja lodräta eller på mångfaldigt sätt veckade och böjda. Sannolikt hafva bergen uppstått genom rubbningar i jordskorpan, förorsakade genom dess sammandragning vid afkylningen. Kedjebergen visa mer eller mindre tydliga spår af sin uppkomst genom veckning. Förträffliga bilder af veckade bergskedjor gifva Jura och Alleghanybergen. Sammanskjutningen kan ske antingen från båda sidor liktidigt, såsom vid bildningen af Kaukasus och Tiensjan, eller ensidigt, såsom vid uppkomsten af Alperna, Karpaterna m. fl. Kedjebergen äro mest belägna vid kusterna och tyckas hafva uppkommit först under ganska sena perioder af jordens daningshistoria. De förstörande krafterna hafva därför ännu ej hunnit tillintetgöra deras höga toppar. Massbergen äro däremot af hög ålder och kunna troligen betraktas såsom lämningar af fordom ansenliga bergmassor.

En annan yttring af samma krafter, som föranledt bergveckningen, är den s. k. förkastningen. I jordskorpan bilda sig sprickor, hvilka sträcka sig ned i djupet. Långs dessa sprickor, de s. k. brottlinierna, sänka sig större eller mindre stycken af jordskorpan. Ofta bilda sig väldiga remnor, långs hvilka vida sträckor af jordytan sjunkit i djupet, hvarefter hafvet har utbredt sig däröfver. Så har sannolikt Röda hafvet

uppkommit. Sådana långsträckta grafsänkningar äro äfven Jordandalen och Rheindalen. Det kan å andra sidan hända, att enskilda stycken blifvit stående midt uti ett insjunket land. Så tror man Harzgebirge och möjligen Kuculun hafva uppkommit. På sidorna af de veckade bergen hafva vanligen långa sprickor och stora sänkningar uppstått; exempel därpå äro Lombardiska och Ungerska slätterna, Hindostans lågland m. fl.

I nära samband med bergens bildning och sänkningarna stå vulkanerna och jordbäfningarna. Angående orsakerna till dessa företeelser göra sig olika åsikter gällande. Genom mätningar vid brunnborrningar, i tunnlar och grufvor har man funnit, att värmen mot djupet stiger med ungefär 1° C. för hvarje 33 m. På grund däraf har man antagit, att jordens inre består af en glödflytande massa, omkring hvilken jordskorpan bildar ett tunt skal. Från hafvet, i hvars närhet vulkanerna mest finnas, skulle vatten tränga in, af hettan förvandlas till ånga och åstadkomma vulkanernas utbrott. Enligt nyare åsikter finnas inom den sannolikt mycket tjocka, fasta jordskorpan ¹ heta massor, hvilka stelnat under starkt tryck, och hvilka innesluta en myckenhet gaser. När en stor, mycket djup spricka uppstår, så upphäfves en betydlig del af trycket, de stelnade massorna smälta åter, och lavan drifves af trycket på sidorna upp i sprickan. De i lavan inneslutna gaserna i förening med vattenånga, bildad af det i jorden nedträngda vattnet, verka därvid med oerhörd kraft. En del af lavan blir vid explosionerna förvandlad till ett fint stoft, kalladt aska. Genom sammanhopningen af lava och aska kring vulkanmyningen upptornas slutligen de kägelformiga bergen. Uppkomsten af stora, djupt gående förkastningssprickor är således med all sannolikhet orsaken till den vulkaniska verksamheten, ej en följd däraf. Också äro vulkanerna, så vidt man vet, alltid ställda öfver brottlinierna och följa dem vanligen i långa rader. — Jordbäfningarna stå i sammanhang med de vulkaniska eruptionerna och förkastningarna, hvarför äfven de företrädesvis följa brottlinierna i trakten af kedjeberg. Ingenstädes äro de så talrika som i Sydamerika.

De bergbildande krafterna hafva väl i stort gifvit åt jordytan dess former, men landskapets utseende, sådant det nu ter sig för våra blickar, med en mångfaldig vexling af höjder och dalar, är slutligen ett verk af vattnet. Denna verksamhet är i första rummet förstörande. Det kolsyrehaltiga vatten, som i form af dimma, dagg och regn utfaller ur atmosfären, tränger in i bergen, upplöser de i stenarna ingående lösliga ämnena och söndersmular dem. Några bergarter kunna till och

¹ Några anse, att hela jorden utgör en fast, stelnad massa.

med alldeles upplösas i regnvatten, såsom bergsalt, gips och kalksten. Förvittringen är synnerligen stark i tropikens fuktiga skogstrakter. I kallare nejder söndersprängas bergen åter sålunda, att det i sprickorna inträngda vattnet fryser till is och därvid vidgar ut sig med omotståndlig kraft. I de torra kontinentala ökenstrakterna försiggår en mekanisk söndersprängning af klipporna, orsakad af de starka och häftiga temperaturvexlingarna.

De största förändringarna på jordytan åstadkommer dock det rinnande vattnet genom bergens afnötning, erosion, och blottläggande, denudation. Så snart berget uppstått, börjar erosionen sin verksamhet. Vattnet skär först sina fåror i berggrunden, fåror som förstöras till klyftor, och klyftorna vidgas till dalar. Så omformas eller till och med förstöras hela bergstrakter. — Ett dylikt förstörelsearbete utföres äfven af ismassorna i jöklarna eller glacierna samt polarländernas inlandsisar. De af kölden lössprängda stenarna och det vittrade gruset föras såsom moräner af isen till lägre trakter, där vid den nedre jökelfrån den ändmoräner afsättas. Det mindre gruset och isynnerhet den på jökelfrån botten af söndermalda stenar bildade jökelfrån föres vidare af jökelfrån. Att slutligen hafvets mäktiga vågsvall har en oerhörd kraft att förstöra höga klippkuster, är lätt att förstå. Vågorna lösslita stycke efter stycke af strandklipporna och urhålla dem nedtill, hvarefter de öfre delarna rasa ned. Så fortgår förstöringen uppåt stranden; dock förlora vågorna längre inåt allt mer sin kraft. Men vid en kust, som långsamt sjunker, kan förstörelsen med oförminskad styrka fortfara huru långt som helst, och hela kustberg, ja hela bergland utplånas. Denna hafvets förstörande verksamhet kallas abrasion.

Det genom de förstörande krafterna lösbrutna materialet aflagrar sig sedan vid hafskusterna, delvis äfven i sjöar, och sålunda bildas vida, fruktbara kustslätter och floddalar. Så minskas bergens höjd allt mer, och i jorden förut dolda djupare skikt träda i dagen, medan lägre delar af jordytan undergå en ständigt höjning. På samma sätt har troligen i millioner år hvarf lagts på hvarf. Vid undersökningar har man i de sedimentära lagren funnit lemningar af växter och djur, hvilka lefde på den tid, då aflagringen försiggick. De lemningar, kallade fossil,¹ som finnas i de undre hvarfven, måste uppenbarligen vara äldre än de, som finnas i de öfre.² Skulle man nu på ett ställe få se alla sedimentära skikt, som bildat sig på jorden med de i dem ingående fossilen, så kunde man lätt få en

¹ Af latinska ordet *fossilis* = uppgräfd.

² Vid bergveckningar och förkastningar hafva dock på sina ställen äldre lager blifvit skjutna öfver yngre.

öfversigt af hela den organiska världens utvecklingsgång. En sådan fullständig skiktföljd har man likväl ingenstädes funnit, men hvad som saknas på ett ställe finnes på ett annat. Genom jämförelser har det sålunda blifvit möjligt att fastställa ordningsföljden för alla aflagringar på hela jorden och för de med dessa samtidiga organiska varelser. Man har uppställt följande kronologiska tabell:

I Arkeiska eran eller urtiden.

II Paleozoiska eran¹ eller gamla tiden.

1. Kambriska perioden.
2. Silurperioden.
3. Devoniska perioden.
4. Stenkolsperioden.
5. Permiska perioden.

III Mesozoiska eran eller medeltiden.

6. Triasperioden.
7. Juraperioden.
8. Kritperioden.

IV Kenozoiska eran eller nyare tiden.

9. Tertiärperioden.
10. Quartärperioden.
11. Nutiden.

Till den arkeiska eran höra massor af gneis, hälleflinta och andra kristalliniska bergarter, ofta med inlagringar af marmor och järnmalm. De förekomma i stor utsträckning under alla öfriga aflagringar. I dessa bildningar hafva inga säkra fossil funnits. I den paleozoiska erans äldre perioder träffas fossil af lägre hafsdjur och växter, såsom kräftdjur, koraller, blötdjur m. fl., samt senare fiskar och amfibier. Under stenkolsperioden funnos stora skogar af träd, beslägtade med ormbunkar och lummerväxter äfvensom ett slags barrträd. Af djur förekomma flere insekter samt egendomliga amfibier. Mesozoiska erans djur och växter visa en betydande olikhet. Många af den förra tidsålderns djur hade utdött och nya uppstått. Bland djuren äro att anmärka talrika reptilier, väldiga hafsdjur, påminnande om vår tids krokodiler äfvensom de första fåglarna och däggdjuren. Från kritperioden har man de första lemmingarna af löfträd och andra dikotyledona växter. Den kenozoiska erans växt- och djurvärld skiljer sig åter i hög grad från den mesozoiska tidsålderns, hvaremot den redan under tertiärtiden börjar närma sig nutidens. Många slag af de lägre djuren, de stora reptilierna och en del fåglar hafva försvunnit, under det att däggdjuren uppträda allt talrikare. De släkten, som förekomma under den

¹ *Era* = en mycket lång tidsafdelning.

äldre tertiärtiden, äro för det mesta utdöda, medan i den yngre tertiärtidens lager däggdjur tillhörande ännu levande släkten blifvit funna. Anmärkningsvärd är den oerhörda mängd af små skaldjur, nummuliterna, hvaraf mäktiga kalkstenslager bildades under den äldre tertiärtiden. För öfrigt rådde under denna tid i Europa ett fullkomligt tropiskt klimat. Under kvartärperioden inträffade däremot istiden, och i dess aflagringar ar man iakttagit de äldsta spåren af människans tillvara på jorden.

Inlandsvattnen.

Källor. Af det från hafvet afdunstate och på landet nedfallna vattnet fördunstar en del strax åter eller går genom växterna tillbaka till luften, en annan del tränger in i jorden, och en tredje flyter bort längs ytan. Det i jorden inträngda vattnet samlar sig på något svårgenomträngligt jordlager, t. ex. lera, och antingen stannar det där såsom grundvatten, eller söker det sig fram till jordytan såsom en källa. Källvattnet innehåller i upplöst tillstånd fasta ämnen, såsom salt i saltkällor, järn, svafvel m. m. i mineralkällor. I sådana källor, hvilka uppkomma från ett ringa djup, har vattnet ungefär samma värme som medeltemperaturen för året på källorten, således i heta zonen 20° till 25° . Men källor, som framqvälla från stora djup, ha varmare vatten och kallas heta källor eller termer. De uppkasta ofta sitt vatten högt i luften och förekomma mest i vulkaniska trakter, t. ex. Geysir, Karlsbad m. fl.

Floder. Det från källorna kommande vattnet förenar sig med det vid snösmältning och regn på jordytan afrinnande vattnet och bildar bäckar, hvilka i sin tur förena sig till åar och floder eller elfvar. Emedan en flods källa, d. ä. dess början, vanligen finnes i en högre bergstrakt, är den i sitt öfre lopp strid, rusar fram hopklämd mellan klipporna samt bildar forsar och vattenfall. I sin vilda

framfart rycker floden med sig stenar, grus och sand. Floden vidgar sig därefter i sitt mellersta lopp, rinner fram med mindre fart och afsätter det gröfre gruset på botten i form af sandbankar, mellan hvilka strömfåran slingrar sig fram. Slutligen träder floden ut på låglandet och blir i sitt nedre lopp allt bredare och lugnare. Här afsätter sig en del af den fina sanden och slammet, men det mesta föres till mynningen, där floden förgrenar sig och bildar ett delta. Ett sådant deltaland är mångenstädes mycket vidsträckt, såsom vid mynningarna af Nilfloden och Mississipi. I trattformiga flodmynningar, sådana som Thames', Elbes och Amazonflodens, bilda slammassorna undervattensbankar, hvilka ofta förändras. På andra ställen afsätter sig slammet längre ut från flodmynningen, och sålunda uppkomma de egendomliga mynningsvikar, som vid Östersjöns kuster kallas Haff, vid Svarta hafvet limaner.

En flod med alla dess tillflöden bildar ett flodsystem och upptager ej sällan en ofantlig ytvidd. Jordens största flodområde tillhör Amazonfloden i Sydamerika. Det har en vidd af 7 mill. □ km och är många gånger så stort som Volgas. Gränslinien mellan de olika flodsystemen kallas vattendelare. De följa ingalunda alltid bergskedjor, utan gå flerstädes öfver slätterna. Mången gång saknas de, och olika flodsystem stå genom bifurkationer i naturlig förbindelse med hvarandra, såsom t. ex. Torneå och Kalix elfvar.

Flodernas vattenrikedom är naturligtvis beroende af regnmängden. I många stepptrakter torka floderna ut under den heta årstiden. Steppfloderna nå ofta icke fram till någon sjö, utan försina i sanden. Detta är isynnerhet fallet, om mycket vatten i odlade trakter, blifvit beröfvadt floden genom vattenledningar. I trakter med riklig nederbörd finnas åter vattenrika och merendels segelbara floder. Där sådana floder genomrinna odlade och

framfart rycker floden med sig stenar, grus och sand. Floden vidgar sig därefter i sitt mellersta lopp, rinner fram med mindre fart och afsätter det gröfre gruset på botten i form af sandbankar, mellan hvilka strömfåran slingrar sig fram. Slutligen träder floden ut på låglandet och blir i sitt nedre lopp allt bredare och lugnare. Här afsätter sig en del af den fina sanden och slammet, men det mesta föres till mynningen, där floden förgrenar sig och bildar ett delta. Ett sådant deltaland är mångenstädes mycket vidsträckt, såsom vid mynningarna af Nilfloden och Mississipi. I trattformiga flodmynningar, sådana som Thames', Elbes och Amazonflodens, bilda slammassorna undervattensbankar, hvilka ofta förändras. På andra ställen afsätter sig slammet längre ut från flodmynningen, och sålunda uppkomma de egendomliga mynningsvikar, som vid Östersjöns kuster kallas Haff, vid Svarta hafvet limaner.

En flod med alla dess tillflöden bildar ett flodsystem och upptager ej sällan en ofantlig ytvidd. Jordens största flodområde tillhör Amazonfloden i Sydamerika. Det har en vidd af 7 mill. □ km och är många gånger så stort som Volgas. Gränslinien mellan de olika flodsystemen kallas vattendelare. De följa ingalunda alltid bergskedjor, utan gå flerstädes öfver slätterna. Mången gång saknas de, och olika flodsystem stå genom bifurkationer i naturlig förbindelse med hvarandra, såsom t. ex. Torneå och Kalix elfvar.

Flodernas vattenrikedom är naturligtvis beroende af regnmängden. I många stepptrakter torka floderna ut under den heta årstiden. Steppfloderna nå ofta icke fram till någon sjö, utan försina i sanden. Detta är isynnerhet fallet, om mycket vatten i odlade trakter, blifvit beröfvadt floden genom vattenledningar. I trakter med riklig nederbörd finnas åter vattenrika och merendels segelbara floder. Där sådana floder genomrinna odlade och

Växt- och djurvärlden.

Växtvärlden. Af klimatets och jordmånens beskaffenhet beror, som vi veta, växtligheten. Otvifvelaktigt är, att olika växter vilja hafva olika näring och således äfven olika jordmån, att ler- och kalkjorden har en annan alstringsförmåga än sandjorden o. s. v. Men å andra sidan visar det sig, att samma slags jord under olika klimatförhållanden frambringar på det ena stället ett rikt, på det andra ett fattigt växtlif. Ja, själfva den gula ökensanden kläder sig i grönska, om den får tillräcklig bevattning. Det är således i främsta rummet klimatets beskaffenhet, å ena sidan värmen och ljuset, å den andra nederbörden och dess fördelning, som är bestämmande för växtvärldens olika utseende på jorden.

I eqvatorialtrakterna, där värmen och fuktigheten äro störst, når också växtligheten sin största rikedom och prakt. I de evigt gröna urskogarna sno sig sköna slingerväxter mellan de höga trädstammarna. På öppnare ställen utbreda tjockstammiga träd sina vida kronor, medan på ändlösa fält det tufviga gräset når manshöjd. Vid kusterna höja mangroveträd sina spensliga stammar upp ifrån vattnet. Mångenstädes har växtlifvet äfven i de hetare delarna af jorden en hvilotid, då träden i följd af en långvarig torka och hetta fälla sina blad och gräsen vissna. Flere växter äro dock genom en köttig massa samt läderartad eller hårig hudbeklädnad skyddade mot solens glödande strålar. Är regntiden blott helt kort, eller faller regn sällan, uppstå stora stepper och öknar. Ju längre man kommer åt N eller S, eller ju högre man stiger i en alptract, desto mer aftaga växternas antal och färgprakt. De ständigt grönskande löfträden och buskarna blifva allt färre och aflösas af sommargröna löfskogar, hvilka i vinterkylan afkläda sig sin grönskande skrud. Löfskogarna aflösas i sin tur af de mörka barrskogarna,

tills slutligen polartrakternas tundror blott ega låga buskar, krypväxter, mossor o. d.

I allmänhet äro växterna strängt bundna vid sin torfva, och deras område är inskränkt af klimatet och andra naturförhållanden. Ja, växter finnas, som hafva en ganska trång hemort, såsom t. ex. hafskokospalmen, hvilken förekommer blott på en liten ögrupp uti Indiska oceanen. Men emellertid har en mängd växter under tidernas lopp vunnit en stor utbredning. Härtill bidraga frönas egen beskaffenhet, vindarna och djuren; men isynnerhet har människan genom odlingen af ett stort antal växter utbreddt dem öfver olika delar af världen, och icke så få ogräs hafva mot hennes vilja följt hennes spår. Alla världsdelar ha lemnat bidrag till kulturväxterna, Asien och Amerika mest, Australien minst. Hvilka äro de förnämsta *matväxterna*, och hvar odlas de särskilda slagen företrädesvis? — *Växter, som användas till drycker?* — *Kryddor?* — *Narkotiska och medicinska växter?* — *Spånadsväxter?* — *Timmer- och färgväxter?*

Man har gjort flere försök att indela jorden i växtzoner. Nedanstående indelning afser blott växternas allmänna utseende och lefnadsförhållanden, ej deras plats i växtsystemet, hvarför den helt och hållet grundar sig på klimatet. För sjelfva zonindelningen har hänsyn hufvudsakligen tagits till värmeförhållandena, medan fuktighetsgraden varit bestämmande för underafdelningarna. Så hafva 6 zoner uppstått:

I. *Norra kalla zonen.* Här finnas buskar, men inga träd; växttiden är mindre än 3 månader. Hit hör de ödsliga tundrornas område vid kusterna af Ishafvet; det sänker sig i östra delarna af Nordamerika och Asien S om 60° n. br. Till detta område räknas äfven de högsta bergstrakter på norra halfklotet, särskildt en betydlig del af Centralasiens väldiga alpland.

II. *Norra vinterkalla zonen* omfattar Gamla och Nya världens ofantliga skogsområde med ständigt gröna barrträd samt sommargröna löfträd, buskar och barrträd. Det sträcker sig ungefärligen till 40° à 50° n. br. Vid sydanden af skogsområdet finnas mindre områden, utmärkta genom sommargröna ängar och grässtepper.

III. *Nordliga sommarheta zonen.* Den utgöres af två väsentligen olika underafdelningar: 1) det stora öken- och torra steppområdet i det

inre Asien och Arabien, i norra Afrika och mellersta Nordamerika, samt 2) de genom en blandning af sommargröna och ständigt gröna löfträd och buskar samt barrträd kännetecknade Medelhafslanden, Kina, Korea och Japan, äfvensom ett bredt kustområde vid Mexiko golfen och i Kalifornien.

IV. *Den tropiska zonen* begränsas ungefär af vändkretsarna utom i Nordafrika och Arabien, där öken- och stepptrakterna gå längre söderut, och i Främre Indien, där Himalayas fjällvägg bildar dess nordgräns. Zonens midt kring eqvatorn upptages af de evigt gröna urskogarnas område i norra Sydamerika, Centralafrika, Ostindiska övärlden och norra Australien. Regn faller där under alla årstider, eller ock understiger torrtiden 3 månader. På ömse sidor därom finnas områden med mindre rik tropisk vegetation, där löfskogar med dels ständigt qvarsittande, dels under torrtiden affallande löf omväxla med savanner. Torrtiden varar här mer än 3 månader.

V. *Sydliga sommarheta och tempererade zonen* omfattar södra delen af Australien, Afrika och Sydamerika till 45° s. br. Den största delen af zonen upptages af ökenartade stepper och gräsfält, mindre kusttrakter af dels ständigt gröna dels sommargröna löfskogar med däri blandade barrträd. Regntiderna äro här olika.

VI. *Södra kalla zonen* upptager endast södra Patagonien, Eldlandet och södra delen af Anderna. Lågskog och buskar med dels ständigt gröna, dels affallande blad. Lång vinterhvila.

Vi se således, att norra och södra halvkloten bilda olika växtzoner vid motsvarande breddgrader. I själfva verket är det endast den tropiska zonen, som mera likformigt omfattar de båda hemisfererna. Vid högre breddgrader betingar den synnerligen olika fördelningen af land och haf en väsentligen olika karaktär hos växtlifvet på de bägge halvkloten. Emellertid gör sig också en icke så liten olikhet gällande mellan de skilda världsdelarna inom samma växtzon. Nya världen har en mängd af växter och växtformer, som äro främmande för Gamla världen, men mest afvikande och egendomlig är växtvärlden i Australien.

Djurvärlden. Djurens utbredning på jorden är i främsta rummet beroende af tillgången på föda. Dock är äfven klimatet dels direkt dels indirekt genom tillgången på växter och växtätande djur i hög grad bestämmande för djurlifvet i olika delar af världen. I allmänhet kan man därför säga, att där växtvärlden är rikast, där har också djurvärlden att uppvisa det största antal, den största formrikedom och färgprakt. Ett vimmel af djur från de men-

niskolika aporna och de fruktansvärda tigrarna till de praktfulla fåglarna och de metallskimrande insekterna rör sig i den tropiska urskogen. Våldiga elefanter, giraffer och strutsar, tallösa hjordar af antiloper, gazeller m. m. genomströfva savannerna. Men ju mer man närmar sig polerna, desto mer aftager djurens antal, desto enformigare blir deras utseende, desto blekare deras färger. Endast hafsdjuren förekomma i den höga nordnen i mycket talrika skaror.

Emellertid finnas stora skiljaktigheter i djurlifvet mellan de olika världsdelarna. Så t. ex. saknas Gamla världens kolossala tjockhudingar i Nya världen. Äfven de för öfrigt likartade djuren äro vanligen vida mindre i Nya världen; man jämföre blott dess lama, puma och små apor med Gamla världens kamel, lejon och stora aparter! Alldeles egendomlig är Australiens djurvärld. Öfverhufvudtaget kan man sålunda säga, att de särskilda slagen af djur äro inskränkta till vissa trakter, där naturförhållandena äro för dem mest passande. Dock förmår bristen på föda hela skaror af djur att företaga vidsträckta vandringar. Hos vissa djurslag, såsom t. ex. hos flyttfåglarna ske dessa vandringar regelbundet hvarje år. Äfven kunna djuren under vissa omständigheter finna trefnad i trakter, vidt skilda från deras hemort. Så hafva husdjuren följt människan, hvarhelst hon uppslagit sina bopålar. [Hvilka äro de förnämsta husdjuren i olika delar af världen?]

Hafvet sätter i allmänhet en gräns för växternas och djurens utbredning. Därför erbjuder florans och faunans större eller mindre öfverensstämmelse inom landmassor, som nu äro af hafvet åtskilda ett godt medel att afgöra, *om* och *när* de tidigare stått i förbindelse med hvarandra. Så finner man, att de Britiska öarna måste hafva skilt sig så sent från Europas fastland, att menniskor då redan funnos på jorden. Emedan sydöstra Asiens stora däggdjur finnas på Sundaöarna, kunna dessa tidigast under den senare tertiärtiden hafva afsöndrats från Asien. Madagaskar torde mycket tidigt hafva skilt sig, och Polynesiens öar hafva troligen aldrig sammanhängt med något af nutidens fastland.

Menniskan.

Den högsta och fullkomligaste af alla varelser på jorden är människan. Huru människoslägtet uppkommit, när det skett och hvar människans vagga först stått, om allt detta har man framställt mångahanda gissningar, men därom vet man ännu föga. Högst osäkra äro också beräkningarna angående antalet af människor, som nu lefva spridda öfver hela jorden från eqvatorns heta länder till polartrakternas isfält. Det torde närmelsevis uppgå till 1,500 millioner. Alla dessa människor räknas till ett och samma slägte, men äro hvarandra ganska olika till utseende, språk, bildning o. s. v. Emellertid kan man särskilja stora grupper af människor, hvilka hafva vissa kropps- och själs-egenskaper gemensamma, de där tyckas gå i arf från slägte till slägte, medan andra grupper förete betydliga skiljaktigheter från de förra. Dessa olikheter hafva sannolikt uppstått alldeles småningom under inverkan af olika klimatförhållanden, olika närings- och lefnadssätt samt olika bildningsgrad. På grund af sådana större och mindre skiljaktigheter har man på många olika sätt försökt indela människoslägtet i några större grupper eller människoraser. Med afseende å språken bildas inom raserna mindre grupper, benämnda folkstammar och folk. Anmärkas bör dock, att några bestämda gränser svårigen kunna uppdragas mellan människoraser, emedan starka blandningar mellan dem försiggått. Den i det föregående följda indelningen fördelar människorna på jorden i 6 hufvudraser nämligen:

1. **Kaukasiska rasen**¹. Den är utbredd öfver större delen af Europa, sydvestra Asien, norra Afrika och östra Nordamerika, hvarutom den bebor stora sträckor i Sydame-

¹ *Kaukasiska rasen* är en gammal benämning, som upptas här såsom ett gemensamt namn för *indoeuropeer*, *syroaraber* och *atlantiker*, hvilka äfven anses bildas skilda raser. Angående raskännetecknen se sid. 159!

rika och Australien. Den kaukasiska rasen kan indelas i fyra hufvudafdelningar: indoeuropeer, semiter eller syro-araber, hamiter eller atlantiker och dråvida. Till indoeuropeerna höra de germaniska, romaniska och slaviska stammarna; vidare Asiens ariska och kaukasiska folk, samt dessutom några mindre folkrester, såsom kelter och basker. *Semiter* äro araberna och judarna; *semitiska blandfolk*: abessinierna och fellata. *Hamiter* äro: berber och tuàrik; *hamitiska blandfolk*: tibu, galla m. fl. *Dråvidafolken* äro starkt uppblandade med hinduerna, men deras språk hafva bibehållit sig i en stor del af Dekán.

2. **Mongoliska rasen**¹ innehar största delen af Asien, nordligaste Europa samt ishafskusterna i Nordamerika. Den mongoliska rasens folk kunna i språkligt afseende fördelas i två hufvudgrupper: *folk som tala flerstafviga språk*, och *folk som tala enstafviga språk*. Till de förra höra: mongoliska, finsk-ugriska, tungusiska och ostsibiriska folk samt japaneser, koreaner och eskimoer; till de senare föras: kineser, indokineser och tibetaner.

3. **Malayiska rasen**,¹ bebor Ostindiens och större delen af Australiens övärld samt ön Madagaskar. Denna ras är mycket uppblandad med de närboende raserna, så att de till densamma hörande folken hafva ganska olika utseende och lefnadsvanor. Man kan särskilja tre grupper: *Asiens malayer* jämte *hova*, *mikronesier* och *polynesier*.

4. **Indianrasen**² är utbredd öfver hela Amerika. Denna människoras är numera ganska fåtalig, men är icke desto mindre indelad i ett mycket stort antal folkstammar och enskilda folk, hvart och ett med sitt skilda språk.

5. **Negerrasen**³ bebor Central- och Sydafrika. Den kan indelas i tre afdelningar: *sudannegrer*, *bantunegrer* och

¹ Angående raskännetecknen se sid. 198!

² Se angående raskaraktären sid. 240!

³ Se sid. 220!

hottentotter med *buschmän*. Negrerna äro åter fördelade i en mängd skilda stammar och folk.

6. *Papuasrasen*¹ bor i Australiens fastland och Melanesien samt delar sig i två afdelningar: *australier* och *melanesier*. Till denna ras höra också några *negrifolk*, som äro spridda i Ostindien.

Med afseende å lefnadssätt och bildningsgrad plägar man särskilja folken i:

1) vildar, som lefva af skogens frukter och växtrötter, af jagt eller fiske samt bo i jordhålor eller usla kojor;

2) herdefolk eller nomader, som bo i flyttbara tält och ega hjordar af husdjur, af hvilka de hemta sin föda, och med hvilka de draga omkring från trakt till trakt, samt

3) kulturfolk, som ha fasta boningar och sysselsätta sig med åkerbruk, handel, industri, vetenskaper och sköna konster.

Vildar finnas i alla världsdelar utom Europa, men äro fåtaliga. Nomader träffas hufvudsakligen i Asiens och Afrikas vida stepptrakter, medan ett verkligt nomadlif af brist på husdjur icke kunnat utveckla sig i Amerika och Australien. Kulturfolken beherska i våra dagar större delen af världen.

Med kulturtillståndet sammanhänger på det närmaste folkens religion eller gudsdyrkan. Man skiljer mellan de *monoteistiska religionerna*: kristendomen, judendomen och islam samt de *polyteistiska religionerna*, bland hvilka de förnämsta äro: buddhaismen, brahmaismen, sjamanismen och fetisjismen. [Huru äro dessa religioner fördelade på de särskilda människoraserna och folkstammarna?]

I mycket nära samband med folkens bildningsgrad står ock deras samhällslif. *Vildarna* ha redan ett familjelif och kunna sluta sig tillsammans i sällskap eller smärre stammar för att med större framgång idka jagten

¹ Se sid. 263!

och fisket, men ett ordnadt eller lagbundet samhälle bilda de icke. Hos *nomaderna* är familjelifvet mera utveckladt, och öfverhufvuden för familjerna bilda hos dem ett slags styresmän, hvilkas vilja är lag för familjemedlemmarna. *Kulturlifvet* förmår människorna att mera sluta sig till hvarandra och därmed följer ett mer eller mindre väl ordnadt och lagbundet samhällsskick. I Afrikas negerstater och de asiatiska despotierna är en oinskränkt herskares vilja ännu folkets högsta lag. Men hos Europas och Amerikas mera bildade folk ha de af folket och regenten gemensamt eller af folket ensamt stiftade lagarna en stor betydelse. I Europa är den inskränkt monarkiska eller konstitutionella regeringsformen förherrsande, i Amerika den republikanska.

Världsrymden och himlakropparna.

Stjärnhimmelen. Huru stor än vår jord synes oss vara, är den blott en försvinnande liten punkt i den oändliga världsrymden och mycket mindre än tusende af de små stjärnor, som tindra på himmelen. Orsaken till att de väldiga himlakropparna te sig för vår syn som helt små ljuspunkter är den, att de befinna sig på ett så ofantligt afstånd från oss. De flesta äro till och med så långt borta, att de för blotta ögat äro osynliga och endast med starka fjärrglas, kikare och teleskop, kunna ses. Man plägar indela himlakropparna efter deras beskaffenhet och rörelse i följande hufvudgrupper:

1. **Fixstjärnor**, d. ä. „fasta stjärnor“, äro själflysande himlakroppar, solar. Deras antal är så stort, att man beräknat det till mer än 20 millioner. Vintergatan, eller det ljusbälte, som hvarje stjärnklar qväll sträcker sig öfver himmelen, visar sig, betraktad i teleskopet, som en oräkne-

lig mängd fixstjärnor. Dessa äro skenbart så nära hvarandra, att de bilda en enda lysande massa, och dock är troligen det verkliga afståndet emellan dem ofantligt stort. Här af kunna vi få en aning om världsrymdens omätliga vidd. Också äro fixstjärnorna så långt borta från jorden, att man svårligen kan få ett begrepp om detta afstånd. Vår sol, som är den närmaste fixstjärnan och därför synes så mycket större och mera lysande än de andra, är 150 millioner km aflägsen från jorden, men den närmaste fixstjärnan är 220,000 gånger längre bort. Ljuset, som på några minuter hinner från solen till jorden, behöver $3\frac{1}{2}$ år för att nå oss från denna stjärna. Därför plägar man icke heller ordna stjärnorna efter deras verkliga storlek utan efter deras ljusstyrka; de ljusstarkaste sägas vara af första storleken, de närmast af andra storleken o. s. v. Äfven har man allt sedan äldsta tider fördelat fixstjärnorna i grupper, s. k. stjärnbilder eller constellationer, t. ex. *Karlavagnen* eller *Stora Björnen*, *Lilla Björnen*, *Cassiopea*, *Orion* m. fl.

2. **Planeter** eller „vandringsstjärnor“ äro mörka himlakroppar, som röra sig i elliptiska banor omkring solen, från hvilken de hemta ljus och värme. Tillsamman med småplaneterna, de s. k. *asteroiderna* eller *planetoiderna*, uppgår det nu kända antalet af planeter till närmare 300. Af dem äro dock få synliga för blotta ögat; de tyckas lysa med ett stadigare sken än de blinkande fixstjärnorna. Jorden är en sådan planet.

3. **Månar** eller „drabanter“ äro små, mörka himlakroppar, som kretsa omkring en planet och följa denna under dess vandring kring solen. Med obeväpnadt öga se vi blott den måne, som utgör jordens följeslagare, men äfven andra planeter hafva månar.

4. **Kometer** eller „svansstjärnor“ äro mycket egenomliga himlakroppar, hvilkas utseende vexlar och hvilkas banor man endast delvis känner. De synas bestå af en

fastare kärna och ett töckenlikt omhölje, hvilket vanligen utdrages till en lång svans; deras banor äro synnerligen långsträckta. Kometernas antal är stort, men de kunna sällan ses utan starka synrör.

Det finnes ännu ett slags smärre kroppar, kallade *meteoriter*, hvilka i otalig mängd kretsa i rymden. De komma ofta inom jordens atmosfär och blifva under sin snabba färd därigenom glödande, s. k. stjärnfall. Vid de flesta stjärnfall upplösas meteoriterna, innan de nå jorden, men stundom nedfalla de. Sådana meteoriter ha blifvit tillvaratagna, och man har funnit dem bestå af samma ämnen som jorden. För öfrigt har man trott sig finna, att meteoriterna och kometerna ega samband med hvarandra.

Vårt solsystem. Solen med alla de omkring henne kretsande himlakropparna bilda ett solsystem. Solen själf är ett hvitglödande klot, $1\frac{1}{4}$ millioner gånger så stort som jorden. Hon innehåller en mängd af samma ämnen, som finnas på jorden, men allt i gasform, ty hettan där är så stark, att metallerna förflyktigas. Solens starkare glödande kärna omgifves af ett tunnare gasomhölje, hvilket dock är synligt endast vid solförmörkelser. På ytan visa sig mest alltid mörka fläckar, hvilka oupphörligt undergå förändringar. Af dessa solfläckars rörelse har man kunnat sluta till, att solen liksom jorden vrider sig kring sin axel. Hon roterar ett hvarf under loppet af $25\frac{1}{4}$ dygn.

De kring solen kretsande himlakropparna utgöras af 8 större planeter samt en stor mängd småplaneter, kallade asteroider eller planetoider, kometer och meteoriter. Planeternas och asteroidernas banor ligga i följande ordning utom hvarandra: 1:o de fyra inre planeterna: *Merkurius*, *Venus*, *Jorden* och *Mars*; 2:o asteroiderna, af hvilka 281 nu äro upptäckta, samt 3:o de fyra yttre planeterna: *Jupiter*, *Saturnus*, *Uranus* och *Neptunus*.

Af de inre planeterna är Jorden störst och Merkurius minst. De yttre planeterna äro alla mycket större än jor-

den. Jupiter är den största och 1,350 gånger så stor som jorden. Merkurius är synlig för oss i närheten af solen strax efter dess nedgång och kort före dess uppgång. Venus är den väl bekanta, skönt strålande morgon- och aftonstjärnan. När Merkurius och Venus passera mellan jorden och solen synas de som små svarta fläckar på solskifvan. Mars ter sig för blotta ögat som en stjärna med rödaktigt sken. Då den befinner sig på motsatta sidan om jorden i förhållande till solen är den oss närmast och tillika fullt belyst. Vid sådana tillfällen har man trott sig på Mars kunna urskilja land, haf, snöfält vid polerna o. s. v. De inre planeternas rotationstid, axellutning och flere andra förhållanden äro ungefär desamma som på jorden. Däremot roterar Jupiter mer än dubbelt hastigare, dess afplattning vid polerna är mycket stor och dess axel lutar obetydligt. Planeten tyckes vara omsluten af en mycket molnfylld atmosfer. Saturnus är egendomlig för de honom omgifvande ringarna. Planeternas omloppstid är olika, beroende af banornas längd. Merkurius behöfver 88 dagar, Jupiter nära 12 år och Neptunus 165 år för att gå ett hvarf kring solen. Med undantag af Merkurius och Venus omkretsas alla de större planeterna af månar. Mars har 2, Jupiter och Uranus 4, Saturnus 8 och Neptunus 1.

Månen. Den måne, som lik en drabant följer jorden på hennes vandring kring solen, är den närmast belägna himlakroppen och endast omkring 384,000 ^{km} aflägsen från henne. Därför ser månen jämförelsevis stor ut, ehuru han är ganska liten och 50 gånger mindre än jorden. Månen rör sig omkring jorden från V åt Ö, och under precis samma tid, som han fullbordar ett omlopp kring henne, vrider han sig ett hvarf omkring sin axel; därför vänder han alltid samma sida åt jorden. Denna sida visar sig för oss mer eller mindre belyst af solen allt efter månens ställning i förhållande till solen och jorden. Befinna sig månen och solen på motsatta sidor om jorden, se vi hela månen be-

lyst, och vi säga, att det är fullmåne. Äro månen och solen åt samma sida, faller alls intet ljus på den åt jorden vända sidan, och det är nymåne. När månen finnes midt emellan dessa ställningar och är till hälften belyst, säges han vara i första eller sista kvarteret.

Inträffar det, att jorden är i rät linie mellan solen och månen, så faller jordens skugga på månen och det är månförmörkelse. Kommer åter månen rakt mellan solen och jorden, bortskymmes solen för en stund af månen, och det är solförmörkelse. Förmörkelsen sägas vara totala, om hela skifvan bortskymmes, partiela, om endast en del däraf förmörkas. Sådana sol- och månförmörkelser skulle inträffa vid hvarje ny- och fullmåne, om icke månens omloppsbanan bildade med jordbanan en vinkel (5°).

Redan med blotta ögat kunna vi på månens yta varsna mörkare och ljusare fläckar, det s. k. „månasigtet“. I teleskopet visa sig de förra som slätter, de senare som bergland med höga kägelberg i midten, liknande våra vulkaner. Många af dessa berg ha sannolikt en höjd, jämförlig med de högsta bergens på jorden. Månen tyckes alldeles sakna vatten och luft samt följaktligen allt lif. På hans evigt ljudlösa, ödsliga yta vexlar en två veckor lång dag, som tillika är en het sommar, med en lika lång iskall vinternatt.

Tabeller.

1. Europeiska staternas ytvidd och folkmängd.

Stater.	Hufvudland.			Biland.	
	1000 □km	Mill. inb.	Inb. på □km	1000 □km	Mill. inb.
Ryssland med Finland	5,400	92	18	16,500	17
Tyska riket	540	48	88	2,000	2
Österrike-Ungern	620	40	62	—	—
Frankrike	530	38	72	2,900	32
Storbritannien och Irland	315	38	120	23,000	276
Italien	290	31	103	—	—
Spanien	500	17,5	35	1,100	8
Sverige-Norge	770	6,5	8	—	—
Belgien	30	6	204	—	—
Rumänien	130	5,5	42	—	—
Turkiet	175	4,6	26	4,000	24
Nederländerna	33	4,5	134	2,000	30
Portugal	92	4,7	50	2,000	5
Bulgarien	100	3	30	—	—
Schweiz	41	3	70	—	—
Grekland	65	2	30	—	—
Danmark	38	2	52	195	0,1
Serbien	50	2	40	—	—
Montenegro	9	1/4	26	—	—

2. Utomeuropeiska länders ytvidd och folkmängd.

	1,000 □ km	Mill. inb.
<i>Asien.</i>		
Kina	11,600	400
Britiska Asien	4,600	265
Japan	380	39
Nederländska besittningar	1,460	30
Franska besittningar och lydländer	520	19
Ryska Asien	17,000	17
Turkiska Asien	1,900	16
Korea	220	10
Persien	1,650	8
Siam	720	6
Spanska besittningar	300	6
Afganistan	720	4
Oafhängiga Arabien	2,500	4
Beludsjistan	280	0,4
<i>Afrika.</i>		
Sudanstaterna	4,400	82
Mellersta Afrika	5,300	51
Kongostaten	2,700	27
Franska besittningar	2,400	11
Turkiska lydländer	1,970	8
Marokko	810	6
Portugisiska besittningar	1,900	5
Britiska besittningar	1,300	4
Abessinien	330	3
Sahara	6,000	2,5
Tyska besittningar	2,000	1,5
Sydafrikanska republiken	308	0,6
Spanska besittningar	709	0,4
Sansibar	24	0,3
Oranjerepubliken	107	0,1
<i>Nordamerika.</i>		
Förenta staterna	9,070	63
Mexiko	1,900	11,5
Britiska Nordamerika	9,200	7
Mellanamerika	440	2,5
Vestindien	220	4
<i>Sydamerika.</i>		
Brasilien	8,300	14
Columbia	1,200	4
Argentina	2,800	4

	1,000 □km	Mill. inb.
Chile	780	3
Peru	1,050	3
Venezuela	1,000	2,2
Ecuador	300	1,5
Bolivia	1,300	1,3
Uruguay	180	0,7
Paraguay	250	0,5
Guayana	460	0,3
<i>Australien.</i>		
Britiska Australien	8,200	4
Tyska besittningar	250	0,4
Nederländska besittningar	400	0,3
Franska besittningar	24	0,1
Havaji	17	0,09
Spanska besittningar	2	0,05

3. Finlands län, deras ytvidd och folkmängd.

	□km	1,000 inb.	Inb. på □km
Wasa län	41,710	400	9
Åbo och Björneborgs län	24,170	381	16
Viborgs län	35,040	331	10
Kuopio län	42,730	278	7
Tavastehus län	21,580	246	11
Uleåborgs län	165,640	234	1
Nylands län	11,870	227	19
S:t Mickels län	22,840	175	7

4. Finlands städer.

Antal inbyggare.

Helsingfors	60,000	Gamlakarleby	2,400
Åbo	28,000	S:t Mickel	2,200
Tammerfors	18,000	Jakobstad	2,100
Viborg	18,000	Lovisa	1,900
Uleåborg	12,200	Ekenäs	1,700
Björneborg	10,100	Villmanstrand	1,700
Vasa	9,000	Hangö	1,500
Kuopio	8,600	Nyslott	1,400
Tavastehus	4,700	Keksholm	1,200
Borgå	3,900	Heinola	1,200
Raumo	3,800	Sordavala	1,200
Nystad	3,700	Kajana	1,100
Kotka	3,300	Nykarleby	1,100
Brahestad	3,100	Torneå	1,100
Kristinestad	2,700	Kaskö	800
Joensuu	2,600	Nådendal	600
Fredrikshamn	2,500	Mariehamn	560
Jyväskylä	2,500	Kemi	500

5. Europeiska städer.

Antal 1,000 inbyggare.

<i>Ryssland.</i>		Orenburg	56
S:t Petersbug	1,000	Voronesj	56
Moskva	754	Taganrog	56
Varsjava	456	Reval	50
Odessa	304	Kronstadt	48
Riga	175	Poltava	42
Charkof	171	Smolensk	34
Kijef	166	Perm	32
Kasan	140	Jekatenrinburg	31
Saratoff	123	Dorpat	30
Kisjineff	120	Libau	28
Lodz	113	Novgorod	21
Vilna	103		
Orel	79	<i>Sverige.</i>	
Berditsjef	77	Stockholm	235
Samara	75	Göteborg	100
Astrachan	70	Malmö	46
Dünaburg	70	Norrköping	30
Cherson	67	Gäfle	22
Nikolajeff	67	Uppsala	22
Nisjnij Novgorod	67	Jönköping	20
Tula	64	Karlskrona	20
Rostof	61	Helsingborg	17

Lund	15
Örebro	14
Kalmar	12
Linköping	12
Landskrona	12
Sundsvall	11
Kristianstad	10
Hamstad	10
Eskilstuna	9
Karlstad	8
Falun	8
Visby	7
Vesterås	7
Sala	5
Östersund	5

Norge.

Kristiania	130
Bergen	47
Trondhjem	24
Stavanger	24
Drammen	20
Kristiansand	13
Frederiksstad	11
Frederikshald	11

Danmark.

Köpenhamn	300
Aarhus	30
Odense	20
Aalborg	14
Randers	13
Horsens	13
Helsingör	9
Viborg	8

Storbritanien och Irland.

London	4,500
Liverpool	613
Manchester med Salford	600
Glasgow	530
Birmingham	450
Leeds	357
Dublin	353
Sheffield	327
Edinburg	270
Bradford	235
Bristol	230
Nottingham	230

Belfast	230
Hull	208
Newcastle	160
Stoke	152
Leicester	147
Dundee	142
Portsmouth	140
Sunderland	130
Brighton	120
Cardiff	110
Aberdeen	105
Cork	80
Plymouth	78
Southampton	60
Merthyr Tydfill	50

Nederländerna.

Amsterdam	400
Rotterdam	200
Haag	153
Utrecht	83
Gröningen	54
Haarlem	51
Arnheim	49
Leyden	46

Belgien.

Bruxelles	470
Anvers	225
Gand	150
Liège	143
Bruges	50
Verviers	49
Tournai	37
Namur	30

Tyska riket.

Berlin	1,500
Hamburg	544
Breslau	324
München	290
Köln	270
Dresden	265
Leipzig	250
Magdeburg	180
Frankfurt am Main	170
Königsberg	160
Hannover	155
Altona	139

Düsseldorff	133
Nürnberg	130
Stuttgart	126
Chemnitz	125
Bremen	122
Elberfeld	122
Barmen	110
Danzig	120
Strassburg	120
Stettin	107
Aachen	105
Krefeld	105
Braunschweig	94
Halle	92
Dortmund	89
Mülhausen	75
Posen	70
Mainz	70
Augsburg	70
Essen	73
Kassel	69
Mannheim	68
Karlsruhe	68
Erfurt	63
Wiesbaden	60
Lübeck	59
Württemberg	59
Kiel	59
Frankfurt an der Oder	57
Metz	55
Potsdam	53
Darmstadt	53
Münster	47
Rostock	42
Bonn	40
Ulm	34
Flensburg	33
Trier	33
Koblenz	32
Schwerin	32
Stralsund	30
Gotha	28
Heidelberg	27
Torn	24
Tilsit	22
Weimar	22
Worms	22
Göttingen	22

Österrrike-Ungern.

Wien	1,520
Budapest	453

Prag	314
Triest	160
Lemberg	129
Graz	106
Brünn	94
Krakau	76
Szegedin	77
Maria Theresiopol	65
Debreczin	57
Chernowitz	53
Pressburg	50
Pilsen	50
Linz	45
Kronstadt	30
Agram	30
Laibach	28
Salzburg	27
Serajevo	26
Iunsbruck	22
Olmütz	20
Trento	20
Klagenfurt	20

Schweiz.

Zürich	90
Basel	74
Geneve	73
Bern	49
Lausanne	53
S:t Gallen	28
Luzern	20

Frankrike.

Paris	2,340
Lyon	400
Marseille	376
Bordeaux	240
Lille	190
Toulouse	150
Nantes	130
S:t Etienne	120
Le Havre	112
Rouen	110
Roubaix	100
Reims	100
Amiens	80
Nancy	80
Nizza	80
Brest	70
Toulon	70

Nimes	70
Orleans	60
Tours	60
Calais	60
Dijon	60
Besançon	60
Montpellier	60
Grenoble	52
Versaille	50
Cherbourg	40
Dunkerque	40
Boulogne	40
Valenciennes	30
Bayonne	30
Le Creuzot	30
Cette	30

Spanien.

Madrid	470
Barcelona	272
Valencia	170
Sevilla	143
Malaga	134
Murcia	99
Zaragossa	92
Cartagena	80
Granada	73
Jeres de la Frontera	65
Palma	60
Cadiz	60
Valladolid	60
Cordova	56
Bilbao	50
Santander	42
Almeria	40
Alicante	40
Coruna	37
Toledo	20
Salamanca	20

Portugal.

Lissabon	243
Porto	110

Italien.

Neapel	512
Rom	410
Milano	407

Turin	305
Palermo	265
Genua	206
Florens	181
Venedig	157
Bologna	137
Messina	130
Catania	107
Livorno	103
Padua	80
Verona	70
Módena	60
Pisa	55
Ancona	50
Parma	45
Cagliari	40
Cremona	30
Pavia	30
Mantua	30

Rumänien.

Bukarest	220
Jassy	90
Galatz	80

Serbien.

Belgrad	42
-------------------	----

Montenegro.

Cettinje	2
--------------------	---

Bulgarien.

Sofia	30
Filippopel	30
Varna	25

Turkiet.

Konstantinopel	870
Saloniki	150
Adrianopel	70

Grekland.

Atén	100
Patrás	25
Hermupolis	20
Pireus	20

2. De högsta bergen.

I meter.

Gaurisankar	8,800	Kamarunberget	4,200
Pamir	7,700	Mauna Loa	4,200
Hindukusj	7,300	Ortler	3,900
Aconcagua	6,800	Pic de Teyde	3,700
Sorata	6,600	Mulahacen ,	3,600
Chimborazo	6,400	Maladetta	3,400
S:t Elias	6,000	Etna	3,300
Kilima Ndjaro	5,700	Olympos	3,000
Elbrus	5,600	Gran Sasso	2,900
Orizaba	5,400	Tatra	2,700
Ararat	5,200	Galdhöpiggen	2,500
Mont Blanc	4,800	Australalperna	2,200
Tibets högland	4,500		

7. De längsta floderna.

I kilometer.

Mississippi-Missouri	6,500	Makenzie	3,700
Nilfloden	6,000	La Plata	3,600
Amazonfloden	5,700	S:t Laurencefloden	3,300
Jangt-se-kiang	5,300	Wolga	3,200
Jenissej	5,200	San Francisco	3,000
Me'long	4,500	Indus	3,000
Amur	4,400	Sambesi	2,700
Obj	4,300	Euftrat	2,600
Lena	4,200	Donau	2,500
Niger	4,200	Ganges	2,500
Kongo	4,200	Orinoco	2,400
Ho-ang-ho	4,100	Rhein	1,100

8. De största insjöarna.

I kvadratkilometer.

Kaspiska hafvet	440,000	Tsad sjön	28,000
Öfre sjön	84,000	Erie	25,000
Ukereve	79,000	Stora Björnsjön	21,000
Aralsjön	67,000	Ontario	20,000
Michigan	64,000	Ladoga	18,000
Huron	60,000	Onega	10,000
Taganjika	36,000	Titicaca	8,000
Bajkal	35,000	Vänern	6,000

9. De betydligaste öarna.

I kvadratkilometer.

Grönland	2,170,000	Cuba	119,000
Nya Guinea	785,000	Nya Zeelands nordö	118,000
Borneo	630,000	Luzon	106,000
Madagaskar	590,000	Island	105,000
Sumatra	465,000	Irland	84,000
Nipon	225,000	Hayti	77,000
Stotbritanien	218,000	Tasmania	68,000
Celebes	178,000	Ceylon	64,000
Nya Zeelands Sydö	150,000	Formosa	39,000
Java	130,000	Sicilien	25,500

